

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“  
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ  
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ  
НАУКА ЗА ЈАЗИК**

**ЛЕКСИЧКИ И ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ  
ОСОБЕНОСТИ  
НА РОМАНИТЕ НА РЕЏЕП ЌОСЈА  
(докторска дисертација)**

Кандидат:

**м-р Шпреса Исмајли - Алиу**

Ментор:

**проф. д-р Аслан Хамити**

2021 година

## СОДРЖИНА

### ВОВЕД

|      |                                                                  |    |
|------|------------------------------------------------------------------|----|
| 0.1. | Идентификација и формулација на проблемот на истражувањето ..... | 6  |
| 0.2. | Предмет на истражување .....                                     | 6  |
| 0.3. | Цели и задачи на истражувањето .....                             | 7  |
| 0.4. | Важноста на истражувањето .....                                  | 8  |
| 0.5. | Хипотези .....                                                   | 8  |
| 0.6. | Методи на истражување .....                                      | 9  |
| 0.7. | Очекувани резултати .....                                        | 10 |

### ГЛАВА I

#### 1. РЕЦЕП ЌОСЈА – ПОЛИЕДРИЧЕН ДЕЕЦ

|      |                                                                        |    |
|------|------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.1. | Рецеп Ќосја – писател, истражувач, литературен критичар .....          | 11 |
| 1.2. | Придонесот на Р. Ќосја за збогатување на албанскиот јазик .....        | 24 |
| 1.3. | Погледите на Ќосја за албанскиот стандарден јазик .....                | 26 |
| 1.4. | Досегашни јазични и книжевни истражувања за творештвото на Ќосја ..... | 31 |
| 1.5. | Преведените дела на Ќосја на други јазици .....                        | 37 |
| 1.6. | Романите на Ќосја .....                                                | 40 |

### ГЛАВА II

#### 2. ОПШТИ ЈАЗИЧНИ И СТИЛИСТИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА КНИЖЕВНИТЕ ДЕЛА НА ЌОСЈА

|        |                           |    |
|--------|---------------------------|----|
| 2.1.   | Лексичко богатство .....  | 52 |
| 2.1.1. | Дијалектна лексика .....  | 55 |
| 2.1.2. | Фразеолошки изрази .....  | 58 |
| 2.1.3. | Јазична чистота .....     | 59 |
| 2.1.4. | Авторски неологизми ..... | 65 |
| 2.1.5. | Антропонимија .....       | 67 |
| 2.1.6. | Топонимија .....          | 69 |

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| 2.2. Изразни средства .....                            | 70 |
| 2.2.1. Актуализации на зборови .....                   | 72 |
| 2.2.2. Заемки .....                                    | 75 |
| 2.2.3. Повторување .....                               | 76 |
| 2.2.4. Изведување на зборови за стилистички цели ..... | 79 |
| 2.2.5. Синонимија .....                                | 81 |
| 2.2.6. Антонимија .....                                | 86 |

### **ГЛАВА III**

#### **3. ФИГУРИ НА ЗНАЧЕЊЕТО ИЛИ ТРОПИ**

|                                           |     |
|-------------------------------------------|-----|
| 3.1. Споредба (компарација) .....         | 92  |
| 3.1.1. Споредба врз народна основа .....  | 94  |
| 3.1.2. Оригинални авторски споредби ..... | 96  |
| 3.2. Метафора .....                       | 103 |
| 3.2.1. Именски метафори .....             | 107 |
| 3.2.2. Придавски метафори .....           | 112 |
| 3.2.3. Глаголски метафори .....           | 117 |
| 3.3. Персонификација .....                | 118 |
| 3.4. Метонимија .....                     | 120 |
| 3.5. Синегдоха .....                      | 124 |
| 3.6. Анафора .....                        | 125 |
| 3.7. Градација .....                      | 137 |
| 3.8. Хипербола .....                      | 142 |
| 3.9. Антитеза .....                       | 143 |
| 3.9.1. Оксиморон .....                    | 145 |
| 3.10. Иронија .....                       | 146 |

## **ГЛАВА IV**

### **4. ЛЕКСИЧКИ СОСТАВ НА РОМАНИТЕ НА ЌОСЈА СПОРЕД УПОТРЕБАТА**

|                                       |     |
|---------------------------------------|-----|
| 4.1. Лексика на разговорен стил ..... | 162 |
| 4.1.1. Дијалектна лексика .....       | 166 |
| 4.1.2. Религиска лексика .....        | 175 |
| 4.1.3. Благослови .....               | 178 |
| 4.1.4. Клетви .....                   | 179 |
| 4.1.5. Сочувства .....                | 180 |
| 4.2. Застарени зборови .....          | 181 |
| 4.2.1. Архаизми .....                 | 181 |
| 4.2.2. Историцизми .....              | 184 |
| 4.3. Книжна лексика .....             | 186 |

## **ГЛАВА V**

### **5. ЗБОРОВИТЕ СПОРЕД НИВНИТЕ ЗНАЧЕНСКИ ВРСКИ**

|                                     |     |
|-------------------------------------|-----|
| 5.1. Синонимија .....               | 190 |
| 5.1.1. Именска синонимија .....     | 193 |
| 5.1.2. Придавска синонимија .....   | 199 |
| 5.1.3. Глаголска синонимија .....   | 203 |
| 5.1.4. Прилошка синонимија .....    | 205 |
| 5.1.5. Фразеолошка синонимија ..... | 206 |
| 5.2. Антонимија .....               | 209 |

## **ГЛАВА VI**

### **6. ЛЕКСИЧКИ СОСТАВ СПОРЕД ПОТЕКЛОТО**

|                                          |     |
|------------------------------------------|-----|
| 6.1. Ориентализми (турцизми) .....       | 218 |
| 6.2. Зборови од неолатински јазици ..... | 224 |
| 6.3. Зборови од словенските јазици ..... | 227 |

## ГЛАВА VII

### 7. ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО РОМАНИТЕ НА ЌОСЈА

|                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------|-----|
| 7.1. Зборообразувањето во албанскиот јазик .....                   | 228 |
| 7.1.1. Начин на зборообразување во албанскиот јазик .....          | 229 |
| 7.2. Начин на образување на зборови во романите на Р. Ќосја .....  | 230 |
| 7.2.1. Зборови со префикси .....                                   | 231 |
| 7.2.2. Зборови со суфикси .....                                    | 238 |
| 7.2.3. Сложени зборови .....                                       | 249 |
| 7.2.4. Изведени зборови преку додавање на претпозитивен член ..... | 260 |
| 7.2.5. Аглутинативни зборови .....                                 | 262 |
| 7.3. Неологизмите на Ќосја .....                                   | 263 |
| Заклучок .....                                                     | 268 |
| Conclusion .....                                                   | 280 |
| Библиографија .....                                                | 291 |

## ВОВЕД

### 0.1. ИДЕНТИФИКАЦИЈА И ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањата за јазикот на современите писатели на албанската книжевност се доста ретки. Побројни се статиите и монографиите од областа на литературната критика. Меѓутоа, сметаме дека од голема важност би биле и лингвистичките студии за делата на современата албанска книжевност.

Следствено на ова, главната причина што нè поттикнал да ја преземеме оваа иницијатива е недостатокот на целосни јазични студии за книжевните дела на овој автор, особено лексичкото и фразеолошкото богатство на книжевниот опус на Реџеп Ќосја. Овој истакнат романиер го проширил и збогатил албанскиот литературен јазик, главно преку употреба во неговите дела на народни зборови и фразеолошки изрази или создавајќи нови зборови според воспоставените зборообразувачки модели во албанскиот јазик. Според наше видување, во јазикот на Ќосја среќаваме разновидни зборови, доста умешно новосоздадени зборови, а повеќето од нив би можеле да се вклопуваат во лексичкиот состав на идниот можен толковен речник на албанскиот стандарден јазик.

Токму поради ова, во предложениот труд ќе се обидеме да го обработиме придонесот на Ќосја за збогатување на фондот на зборови на албанскиот стандарден јазик, семантичкото збогатување и стилистичката употреба на албанскиот литературен јазик.

### 0.2. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Предмет на истражување на овој труд би бил анализата на лексичкиот состав на романите на Реџеп Ќосја од сите аспекти, како еден од важните показатели на јазичното богатство на едно книжевно дело. Имено, ова истражување ќе се фокусира на лексички,

фразеолошки, семантички, стилистички и зборообразувачки особености на романите на Р. Ќосја.

Лексичкиот материјал ќе се обработува според веќе воспоставени гледишта:

а) според сферата на употребата (разговорен слој на зборови, литературни зборови, лексичка терминологија, политичка терминологија, иронична терминологија, дијалектни зборови);

б) според значењето на зборовите (синоними, антоними, хомоними);

в) лексички состав според потеклото (етимологијата) - (домашни и странски зборови од кои најбројни: грчки, латински, словенски, турски, неолатински, англиски и др.);

г) според времето на создавањето (архаизми, историцизми, неологизми), според начинот на образувањето (сите модели на зборообразување што се забележуваат во делата);

д) лексичка стилистика (стилистичка употреба на зборовите, изразна и стилската обоеност на зборовите, фигуративна употреба на зборовите) итн.

Бидејќи книжевното дело на Реџеп Ќосја е многу обемна, корпус на нашето истражување ќе ни бидат четирите негови романи: *Vdekja më vjen prej syve të tillë, Një dashuri e shtatë faje, Nata është dita jonë, Bijtë e askujt I, II* („Смртта ми доаѓа од таквите очи“, „Една љубов и седум вина“, „Ноќта е наш ден“, „Ничии синови I, II“).

### 0.3. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Како што спомнавме во досегашниот текст, Реџеп Ќосја е познат по одлично познавање на албанскиот јазик, неговите изразни можности, за способноста за создавање на нови зборови итн. Со неговите дела се допринесува за збогатување на албанскиот јазик во сите нивоа: семантички, стилистички, зборообразувачки и др. Бидејќи Ќосја е еден од авторите кои имаат за цел да го развиваат и збогатуваат албанскиот јазик, во нашево истражување ќе вложиме напор да го опишеме токму овој придонес, односно придонесот

на Ќосја за збогатување на албанскиот јазик со нови зборови, со нови значења, со нови стилски и емоционални нијанси и др.

Со други зборови, целта на нашата работа е да го проучиме и да го расветлиме лексичкото, семантичкото, стилистичкото и зборообразувачкото збогатување на албанскиот јазик од романите на Ќосја, односно обидот да се нагласат одредени зборови кои можат да бидат авторски сопствени креации, запознавање со посебните вештини на Ќосја за избор на лексички и стилски изразни средства во неговите романи.

#### 0.4. ВАЖНОСТА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Проучувањето на лексичките и зборообразувачките особености во романите на Ќосја сметаме дека е од голем интерес и важно од неколку причини. За да се определиме за оваа тема, нè поттикна посебното значење на книжевното дело на Ќосја за албанската наука, литература и култура воопшто, заснована и врз високите оценки на научниците за неговиот повеќестран придонес во областа на науката и литературата, улогата што ја имаат неговите дела во создавањето на постмодернизмот во албанската литература, а особено неговиот придонес во развојот, обработката и збогатувањето на албанскиот литературен и стандарден јазик.

Познато е дека мотото на книжевните дела на Ќосја во однос на употребата на јазикот е принципот „што помалку странски зборови“, односно дека албанскиот јазик треба да се напишува со домашни зборови и да се збогатува со нови зборови создадени според веќе воспоставените зборообразувачки модели. Неговото дело, освен тоа што е одраз на неговата личност и креативност, уште еднаш докажува за изразните можности на албанскиот јазик, како и за способноста за збогатување преку сопствени средства.

Со оглед на сето погоре кажаното, сметаме дека истражувањето на лексичкиот состав и зборообразувачките модели на четирите романи на Реџеп Ќосја претставува посебен интерес за албанскиот јазик и литература и може да служи како појдовна точка за понатамошни истражувања.

## 0.5. ХИПОТЕЗИ

- Главни појдовни хипотези на ова истражување се:
- Книжевните дела, особено романите, на Ќосја придонесуваат за лексичко, семантичко, стилско и зборообразувачко значајно збогатување на албанскиот јазик.
- Постојат многу лексички единици создадени од Ќосја според зборообразувачкиот модел на албанскиот јазик, кои досега не се претставени во толковниот речник на албанскиот стандарден јазик.
- Многу новосоздадени зборови на Ќосја можат да бидат прифатени во лексичкиот состав на толковниот речник на албанскиот стандарден јазик при евентуално ново издание.
- Во романите на Ќосја се оживува богатата дијалектна лексика на албанскиот јазик, особено на северните региони.
- Романите на Ќосја се одликуваат со мал фонд на позајмени зборови.
- Во романите на Ќосја се забележуваат карактеристични јазични конструкции, одраз на индивидуален стил.

## 0.6. МЕТОДИ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

За реализација на овој труд ќе се користат неколку методи кои вообичаено се применуваат за филолошка анализа на литературен прозаистички текст: дескриптивниот метод, методот на анализа, синтеза, апстракција, генерализација, индуктивен и дедуктивен метод, метод на класификација, компаративниот метод, статистичкиот метод и др. Имено, ќе се користи дескриптивниот метод на истражување, при што ќе се собере материјалот добиен од корпусот, а потоа и методот на класификација според кој лексичкиот корпус на Ќосја ќе биде класифициран и систематизиран за понатамошна анализа. Преку

дескриптивниот и аналитичниот метод ќе се направи подетален опис и анализа на лексичкиот состав на романите на Ќосја.

Исто така, ќе го користиме и индуктивниот метод преку кој ќе се извлекуваат заклучоци и генерализации засновани на појави и процеси на посебностите на јазикот на Ќосја. Со дедуктивниот метод од општите констатации ќе се обидеме да извлечеме конкретни заклучоци за суштинските карактеристики на лексичкиот корпус и зборообразувачките новости на делата на овој романсиер.

Сметаме дека преку статистичкиот метод ќе можеме да добиеме важни податоци за фреквенцијата (честотата) на употребата на одредени зборови во романите што ги проучуваме. Со овој метод ќе се одредува кои зборови најчесто се употребуваат, клучните зборови во неговите романи, најраспространетите средства што ги користи и др. Значи, овој проблем ќе се разгледа низ описниот и статистичкиот метод. Корисен ќе ни биде и компаративниот метод, со кој ќе го споредиме лексичкиот состав на романите на Ќосја со најновата верзија на толковниот речник на албанскиот јазик. Обработката на темата ќе ни овозможи да ја опишеме, обработиме, вреднуваме и одредиме лексичкото богатство на Ќосја.

## 0.7. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Свесни сме дека при нашата работа ќе се соочиме со одредени тешкотии и предизвици. Но, и покрај вакви и слични проблеми, од ова истражување очекуваме и одредени резултати од кои како најважни ги сметаме:

- придонес за опис на јазикот и стилот на романите на Р. Ќосја;
- детален опис на лексичкото и фразеолошкото богатство на романите на Реџеп Ќосја како и за зборообразувањето во овие дела;
- придонес во истражувањето на лексико-стилистиката на романите на Ќосја;
- придонес во разликување и одредување на нови зборови создадени од Ќосја;
- придонес за предлог на вклучување на новосоздадени зборови од Ќосја во евентуалниот нов толковен речник на албанскиот јазик;

Овој труд може да има широка вредност за албанската филологија.

## ГЛАВА I

### 1. РЕЦЕП ЌОСЈА – ПОЛИЕДРИЧЕН ДЕЕЦ

#### 1.1. РЕЦЕП ЌОСЈА – ПИСАТЕЛ, ИСТРАЖУВАЧ, ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИЧАР

Рецеп Ќосја е познат историчар на албанската книжевност, литературен критичар, писател, публицист и се смета за еден од најистакнатите личности на современата албанска наука, литература и култура, чиј творечки опус е доста разновиден и богат. Рецепт Ќосја е еден од најистакнатите личности на албанската култура и наука, чиј творечки опус спаѓа меѓу најголемите и најквалитетните во албанската литература и култура воопшто. Неговата речиси 50-годишно богато творештво се состои од книжевни критики, истражувања, историско-литературни монографии, романи, драми, публицистички статии, полемики, политички, културни и уметнички статии, дневници, мемоари и др.

Како што со право констатира истражувачот Х. Матоши, научната и организациската работа и активност на Ќосја во нашиот културен живот може да се спореди со една посебна институција, создавајќи библиотека со албаноолошка, историографско-литературна и историска научна литература.<sup>1</sup>

Ќосја е роден на 25 јуни 1936 година во Вутај, Црна Гора. Основно и средно образование ги завршил во родното место и блискиот град Гуџија, додека средното училиште го завршил во Приштина. Своите универзитетски студии ги завршил во 1964 година на Филозофскиот факултет во Приштина, на Катедрата за албански јазик и книжевност. Втор и трет циклус студии ги завршил на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Белград, завршувајќи магистерски студии во 1968 година и докторат во 1971 година.

---

<sup>1</sup> Rexhep Qosja, *Vepra I*, Prishtinë, 2010, стр. 6. (Parathënia, përgatitur nga Hysen Matoshi).

Од 1967 година работи на Албаноолошкиот институт во Приштина. Тој беше директор на оваа институција во периодот 1972-1988 година. Долги години беше и професор на Филозофскиот факултет (сега: Филолошки факултет) во Приштина. Во годините 1974-1975 тој бил главен уредник на книжевното списание „Јета е ре“. Редовен член е на Академијата на науките и уметностите на Косово од основањето и сè уште, како и надворешен член на Академијата на науките на Албанија.

Покрај научното и книжевното творештво, Ќосја се занимавал и со политички активности. Во периодот од 1998-2000 година ја водеше партијата „Обединето демократско движење на Косово“ (Lëvizja e Bashkuar Demokratike e Kosovës), во 2001 година се повлече од политиката.

Академик Реџеп Ќосја, присутен во нашиот научен и културен живот повеќе од половина век, од страна на нашите критичари се смета за еден од најистакнатите личности на современата албанска наука и култура. Тој е најпродуктивниот истражувач, критичар, писател и публицист во албанскиот простор, со над четириесет дела на различни теми.<sup>2</sup>

Според истакнатиот книжевен критичар Јорго Буљо, Ќосја со неговото дело се покажа како полиедрична личност како книжевник, прозаист, драматург и литературен критичар, есеист и публицист, мислител и педагог, висок интелектуалец кој го поврзува својот живот и дело со судбината на земјата и нацијата, чија обемна работа може да се спореди со работата на една научна институција.<sup>3</sup>

Досегашното целокупно творештво на Ќосја опфаќа широк спектар на различни дела, кои според жанровите можат се претставуваат поделени на:

## **I. Историско-книжевни дела:**

1. *Episode letrare, Jeta e re, Prishtinë, 1967*  
(Книжевни епизоди, Јета е ре, Приштина, 1967).
2. *Dialogë me shkrimtarë, Rilindja, Prishtinë, 1968*  
(Дијалози со писатели, Рилиндја, Приштина, 1968).
3. *Kritika letrare, Rilindja, Prishtinë, 1969*

---

<sup>2</sup> Shefkije Islamaj, *Tipat e ligjërimet në Ditarin e Rexhep Qosjes*, në revistën Gjurmime albanologjike, 46/1016, 43.

<sup>3</sup> Jorgo Bullo, *Rexhep Qosja - korife i shkencës*, Gjurmime albanologjike, 41-42/2011/2, стр. 25.

- (Книжевна критика, Рилиндја, Приштина, 1969).
4. *Antologjia e lirikës shqipe*, Rilindja, Prishtinë, 1970  
(Антологија на албанската лирика, Рилиндја, Приштина, 1970).
  5. *Kontinuitete*, Rilindja, Prishtinë, 1972  
(Континуитети, Рилиндја, Приштина, 1972).
  6. *Asdreni - jeta dhe vepra e tij*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1972  
(Асдрен – живот и дело, Албанолошки институт, Приштина, 1972).
  7. *Panteoni i rralluar*, Rilindja, Prishtinë, 1973  
(Реткиот Пантеон, Рилиндја, Приштина, 1973).
  8. *Shkrimtarë dhe periudha*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1975  
(Писатели и периоди, Албанолошки институт, Приштина, 1975).
  9. *Anatomia e kulturës*, Rilindja, Prishtinë, 1976  
(Анатомија на културата, Рилиндја, Приштина, 1976).
  10. *Nocione të reja albanologjike*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1983  
(Нови албанолошки поими, Албанолошки институт, Приштина, 1983).
  11. *Historia e letërsisë shqipe I*, Rilindja, Prishtinë, 1984  
(Историја на албанската книжевност I, Рилиндја, Приштина, 1984).
  12. *Historia e letërsisë shqipe II*, Rilindja, Prishtinë, 1984  
(Историја на албанската книжевност II, Рилиндја, Приштина, 1984).
  13. *Historia e letërsisë shqipe III*, Rilindja, Prishtinë, 1986  
(Историја на албанската книжевност III, Рилиндја, Приштина, 1986).
  14. *Porosia e madhe*, Rilindja, Prishtinë, 1986  
(Големата порака, Рилиндја, Приштина, 1986).
  15. *Tri mënyra të shkrimit shqip*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2004  
(Три начини на албанско писмо, Албанолошки институт, Приштина, 2004).
  16. *Semantika e ndryshimeve historiko-letrare*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2009  
(Семантика историско-книжевни промени, Албанолошки институт, Приштина, 2009).

## II. Литературни дела:

1. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Rilindja, Prishtinë, 1974  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи, Рилиндја, Приштина, 1974).
2. *Mite të zhveshura*, Rilindja, Prishtinë, 1978 (përfshihen dramat: *Sfinga e gjallë*, *Beselam pse më flijojnë*, *Vdekja e një mbretëreshe*, *Bardha*)  
(Разголени митови, Рилиндја, Приштина, 1978 каде се опфатени драмите: Жива сфинга, Зошто ме жртвуваат, Смртта на една кралица, Барда).
3. *I ringjalluri i penduar*, Toena, Tiranë, 2002 (tregim satirik)  
(Воскресениот покаен, Тоена, Тирана, 2002 - сатиричен расказ)
4. *Një dashuri dhe shtatë faje*, Toena, Tiranë, 2003  
(Една љубов и седум вина, Тоена, Тирана, 2003).
5. *Nata është dita jonë*, Toena, Tiranë, 2007  
(Ноќта е нашиот ден, Тоена, Тирана, 2007).
6. *Bijtë e askujt I, II*, Valdoli, Tiranë, 2010  
(Ничии синови I, II, Валдоли, Тирана, 2010).

### III. Историски и историско-документарни дела:

1. *Çështja shqiptare - historia dhe politika*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1994  
(Албанското прашање – историја и политика, Албанолошки институт, Приштина, 1994).
2. *Raqja e përgjakshme*, Toena, Tiranë, 1999 (Крвавиот мир, Тоена, Тирана, 1999).
3. *Tronditja e shekullit I*, Toena, Tiranë, 2001 (Вековниот шок I, Тоена, Тирана, 2001).
4. *Tronditja e shekullit II*, Toena, Tiranë, 2001 (Вековниот шок II, Тоена, Тирана, 2001).
5. *Shpërngulja e shqiptarëve sipas programeve serbe*, Toena, Tiranë, 2005  
(Иселувањето на Албанците според српските програми, Тоена, Тирана, 2005).
6. *Rilindja e dytë*, Toena, Tiranë, 2007 (Вториот препород, Тоена, Тирана, 2007).

### IV. Публицистички дела:

1. *Populli i ndaluar*, Mega-Medium, Prishtinë, 1990 (Забранетиот народ, Мегамедиум, Приштина, 1990).
2. *Ligjërime paravajtëse*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1996 (Прогресивни говори, Албанолошки институт, Приштина, 1996).
3. *Fjalor demokratik*, Toena, Tiranë, 1997 (Демократски речник, Тоена, Тирана, 1997).
4. *Demokracia e shpërdorur*, Toena, Tiranë, 2005 (Злоупотребената демократија, Тоена, Тирана, 2005).
5. *Intelektualët, etika dhe politika*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2010 (Интелектуалците, етиката и политиката, Албанолошки институт, Приштина, 2010).

#### **V. Poleмики:**

1. *Morfologjia e një fushate*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1980 (Морфологија на една кампања, Албанолошки институт, Приштина, 1980).
2. *Ideologjia e shpërbërjes*, Toena, Tiranë, 2006 (Идеологија на разложувањето, Тоена, Тирана, 2006).
3. *Realiteti i shpërfillur*, Toena, Tiranë, 2006 (Непочитуваната реалност, Тоена, Тирана, 2006).
4. *Të vërtetat e vonuara*, Toena, Tiranë, 2006 (Задоцнети вистини, Тоена, Тирана, 2006).
5. *Shqipëria dhe Kosova*, Toena, Tiranë, 2013 (Албанија и Косово, Тоена, Тирана, 2013)

#### **VI. Автобиографски дела:**

1. *Dëshmitar në kohë historike 1966-1974, Ditar I*, Toena, Tiranë, 2014 (Сведок во историско време 1966-1974, Дневник I, Тоена, Тирана, 2014).
2. *Dëshmitar në kohë historike 1975-1978, Ditar II*, Toena, Tiranë, 2014 (Сведок во историско време 1975-1978, Дневник II, Тоена, Тирана, 2014).
3. *Dëshmitar në kohë historike 1979-1981, Ditar III*, Toena, Tiranë, 2014

(Сведок во историско време 1979-1981, Дневник III, Тоена, Тирана, 2014).

4. *Dëshmitar në kohë historike 1982-1983, Ditar IV*, Тоена, Тиранë, 2014

(Сведок во историско време 1982-1983, Дневник IV, Тоена, Тирана, 2014).

5. *Dëshmitar në kohë historike 1984-1985, Ditar V*, Тоена, Тиранë, 2014

(Сведок во историско време 1984-1985, Дневник V, Тоена, Тирана, 2014).

6. *Dëshmitar në kohë historike 1986-1989, Ditar VI*, Тоена, Тиранë, 2015

(Сведок во историско време 1986-1989, Дневник VI, Тоена, Тирана, 2015).

7. *Dëshmitar në kohë historike 1990-1998, Ditar VII*, Тоена, Тиранë, 2015

(Сведок во историско време 1990-1998, Дневник VII, Тоена, Тирана, 2015).

Како што може да се воочи, неговата богата и разновидна академска креативна дејност е доказ за неговата интелектуална личност. Тој се смета за најпродуктивен научник, критичар, писател и публицист меѓу Албанците, со повеќе од четириесет различни тематски дела.<sup>4</sup> Ќосја со своето творештвото на Ќосја дал особено важен придонес во многу области, а посебно значајни се неговите книжевни истражувања и литературни дела. Рецеп Ќосја е врвен истражувач и писател кој во многу аспекти ја збогатил албанската литература. Тој во албанската книжевност е основоположник на посебна истражувачка метода (интегрална метода); основач на монодрама; основач на постмодернизмот итн.<sup>5</sup>

Академик Рецеп Ќосја е еден од најистакнатите личности на современата албанска книжевност. Првите прозаистички текстови ги објавил во литературното списание *Jeta e re* („Нов живот“) во 1972 година. Овие раскази, ги преобјавил во посебна книга во 1974 година во романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* („Смртта ми доаѓа од таквите очи“, Рилиндја, Приштина, 1974), меѓусебно поврзани и наречени Тринаесет раскази кои можат да се состават во роман. Со овој роман на Ќосја, албанската литература доживеа важен пресврт, односно од дотогашниот социјалистички реализам преминало во постмодернизам.<sup>6</sup> Имено, елементи на постмодернизмот се забележуваат во сите негови романи: *Një dashuri e shtatë faje* („Една љубов и седум вина“), *Nata është dita jonë* („Нокта е

<sup>4</sup> Shefkije Islamaj, “Tipat e ligjërimet në Ditarin e Rexhep Qosjes”, *Gjurmime albanologjike*, 46/1016, стр. 43.

<sup>5</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne (Romanet e Rexhep Qosjes)*, 2010, стр. 32.

<sup>6</sup> Ag Apolloni, “Një roman avangard që avancon një letërsi” *Bijtë e askujt II, Pashënia*, стр. 360.

нашиот ден“), *Bijtë e askujt I, II* („Ничии синови I, II“). Па затоа со право се вели дека Ќосја со неговото литературно дело стана основоположник и претставник на постмодернизмот во албанската литература.

Бидејќи книжевното дело на Ќосја содржи посебни литературни и јазични вредности, таа преставува многу погоден и добар изворен предмет за истражувања од различни аспекти.

За јазикот и стилот на книжевните дела на писателите Албанци досега имаме одредени истражувања и се постигнаа видни резултати. Впрочем таквите филолошки истражувања се почести за автори на старата албанска книжевност и на преродбата, додека за јазикот и стилот на современи писатели имаме скудни резултати.<sup>7</sup>

Имено, за јазикот на писатели од старата албанска книжевност имаме неколку прилози и монографии, како истражувањата за јазикот на Бузуку, Буди, Богдани, Барди, Матранга, на Собранието на Арбер и др.; како и за одредени писатели на преродбата: за јазикот на Ноли (Ф. Агалиу), за јазикот на Наим Фрашери, Исмаил Кадаре (Ш. Рокај), за Аголи (Ѓ. Шкуртај), за јазикот на Сами Фрашери (Ш. Демирај), за јазикот на Мједа, Де Рада, Коница (Ј. Кастрати); за јазикот на Јаков Sosa, на Ѓ. Фишта (Ш. Исламај, А. Хаџи), за јазикот и стилот на Мартин Цамај (Џ. Беќири, Т. Топали), за јазикот на Л. Гуракуќ (З. Ѓоцај) итн.

Но, без двоумење може да се каже дека јазикот на повеќето современи албански писатели, а особено јазикот и стилот на Ќосја, сè уште не биле предмет на поцелосно, посеопфатно и подлабоко истражување.<sup>8</sup> Имено, за одредени дела на современи писатели се посветени неколку трудови од гледна точка на книжевната критика и стилистика, но недостасуваат сериозни подлабоки и целосни истражувања за јазичната стилистика. Имам одредени статии и научни трудови за одредени автори, но малку целосни монографии за јазикот на книжевното дело на одделни автори.

Специфичноста на романите на Реџеп Ќосја предизвикало интерес кај неколку книжевни критичари и лингвисти, кои се занимавале со прашања за одредени книжевни и јазични особености, но сепак лексичкиот состав на романите на Ќосја не е целосно

---

<sup>7</sup> Gjovallin Shkurtaј, *Pesha e fjalës (studime të zgjedhura për gjuhën e letërsisë artistike)*, Tiranë, UFO Press, 2009, стр. 149.

<sup>8</sup> Shefkije Islamaј, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2000, стр. 11.

расветлен. Имено, во организација на Академијата на науките и уметностите на Косово, на Реџеп Ќосја му е посветена тематска научна конференција по повод 60-годишнината од неговото раѓање, а рефератите се објавија на научното списанија *Gjurmime albanologjike (seria e shkencave filologjike, Приштина, 26-1996)* (Албанолошки истражувања (серија на филолошки науки, 26-1996).

По повод 70-годишнината од раѓањето на академик Реџеп Ќосја, Албанолошкиот институт во Приштина во 2006 година одржал научна конференција во која книжевното и научното дело на овој автор беа разгледани од различни аспекти. Презентираните реферати биле објавени во посебен зборник на трудови со наслов *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes* (Instituti Albanologjik i Prishtinës, 2007). (Научно и книжевно дело на Реџеп Ќосја (Албанолошки институт во Приштина, 2007). Во овие реферати, високо беше оценет придонесот на Реџеп Ќосја за албанскиот јазик, литература и култура оценувајќи го него како најистакнат интелектуалец на нашето време. Меѓу другото, го цитираме истражувачот Садри Фетиу, кој тврди дека Ќосја со своето дело претставува уникатен феномен на нашево време, како вистински преродбеник за албанската култура.<sup>9</sup>

За книжевниот опус на Ќосја досега има одредени истражувања, од кои издвојуваме неколку: Јорго Буљо, *Реџеп Ќосја – корифе на науката*, Реџеп Ќосја - *полиедрична фигура на албанскиот денешен свет* и *Научниот профил на Реџеп Ќосја*; - Агим Винца: *Реџеп Ќосја или корифејот на албанската критика*, *Реџеп Ќосја и албанската култура*; Ресмије Криезиу: *Речникот во структурата на романот „Една љубов и седум гревови“*; Фљореша Дадо: *Постмодернизмот во албанската книжевност* и др.; Фериде Палека: *Роман на романите – Ничии синови од Реџеп Ќосја*; Аг Аполони: *Еден авангарден роман кој напредува една книжевност*; Адиљ Олури: *Постмодерниот цитат во романите Смртта ми доаѓа од таквите очи* и *Една љубов и седум гревови*; Енселена Шоцкет: *Поетиката на романот Една љубов и седум гревови* и др. Сеопфатна студија за придонесот на Ќосја во областа на литературата е делото *Постмодерна парабела – романите на Реџеп Ќосја* на Аг

---

<sup>9</sup> Sadri Fetiu, “Fjala e hapjes së sesionit shkencor kushtuar 70-vjetorit të lindjes së akad. R. Qosjes”, *Krijimtaria letrare dhe shkencore e Rexhep Qosjes*, стр. 14.

Аполон, во која Ќосја се смета за автор со енциклопедиско знаење и постмодерна свест, основач и претставник на постмодернизмот во албанската книжевност.<sup>10</sup>

Меѓутоа, за јазикот и стилот на книжевните дела на Ќосја досега се напишани мал број трудови. Имено, како најважни лингвистички прилози се: Ѓ. Шкуртај: *Реџеп Ќосја - жесток бранител и вреден обработувач на албанскиот јазик* и *Белешки за јазикот на романот „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ од Реџеп Ќосја*; Ќ. Мурати: *Реџеп Ќосја - Создавател и збогатувач на албанскиот интелектуален јазик*; Б. Балиу: *Етнотопонимите на прозата на Реџеп Ќосја* и *Ономастикон на романот на Реџеп Ќосја „Смртта ми доаѓа од таквите очи“*; Ш. Исламај: *Карактеристики на уметничкиот дискурс на романите на Реџеп Ќосја, Посебен роман со посебен јазик; кога албанскиот збор станува животна заложба; Романот „Ничии синови“ и Типови на говор во „Дневникот“ на Реџеп Ќосја*.

Во истражувачкото дело на академик Ѓовалин Шкуртај: *Реџеп Ќосја - жесток бранител, вреден обработувач на албанскиот јазик* се одразува придонесот на Ќосја за обработката на албанскиот стандарден јазик, неговото збогатување и проширување со народни и дијалектни зборови како и за создавање на голем број нови зборови, според начинот на зборообразувањето во албанскиот јазик. Шкуртај нагласува дека книжевните дела на Ќосја се одликуваат со богат и обработен јазик, со голема изразна моќ, со широк и различен лексички фонд, во кои умешно се преплетени народните зборови и фразеолошките изрази со зборовите од различни функционални стилови на албанскиот писмен јазик, како заедничко богатство.

Лингвистот Ќемаљ Мурати, во еден важна статија под наслов *Реџеп Ќосја - Создавач и збогатувач на албанскиот интелектуален јазик*; високо ја цени личноста на Р. Ќосја, нарекувајќи го него како великан на албанската мисла. Во овој труд се истакнува и улогата на Ќосја за зачувување на албанскиот стандарден јазик, како едно од најзначајно постигнување на еден народ, неговиот придонес за албанскиот литературен јазик и неговото збогатување со нови зборови и изрази, широката употреба на дијалектни зборови и изрази, замена на голем број на странски со домашни зборови, како на пример: *i përbërë* за *kompleks* (сложен за комплексен), *skajor* за *margjinal* (страничен за маргинален),

---

<sup>10</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne (Romanet e Rexhep Qosjes)*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.

*përtashësi* за *aktual* (денешен за актуелен), *ndryshor për variant* (различност за варијанта) и др. Во однос на збогатување на албанскиот јазик со нови зборови во јазикот на Ќосја типични се прилошките зборообразувања со наставката *-shëm* (*shpërfillshëm*, *fyeshëm*, *përkulshëm* итн.), сложените зборови (*ngjashmëveprues*, *lindjefobi* и др.), новосоздадените сложенки (*kundërkosovar*, *kundërshqiptar*, *kundërkosovarizëm*) и др.

Бегзад Балиу во статијата *Еполексиконимите на прозата на Реџеп Ќосја и Ономастикон на романот на Реџеп Ќосја „Смртта ми доаѓа од таквите очи“* го третира ономастичкиот фонд во романите на Реџеп Ќосја. Тој забележа дека Ќосја „користи посебен ономастички систем, првенствено преку антропономизација на зборовите, патронимизирајќи ги антропонимите и топонимите, прекарувајќи ги поединечно, преку вообичаени фонетски и морфолошки промени, кои не произлегуваат надвор од граматичките норми на албанскиот јазик“. Друга карактеристика на имињата на ликовите на Ќосја, според овој автор, е тоа што најголем број од нив имаат претпозитивен член, карактеристичен за народниот говор во минатото, од типот *Danjolli i Sherkës*, *Xhezairi i Gjikës*, *Siriu i Bales*, *Viktori i Dranes*, *Xhaferi i Nallbanit* (Дањол на Шерка, Џезаир на Ѓика, Сири на Бале, Виктор на Дране, Џафер на Налбан) итн.

Шефкије Исламај, познат лингвист и истражувач на јазикот и стилот на два истакнати писатели Јаков Sosa и Ѓерѓ Фишта, исто така, даде значаен придонес во проучувањето на јазикот и стилот на текстот во романите на Ќосја. Статијата *Карактеристики на уметничкиот дискурс на романите на Реџеп Ќосја*, му се посветува на јазикот, односно на стилистичката синтакса на два романа на Ќосја „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ и „Една љубов и седум вина“.<sup>11</sup>

Во сите досегашни истражувачки дела посветени на дејноста на Реџеп Ќосја тој се смета како многудимензионална личност. За неговите литературни и други дела тој е одликуван со разни признанија, пофалби и награди во Косово и поранешна Југославија. Имено, тој е добитник на наградата на Град Приштина во 1968 година; добитник на наградата на Покраина Косово во 1969 година; две награди на Друштвото на писателите на Косово во 1972 година и 1974 година; со наградата „7 јули“ во 1975 година поделена од

---

<sup>11</sup> Shefkije Islamaj, “Veçori të ligjërrimit artistik në romanet e Rexhep Qosjes” *Gjuha dhe identiteti*, Prishtinë, 2008, стр. 289.

СР Србија; со наградата „Пјетер Богдани“ во 2010 година и др. Во 2000 година претседателот на Република Албанија им ја додели наградата „Nderi i Kombit“ (Чест на нацијата).<sup>12</sup>

Во честа за неговата истражувачка и творечка дејност, Академијата на науките и уметностите на Косово, во 1996 година одржа научна конференција посветена на 60-годишнината од раѓањето на Реџеп Ќосја. Презентираните реферати на конференцијата беа објавени во научното списание *Gjurmime albanologjike (Seria e shkencave filologjike)* 26-1996 (Албаноолошки истражувања, серија на филолошки науки) 26-1996 година.

Исто така, во 2006 година, Албаноолошкиот институт во Приштина поводот 70-годишнината на раѓањето на академик Реџеп Ќосја одржа меѓународна научна конференција. Материјалите од конференцијата се издадени во посебен зборник на трудови *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes* (Instituti albanologjik i Prishtinës, 2007) – Научно и книжевно творештво на Реџеп Ќосја, Албаноолошки институт на Приштина, 2007 година). Избрани дела на Ќосја (не целосното творештво) се објавени во 29 тома (книги) од Албаноолошкиот институт во Приштина, 2010 година.

Реџеп Ќосја ја започна својата кариера како литературен критичар со делото *Episode letrare* (1967) - Литературни епизоди (1967), за да даде вреден научен придонес во изучувањето на книжевноста. Неговите најуспешни дела од оваа област се студиите за романтизмот *Historia e letërsisë shqipe - Romantizmi, I, II, III* (Историја на албанската книжевност - Романтизам, I, II, III).

Во оваа насока, според истражувачот Х. Матоши, научниот придонес на академик Ќосја во проучувањето на албанскиот книжевен романтизам, покрај врвот на неговата научна работа, претставува главна истражувачка референца за историско-литературниот и типолошкиот пристап меѓу нас, не само кога станува збор за развојниот период, но воопшто и како студиски модел.<sup>13</sup>

Во овој контекст, според професор А. Винца, делата на Ќосја: *Kontinente* (1971) - Континуитети (1971), *Asdreni - jeta dhe vepra e tij* (1971) - Асдрени - живот и неговото дело (1971), *Shkrimtarë dhe periudha* (1975) - Писатели и периоди (1975), *Prej tipologjisë deri te*

<sup>12</sup> <http://www.ashak.org/?cid=1>, 24, 36.

<sup>13</sup> Hysen Matoshi, *Romantizmi shqiptar në studimet e R. Qosjes*, në *Krijimtaria letrare dhe shkencore e R. Qosjes*, IAP, Prishtinë 2007, стр. 90.

*periodizimi* (1979) - Од типологија до периодизација (1979), *Nocione të reja albanologjike* (1983) - Нови албанолошки поими (1983) и особено капиталното дело *Historia e letërsisë shqipe - Romantizmi I, II, III* (1984-1986) - Историја на албанската литература - Романтизам I, II, III (1984-1986) и монографијата посветена на Н. Фрашери, *Porosia e madhe* (1986) - Големата порака (1986) и конечно делата *Trilogji dhe manifest* (типологија е shkërkimi si tekst dhe manifest i modernitetit si koncept) - Трилогија и манифест (Типологија на албанско пишување како текст и манифест на модерноста како концепт), *Tri mënyra të shkërkimit shqip* (2004) - Три начини на пишување албански (2004), претставуваат вистински научни синтези и како такви се неопходни за секој што ќе се занимава со проучување на албанската книжевност.<sup>14</sup>

Литературното дело на Ќосја вовеле новост во албанската книжевност. Имено, со неговите романи престана во албанската книжевност социјалистички реализам и започнала ерата на постмодернизмот. Постмодерните одлики може да се видат во првиот роман на Ќосја „Смртта ми доаѓа од такви очи“ (1974) („Vdekja më vjen prej syve të tillë“ 1974), како и во последователните романи „Една љубов и седум вина“ („Një dashuri e shtatë faje“), „Ноќта е нашиот ден“ („Nata është dita jonë“), „Ничии синови 1, 2“ („Bijtë e askujt 1, 2“). Врз основа на ова Реџеп Ќосја со право се смета за основоположник и главен претставник на постмодернизмот во албанската книжевност, додека пак неговите романи се сметаат како први постмодерни дела во албанската книжевност.

Според книжевниот критичар Аг Аполон, без литературните дела на Реџеп Ќосја албанската книжевност сè уште ќе останеше во рамките на социјалистичкиот реализам, односно немаше да премине на постмодернизам. Имено, до ден-денес во Косово немаме друг достоин постмодернист на проза, додека во Албанија се појавува во текот на 90-тите години на дваесеттиот век, односно во делата на посткомунистичките писатели, меѓу кои се истакнува прозата на Ридван Дибра, кој во книгата „Во потрага по изгубеното дете“ 2010 („Në kërkim të fëmijës së humbur“ 2010), покрај двојниот карактер (приказни/роман)

<sup>14</sup> Agim Vinca, *Rexhep Qosja dhe kultura shqiptare*, në Krijimtaria letrare dhe shkencore e R. Qosjes, IAP, Prishtinë 2007, стр. 35.

што го следи моделот на Ќосја, покрај нарацијата, вметнува и слики во содржината на приказните, според методот на монтажата.<sup>15</sup>

Во историските и историско-документарните дела на Ќосја се третираат теми поврзани со албанското прашање во текот на времето, како и теми од нашиот современ живот. Овие дела имаат посебна важност за историјата и нашата култура. Особено делото „Албанско прашање - историја и политика“ („Çështja shqiptare - historia dhe politika“), благодарение на раниот негов превод (комплетното дело беше преведено на француски јазик, а дел од него на англиски), имаше значително влијание врз светското мислење со цел правилно разбирање и толкување дури и на високи дипломатски кругови.<sup>16</sup>

И во новинарските текстови на Ќосја преовладуваат национални теми, како грижа на авторот за состојбата на Албанците, за кршењето на нивните права и насилството извршено врз нив. Имено, преку овие текстови, Ќосја, како длабок познавач на историските, културните и социјалните прилики на албанскиот народ, ги искажа своите мисли, размислувања и проценки за различни прашања.

Овие дела ги изразуваат ставовите на авторот за некои прашања од национален интерес, како што се: национален идентитет на Албанците, напори за создавање косовски идентитет, намери за преразгледување, измени, дополнувања па и промена на правописните правила на албанскиот стандарден јазик, верскиот идентитет на Албанците и др. Поради неговите ставови за српската политика кон Косово, му беше забрането да се појавува во јавноста на Косово и Ќосја како писател беше отстранет од училишните програми.

Во осумтомното автобиографско дело „Сведок во историски времиња, Дневник I, II, III, IV, V, VI, VII“ („Dëshmitar në kohë historike, Ditar I, II, III, IV, V, VI, VII dhe VIII“) Сведок во историски времиња, Дневник I, II, III, IV, V, VI, VII и VIII, авторот го опишува неговиот живот и творечка активност, дополнети со бројни и разни документарни докази кои исто така ја отсликуваат културниот, политичкиот и социјалниот живот на Косово и пошироко во извесно долг временски период.

---

<sup>15</sup> Ag Apolloni, *Parabola potsmoderne*, Prishtinë 2016, стр. 245.

<sup>16</sup> Rexhep Qosja, *Vepra I*, Prishtinë 2010, стр. 30. (Предговор, Хусен Матоши).

Имено, во дневниците се опишуваат настани, искушенија и животни искуства на авторот, како и социополитички и историско-културни случувања во одредено време. Според истражувачката Исламај, дневникот на Ќосја е автобиографска проза што може да се дефинира во жанрот помеѓу литературниот и историографскиот текст, каде преку наративи во прво лице се создава преглед на општата општествено-политичка и културна состојба.<sup>17</sup>

Авторот успеа од еден автобиографски опис во форма на дневник да отсликува повеќестрана биографија на Косово и пошироко. Како што може да се констатира и од досега изложеното, Реџеп Ќосја е ерудит, чие дело ја збогати пред сè историјата на албанската книжевност и критика, потоа уметничката литература, како и албанската култура и историја воопшто.

## 1.2. ПРИДОНЕСОТ НА РЕЏЕП ЌОСЈА ЗА ЗБОГАТУВАЊЕ НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Реџеп Ќосја е писател кој постојано се стреми и ангажира кон развојот и збогатувањето на албанскиот јазик, постојано издигнување на неговиот престиж. Ќосја, со својата научна, литературна, новинарска и политичка работа, даде голем придонес за преработка и збогатување на албанскиот стандарден јазик.<sup>18</sup>

Креативната јазична активност на Ќосја се протега на сите јазични рамнини, особено на лексичко-семантичката, стилската, синтаксичката сфера итн. Тој максимално ги користи изразните можности на албанскиот јазик за збогатување на неговиот јазичен и уметнички стил, затоа јазикот на неговото дело е со добар стил, јасен, динамичен, богат и разновиден, флексибилен и остар, со многу бои и изразни средства.

Јазикот на Реџеп Ќосја се одликува особено со неговото лексичко богатство. Со делата на овој великан се збогатил лексичкиот фонд на албанскиот јазик, пред сè

---

<sup>17</sup> Цитирано дело.

<sup>18</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, në Gjuha dhe konteksti, Prishtinë, 2014. стр. 186.

користејќи ја дијалектната лексика, преку создавање на нови зборови, употребувајќи ги зборовите во нови контексти и со нови значења, додавајќи на нив нови бои и нијанси. Неговите уметнички дела, бидејќи опфаќаат разни општествени, политички, научни, технички, државни, административни опуси итн., содржат мноштво на зборови од различни функционални стилови, од говорен и пишуван јазик, дијалектни зборови како и термини од научно-функционалниот стил.

Лексичкото богатство во неговото дело го збогатува албанскиот јазик со нови семантички, експресивни (емоционални), стилски, зборообразувачки, парадигматски, синтагматски, алтернативни и други вредности. Наоѓаме и богат корпус на фразеолошки изрази, поговорки и народни умотворби, но и филозофски мисли кои ги откриваат искуството и согледувањата на авторот за различни теми од животот.

Неговото дело се разликува и по своето богатство во областа на зборообразувањето, по проширување на лексичкиот фонд на албанскиот јазик, пред сè преку создавање на зборови со префикси и суфикси, со претпозитивен член и сложени зборови.

Како што е познато, јазикот на секој писател ја претставува неговата оригиналност во употребата на различни јазични елементи. Ќосја е еден од писателите кои се разликува по посебен начин на употреба на јазикот. Разновидноста на употребата на експресивните и стилските средства, новиот збороред, образувањето на нови зборови се основна карактеристика на јазикот на Ќосја, кои на неговите книжевни дела им дава стилска оригиналност. Тој секогаш се обидува да ги збогати своите дела со нови зборови, изрази и стилски фигури, малку употребени досега, со лични, оригинални креации, создавајќи така дела со посебен стил и јазик.

Како што истакнавме и во претходниот текст, јазикот на делата на Ќосја е богат и ги надминува границите на албанскиот стандарден јазик. Придонесот на јазикот на овој автор за збогатување на албанскиот јазик не се сведува само на широко вклучување на народната лексика и создавањето нови зборови, туку и за проширување на значењето (семантиката) на голем број зборови. Како што наведува самиот Ќосја, најголемиот придонес на писателот врз националниот литературен јазик е, всушност, создавањето нови врски на зборови, со нивен нестандартен збороред, со примена на нови јазични можности.

Тој реди зборови на нередовни и нови позиции, при што се создаваат нови семантички односи меѓу нив; т.е. воспоставува таков збороред што јазикот не ги доживеал пред него.<sup>19</sup> Во овој поглед, истражувачката Ш. Исламај нагласува дека „во јазичното поле, романите на Ќосја ги поместуваат јазичните граници на албанскиот литературен јазик, всушност тие ги проширува, особено во областа на семантиката, лексиката, изразните можности и синтаксата, комбинирајќи ги неговите иновации и особености во системот и регуларноста., кои несомнено се придонес за квалитативен развој, разработка и збогатување на јазикот“.<sup>20</sup>

Ќосја е неуморен трагач по нови средства и начини на јазично и стилско изразување, кои ги преработил со посебна уметничка умешност. Може да се каже дека Ќосја со својата книжевна дејност и креативност успеал значително да ги прошири семантичките и експресивно-стилските можности на албанскиот јазик, носејќи квантитативно и квалитативно збогатување, било со богатиот речник, било со умешноста на употребата на јазикот.

Како што истакнува академик Јани Томаи, развојот на самиот јазик, како што е познато, е усовршувањето на изразните средства, а ова совршенство, во извесна смисла, не е ништо друго освен создавање на нови семантички, лексички, граматички и стилски единици (многу ретко фонетски).<sup>21</sup>

### 1.3. ПОГЛЕДИТЕ НА РЕЦЕП ЌОСЈА ЗА АЛБАНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

Преку вредни прилози, јавни настапи и научни трудови за албанскиот јазик, Ќосја изразил голем интерес за процесот на стандардизација и владеење на литературната норма, особено во Косово. Ќосја, како млад, во својство на делегат на Конгресот за правописот на

---

<sup>19</sup> Rexhep Qosja, *Vepra I, Vazhdimësi*, Prishtinë, 2010, стр. 100.

<sup>20</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha, ligjërimi dhe fjala*, Prishtinë, 2004, стр. 290.

<sup>21</sup> Jani Thomai, *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, стр. 58.

албанскиот јазик (Тирана, 1972), ги искажа и ги образложи своите размислувања за неопходноста од создавање на албанскиот стандарден јазик.

Познавајќи ја историјата на развојот на албанскиот јазик, како и начинот на создавање на стандардната форма на одредени европски јазици, тој даде голем придонес за формирање на албанскиот стандарден јазик преку вклучување на разликите во една единствена општоприфатлива национална норма. Создавањето на заеднички стандарден јазик за сите Албанци, Ќосја ја смета како неопходна и потребна, како најважно достигнување во историјата на албанската култура, дури и за албанскиот народ воопшто.<sup>22</sup>

Според него, „стандардниот јазик е најважна културна институција во општеството, институција која е толку важна, пред сè, поради две основни причини: прво, затоа што литературниот јазик ја олеснува меѓусебната комуникација на голем број луѓе: и второ, затоа што се овозможува културното богатство на еден народ вклучен во него да живее преку стандардната форма на јазикот многу подолго отколку преку дијалектното богатство содржани во дијалектите на тој јазик.“<sup>23</sup>

Во секоја прилика, во која било пригода, било на бројни симпозиуми или на одредени годишнини, Ќосја го изразил своето размислување за неопходната потреба и важноста за создавање на заеднички национален јазик, како што го нарекува албански стандарден јазик.

Негови доста важни прилози за албанскиот литературен јазик и јазичната култура се: *Gjuha letrare dhe përvetësimi i saj* (Prishtinë, 1980) – (Литературниот јазик и негово владеење (Приштина, 1980); *24 vjet të gjuhës së njësuar letrare* (Tiranë, 1997) – (24 години унифициран литературен јазик (Тирана, 1997); - *Kongresi i drejtshkrimit tridhjetë vjet pas* (Fjala në simpoziumi Shkencor kushtuar 30-vjetorit të Kongresit të Drejtshkrimit, Tiranë, 2002); Правописен конгрес триесет години подоцна (Говор на Научниот симпозиум посветен на 30-годишнината од Конгресот на правописот, Тирана, 2002); *Gjuha standarde në mes dy*

---

<sup>22</sup> Rexhep Qosja, Vepra I, *Vazhdimësi*, Prishtinë, 2010, стр. 100.

<sup>22</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha, ligjërimi dhe fjala*, Prishtinë, 2004, стр. 290.

<sup>22</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, në *Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë 2014, стр. 280.

<sup>22</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, стр. 234.

<sup>22</sup> Rexhep Qosja, Vepra XXII, *Rilindja e dytë*, Prishtinë, 2010, стр. 62.

<sup>23</sup> Rexhep Qosja, Vepra IV, Prishtinë, 2010, стр. 342.

*frontesh* (Prishtinë, 2010) - Стандардниот јазик меѓу два фронта (Приштина, 2010) итн. Во сите овие трудови авторот ја нагласува улогата на стандардниот јазик за културна врска меѓу нацијата, како и предизвиците со кои се соочува јазикот, оние што ги надминал и оние што го чекаат.

Во процесот на збогатување, развој и усовршување на националниот јазик, улогата на писателите ја смета како многу важна. Според него, писателите, повеќе од лингвистите, го развиваат и збогатуваат јазикот, кои ги прошируваат и продлабочуваат неговите изразувачки можности.<sup>24</sup> Јазикот го унапредуваат, развиваат, збогатуваат и усовршуваат пред сè големите творци, кои во своите дела создаваат нови и важни содржини битни за судбината на човекот, нивниот народ или човештвото како целина, соочувајќи го со оваа и нивниот јазик со нови и додатни семантички, филозофски, морални, емоционални, стилски и естетски барања.<sup>25</sup>

Според него, писателот може да биде иновативен во однос на јазикот колку што може да биде иновативен во однос на креативниот процес, на идеи и нови форми на изразување.<sup>26</sup> Имено, самиот Ќосја, во овој поглед, е типичен пример. Имено, тој секогаш бара нови изразни средства и можности за збогатување на својот јазичен и уметнички израз, за создавање нови семантички, лексички, стилски единици.

Како истакнат познавач на албанскиот стандарден јазик, на народниот јазик и народното творештво, тој се смета за еден од авторите што дадоа непроценлив придонес во разработката и збогатувањето на албанскиот литературен јазик како и во неговата стандардизација, модернизација и практична примена.

За јазикот и стилот на книжевните дела на писателите Албанци досега имаме одредени истражувања и се постигнаа видни резултати. Впрочем таквите филолошки истражувања се почести за автори на старата албанска книжевност и на Преродбата, додека за јазикот и стилот на современи писатели имаме скудни резултати.<sup>27</sup>

Имено, за јазикот на писатели од старата албанска книжевност имаме неколку прилози и монографии, како истражувањата за јазикот на Бузуку, Буди, Богдани, Барди,

<sup>24</sup> Rexhep Qosja, *Vepra I, Vazhdimësi*, Prishtinë, 2010, стр. 98.

<sup>25</sup> Rexhep Qosja, *Historia e letërsisë shqipe, Romantizmi*, 3, Prishtinë, 2010, стр. 312.

<sup>26</sup> Rexhep Qosja, *Vepra I, Vazhdimësi*, Prishtinë, 2010, стр. 100.

<sup>27</sup> Gjovalin Shkurtaj, *Pesha e fjalës (studime të zgjedhura për gjuhën e letërsisë artistike)*, Tiranë, UFO Press, 2009, стр. 149.

Матранга, на Собранието на Арбер и др.; како и за одредени писатели на преродбата: за јазикот на Ноли (Ф. Агалиу), за јазикот на Наим Фрашери, Исмаил Кадаре (Ш. Рокај), за Аголи (Ѓ. Шкуртај), за јазикот на Сами Фрашери (Ш. Демирај), за јазикот на Мједа, Де Рада, Коница (Ј. Кастрати); за јазикот на Јаков Sosa, на Ѓ. Фишта (Ш. Исламај, А. Хаџи), за јазикот и стилот на Мартин Цамај (Џ. Беџири, Т. Топали), за јазикот на Л. Гуракуќ (З. Ѓоцај) итн.

Но, без двоумење може да се каже дека јазикот на повеќето од современите албански писатели, а особено јазикот и стилот на Ќосја, сè уште не бил предмет на поцелосно, посеопфатно и подлабоко истражување.<sup>28</sup> Имено, за одредени дела на современи писатели се посветени неколку трудови од гледна точка на книжевната критика и стилистика, но недостасуваат сериозни подлабоки и целосни истражувања за јазичната стилистика. Имаме одредени статии и научни трудови за одредени автори, но малку целосни монографии за јазикот на книжевното дело на одделни автори.

Специфичноста на романите на Реџеп Ќосја предизвикало интерес кај неколку книжевни критичари и лингвисти, кои се занимавале со прашања за одредени книжевни и јазични особености, но сепак лексичкиот состав на романите на Ќосја не е целосно расветлен. Имено, во организација на Академијата на науките и уметностите на Косово, на Реџеп Ќосја му е посветена тематска научна конференција по повод 60-годишнината од неговото раѓање, а рефератите се објавија на научното списанија *Gjurmime albanologjike (seria e shkencave filologjike, Приштина, 26-1996)* (Албанолошки истражувања (серија на филолошки науки, 26-1996).

Поводот 70-годишнината од раѓањето на академик Реџеп Ќосја, Албанолошкиот институт во Приштина во 2006 година одржал научна конференција во која книжевното и научното дело на овој автор беа разгледани од различни аспекти. Презентираните реферати се објавија во посебен зборник на трудови со наслов *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes* (Instituti Albanologjik i Prishtinës, 2007) (Научното и книжевното дело на Реџеп Ќосја (Албанолошки институт во Приштина, 2007)). Во овие реферати, високо беше оценет придонесот на Реџеп Ќосја за албанскиот јазик, литература и култура оценувајќи го него како најистакнат интелектуалец на нашето време. Меѓу другото, го

---

<sup>28</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2000, стр. 11.

цитираме истражувачот Садри Фетиу, кој тврди дека Ќосја со своето дело претставува уникатен феномен на нашево време, како вистински преродбеник за албанската култура.<sup>29</sup>

За книжевниот опус на Ќосја досега имаме одредени истражувања, од кои издвојуваме неколку: Јорго Буљо, *Реџеп Ќосја – корифе на науката*, Реџеп Ќосја - *полиедрична фигура на албанскиот денешен свет* и *Научниот профил на Реџеп Ќосја*; - Агим Винца: *Реџеп Ќосја или корифејот на албанската критика*, *Реџеп Ќосја и албанската култура*; Ресмије Криезиу: *Речникот во структурата на романот „Една љубов и седум гревови“*; Фљореша Дадо: *Постмодернизмот во албанската книжевност* и др.; Фериде Палека: *Роман на романите – Ничии синови од Реџеп Ќосја*; Аг Аполони: *Еден авангарден роман кој напредува една книжевност*; Адиљ Олури: *Постмодерниот цитат во романите „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ и „Една љубов и седум гревови“*; Енселена Шоцкет: *Поетиката на романот „Една љубов и седум гревови“* и др. Сеопфатна студија за придонесот на Ќосја во областа на литературата е делото *„Постмодерна парабла – романите на Реџеп Ќосја“* на Аг Аполон, во која, Ќосја се смета за автор со енциклопедиско знаење и постмодерна свест, основач и претставник на постмодернизмот во албанската книжевност.<sup>30</sup>

Меѓутоа, за јазикот и стилот на книжевните дела на Ќосја досега се напишани мал број трудови. Имено, како најважни лингвистички прилози се: Ѓ. Шкуртај: *Реџеп Ќосја - жесток бранител и вреден обработувач на албанскиот јазик* и *Белешки за јазикот на романот „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ од Реџеп Ќосја*; Ќ. Мурати: *Реџеп Ќосја - Создавател и збогатувач на албанскиот интелектуален јазик*; Б. Балиу: *Етполексиконимите на прозата на Реџеп Ќосја* и *Ономастикон на романот на Реџеп Ќосја „Смртта ми доаѓа од таквите очи“*; Ш. Исламај: *Карактеристики на уметничкиот дискурс на романите на Реџеп Ќосја*, *Посебен роман со посебен јазик; кога албанскиот збор станува животна заложба*; *Романот „Ничии синови“ и Типови на говор во „Дневникот“ на Реџеп Ќосја*.

Во сите досегашни истражувачки дела посветени на дејноста на Реџеп Ќосја тој се смета како многудимензионална личност. За неговите литературни и други дела тој е

---

<sup>29</sup> Sadri Fetiu, “Fjala e hapjes së sesionit shkencor kushtuar 70-vjetorit të lindjes së akad. R. Qosjes”, *Krijimtaria letrare dhe shkencore e Rexhep Qosjes*, стр. 14.

<sup>30</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne (Romanet e Rexhep Qosjes)*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.

одликуван со разни пофалби, признанија и награди во Косово и поранешна Југославија. Имено, тој е добитник на наградата на град Приштина во 1968 година; добитник на наградата на Покраина Косово во 1969 година; две награди на Друштвото на писателите на Косово во 1972 година и 1974 година; со наградата „7 јули“ во 1975 година поделена од СР Србија; со наградата „Пјетер Богдани“ во 2010 година и др. Во 2000 година претседателот на Република Албанија му ја додели наградата „Nderi i Kombit“ (Чест на нацијата).<sup>31</sup>

#### 1.4. ДОСЕГАШНИ КНИЖЕВНИ И ЈАЗИЧНИ ИСТРАЖУВАЊА ЗА ТВОРЕШТВОТО НА КОСЈА

За јазикот и стилот на книжевните дела на писателите Албанци досега имаме одредени истражувања и се постигнаа видни резултати. Впрочем таквите филолошки истражувања се почести за автори на старата албанска книжевност и на преродбата, додека за јазикот и стилот на современи писатели имаме скудни резултати.<sup>32</sup>

Имено, за јазикот на писатели од старата албанска книжевност имаме неколку прилози и монографии, како истражувањата за јазикот на Бузуку, Буди, Богдани, Барди, Матранга, на Собранието на Арбер и др.; како и за одредени писатели на преродбата: за јазикот на Ноли (Ф. Агалиу), за јазикот на Наим Фрашери, Исмаил Кадаре (Ш. Рокај), за Аголи (Ѓ. Шкуртај), за јазикот на Сами Фрашери (Ш. Демирај), за јазикот на Мједа, Де Рада, Коница (Ј. Кастрати); за јазикот на Јаков Зога, на Ѓ. Фишта (Ш. Исламај, А. Хаџи), за јазикот и стилот на Мартин Цамај (Џ. Беџири, Т. Топали), за јазикот на Л. Гуракуќ (З. Ѓоцај) итн.

Како што констатира Шефкије Исламај, јазикот на голем број современи албански писатели, сè уште не стана предмет на сеопфатна, целосна и продлабочена анализа.<sup>33</sup> Досегашните прилози главно се од критички и литературен карактер, но многу се потребни и јазични анализи за делата на овие автори. Малкуте јазични истражувања за

<sup>31</sup> <http://www.ashak.org/?cid=1,24,36>.

<sup>32</sup> Gjovalin Shkurtaj, *Pesha e fjalës* (Studime të zgjedhura për gjuhën e letërsisë artistike), Tiranë 2009, стр. 149.

<sup>33</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë 2000, стр. 11.

одредено дело од современата албанска книжевност главно се нецелосни, површински, описни.

За романите на Ќосја пројавија интерес одредени истражувачи, но општоземено, нивните јазични и книжевни прилози се кратки и се однесуваат на одредени аспекти на јазикот и неговиот стил, главно трудови и реферати.

Одредени реферати во кои се оценува истражувачката, уметничката, културната и социјалната работа на Ќосја се објавени во научното списание *Gjurmime albanologjike (Seria e shkencave filologjike, 26-1996)* – Албаноолошки истражувања (Серија на филолошки науки, 26-1996), кои беа презентирани на Меѓународната научна конференција посветена на 60-годишнината на раѓањето на авторот, под покровителство на Академијата на науките и уметностите на Косово. На академик Реџеп Ќосја, во чест на 70-годишнината од неговото раѓање му е посветена Научна сесија на Албаноолошкиот институт во Приштина (2006), чии материјали беа објавени во зборникот *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes* (Instituti albanologjik i Prishtinës, 2007) - Научна и литературна дејност на Реџеп Ќосја (Албаноолошки институт во Приштина, 2007 година). На оваа сесија, Ќосја е високо вреднуван како најистакнат интелектуалец на нашето време, преродбеник на албанската култура.

За придонесот на Ќосја во областа на литературата објавени се повеќе научни трудови, од кои издвоивме: Јорго Буљо: Реџеп Ќосја - полиедрична фигура на денешниот албански свет, Научен профил на Реџеп Ќосја. Агим Винца: Реџеп Ќосја или корифејот на албанската критика, Реџеп Ќосја и албанската култура. Ресмије Криезиу: Речник на романот „Една љубов и седум вина“ од Реџеп Ќосја. Фљореша Дадо: Постмодернизмот во албанската книжевност и др., во кои, како што може да се забележа и од насловите, личноста на Реџеп Ќосја и неговиот придонес во албанската наука, литература и култура се високо ценети.

Поопширен труд за творештвото на Р. Ќосја е објавена како предговор на комплетот на неговите дела (Албаноолошки институт од Приштина, 2002 година), е направена од истражувачот Хисен Матоши.

Продлабочена монографија посветена на литературното творештво на Ќосја напишал Аг Аполон „*Parabola postmoderne – Romanet e Rexhep Qosjes*“ – Постмодерна парабола -

Романите на Реџеп Ќосја каде што Ќосја е високо вреднуван како автор со енциклопедиско знаење и постмодерна свест, основач и претставник на постмодернизмот во албанската книжевност.<sup>34</sup>

Од друга страна, истражувањата за јазикот во делата на Ќосја се скудни, а и тие прилози се кратки, површински. Во оваа прилика, вреди да се спомне дека за сериозни истражувања за јазикот на Ќосја можеме да ги сметаме одредени студии, како: Ѓовалин Шкуртај: „Реџеп Ќосја – верен бранител и обработувач на албанскиот јазик“, „Белешки за јазикот на романот „Смртта ми доаѓа од такви очи“ од Реџеп Ќосја“. Ќемал Мурати: „Реџеп Ќосја - создавател и збогатувач на албанскиот интелектуален јазик,„ Бегзад Балиу: „Еполексикоономите во прозата на Реџеп Ќосја“ и „Ономастикон на романот на Реџеп Ќосја „Смртта ми доаѓа од такви очи“. Шефкије Исламај: „Карактеристики на уметничкиот дискурс во романите на Реџеп Ќосја“, „Посебен роман со посебен јазик“, „Кога албанскиот збор станува животна посветеност“, „Романот „Ничии синови,„ и албанскиот стандарден јазик“ и „Видови дискурси во „Дневникот“ на Реџеп Ќосја“.

Во истражувачкото дело на Ѓовалин Шкуртај „*Реџеп Ќосја - жесток бранител, вреден обработувач на албанскиот јазик*“ се вреднува придонесот на Ќосја за обработката на албанскиот стандарден јазик, неговото збогатување и проширување со народни и дијалектни зборови како и за создавање на голем број нови зборови, според начинот на зборообразувањето во албанскиот јазик. Шкуртај нагласува дека книжевните дела на Ќосја се одликуваат со богат и обработен јазик, со голема изразна моќ, со широк и различен лексички фонд, во кои умешно се преплетени народните зборови и фразеолошките изрази со зборовите од различни функционални стилови на албанскиот писмен јазик, како заедничко богатство.

Истражувачот Ќемал Мурати, во важна статија под наслов *Реџеп Ќосја - Создавач и збогатувач на албанскиот интелектуален јазик*; високо ја вреднува личноста на Р. Ќосја, нарекувајќи го него великан на албанската мисла. Во овој труд се истакнува и улогата на Ќосја за зачувување на албанскиот стандарден јазик, како едно од најзначајно постигнување на еден народ, неговиот придонес за албанскиот литературен јазик и неговото збогатување со нови зборови и изрази, широката употреба на дијалектни зборови

---

<sup>34</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne (Romanet e Rexhep Qosjes)*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.

и изрази, замена на голем број на странски со домашни зборови, како на пример: *i përbërë* за *kompleks* (сложен за комплексен), *skajor* за *margjinal* (страничен за маргинален), *përtashësi* за *aktual* (денешен за актуелен), *ndryshor për variant* (различност за варијанта) и др. Во однос на збогатување на албанскиот јазик со нови зборови во јазикот на Ќосја типични се прилошките зборообразувања со наставката *-shëm* (*shpërfillshëm*, *fyeshëm*, *përkulshëm* итн.), сложените зборови (*ngjashmëveprues*, *lindjefobi* и др.), новосоздадените сложенки (*kundërkosovar*, *kundërshqiptar*, *kundërkosovarizëm*) и др.

Лингвистот, Бегзад Балиу во статијата *Еполексиконимите на прозата на Реџеп Ќосја и Ономастикон на романот на Реџеп Ќосја „Смртта ми доаѓа од таквите очи“* го истражува ономастичкиот фонд во романите на Реџеп Ќосја. Тој забележа дека Ќосја „користи посебен ономастички систем, првенствено преку антропономизација на зборовите, патронимизирајќи ги антропонимите и топонимите, прекарувајќи ги поединечно, преку вообичаени фонетски и морфолошки промени, кои не произлегуваат надвор од граматичките норми на албанскиот јазик“.<sup>35</sup> Друга карактеристика на имињата на ликовите на Ќосја, според овој автор, е тоа што најголем број од нив имаат претпозитивен член, карактеристичен за народниот говор во минатото, од типот *Danjolli i Sherkës*, *Xhezairi i Gjikës*, *Siriu i Bales*, *Viktori i Dranes*, *Xhaferi i Nallbanit* (Дањол на Шерка, Џезаир на Ѓика, Сири на Бале, Виктор на Дране, Џафер на Налбан) итн.

Шефкије Исламај, познат лингвист и истражувач на јазикот и стилот на два истакнати писатели Јаков Sosa и Ѓерѓ Фишта, исто така, даде значаен придонес во проучувањето на јазикот и стилот на текстот во романите на Ќосја. Статијата *Карактеристики на уметничкиот дискурс на романите на Реџеп Ќосја*, му се посветува на јазикот, односно на стилистичката синтакса на два романа на Ќосја „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ и „Една лубов и седум вина“.<sup>36</sup>

Во својот труд „*Veçori të ligjërimit artistik në romanet e Rexhep Qosjes*“ - Карактеристика на уметничко-литературниот стил во романите на Реџеп Ќосја, III. Исламај се занимава со јазикот на романите „*Vdekja më vjen prej syve të tillë*“ (Смртта ми

<sup>35</sup> Begzad Baliu, *Onomastikoni i romanit të Rexhep Qosjes „Vdekja më vjen prej syve të tillë“* në revistën *Filologji*, 6, 1998, стр. 167.

<sup>36</sup> Shefkije Islamaj, „*Veçori të ligjërimit artistik në romanet e Rexhep Qosjes*“ *Gjuha dhe identiteti*, Prishtinë, 2008, стр. 289.

доаѓа од таквите очи) и „Një dashuri e shtatë faje“ (Една љубов и седум вина), односно се третира стилистичката синтакса на двата романа. Во оваа студија се издвојуваат бројни синтаксички карактеристики на јазикот во романите користени за уметнички цели. Меѓу нив таа ги издвојува: честата употреба на независни реченици, на вметнати реченици, на извични и прашални реченици; математичката регуларност што ја има секоја реченица, иако за уметнички ефекти оваа регуларност често е нарушена; честото проширување на речениците; употребата на разни средства за изразување на синтаксички односи во речениците; градацијата на истиот сврзник во долги синтаксички конструкции; совпаѓањето на границите на речениците со интонациските граници; синтаксичката фрагментација; преовладувањето на именските средства на јазикот со создавање на таканаречен „именски стил“; градацијата на различни нивоа на иста синтаксичка структура итн.

Исламај во научниот труд „Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor“ - Кора албанскиот збор станува животна посветеност, го разгледува јазикот на делата на Ќосја од аспект на јазичниот пуризам (чистотата). Според Исламај, во творештвото на Ќосја се забележува неговата грижа и доследност за употреба на албанскиот збор, како и за замена на странските зборови со постоечки албански зборови или со зборови создадени од него. Исламај високо го цени придонесот на Ќосја во збогатувањето и развојот на лексичкиот фонд, неговото квалитативно и квантитативно збогатување, било преку воведување во книжевната употреба на лексичко-фразеолошкото дијалектно богатство, или преку создавање на нови зборови со воспоставени зборообразувачки модели.

Лингвистот Исламај во една друга студија под наслов *Roman i veçantë me gjuhë të veçantë* („Посебен роман со посебен јазик“, се занимава со повеќестраниот придонес на романот на *Një dashuri e shtatë faje* („Една љубов и седум вина“) на Реџеп Ќосја за збогатување на албанскиот јазик. Според авторката, со овој роман албанскиот јазик се збогатува на повеќе нивоа, односно на семантичко, лексичко, морфолошко, синтаксичко, фразеолошко и особено на стилистичко ниво. Исламај забележува дека романот се разликува по мноштвото изразни и јазични средства, каде што се испреплетени различни функционални стилови, и тоа: секојдневен разговорен стил, интимен потстил, интелектуален, професионален стил, политички и административен стил итн. Делото е

всушност претставува еден вид „многу длабок и врел јазичен сандак“ и се чини дека овој сандак не се исцрпува лесно, бидејќи од него произлегуваат големи полисемантички и полифигуративни богатства.<sup>37</sup>

Колку се применува стандардната норма во романот *“Bijtë e askujt” dhe gjuha standarde* (Ничии синови) на Реџеп Ќосја е посебен прилог на Шефкије Исламај. Во овој труд, авторката нагласува дека јазикот на овој роман е стандарден албански со проширени граници, без територијални и изворни ограничувања. Особено се забележува големото присуство на дијалектни гегески елементи, особено на зборови и синтаксички конструкции. Исламај потенцира дека Ќосја со својата уметничка креативност воведува новини во стандардниот албански јазик на сите полиња, особено во лексичко и синтаксичко поле. Структурните иновации, посебните синтаксички организации како и големиот број нови лексички единици создадени според добро познавање на начинот на образување на зборови, значително го збогатија албанскиот јазик и станаа идентификатори на јазикот и стилот на авторот.

Следната студија „Видови предавања во Дневникот на Реџеп Ќосја“, се занимава со јазичната природа на Дневникот на Реџеп Ќосја, што според истражувачот има не само културно, политичко и историско значење, туку и уметничко, јазично и научно значење. Дневникот на Ќосја може да се смета за добиток на денешната автобиографска проза, каде што се прикажани приватниот дневник, социјалниот дневник, историскиот дневник, политичкиот дневник, литературниот дневник, филозофскиот дневник, но и повеќедимензионалниот дневник. Имено, преку личниот наратив, се открива ставот на авторот и неговите погледи на светот за животот, за бројни настани и појави, релевантни и историски, за различни индивидуи или групи, се даваат информации од различни полиња на знаење, филозофско-морални медитации, афоризми и универзална вредност реченици и сл. Со одликите на сеопфатен дневник, овој дневник комбинира различни видови пишување: приказни, портрети, мемоари, дијалози, сатира, социјални и културни хроники, есеи, автобиографски коментари како придружници на настаните.<sup>38</sup>

<sup>37</sup> Shefkije Islamaj, *Roman i veçantë me gjuhë të veçantë*, në „Gjuha, ligjërimi dhe fjala“, Prishtinë 2004, стр. 270.

<sup>38</sup> Shefkije Islamaj, *Tipat e ligjërimet në Ditarin e Rexhep Qosjes*, në revistën Gjurmime albanologjike, 46/1016, стр. 67.

## 1.5. ПРЕВЕДЕНИ ДЕЛА НА ЌОСЈА НА ДРУГИ ЈАЗИЦИ

Делата на Реџеп Ќосја заземаат значајно место меѓу делата на албанските автори преведени на одредени светски јазици, всушност Ќосја по големиот албански писател Исмаил Кадаре, е најпреведуваниот автор на странски јазици.

Неговите дела се оценети како важен придонес во афирмацијата на албанската книжевност и јазик на меѓународната сцена. Имено, Ќосја, преку своите литературни дела, особено преку уметничката проза, стана позната личност во неколку земји во светот и е оценет како еден од најистакнатите писатели и критичари не само во албанската книжевност, туку и пошироко.

Од странска литературна критика, Р. Ќосја е високо вреднуван, изразувајќи преку споредба, нарекувајќи како Хавел на Косово, Волтер на Балканот, Кафка на Истокот.<sup>39</sup> Личноста на Ќосја е високо оценета и од познатиот странски албаноолог Роберт Елсие, кој смета дека Ќосја е еден од најголемите литературни критичари на Балканот.<sup>40</sup>

Неговите дела се преведени на осум странски јазици: српско-хрватски, словенечки, бугарски, француски, германски, холандски, грчки и арапски. Делата што се преведени на овие јазици се уметничка проза (романи и драми) и едно дело за албанското прашање, како што се:

1. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Narodna Knjiga, Beograd 1976.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Народна књига, Белград, 1976 година.
2. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Mladinska Knjiga, Lubjanë, 1979.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Младинска књига, Љубљана, 1979 година.
3. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Hristo G. Danov, Plovdiv 1982.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Христо Г. Данов, Пловдив, 1982 година.
4. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Gallimard, Paris 1994.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Галимард, Парис, 1994 година
5. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Van Gonnep Novib - Ncos, Amsterdam 1997 г.

<sup>39</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, Instituti Albanologjik, стр. 33.

<sup>40</sup> Robert Elsie, *Histori e letërsisë shqiptare*, Dukagjini, Pejë, 1997, стр. 444.

- (Смртта ми доаѓа од таквите очи), Van Gonnep Novib - Ncos, Амстердам, 1997 г.
6. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Ekdoseis Kastaviotis, Athina 1999.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Екдосеис Каставиотис, Атина, 1999 год.
  7. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Hayman – Verlag, Insbruk 1995.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Хауман – Верлаг, Инсбрук, 1995 год.
  8. *Sfinga e gjallë*, Jedinstvo, Prishtinë 1976.  
(Жива сфинга), Јединство, Приштина, 1976 год.
  9. *Letërsia dhe kritika*, Prosveta, Beograd 1979.  
(Книжевноста и критиката), Просвета, Белград, 1979 год.
  10. *Populli i ndaluar*, HSLS, Zagreb 1990.  
(Забранетиот народ), ХСЛС, Загреб, 1990 год.
  11. *Sfinga e gjallë*, Ministria e Informatave, Kuvajt 1992.  
(Жива сфинга), Министерство за информации, Кувајт, 1992 год.
  12. *Çështja shqiptare*, Fayard, Paris 1995.<sup>41</sup>  
(Албанско прашање) Фауард, Парис, 1995 год.
  13. *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, Egnatia Narrativa, Gjenova, 2019.  
(Смртта ми доаѓа од таквите очи), Егнатија наратива, Ѓенова, 2019 год.

Како што може да се види, само неговиот прв роман *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (1974) - „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ (1974) е преведен на седум јазици, и тоа на српско-хрватски, словенечки, бугарски, француски, германски, холандски и грчки. Освен преводот на словенечки јазик, кој се изврши од преведената верзија од српско-хрватски јазик, на сите други јазици овој роман беше преведен директно од оригиналот.<sup>42</sup>

<sup>41</sup> Ymer Jaka, „Përkthimet e veprave të Rexhep Qosjs në gjuhë të huaja“, *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2007, стр. 156.

<sup>42</sup> Ymer Jaka, „Përkthimet e veprave të Rexhep Qosjes në gjuhë të huaja“, *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2007, стр. 156.

На сите преведени јазици, овој роман се чита со голем интерес, особено преводот на француски јазик. Романот го печати познатата издавачка куќа „Галимар“, со што се отвори патот да се прошири кај голем број читатели.<sup>43</sup>

Неговиот превод на француски јазик го изврши францускиот албаноолог Кристијан Гут, додека предговорот го напиша албанскиот писател Исмаил Кадаре. Во предговорот на романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* „Смртта ми доаѓа од таквите очи“, Кадаре констатира дека Реџеп Ќосја е најголемиот писател меѓу Албанците по потекло надвор од границите на Албанија, дело со кафканска инспирација, дело што ја пророкува апокалипсата.<sup>44</sup>

Романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* - „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ беше високо оценет од француските книжевни критичари. По објавувањето на книгата, критички осврти за делото беа објавени во познатиот весник *Le Monde* „Ле Мوند“ (11 февруари 1994 година), во неделното списание *Le Nouvel Observateur* (10-16 февруари 1994 година), во *Le Journal de Seine et Loire* (13 февруари 1994 година), како и во некои други списанија се *L'Événement du jeudi*, *Lire*, *La Montage*, *Glamour*, *Construire*.<sup>45</sup>

Весникот „Ле Мوند“ пишува дека романот „Смртта ми доаѓа од таквите очи“ ни падна од небото како метеор, додека весникот *Le Journal de Seine et Loire* се вели дека Реџеп Ќосја е извонреден писател, дека неговиот роман е ремек-дело.<sup>46</sup>

Романот „Смртта ми доаѓа од таквите очи“, објавен на српско-хрватски јазик во 1976 година, е преведен од познатиот поет Есад Мекули. Бидејќи овој роман третира национална тема, со содржина на прогон на албанскиот интелектуалец, српските државни органи го сметале Ќосја како опасен за државата (поранешна Југославија) и одредено време му беше забрането да патува надвор од земјата.

Токму од Есад Мекули, е преведена на српско-хрватски јазик и драмата на Реџеп Ќосја *Sfinga e gjallë* (Prishtinë, 1976) (Живата сфинга, Приштина, 1976). Оваа драма е

---

<sup>43</sup> Ymer Jaka, „Përkthimet e veprave të Rexhep Qosjes në gjuhë të huaja“, *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2007, стр. 152.

<sup>44</sup> Ismail Kadare, „Parathënie“ Rexhep Qosja, *La mort me vient de ces yeux-là*, Paris: Gillmard, стр. 7- 21, cituar sipas Ag Apolloni, „Metafora e madhe“, *Gjurmime albanologjike*, 46/2016, стр. 74.

<sup>45</sup> Ymer Jaka, „Përkthimet e veprave të Rexhep Qosjes në gjuhë të huaja“, *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2007, стр. 154.

<sup>46</sup> Ag Apolloni, „Metafora e madhe“, *Gjurmime albanologjike*, 46/2016, стр. 74.

преведена и на арапски јазик од Мухамет Муфлаку, еден од дејците на албанската дијаспора во Сирија (Кувајт, 1983 година).<sup>47</sup>

Освен овие, уште неколку негови дела беа преведени на српско-хрватски јазик: *Letërsia dhe kritika* (Литература и критика), избрани трудови од литературна критика и за историјата на албанската книжевност, преведени од Хасан Мекули, како и публицистичкото дело *Populli i ndaluar* (Забранет народ), збирка од избрани прилози кои се занимаваат со тешкиот живот и неправдите кон Албанците. Друга книга од ваква природа, *Çështja shqiptare* (Албанско прашање) е преведена на француски јазик од албанологот Кристијан Гут (Париз, 1995 година).<sup>48</sup>

Оваа книга е опишана како историско-документарно дело, во која се претставуваат мачниот живот на албанскиот народ низ вековите. Може да се каже дека не само преведените книжевни дела на Ќосја, туку и новинарските и историските негови дела, покрај популаризацијата на Ќосја како личност, имаа огромно влијание и на популарноста на косовското прашање, информирајќи ја светската јавност за насилството и прогонот на Албанците од српската власт.

## 1.6. РОМАНИТЕ НА ЌОСЈА

Книжевниот опус на Ќосја се состои од четири романи: *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (1974) - Смртта ми доаѓа од таквите очи (1974), *Një dashuri e shtatë faje* (2001) - Една љубов и седум вина (2001), *Nata është dita jonë* (2007) - Ноќта е наш ден (2007) и *Bijtë e askujt I, II* (2014) - Ничии синови I, II (2014); една драма *Mite të zhveshura* (1978) - Голи митови (1978); и сатиричната приказна *I ringjalluri i penduar* (2002) – Покајаниот воскреснат (2002). Во оваа докторска дисертација ќе се занимаваме само со романите,

---

<sup>47</sup>Ymer Jaka, “Përkhimet e veprave të Rexhep Qosjes në gjuhë të huaja”, *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2007, стр. 156.

<sup>48</sup> Ibid.

бидејќи како што се знае, романот му дозволува на писателот бројни прозни можности на изразување.

Како што се истакна и досега, романите на Ќосја воведоа во албанската литература нови елементи во тоа време. Имено, писателот Реџеп Ќосја со својот прв роман „Vdekja më vjen prej syve të tillë“ („Смртта ми доаѓа од таквите очи“) донесе нов правец во албанската книжевност, стана основоположник на постмодернизмот во албанската литература.

Впрочем, и неговите други последователни романи се сметаат за постмодернистички. Особеноста на прозата на Реџеп Ќосја, во споредба со она што денес се создава во албанската литература, се состои во меѓусебната поврзаност на модернистичка и постмодернистичка поетика, односно со преплетеност на трајните вредности на традицијата и модерното.<sup>49</sup>

Според истражувачот А. Аполон, *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (1974) - Смртта ми доаѓа од таквите очи (1974) е култен роман на Косово и, сè до првата декада на XXI век, тој е најспецијалниот и најиновативниот роман на оваа литература. Тој вели дека романот *Një dashuri e shtatë faje* (2003) – Една љубов и седум вина (2003) за албанската книжевност има исто значење како за светската литература „Гаволите“ на Ф. М. Достоевски“, „Снегот“ на Орхан Памук или „Полноќните деца“ на Селман Ружди.

Со оглед на тоа што *Bijtë e askujt* (2010) - Ничии синови (2010) е роман, чиј вредност лежи во извонредниот експеримент на литературната пракса, несомнено е дека ова е најексперименталниот роман и, следствено, најнапреден роман напишан на албански јазик.<sup>50</sup>

Бидејќи се постмодерни дела, романите на Ќосја се полифонични во кои се обработуваат различни теми. Овие литературни дела, покрај јазичните и уметничките вредности, носат и бројни сознајни, културни, историски, филозофски вредности итн.

Во овие романи наоѓаме изворни материјали од областа на правото: архивски документи, записници, изјави, службени извештаи; научни материјали: разни научни и историски податоци; новинарски записи: соопштенија, објави, известувања за печатот,

---

<sup>49</sup> Rexhep Qosja, *Veptra I*, Prishtinë, 2010, стр. 22 (Предговор од Хисен Матоши).

<sup>50</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, 2016, стр. 254.

хроники; лични писма, дневници; народно творештво; разни поговорки и пословици со филозофски карактер и сл.

Според истражувачот Х. Матоши, во романот *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина), повеќе од каде било на друго место, наоѓаме обемни научни информации предадени преку литературна форма.<sup>51</sup> Во романот на Ќосја наоѓаме интегриран речник.

Според професорот Агим Винца, употребата на хроники, на речници, енциклопедии, прирачници, брошури, досиеја, правни акти, летоци, исечоци од весници, реклами, хороскопи, графити и друг „бруто-материјал“ во литературниот текст е основна одлика на постмодерната уметност.<sup>52</sup> Ова е причината зошто постмодерната литература е исто така наречена *ars combinatoria* (уметничка комбинаторика).<sup>53</sup>

Потпирајќи се на принципот на *ars combinatoria* (уметничката комбинаторика), постмодерната литература ги преплетува реалното (faction) со фантастичното (fiction) како и комбинација на сите форми и стилови на нарацијата.<sup>54</sup> Ќосја е голем мајстор на овие комбинации, во неговите романи имаме комбиниран фантастичен со реален говор.

Вреди да се земе како пример првиот роман, во кој во расказот/првиот дел „Legjenda“ (Легенда) имаме фантастичен говор, додека во „Trashja“ (Дебелење) и „Trilogjia“ (Трилогија) имаме реален говор, обоен со сатирични елементи, а во „Deklarata“ (Изјава) имаме полициски говорен стил. Вториот и третиот роман имаат реалистички и сатиричен говор, додека „Shtëpia e të çmendurve“ (Куќата на лудите) се одликува со пародичен и алегоричен говор.<sup>55</sup>

Исто така, во романот „Bijtë e askujt“ (Ничии синови) историските факти се надополнуваат со фантастични елементи. Еден од главните ликови, Тарик Сарачи, животот во диктатура го смета како жива смрт, умира по диверзантска операција на границата Албанија-Косово, а неговото тело се поделило на два дела, едната половина паѓа во Косово, а другата половина во Албанија. Значи неговата смрт е симболична.

Одличното познавање на многу области, богатото животно искуство, како и неговата бистроумност се добра основа во неговите романи да обработува многу културни

---

<sup>51</sup> Rexhep Qosja, *Veptra I*, Prishtinë, 2010, стр. 22 (Предговор од Хисен Матоши).

<sup>52</sup> Agim Vinca, *Teori letrare*, Libri shkollor, Prishtinë, 2012, стр. 362.

<sup>53</sup> Цитирано дело.

<sup>54</sup> Цитирано дело.

<sup>55</sup> Adil Olluri, *Trilogjia postmoderne*, Prishtinë, 2011, стр. 108.

и историски теми. Фериде Паплека во својот труд смета дека романите на Ќосја претставуваат и своевидна енциклопедија за светската литература, со имиња на писатели, дела, идеи, ликови, изрази што влегоа во неговиот класичен фонд.<sup>56</sup>

Првите прозни дела на Ќосја се објавија во 1972 година во книжевното списание *Jeta e re* (Нов живот), под псевдонимот Љуан Дукаѓини. Овие раскази ги препечатил во 1974 година во книгата *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (Смртта ми доаѓа од таквите очи), под вистинското име на авторот, но со нерешен статус, дали е збирка раскази или роман, односно: *тринаесет раскази што можат да составуваат роман*.<sup>57</sup>

Во 1978 година, авторот објави три драми: *Sfinga e gjallë* (Жива сфинга), *Beselam, pse më flijojnë* (Беселам, зошто ме жртвуваат) и *Vdekja e një mbretëreshe*, (Смртта на една кралица), под заеднички наслов *Mite të zhveshura* (Голи митови). Вториот роман *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) е објавен во 2003 година, додека третиот роман *Nata është dita jonë* (Ноќта е наш ден) се печати во 2007 година и неговиот последен роман *Bijtë e askujt I, II* (Ничии синови I, II) во 2010 година.

Романите *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (Смртта ми доаѓа од таквите очи), *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) и *Nata është dita jonë* (Ноќта е наш ден), иако претставуваат посебни целини како одделни романи, тие се составен дел од трилогијата, вклучени уште во првиот роман *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (1974) - Смртта ми доаѓа од таквите очи (1974), односно во третиот расказ по наслов *Trilogjia* (Трилогија).

Во овој расказ, еден од најдобрите писатели на Вајазни, Ндерим на Муса, ги поканува своите колеги да им раскажат едно трилогиско дело. Тоа беше куќата што ја изгради, трикатна куќа, со по три соби на секој кат, три слики и три скулптури во секоја соба и три мотиви на секоја слика.

Во куќата живееле три папагали и тројца жители. Оваа приказна, според истражувачите на ова дело, претпоставува намера на авторот да создаде трилогиско дело. За да ја создаде оваа трилогија, на авторот му требало подолг временски период. Имено, вториот роман *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) е објавен по скоро

---

<sup>56</sup> Feride Papeka, *Roman i romaneve – “Bijtë e askujt” I-II i Rexhep Qosjes*, në revistën Gjurmime albanologjike, 41/42, стр. 339.

<sup>57</sup> Ag Apolloni, *Parabola potsmoderne*, Prishtinë, 2016, стр. 29.

триесет години (2003 година), а по триесет и три години третиот роман *Nata është dita jonë* (2007) - Ноќта е наш ден (2007 г.), со кој се заокружува трилогијата на Ќосја.

Првите три романи на Ќосја го исполнуваат најголемиот проект во албанската литература, не само затоа што овој проект траел триесет и три години, туку затоа што со овој проект албанската книжевност чекори заедно со светската литература.<sup>58</sup>

Трилогијата, како што е познато, иако се состои од одделни дела, претставува една целина. Овие романи, проектирани како трилогија, имаат иста тема (тешката состојба на косовскиот интелектуалец во различни временски периоди), имаат иста локација на настаните (настаните се случуваат во Вајазан, топоним осмислен од авторот што се мисли на Приштина и воопшто на Косово), имаат три наративни ликови: Џезаир на Ѓика, Черем Чапари и Будин Буда, меѓусебно поврзани преку генетски или идеолошки врски.

Идеолошки, овие три лика претставуваат единствен лик проектиран во трите романи, за кои може да се каже дека формираат трилогија за интелектуалецот од Вајазан.

Романите на Ќосја се надополнуваат едни со други од тематски, топонимски и антропонимски аспект. Темата на овие романи е животот во албанското општество, во период од половина век.

Се јавуваат многу страни од животот на ликовите и на албанското општество, влијанието на политичките околности, насилството на власта, притисокот, прислушувањето, прогонството, апсењето и лежењето затвор и др., како и нивните последици врз физичката и емоционалната состојба на ликовите.

Овие романи ја отсликуваат албанската реалност во Косово и во Албанија, односно социјалната, политичката и културната состојба, животот на Албанецот, индивидуалната и колективната судбина, особено животот на албанскиот интелектуалец.

Главните ликови на првите три романи се тројца интелектуалци на Вајазан: Џезаир на Ѓика, Черем Чапари и Будин Буда, преку кои животот на албанскиот интелектуалец се рефлектира во три различни временски периоди: времето на Ранковиќ (1958 година), времето на идеополитички диференцијации (по 1981 година) и во периодот по последната војна на Косово (по 1999 година).

---

<sup>58</sup> Ag Apolloni, *Metafora e madhe*, në Gjurmime albanologjike, 2016/46, стр. 72.

Преку романот, Ќосја ја искажува својата креативна ерудиција и неговиот став или светоглед за светот и животот. Тој, исто така, проблематизира разни прашања од секојдневниот живот, бројни негативни појави што го мачат албанското општество. Како што вели книжевниот критичар Фериде Паплека, „целото негово книжевно дело содржи егзистенцијални грижи.“<sup>59</sup>

Тој не се согласува со злото и се бори против неправдата, ја критикува тоталитарната идеологија, но исто така и „демократијата на поранешните комунисти“, како што тој ги нарекува, морална деградација, лицемерство, лажен интелектуализам, корупција, насилство, грабеж, убиства, проституција, дрога итн. Ќосја прикажува груб став кон оваа реалност, ги иронизира и сатиризира овие појави во сите четири свои романи, стремејќи се кон подигање на социјалната и националната свест.

Во оваа смисла, издавачот Арбен Бегеја, е лик на неговите два романи *Nata është dita jonë dhe Bijtë e askujt I, II* (Нокта е нашиот ден и Ничии синови I, II). Овој добро познат издавач на Вајазан, во последниот роман се пресели во Америка и покрај тоа што е издавач, тој е познат и како писател. Главниот јунак - раскажувач на романот *Bijtë e askujt* (Ничиј синови), Миран Бушати го познава Арбен Бегеја, но за читателот го прикажува како издавач на ракописот Черем Чапари, без да биде овој лик на овој роман.

Џезаир на Ѓика, лик на романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (Смртта ми доаѓа од таквите очи), е позната личност дури и од протагонистите или ликовите на другите два романи, иако не е лик на овие романи. Во романот *Nata është dita jonë* (Нокта е наш ден), авторот го воведува во романот преку сеќавањето на главниот јунак - наратор Будин, кој е испрашуван во полициската станица и одеднаш се сеќава дека Џезаир го нарекол волшебен замок.

Исто така, во романот *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) главниот јунак на романот е прогласен за виновен, меѓу другото, затоа што тој е внук на Џезаир, иако Џезаир не е лик на овој роман.

---

<sup>59</sup> Feride Papeka, *Akademiku Rexhep Qosja albanologu me vizione evropiane*, во <http://shqiptarja.com/kulture/2730/akademiku-rexhep-qosja-albanologu-me-vizione-evropiane-223046.html>.

Авторот од еден во друг роман ги пренесува карактерите и особеностите на ликовите, создавајќи нивни архетипови, како на пр. архетипот на Дањол од Шерка (лик од Смртта ми доаѓа од таквите очи) е Сулејман Ајкани (лик од Една љубов и седум вина); архетип на Азе Калпузи (Една љубов ...) е Ашја на Зеќан (Смртта ми доаѓа ...); архетип на Џезаир (Смртта ...) е Черем Чапари (Нокта е нашиот ден), кои имаат сродни врски. Сличности може да се забележуваат и помеѓу Рудина, саканата на Џезаир (Смртта ми доаѓа од таквите очи), Хана, саканата на Черем (Една љубов и седум вина) и Делина Дерти, саканата на Миран Бушати (Ничии синови).

Во романите на Ќосја, повеќето од главните ликови интелектуалци и патриоти завршуваат на трагичен начин, трагедија што им ја донесе политичката и социјалната реалност во која живеат. За разлика од херојот на традиционалниот роман, подготвен за конфронтација и акција, херојот на модерниот роман најчесто се наоѓа во ограничени дејствувачки околности, во затворен круг, каде смртта и бегството се единствениот спас.<sup>60</sup> Така, Черем Чапари и Тарик Сарачи се принудени да ја напуштат својата татковина, иако се свесни дека не ги чека подобар живот и двајцата умираат. Исто така, трагично умираат и Хана Ујемири, момата на Ч. Чапар; Делина Дерти, саканата на М. Бушати, со чија смрт се затвора романот *Bijtë e akujt* (Ничии синови). Значи, главните ликови на романите *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (Смртта ми доаѓа од таквите очи), *Një dashuri e shatë faje* (Една љубов и седум вина) и *Bijtë e askujt* (Ничии синови) доживуваат несреќи од истиот политички режим, ами во различни временски периоди.

#### **“Vdekja më vjen prej syve të tillë” (Смртта ми доаѓа од таквите очи)**

Романот “Vdekja më vjen prej syve të tillë” (Смртта ми доаѓа од такви очи) е најпознатиот, најценетиот од критичарите и најпреведуваниот од сите романи на Ќосја, иако не може да се каже дека ова е најдобар негов роман. Самиот Ќосја, во едно интервју, изјави дека не смета дека овој е неговиот најдобар роман, но имал таква среќа веројатно затоа што бил објавен во 70-тите години.<sup>61</sup>

<sup>60</sup> Shefkije Islamaj, *Roman i veçantë me gjuhë të veçantë, në Gjuha, ligjërimi dhe fjala*, Prishtinë, 2004. стр. 285.

<sup>61</sup> <http://rexhepQosja.blogspot.com/2010/07/akademik-rexhep-Qosja-padyshim-eshte.html>, shikimi i fundit 7.19. 2016.

Овој роман или „Тринаесет раскази што би можеле да создаваат роман“, се одделни раскази или поглавја што меѓусебно се тесно поврзани и може да се прочитаат и разберат како заедничка целина, како роман. Како што споменавме, во овој роман, во третата приказна наречена Трилогија, Ќосја ја дизајнираше својата трилогија, која ја исполни многу години подоцна.

Овој роман се занимава со појавата на угнетување и прогон на албански косовски интелектуалци и воопшто насилството на УДБ врз Албанците. Имено, неслучајно зборот смрт се употребува на самиот наслов на романот.

Главниот лик на овој роман Џезаир на Џика, истакнат писател и интелектуалец, се прогонува, се уапсел и измачувал од властите заради неговите антиконформистички записи. Преку болката и страдањето на Џезаир, се отсликува животната реалност во Вајазан и, воопшто, трагичната судбина на косовските албански интелектуалци.

#### **“Një dashuri e shtatë faje” (Една љубов и седум вина)**

И вториот роман на Ќосја третира иста тема како и првиот роман, тој ја отсликува социополитичката и историската реалност, се разбира проширен со нови проблеми. Овој роман ги претставува настаните од 1981 година на Косово, времето кога започнува буђењето на националната свест и движењето на осамостојување.

Романот, во една линија, ја одразува движењето за национални права и фаталните последици што ги носи, а од друга страна ја критикува заспаната свест, или ниските дејства и бројните негативни појави што се случуваат во нашето општество. „Një dashuri e shtatë faje“ (Една љубов и седум вина) е роман на протест, револт, победа а добрината, победа на животот над смртта, возвишување на човекот со иницијатива, доблести и хумани чувства итн.<sup>62</sup>

Черем Чапари е главниот јунак и раскажувач на романот. Тој е лекар кој избегал од Вајазан во САД, поради диференцијација од демонстрациите во 1981 година. Во врска со овие демонстрации, Чапари напишал неколку мемоари, кои му ги дава за објавување на

---

<sup>62</sup> Enkelena Shockett, *Poetika e romanit një dashuri e shtatë faje*, Gjurmime albanologjike 44/2014, Prishtinë, стр. 185.

Арбен Бегеја, издавач од Вајазан. Арбен Бегеја го добива ракописот и девет дена по враќањето од САД, тој дознал за смртта на Ч. Чапари.

Романот *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) се состои од девет раскази. Предговорот *Долг воведен збор и Краток заклучок* е напишан од издавачот на ракописот. Осум раскази десет измислени текстови *Од тетратката на забелешки* се на ликот Черем Чапари, на чиј ракопис му недостасува последното поглавје.

Издавачот го надополнил крајот на романот со оригинално полициско досие „Црвено-црното досие“, што му го дал еден шпион од Чапар. Во ова досие се наоѓаат седумте причини за неговото прогласување за виновен, а тоа се: 1. неговото име, име на еден непријателски град; 2. семејна блискост со писателот Џезаир на Ѓика; 3. неговата проза *Vampiri* (Вампир); 4. посета и почитта на убиените демонстранти; 5. одбивање на политичка диференцијација од демонстрации; 6. барање за слобода на својот народ; и 7. љубовта со Хана Ујемир. Овие се обвиненијата за кои беше обвинет и прогласен за виновен и според кои е објавена потерница за Черем Чапари, а оној што ќе дава информации за него ќе биде награден од 1 милион денари и високо патриотско признание – *Орден на народот за заслуги* (Бр. д. 423).

Во рамките на овој роман има и оригинално мислење на Ќосја, т.е. *Скриениот речник*, чие објаснување ја обвива длабока иронија. Во овој речник наоѓаме оригинални објаснувања на авторот за различни концепти и појави, општопознати, кои во повеќето случаи се дадени со фигуративно значење.

Скриениот речник е сатира за скриената вистина.<sup>63</sup> Овој речник има 375 лексички единици од различни области на секојдневниот живот, кој опфаќа зборови од различни лексичко-граматички категории како што се: имиња (вклучувајќи имиња на луѓе и места) придавки, глаголи и прилози. На пример:

*HAQMARRJE* - *haku që dikur e merrte hakmarrësi, kurse tani e marrin gazetari (Sylejman Ajkani) dhe udbashi.* (Nj.d. 179); *DËSHMOR* - *dikur e jepte jetën për Atdheun, e tani më parë se për Atdheun e jep jetën për partinë. Dhe, shokun Titë! E, xhaxhin Enver!* (Nj.d. 176) (Одмазда – возврат за нешто лошо, што некогаш се одмаздуваше одмаздникот, а сега ја преземал новинарот (Силејман Ајкани) и удбаши. (Nj.d. 179); херој - некогаш го дал својот

---

<sup>63</sup>Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, стр. 96.

живот за татковината, а сега го жртвува својот живот за партијата, за другар Тито! За чичко Енвер! (Ј.д. 176)

### “Nata është dita jonë” (Нокта е наш ден)

Романот *Nata është dita jonë* (2007) – (Нокта е наш ден) е продолжение на двата претходни романа на авторот и доаѓа како заклучно дело на трилогијата започната со романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (1974) - (Смртта ми доаѓа од таквите очи), проследена со *Një dashur e shtatë faje* (2003) - Една љубов и седум вина. Овие три романи се придржуваат до постмодернистичката проза, чија преамбула за албанската книжевност е романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* (Смртта ми доаѓа од таквите очи).<sup>64</sup>

И во овој роман се отсликуваат разни негативни општествени појави, тежок политички и економски живот, збогатување преку нелегален начин, длабока морална деградација, насилство, грабеж, убиства, проституција, дрога, алкохол итн.

Романот го критикува интелектуалниот слој на општеството, нивното потчинување на власта, политичарите, нивното брзо збогатување итн. Според А. Аполон, *Nata është dita jonë* (Нокта е нашиот ден) е првиот голем роман за антикултурата во целата историја на албанската книжевност.<sup>65</sup>

Главниот јунак и наратор на романот, Будин Буда, по враќањето од странство, длабоко се разочарува од опкружувањето, начинот на живеењето и збогатувањето во Вајазан. Така, тој одлучува да се смени, да стане некој. Решението го наоѓа со тоа што станува шверцер на жени и дрога, разбојник на разни банки и бизниси.

Заедно со неговите двајца пријатели Гарип и Деми, Будин од истакнат студент станува криминалец (Кентаури). Тој, заедно со неговите пријатели, изготвија план за изградба на Куќа на луди и ги ограбувале богатите луѓе од градот во име на градење на истата, најпрво барајќи помош и потоа употребувајќи физичко насилство врз бизнисмени или добротворни организации како што ги нарекуваат тие, сè додека не им биле дадени парите што им ги побарале.

---

<sup>64</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, стр. 209.

<sup>65</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, стр. 254.

Во бројни физички пресметки со хулигани или нивни групи, Будин секогаш излегувал победник, па затоа тој започнал да ја користи својата физичка сила за да добие пари, тепајќи ги оние луѓе за што бил платен од трето лице. За нарушување на јавниот ред и мир, тој беше приведен само двапати во истрагата и ослободен, додека по трет пат ќе му се суди затоа што некој го зел ракописот на неговиот роман *Nata është dita jonë* (Нокта е нашиот ден) и го доставил до обвинителот.

Бидејќи настаните опишани во романот на Будин, а кои всушност биле негови криминални дела, имале сличност со злосторствата што се случиле во реалноста, тој ќе биде сослушуван на суд за да се утврди дали злосторствата опишани во романот се негови вистински злосторства.

### **“Bijtë e askujt” (Ничии синови)**

Романот *Bijtë e askujt* (Ничии синови) ја одразува животната реалност во Албанија и Косово, врз основа на разни историски и современи факти, комбинирајќи ја фикцијата со реалноста.

Овој роман ја обработува темата на прогонот од страна на комунистичката влада, во Народна Република Албанија и во Федеративна Република Југославија, односно албанскиот и југословенскиот комунизам, како и „демократијата на поранешните комунисти“, како што ја нарекува авторот. Настаните се случуваат во Курнаја, место што ја подразбира Албанија. Голем број настани се поврзани со Вајазан, што ја претпоставува Приштина, а со тоа и Косово.

На Миран Бушати, писател кој е наративен лик на Ќосја, побарано му е од Ѓинуш Сарачи, Албанец кој живее во Њујорк, да напише биографски роман за неговиот татко Тарик Сарачи. Мирани го прифаќа неговиот предлог и заминува за Албанија. Таму се среќава со книжевен истражувач по име Делина Дерти, со која започнува да работи на собирање документи и докази за животот и смртта на Тарик Сарачи.

Тарик Сарачи, истражувачки лик на Миран Бушати и Делина Дерти, беше затвореник и интерниран за политички прашања во Албанија, кој успеа да избега на Косово и им се предаде на југословенските државни органи. Југословенските власти го

испраќаат на диверзантска мисија во Албанија. Враќајќи се на Косово, тој влегува во минско поле и така почина на границата меѓу Косово и Албанија.

Дури и животот на коавторот на Миран завршува трагично, но нејзината несреќа доаѓа од демократијата. Значи, имаме две трагични судбини во два различни периоди, во комунизмот Тарик Сарачи и во демократијата Делина Дерти. Преку овој роман, Ќосја го критикува комунизмот и ја иронизира комунистичката демократија.

## ГЛАВА II

### 2. ОПШТИ ЈАЗИЧНИ И СТИЛИСТИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА КНИЖЕВНИТЕ ДЕЛА НА ЌОСЈА

Рецеп Ќосја во своите книжевни дела успеал да ги искористи потенцијалите на албанскиот јазик во сите јазични полиња, особено лексичката и синтаксичката изразна можност. Неговите креативни, јазични и уметнички склоности вклучуваат широка литературна и јазична активност со цел збогатување на албанскиот јазик со нови семантички и стилски изразни вредности.

Истражувачката Ш. Исламот го нарече јазикот на романите на Ќосја стандарден јазик со проширени граници. Јазикот на Ќосја не може да се одреди на кој идиом му припаѓа, иако во него разликуваме одлики на гегискиот дијалект, но исто така и намерни непочитувања на строгите стандардни норми.

Имено, јазикот на романите на Р. Ќосја е стандарден не само во смисла на сеопфатноста, туку и во смисла на создавање на јазични иновации неопходни за неговото јазично и уметничко изразување. Овие особености ги забележуваме не само во структурата на речениците и текстот, туку и лексичко, фразеолошко и синтаксичко рамниште.<sup>66</sup>

Јазикот на Ќосја се одликува со лексичко богатство, со употреба на народни и дијалектни зборови, со оживување на стари зборови, со замена на странски со домашни зборови, со образување на нови зборови итн., но и со посебен начин на употреба на јазичниот материјал, со откривање на нови јазични можности, со избегнување од вообичаеното, со актуализација на случаите.

Во врска со придонесот за збогатување на јазикот, Исламај со право наведува дека развојот и збогатувањето на јазикот не подразбира само создавање нови зборови или заживување на дијалектни или стари зборови, туку и создавање и откривање на нови

---

<sup>66</sup> Shefkije Islamaj, *Romani "Bijtë e akujt" dhe gjuha standarde, në Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë, 2014, стр. 275.

вредности на веќе постоечките зборови, да се создаде и открие нови значења и содржини, сложени и повеќекратни, односно да ги збогатиш исказите, појавите, концептите, светогледите што преовладуваат, со воспоставувајќи нови односи меѓу нив, со нови зборовни врски и збороред, некои од нив сосема нови и непознати јазични врски.<sup>67</sup> Таков е нашиот писател Р. Ќосја.

Книжевното творештво на Ќосја е познато по многубројни јазични и стилски посебности. Меѓу најкарактеристичните и најчесто користените одлики во неговите романи се: богат вокабулар, голема заснованост врз народниот дијалектен јазик (широка употреба на дијалектна лексика), многу честа употреба на фразеолошки изрази, ретка употреба на странски зборови, голем број новосоздадени зборови, посебна антропонија и топонимија, висок степен на изразување, широка и богата фигурација, често градација на одредени зборови или изрази, богата синонимија и антонимија итн. Некои од овие карактеристики и подетално ќе ги разгледаме во следните поглавја.

## 2.1. ЛЕКСИЧКО БОГАТСТВО

Лексичкото богатство е важна карактеристика на јазикот на Р. Ќосја. Бројот на зборови што ги користел Ќосја во неговите романи е релативно голем. Неговиот лексички фонд се состои од зборови од активната и пасивната сфера на јазикот, зборови од секојдневна разговорна употреба и зборови од високи говорни стилови. Така, во своето литературно творештво тој широко го користи лексичкото богатство на целиот албански јазик, вовеле дијалектни зборови, зборови од говорот на неговото родно место, оживеа голем број застарени зборови. Исто така, тој семантички проширил многу зборови и создал многу нови зборови според начинот на образување на зборови во албанскиот јазик.

---

<sup>67</sup> Цитирано дело, стр. 275.

Како што е познато, овој лексички фонд вклучува зборови со неутрално стилско обојување, како и емоционално и стилски обоени зборови. Неутралната лексика за именување на суштества, предмети и појави ја сочинува најголемата група, но честопати оваа лексика добива и изразна стилска и емотивна боја. Во творештвото на Ќосја, стилски обоениот лексички фонд е доста богат и се разликува по својата посебна изразна моќ.

Фондот на зборови со стилски функции вклучува широк спектар на зборови, како што се: разговорни зборови, дијалектни зборови, странски зборови, стари зборови и нови зборови, кои се користат со силно стилско оптоварување, значително ја зголемуваат изразувањето и емоционалноста на изразот. На овој лексички слој ќе му посветиме посебно поглавје.

Писателот, за своите идео-уметнички цели, комбинира различни лексички единици од различни лексички сфери, од обичниот разговорен стил до научниот стил, кои, актуелизирани во одредени контексти, стекнуваат посебни вредности на емоционално изразување.

Покрај општата лексика, во неговите романи наоѓаме голем број зборови од разни стручни и научни сфери на употреба, стручни и научни термини од различни области, нови зборови создадени и употребени во разни новинарски текстови, зборови од уметничко-литературен стил на и др., чиј избор и употреба се врши за одредени цели и на изразување како и со посебни експресивно-емоционални функции.

Се согласуваме потполно со тврдењето на Ш. Исламај дека Ќосја ни го дава најдобриот модел на писател кој знае како широко да го користи јазичниот корпус без ограничувања на изворот, раслојување, распространетоста и на парадигматска промена.<sup>68</sup> Со лексиката ја докажа познатата идеја колку е богат јазикот и колку се богати неговите дијалекти, може да се расплетуваат само преку делата на големите писатели. Тој исто така докажа дека целото лексичко богатство на дијалектите е богатство на албанскиот јазик и дека албанскиот е способен да ги прифати јазичните можности.<sup>69</sup>

---

<sup>68</sup> Shefkije Islamaj, *Romani "Bijtë e askujt" dhe gjuha standarde, në Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë 2014, стр. 280.

<sup>69</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, стр. 234.

### 2.1.1. ДИЈАЛЕКТНА ЛЕКСИКА

Ќосја е истакнат познавач на говорите и дијалектите на албанскиот јазик, особено на североисточниот гегиски поддијалект (косовските говори), бидејќи, меѓу другото, тој потекнува од област каде се зборува гегиско наречје. Тој високо ја цени улогата на дијалектниот јазик во збогатувањето на јазикот на писателот, затоа постојано се заснова врз народниот јазик.

Самиот автор тврди дека добриот писател мора да има темелно познавање на народниот јазик, од каде се извлекуваат скапоцени камења, а со кои се проширува лексичкиот фонд на писателот. Добриот писател се грижи да го прошири својот лексички фонд, поради оваа причина тој го експлоатира народниот јазик и ги враќа во употреба оние ретки зборови или фрази кои биле подзаборавени и малку користени во секојдневната употреба.<sup>70</sup>

Затоа, Ќосја постојано му се посветува на народниот јазик за збогатување на неговиот јазичен и уметнички израз. Неговиот јазик вклучува широк лексички слој од североисточните делови на албанскиот јазик, од неговото родно место Вутај (Црна Гора) и другите околни места, како и од руралните области и урбаните центри на Косово (особено од Приштина). Голем број од овие зборови имаат соодветни синоними во албанскиот стандарден јазик, но исто така и во неговото дело. Дијалектните фонетски варијанти се малку застапени во делата на Ќосја.

Дијалектните зборови се широко користени во сите негови романи. Иако дијалектните елементи се застапени, ова не ни дава за право авторот да го нарекуваме дијалектен писател; напротив, поради тоа што употребата на дијалектните идиоми, односно дијалектните елементи на различно ниво се секогаш засновани врз уметнички цели, односно книжевни цели.<sup>71</sup>

Може да се каже дека многу морфолошки, лексички, фразеолошки елементи, дури и синтаксички конструкции, иако на прв поглед изгледаат како дијалекти, истите можеме да ги сметаме повеќе за елементи од гегискиот дијалект, веќе интегрирани во

---

<sup>70</sup> Rexhep Qosja, *Vepra I, Vazhdimësi*, Prishtinë, 2010, стр. 99.

<sup>71</sup> Shefkije Islamaj, *Romani "Bijtë e askujt" dhe gjuha standarde, në Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë 2014, стр. 284.

стандардниот јазик, преку литература, новинарство, негрижливиот секојдневен говор итн.<sup>72</sup>

Дијалектичкиот корпус во неговото дело не е ограничен само на карактеризација на јазикот на ликот или околината, туку се користи и на јазикот на авторот, со означувачки функции. Со посебно творечко мајсторство, одредени дијалектни особености ги синтетизирал во општонационалниот јазик.

Според Ш. Исламај, Ќосја најчесто користел дијалектен материјал за да создаде семантички неологизми или фразеолошки и синатагматски конструкции, преку кои го збогатил албанскиот стандарден албански јазик, а не типично да ги карактеризираат ликовите.<sup>73</sup> Од народниот јазик тој преземал зборови и изрази од секојдневна употреба, но и ретки дијалектни зборови, како *bistek* “*gërshet, bishtalec*”, *dyzen* “*grim, makijazh*”, *ferk i sabahut* “*fillim i agimit, ag*”, *ilaka* “*farefis*”, *mualife* “*fjalë të kota, dokrra*”, *qykë* (e *sakicës*) “*tun i sëpatës*”, *maza e qepës* “*cipa e qepës*”, *minak* “*njeri trupvogël*”, *në nesre* “*të nesërmen*”, *paqllak* “*pastërti*”, *tlina* “*të mbathura të gjata deri në fund të këmbëve, benevrekë*”, *tlyn* “*gjalpë, yndyrë*”, *farë* “*ndonjë lloj*”, *farë* “*kurrfarë*” и др. кои доста добро ја одразуваат изразната моќ на гегискиот дијалект.

Дијалектните зборови употребени во творештвото на Ќосја ја збогатуваат општиот лексички фонд на албанскиот јазик, ја прошируваат и збогатуваат синонимијата, особено стилската синонимија, ја збогатуваат лексичката антонимија, создаваат синонимни и антонимни варијанти итн., како на пример: *rrethojë e shtëpisë* - *mur*, *kënë* - *bojë flokësh*, *fikall* - *vetëm*, *dugajë* - *shitore*, *mshel* - *mbyll*, *çil* - *mshil*, *duarshtrënguar* - *duarçlirët* и др.

Од дијалектната лексика, Ќосја го презел и начинот на зборообразувањето, создавајќи голем број зборови според овие модели. Имено, гегискиот начин на образување на прилозите и придавките со наставка *-shëm*, се применува доста често во јазикот на романите на Ќосја, од кои ние ќе ги пренесеме покарактеристичните: *mjegullueshëm*, *pyetshëm*, *pikëllueshëm*, *nderueshëm*, *befasueshëm*, *dyshueshëm*, *frenueshëm*, *nxitueshëm*, *sulmueshëm*, *urdhërueshëm*, *çlirshëm*, *fyeshëm*, *hidhërueshëm*, *mjegullueshëm*, *nxitueshëm*,

<sup>72</sup> По аты.

<sup>73</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, në *Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë 2014, стр. 281.

*përkëdhelshëm, premtueshëm, pyetshëm* etj.; *e shpërblyeshme, i djallëzishëm, i koniunktueshëm, i përkushtueshëm, i përngutshëm, i papërngutshëm, i lartmadhërishëm, i larndershëm, i fatshëm* и др. Зборообразувања според дијалектен модел се и одреден број сложенки (сложени зборови), како: *fytyrëmërrolur, fulqinjgjerë, këmbëpërvjelët, surratmut, grushthekur, gjinjëpërperjetë, gojëgjerë, gjoksfryrë, gjoksshkurtë, mendjevogël, mendjetrokë, shumëfytyrësh, vetullhark, surratmut* и др.

Типично народни се и зборовите образувани со турските наставки *-llëk, -xhi, dhe -hane*, кои во јазикот на Ќосја се доста продуктивни, како на пример: *zotrillëk, njerëzillëk, hoxhëllëk, pullazxhi, llokmaxhi, ëmbëltoxhi, zhxhungaxhi, tupanxhi, mullixhi nokautxhi, bythaxhi, thikaxhi, kazmaxhi, çajhane, byrekxhihane, masazhihane, bixhozxhihane, qihane, lakuriqhane* etj.

Ќосја се потпира и врз фигуративноста на народниот јазик, употребувајќи доста често народните споредби (компарации) и метафори, како на пример: *si guacë e mbyllur, ka marrë ngjyrën e dheut, bëhet bërryl, i frikësohen si besimtarët Xhebrailit, si saç i skuqur në kokë, si bora, si pëllumbi i egër, ka qerpik të zinj e të gjatë, si krahë të dallëndyshes, e kishte mbyllur gojën si peshku, si veshka në dhjamë* и др.

Голем е бројот на заемки кои често се користат во дијалектниот јазик (особено турцизми). За да се постигнат одредени стилски и емотивни изразни ефекти, за замена на странски зборови итн., Ќосја оживеа голем број застарени зборови (историзми, архаизми), како на пример зборовите: *kadi, kaza, zengjin, hyzmeqar, hafije, eunuk, i përndritur, botor, vetjet, plotore, i gjithmonshëm* и др., од кои некои сè уште се употребуваат во народниот јазик.

### 2.1.2. ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ

Ќосја го збогати албанскиот стандарден јазик со фразеолошки народни изрази, преку кои се откриваат мудроста, психологијата, културата и светогледот на албанскиот народ. Употребената фразеологија во делата на Ќосја е доста разновидна и од широки тематски области.

Како што истакнува академик Ѓовалин Шкуртај, прозата на Ќосја се потпира на традиционалното богатство на усната народна проза, апсорбирајќи ја оттаму особено острината на изразувањето, говорењето со моќни подтекстови или скриено значење, фразеологии и поговорки, за да ги преплетува и претвори во уметничка проза, достигнувајќи до романот, како највисок степен на жанрот на прозата, каде што дури и фигуративниот јазик има можност да се појави во совршена форма.<sup>74</sup> Преку своето литературно дело, Ќосја докажува дека тој е исто така истакнат познавач на целокупната албанска фразеологија, народната и литературната.

Како што е познато, фразеолошките единици можат да бидат и мотивиран и немотивиранки. Мотивираните фразеолошки единици од соодветните синтагми се побројни и имаат поширока употреба во разни функционални стилови.

Постојат и фразеолошки единици кои немаат соодветен слободна синтагматска целина, но се образувале во аналогија со нив, според одреден модел, од типот *shes mend* (по моделот: продава дрво) со значење „(некој) се прави многу умен, соли памет“, *nxjerr fjalë* (по моделот: извади заб) со значење провоцира, измислува зборови итн. Немотивирани фразеолошки единици се веќе готови вкаменети фразеолошки изрази, чие значење не е збир на значењето на зборовите што ја образуваат фразеологијата, па затоа е тешко да се објаснат.

Повеќето фразеолошки изрази што ги употребил Ќосја се народни, кои произлегуваат од слободните врски на зборовите, чии составни делови се десемантизирани и добиле посебно значење, со вредноста на значењето на еден збор. Овие фразеолошки

---

<sup>74</sup> Gjovalin Shkurtaј, *R. Qosja - mbrojtës i flaktë dhe lëvrues i merituar i shqipes*, në Krijimtaria letrare dhe shkencore e R. Qosjes, IAP, Prishtinë, 2007, стр. 348.

единици се однесуваат на различни сфери на вообичаениот секојдневен живот, имаат различни нијанси на значење и богати изразни и емотивни бои. На пример:

*Si bir i një familjeje të tillë, që e kishte kaluar luftën duke pritur kush do të fitonte dhe, mandej, të vihej në shërbimin e tij, me të me të vogël e me të madh, **me teshë e me koteshë**, Tarik Saraçi do të duhej po të mos ishte ai që ishte – intelektual i teprimeve, i ironisë dhe i cinizmit në dëmin e vetes, të çohet e të dilte jo vetëm një herë, jo vetëm dy herë, jo vetëm tri herë, por pa numër herë, para opinionit, me fjalime të përzishme në varrime, me ligjërata para të rinjve, me shkrime në gazeta dhe të dënonte pasanikët, **ata që hanin me dy lugë, që i thithnin dy nëna!** (B..a.1. 282); **Ti me kohë ia ke gjetur kallauzin** kësaj kurve që i thonë Jetë. (N. 29).*

Во творештвото на овој познат романиер се забележуваат и мноштво на филозофски размислувања на авторот, одредени ставови и проценки за одредени прашања од секојдневниот живот, преку кои се открива неговото широко познавање на историските, културните и социјалните околности, како на пример: *Lufta kundër gënjeshtreve zyrtare zakonisht është luftë e kotë. (B.a 1. 359); Përpjekja për të dalë prej lëkurës së vet, prej fatit të vet historik, është fiks ide e pjesëtarëve të shumë popujve të vegjël. Sidomos fiks ide e njerëzve të vegjël të popujve të vegjël. (B.a.1. 377).*

### 2.1.3. ЈАЗИЧНА ЧИСТОТА

Прозата на Ќосја се одликува со посебна посветеност кон албанскиот јазик. Употребата на домашни зборови е основниот принцип на творештвото на писателот, ова е неговата цел, страст и желба, јазична и културна обврска. Имено, грижата за збогатување и прочистување на јазикот е примарна задача на овој писател. По се изгледа дека неговата посебна грижа за албанскиот јазик е под влијание на јазичната чистота на албанските преродбеници, за чиј јазик авторот вели „примерниот јазик на преродбениците“ барем во

кај најдобрите дела на најнадарените автори, сè уште е пример за добар грижлив јазик во албанската книжевност.

Низ целото научно, литературно и новинарско творештво на Ќосја се забележува неговиот постојан напор да го развива албанскиот јазик и истиот да припаѓа во групата на развиени јазици, за да стане јазик на културата и науката. Тој ќе продолжи повеќе од кој било друг да го следи патот на познати преродбеници, како што се Наум Веќиљхарци, Константин Кристофорици, Наим Фрашери, Сами Фрашери, Фаик Коница, Александар Џувани и други подоцнежни следбеници.<sup>75</sup>

Неговиот придонес во збогатување на албанскиот јазик е особено важен, тој ќе донесе големо квалитативно и квантитативно збогатување на албанскиот јазик воопшто, особено на уметничколитературниот стил. Ако за преродбениците примарна цел на посебната грижа за јазикот беше албанскиот јазик да се спаси од загрозеноста од влијанието на другите јазици, која треба да се смета како реално историско движење, за Ќосја оваа определба не е само „љубов и грижа“ за богатството на јазикот на своите дела, но многу стремеж за свесен понатамошен развој на албанскиот јазик, обид да се разоткрие и оживее неговото богатство и изразни можности.<sup>76</sup>

Во литературното дело на Ќосја се забележува обидот на авторот да ги замени непотребните странски зборови со постоечки албански зборови или со неологизми создадени според начините и средствата за зборообразување во албанскиот јазик. Така, во неговите романи наоѓаме ограничен број на странски зборови, кои главно се користат во случаи кога албанскиот збор не го изразува вистинското значење, семантичката нијанса или боја како одреден странски збор, како и за стилистички ефекти. Во делата на Ќосја најзастапени се турцизмите, како дел од разговорниот јазик, како и неолатинските зборови (најчесто заемките од англискиот јазик) кои се употребуваат во уметничколитературниот стил.

Ќосја во јазикот на своите дела заменува дел од заемките во албански јазик или со албански зборови, народни зборови и изрази, застарени зборови, било преку додавање на

---

<sup>75</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, në Gjuha teksti dhe konteksti, Prishtinë, 2014, стр. 190.

<sup>76</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, në Gjuha teksti dhe konteksti, Prishtinë, 2014, стр. 182.

ново значење на одредени зборови, било преку создавање на нови зборови. Во продолжение сметаме дека е корисно да дадеме неколку покарактеристични зборови исцрпени од романите на Ќосја, паралелно со општопознатиот синоним (повеќето од нив странски зборови):

*arkëmort* за *arkivol*

*barnatore* за *farmaci*

*dëgjojse* за *receptor telefoni*

*dyfytërësi dhe dyfaqësi* за *hipokrizi*

*fillesë a nismë* за *inicativë*

*gojor* за *verbal*

*gojëtar* за *orator*

*gojëtari* за *oratori*

*gjallëruese* за *dinamike*

*hapshmëri* за *transparencë*

*këmbecës* за *trotuar*

*madhërim* за *glorifikim*

*mjetoj* за *instrumentalizoj*

*mënjanesi* за *indiferentizëm*

*mbizotërim* за *dominim*

*mosdurim* за *intolerancë*

*mujshi* за *prepotencë*

*nam* за *famë*

*ndryshor* за *version*

*njerëzor* за *human*

*njëmendësi* за *realitet*

*ndjenjor* за *sensitiv*

*pamjesore* за *vizuale*

*parak* за *primitiv*

*pandehmë* за *supozim*

*i pashpjeguar* за *misterioz*

*përbashkësi* 3a *kolektivizim*  
*përsipërohet* 3a *tejshquhet*  
*përdallim* 3a *diferencim*  
*i përtashëm, përtashësi* 3a *aktual*  
*porosi* 3a *mesazh*  
*popullorësi* 3a *popullaritet*  
*puro* 3a *i pastër*  
*puthakëmbës dhe puthadorës* 3a *poltron*  
*risoj* 3a *rinovo*  
*rrafshor* 3a *horizontal*  
*rrokaqiell* 3a *grataçiel*  
*skajor* 3a *margjinal*  
*shitore* 3a *dyqan*  
*shtatore* 3a *statujë*  
*shprehësi* 3a *ekspresivitet*  
*shpuzore* 3a *tabëll duhani*  
*shkularak* 3a *refugjat*  
*tokësohem* 3a *ateroj*  
*trimëroj* 3a *inkurajoj*  
*trysni* 3a *presion*  
*trupore* 3a *fizike (dhunë trupore)*  
*trupërisht* 3a *fizikisht*  
*trus* 3a *ushtroj presion*  
*tymtar* 3a *oxhak*  
*ushtrimore* 3a *palestër*  
*vazhdimësi* 3a *kontinuitet*  
*vetje* 3a *person*  
*vetjake* 3a *personale*  
*zmadhim* 3a *hiperbolizim*  
*tymtar* 3a *oxhak*

Еве како се употребени од авторот одредени зборови во одредени контексти:

....një shkrimtare shumë e njohur, shumë, dhe me **popullorësi** të madhe dikur.(B.a.1. 344); Në duart e shumë udhëtarëve shkëlqejnë celularë- të ndryshëm, çojnë **porosi** dhe marrin **porosi**. (B.a.1. 48); ...solli me vete një sërë dokumentesh **vetjake**.... (B.a.2. 47); Interesimi për rrënjët në kuptimin lajv dhe në kuptimin figurativ është aq i madh te disa qarqe dhe **vetje**, saqë një njeri politik, në Kosovë, më thonë, e kishte bërë parim politik dhe fetar parullën: t'u kthehemi rrënjëve! (B.a.1. 376).

Понекогаш, самиот автор ги толкува значењата на странските зборови со домашни зборови, било да се употребуваат тие во секојдневната комуникација, било да се стручни термини, како:

**Simetria** së cilës, thotë Delina, shqip i thonë **përpjesëtimi**, është veçori e çdo objekti artistik. (B.a.2. 315); **Monoton**, domethënë **të mërzitshëm** për veshin e pamësuar! (V. 103); **LIVE**. Përdoret në vend të fjalës drejtpërdrejt, pandërmjetësueshëm, direkt, më së shpeshti në televizione, në radio dhe në gazeta.(B.a.1. 398); Interesimi për rrënjët në kuptimin **lajv** dhe në kuptimin figurativ është aq i madh te disa qarqe dhe **vetje**, saqë një njeri politik, në Kosovë, më thonë, e kishte bërë parim politik dhe fetar parullën: t'u kthehemi rrënjëve! (B.a.1. 376); Si u themi **poltronëve** shqip? Ndoshta **puthadorës**. Është më saktë: **puthakëmbës**. (B.a.1. 213)

Исто така, се забележува неговата склоност за замена на странските зборообразувачки средства со домашни. Меѓу нив, турските наставки -llëk и -xhi имаат поширока употреба. Странските зборови во јазикот на делата на Ќосја главно се користат за стилистички цели, пред се за типизација на јазикот на одредени ликови, како на пример:

Tetëdhjetë e tre kilogramë peshë e vetëm një gisht fytyrë; megjithatë më shumë mendon për ata tetëdhjetë e tre kilogramë peshë se për atë gisht fytyrë! Prandaj **diferencohet** aq thellësisht nga, si e quan, **kontrarevolucioni**! (Nj.d. 251); do ta vazhdoj **survejimin** e tij dhe do të vazhdoj të informoj. (Nj.d. 418). **RRËNJËT**. Ka kuptim **lajv** po të shprehem anglisht, domethënë të drejtpërdrejtë po të shprehem shqip dhe ka kuptim të figurshëm. Kuptimi **lajv**, domethënë i drejtpërdrejtë, do të ishte ky: rrënjët e lisit, rrënjët e frashrit, rrënjët e shelqes, rrënjët e bungut, rrënjët e mështeknës, rrënjët e zambakut, rrënjët e zybylit, rrënjët e misrit, rrënjët e bostanit, rrënjët e kungullit. (B.a.1. 399).

Преку ликовите, Ќосја го критикува употребата на странските зборови кога за истите има соодветен домашен збор. На пример:

*Çka do **lajvi** në gjuhën shqipe? e pyes Delinën.*

*Çka do? Është fjalë e snobëve të rinj dhe e servilëve të vjetër e të rinj. Me të përdoruesit e saj dëshirojnë të tregojnë: se dinë më shumë se ata që i përdorin fjalët drejtpërdrejt e direkt, se dinë anglishten, në njërën anë dhe se i janë veçmas, më shumë se të tjerët, të përkushtuar atyre që e kanë atë gjuhë, në anën tjetër. (B.a.1. 398).*

Зборовите со туѓо потекло се употребуваат и за да искажат иронијата на авторот кон нивната прекумерна употреба во јазикот на средствата за јавно информирање:

*E fshij shpejt një burek me mish, e pi shpejt një birrë Heineken dhe ua dhuroj një shikim, të shpejtë, gazetave që janë vënë në tryezën afër murit dhe kënaqem si i mbyturi në zall të gjallë duke dëgjuar fjalët: **involvim, fundamental, kul, kuler, barabitje, penetrim, qasje, kyçje, rapide, kruciale, independencë, mazhoritar.** (N. 35); **Kyqem.** Në televizione e në radio më së shpeshti e dëgjoj, kurse në gazeta e lexoj të përdorur në kuptimin: inkuadrohem, marr pjesë, në një punë, në një mbledhje, në një debat, në një veprimtari politike, shoqërore, kulturore, sportive, argëtuese. Në Fjalorin e Shqipes së Sotme, ndërkaq, shkruan se kyçem do të thotë: mbyllem brenda dhe nuk dal jashtë. Fjalë e cila në Kosovë, po jo edhe në Shqipëri, në gjuhën e politikës dhe të medieve përdoret në kundërshtim me kuptimin e saj. (B.a.2. 142).*

Меѓутоа, Ќосја не преминува на пуризам, односно употребува странски збор кога за него не е изнајден соодветен домашен збор, како во следниов текст:

***Aman.** Shqip do të thotë: **të lutem! Pashë zotin! Dëgjomë!** Edhe këtë fjalë, disa gjuhëtarë dhe shumë dëgjues të këngëve popullore, do të dëshironin ta zëvendësonin me fjalë shqipe a amerikane, por deri tani nuk kanë pasur sukses që dëshirën e tyre ta bëjnë të përgjithshme. (B.a.1. 366); **Ajvar.** Bashkëdyzim i përbërë prej specash që djegin, specash që nuk djegin, vajit të ullirit, bën edhe të lulediellit, të kripës dhe të pak uthulle. Disa gjuhëtarë dhe shumë shijues të ajvarit do t'ia ndërronin emrin këtij bashkëdyzimi për shkak se vjen prej gjuhës turke, por ende nuk e kanë gjetur fjalën e vet, shqipe, apo fjalën amerikane. (B.a.1. 391); **Allishverish.** Është fjalë, duket, po ashtu, turke, që e dëgjoj shpesh në emisionet televizive në të cilat bëhet humor dhe qortohen njerëz të politikës. Është një çik si e ngatërruar: allish plus verish. Po ta ndajmë kështu na del sikur është e përbërë prej një fjale turke dhe një fjale hungareze! Do të thotë: punë të pista*

*që bëhen pas shpine; marrëveshje që bëjnë dy a më shumë vetë fshehurazi. Po ta përjashtojmë prej gjuhës bisedore, atëherë për kuptimin që mbulohet me të do të duhej të përdoren më shumë fjalë dhe ashtu të bëhen fjali të gjata, që dëgjohen shumë më përtueshëm se fjalitë e shkurtra. (B.a.1. 390).*

#### 2.1.4. АВТОРСКИ НЕОЛОГИЗМИ

Ќосја ја збогатил лексичкиот состав на албанскиот јазик со голем број нови зборови (оказионализми), создадени од постоечкиот материјал во албански јазик, како и начините на образување на зборови. Тенденцијата на писателот за јазична синтеза е очигледна, ова особено се забележува при образување на прилози и сложени зборови (сложенки) слични на дијалектниот јазик и научнолитературниот стил.

Неговите окказионализми се еднозначни и повеќезначни лексички единици, стилски и емотивно обоени. Повеќето од новосоздадените зборови кај Ќосја се семантички неологизми, а потоа по бројноста следуваат стилските неологизми, како и случајните или контекстуалните неологизми, кои не се создадени за да ја надополнат речникот, туку за да ја зголемат стилистичката експресивност.

Според Ш. Исламај, лексичкиот слој на авторски неологизми станува идентификатор на јазикот и стилот на овој писател, не само во неговото литературно творештво, туку и во сите негови дела, особено во текстовите од политички, новинарски и полемички карактер.<sup>77</sup>

Неологизмите на Ќосја се образувани според зборообразувачките начини воопшто во албанскиот јазик, но најчесто изведени зборови преку суфиксација и спојување (сложени зборови), како: *shkularak, përfolës, puthadorës, puthakëmbës, hipës, sigurimës, dyfaqësi, zakonësi, sigurimësi, përvujtësi, yllësi, shërbëtorësi, shumëfytërsi buzëqeshësi, renegatëri, sulltanor, mirfilltësor, humneroj, skëttrroj, përsipërohet; i fatshëm, i*

---

<sup>77</sup>Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, në *Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë 2014, стр. 277.

*koniunkturueshëm, i lartndershëm, i tjetërlløjshëm, e shpërblyeshme, i djallëzishëm, i koniunktuerishëm, i mezidëgjueshëm, dëshmueshëm, cënueshëm, shpërdorueshëm, paskajësisht; mendjediamant, dhembjesjellës, dhunëmadh, këmbecës, syshkëlqyes, mirëtrajtoj, prapaecje, bashkëfatkeq, keqtingëlluese, kënaqësisjellës, dobisjellës, përshtypjelënës, lehtëdhënëse, pyetjemarrës, qejfbërës, gjerëpamës, shtretërndreqëse, keqpres, mëshirnxitës, sydepërtues, symërrolur, syshastisur, shalëzhveshur, fytyrëvajosur, prapaecje, shumëfytyrësh, trupmesatar, fulqinjgjerë, fytyrëmërrolur, këmbëleshtë, këmbëpërvjelët, këmbëkashtë, qyrkndërruar, surrtamut и др.*

Како што може да се забележува, во областа на зборообразувањето, Ќосја претпочитува одредени категории зборови и лексички средства за формирање зборови, кои исто така станаа одлика на неговиот стил, што го разликува од другите писатели.

Таква е образувањето на апстрактни именки со една од наставките *-ës, -(ë)si, -(ë)ri*; на придавките и прилозите со суфиксите *-shëm* или *-isht*, како о сложените зборови создадени по моделот на народниот и стандардниот јазик, кои освен означувачките вредности во голема мера носат изразни и емоционални вредности.

Зборовите образувани со од предлози се малобројни, впрочем не само во текстот на Ќосја, туку и воопшто во албанскиот јазик: *jonjeri, jomodesti, nënstrehë, nënkulm, mbimesatraisht, passhuplakë, kundërplumb, kundërpartiak* и др., кои главно се случајни или контекстуални креации.

Ќосја со својата зборообразувачка креативна дејност го збогатил речникот на албанскиот јазик со бројни неологизми, со семантички и стилистички лексеми. Преку новосоздадените зборови, тој воспостави меѓу нив и нови семантички врски, следствено го проширил и фигуративноста на албанскиот јазик. Голем број на неологизми на Ќосја припаѓаат на научнолитературниот стил, повеќето зборови и изрази, стручни и научни термини од различни сфери.

### 2.1.5. АНТРОПОНИМИЈА

Во романите на Ќосја наоѓаме голем број имиња на луѓе, дел од нив се антропоними на вистински ликови, а некои се измислени имиња од писателот. Антропонимите на Ќосја се јавуваат со различни, емоционални и стилистички функции. Разликуваме антропоними од домашно и странско потекло, од христијанска и муслиманска вера. Повеќето од имињата со етимологија од други јазици имаат турско и арапско потекло, што ја одразуваат јазичната и културната реалност на Албанците во тоа време. Голем број од нив ќе ги сменат своите имиња со интернационални имиња.

Ќосја успеал и преку антропоними да постигне естетски ефекти. Преку личните имиња на ликовите се типизираат нивните особини, физички и карактерни особености, душевната состојба, светогледот, социјалниот статус, семејното потекло, професија, но се одразува и односот на писателот кон нив. На пример: Dash „тврдоглав човек“, Ujk „храбар“, Trashe „дебела“, Rudinë „корисна девојка“, Besnik „верен човек“, Miran „значи добар“, презимето Derti „ја означува тагата на Делина“; Galan „црн човек“, Ариф на Хамал „силен човек како биковите на Аќиф Месарот“, Скера на Видхациу „е склон да гледа на задник“, Шадан на Мерак „човек мераклија“, Нади Ситаџи „е занаетчија што работи каленици“, Џафер на Налбан „мајстор на седла за коњи“, Нади Кајмак „алчен човек“, Тигране „девојка со силен карактер“, формирана од феминизирање на името тигар итн.

Важна особеност на антропонимите во романите на Ќосја е тоа што голем број презимињата на ликовите се напишани според стар албански начин, односно со презиме во генитивен падеж, според типот *Xhezairi i Gjikës* - Џезаир на Џика (денес: Џезаир Џика) за машки род и *Fanushja e Mashës* – Фануше на Маша (денес: Фануше Маша) за женски род; *Danjolli i Sherkës*, *Siriu i Bales*, *Viktori i Dranes*, *Xhaferi i Nallbanit*, *Arifi i Hamallit*, *Bardhyli i Pilingjurkes*, *Kapllani i Rrospihs*, *Macula i Dushës*, *Kujtimi i Tarakut*, *Agimi i Prushit*, *Bidajeti i Gjelit*, *Xhemajli i Dushkut*, *Xhevati i Kënduesit*, *Xhevati i Pulës*, *Hasani i Tarakut*, *Masari i Hudrës*, *Agimi i Karahudrës*, *Ymeri i Këpurdhës*, *Afijetja e Dashit*, *Mazllumi i Qershisë*, *Aqifi i Dukagjinit*, *Paraziti i Shkodrës*, *Masari i Rugovës* и др.

Како што може да се забележи, некои од имињата и презимиња на ликови потекнуваат од имиња на растенија или животни, како: *Bidajeti i Gjelit* (Бидајет на Петел),

*Xhevati i Kënduesit* (Џеват на Петел), *Xhevati i Pulës* (Џеват на Кокошка), *Hasani i Tarakut*, (Хасан на Бик), *Masari i Hudrës* (Масар на Бел Лук, *Bujupi i Patkajve* (Бујуп на Патки), *Ymeri i Këpurdhës* (Имер на Печурка, *Afijetja e Dashit* (Афијет на Овен), *Mazllumi i Qershisë* (Мазлам на Црешна) итн. Некои од имињата на ликовите, како: *Kapllani i Rrospihes*, *Fanushja e Mashës*, *Kujtimi i Tarakut*, *Agimi i Prushit* имаат пејоративно значење.

Во романите на Ќосја наоѓаме добар дел имиња на ликови што доста добро ја изразуваат особеноста на ликот, професијата или занимањето, образувани со помош на турската наставка –*xhi*: *pullaxhi*, *llokmaxhi*, *ëmbëltoraxhi*, *zhxhungaxhi*, *tupanxhi*, *mullixhi*, *nokautxhi*, *bythaxhi* *thikaxhi*, *kazmaxhi*, *qelepîrxhi*, *hamamxhi*, *gështenjxhi*, *tatlixhi*, *sharraxhinjtë*, *sturaxhi*, *sheqerxhi*, *kaftorxhi*, *zorraxhi*, *tabakxhi*, *teneqexhi*, *kallajxhi*, *jorganxhi*, *tellallxhi*, *kumarxhi*, *çerexhi*, *papuqexhintë*, *kundraxhi* и др. Со оваа наставка се образуват и патроними, како: *Samarxhiu*, *Kallajxhiu*, *Vidhaxhiu*, *Qeleshexhiu*, *Sitaxhiu* и др.

Друга карактеристика е тоа што многу имиња и презимиња на ликови на романите не Ќосја почнуваат со иста буква: Черем Чапари, Џабир Џамета, Тарик Туфа, Делина Дерти, Ајше Арапи, Моиси Милори, Зоје Задримја, Садик Селамети, Тигана Тепја, Мугни Матјани итн., кои пренесуваат посебни стилски вредности.

Во неговите романи, Ќосја преку нараторот или ликовите толкува или отвара прашање за значењето на одредени зборови, имиња на луѓе, називи на места итн., *Emri Premt. A mund të jetë se vjen prej fjalës Premtin? E pyes Delinën. A mund të jetë se vjen prej fjalës: e premtë? Ka lindur ditën e premtë dhe ia kanë vënë emrin Premt.*

*Mbiemri Dukagjini. Mos vjen prej emrit të përgjithshëm dukë, që ishte titull dikur, dhe emrit të përveçëm Gjini, që të bashkuar japin fjalën Dukagjin? Mos vjen prej fjalës turke dukat, ari, së cilës i është shuar emri Gjini: Dukati i Gjinit. (B.a.1. 384)*

За *Trashe* (Дебелка) се вели дека „нејзиното име одлично одговараше на надворешниот телесен изглед како и на нејзините внатрешни особини: беше дебела, како вреќа полна со брашно; ги имаше нозете како столб на Големото Теке; имаше подебели надлактици од вратот на биволот на Макеф; широк задник, како кобилата на Рамиз и Нура; таа имаше големи цицки како кравата на Џан Кастрати“ (B. 21).

Голем број други ликови се препознаваат и идентификуваат преку нивните патроними, кои се всушност антропонимизирани топоними или микротопоними.<sup>78</sup> Ваквите патроними го одредуваат семејното, класното или регионалното потекло, како што се: Аќиф од Дукаѓин, Паразит од Скадар, Масар од Ругова, Дурмиш од Пеза итн.

Во неговото дело среќаваме многу имиња на писатели, филозофи, уметници, како што се: Шекспир, Достоевски, Спиноза, Дарвин итн. Исто така, наоѓаме вистински ликови од албанскиот социјален и културен живот, како што се: Ѓерѓ Фишта, Ернест Колиќи, Лумо Скендо, Антон Арапи, Есад Мекули, Ардит Ѓебреа итн. Ќосја во неговите дела исто така користи прекари, како што се: владителот - лидер на Демократската партија.

#### 2.1.6. ТОПЕНИМИЈА

Топонимијата во текстот на романите на Ќосја е доста богата. Некои од топонимите што ги користи авторот се вистински имиња, обично од североисточните региони, додека некои се измислени од авторот.

Топонимите создадени од авторот се многу интересни и се користат за идејно-уметнички цели. Таков топоним создаден од авторот е градот Вајазан (ние го подразбираме градот Приштина), во кој се случуваат настаните во трите негови романи.

Овој алегоричен топоним создаден како сложенка од зборовите *vaj* и *zani* (плач, плаќање и глас) од гегискиот јазичен ареал, каде што се случуваат и трагични настани, има значење на плачлив глас, или град што ја опфаќал плачот. Друг топоним создаден од писателот е Курнаја (се мисли на Тирана или Скадар, што во романот се смета за поранешен главен град), градот каде се случуваат настаните во романот *Bijtë e askujt* (Ничии синови).

---

<sup>78</sup> Begzad Baliu, *Onomastikoni i romanit të Rexhep Qosjes “Vdekja më vjen prej syve të tillë”*, në Filologji, 6, 1998, стр. 167.

Чести се називите на места, улици и институции со именски синтагми со придавката *i madh – e madhe* (голем-а), како што се: *kodra e madhe* - голем рид, *sheshi i madh* - голем плоштад, *xhamia e madhe* - голема џамија, *teatri i madh* - голем театар, *mëhalla e madhe* – големо маало; додека името Косово се определува со придавката мало: *Kosova e vogël* - мало Косово.

## 2.2. ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Изразноста (експресивноста) обично се дефинира како е способност на делови на текстот да влијаат ефективно, да разликуваат, да нагласуваат или да пренесуваат одредени ставови или одредени емоции. Експресивноста е поврзана со актуализирањето на значењето, со она што се појавува во исказот на текстот, односно и преку контекстуалните значења и преку дополнителните значења што произлегуваат од целата организација на текстот (структурно значење) и, конечно, со посебните значења на одреден говорник (идиосемија на одреден автор).<sup>79</sup>

Како една од најважните стилистички категории, експресивноста може да се реализира со фонетски, морфолошки и синтаксички средства. Особено, високата експресивност се постигнува преку изборот на зборови и збороредот.

Под лексичка експресивност, обично се мисли на стилистичките нијанси (емоционални, оценувачки и експресивни) и фигуративноста на зборовите. Познато е дека експресивноста е поширок поим од фигуративноста, бидејќи сè што е изразувачко не е фигуративно и обратно.<sup>80</sup>

Албанскиот јазик, впрочем како и сите други јазици, нуди широки можности за оригинална употреба на јазичните средства. Писателите им даваат изразна и стилска моќ на јазичните елементи со нови комбинации и преплетувања на зборовите, со нови значења и бои, со невообичаена фреквенција на употреба, со преобразена синтакса итн.

---

<sup>79</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 130.

<sup>80</sup> Shefkije Islamaj, *Gjergj Fishta, Gjuha dhe stili*, 2, стр. 230.

Изборот и редот на зборовите, контекстот во кој тие се користат, во голема мера влијаат на зајакната експресивност на текстот. Големата варијабилност на моделите, можноста за бесконечно креативно моделирање им дава на писателите можност да го претстават светот од различни аспекти и преку свои идејно-естетски емоционални ставови и кога содржината е повеќе или помалку иста.<sup>81</sup>

Ќосја, користејќи го бескрајното богатство на средства и можности за јазично изразување, создаде посебна експресивност во сите јазични полиња. Особено, варијациите во полето на лексиката и синтаксата ја прават прозата на Ќосја многу експресивна, посебна, невообичаена и препознатлива на стилот на авторот.

Мноштво на лексички средства вклучени во различни контексти, му даваат на текстот одредени стилистички изразни бои. За изразни цели, Ќосја актуализирал зборови од дијалектен јазик, застарени зборови (архаизми), странски зборови, нови зборови (неологизми), професионализми, термини итн.

Важен извор на експресивноста на Ќосја меѓу другото е и збороредот. Повторувањата и противставувањата се сметаат за типични карактеристики. Повторувањата на истите зборови го зголемуваат смисловната експресивност како и емоционалната обоеност, се користат со нагласувачка, зајакнувачка и интензивна вредност.

Како најважни изразни извори на јазикот на Ќосја се: посебниот начин на актуализација на зборовите, градација, зборообразување, синонимија, антонимија, јазични тропи и сл.

---

<sup>81</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 146.

### 2.2.1. АКТУАЛИЗАЦИИ НА ЗБОРОВИ

Наспрема автоматизираниите врски на кои сме навикнати во секојдневното општење, авторот врши актуализација, очудување, го тера читателот да се задржи на нив. Посебната актуализација на зборовите, невообичаениот збороред се многу важен извор на експресивноста. Од начинот на употребата и изборот на изразните средства се препознава креативната индивидуалност на писателот.

Ќосја е познат по својот посебен начин на употреба на јазикот, што прави неговото литературно творештво да се истакнува по својата оригиналност. Важна карактеристика на неговите романи е реализација на нов, специфичен и невообичаен, ред на зборови во реченицата.

Општопознато е дека секој збор може да се користи како средство на стилистичка експресивност, вклучувајќи се во разни зборовни контексти. Со создавање на нови семантички врски преку нови зборовни состави, како еден од внатрешните начини на зголемување на комуникативната и изразната сила на јазикот, Ќосја ја збогати и ја прошири семантиката на речникот на албанскиот јазик.

Преку необични комбинации и преплетувања на зборови, неочекувани јазични конструкции, Ќосја создаде многу оригинални изрази кои се доста експресивни. Воспоставувањето нови врски помеѓу зборовите овозможува проширување на нивното семантичко поле, пренасочување од директно, обично значење и создавање нови фигуративни значења со силен изразен ефект. Во прилог извадок:

....*përpos me frytet e muskujve, jetohet edhe me frytet e imagjinatës, natyrisht, në qoftë se të ndihmojnë të papriturat.*(B.a.1. 10); *Në shkencë e shtojnë numrin e pikëpyetjeve dhe mashtrimeve shkencore, kurse në tregti numrin e mashtruesve ekonomikë, të cilët për eshtra të brontozaurëve shesin eshtra të elefantëve të vrarë në Nigeri, në Somali, në Ganë e në Botsuanë!*(B.a.1. 17); *Njeri jo i përditshëm, të mos them i pazakonshëm...*(B.a.1. 113).

Придобиените синтагми *frytet e muskujve* – мускулни плодови, *frytet e imagjinatës* – измислени плодови, *mashtrime shkencore* - научни измами, *mashtrues ekonomikë* - економските измамници, *njeri jo i përditshëm* - несекојдневен човек и др., создадени преку

необични и нови зборовни врски, надвор од каква било валентност на двата збора во синтагмата, имаат висока експресивност и фигуративност.

Уште повисока изразна моќ се остварува преку неочекувана тесна врска на конкретни со апстрактни зборови, лични и општи именки со новосоздадени зборови од авторот, како: *lartësi pushtetare* (B.a.1. 396) – височини на власта, *lartësi etike* (B.a.1. 318) – етички височини, *gatishmëri flijuese* (N. 16) – пожртвувана подготвеност, *cunami komunist* (B.a.1. 46) – комунистичко цунами, *identitet tregtar* (B.a.1. 289) – пазарен идентитет, *befasi hutuese* (N. 289) – збунувачко изненадување, *rëndësi tokësore dhe qiellore* (N. 72) – земјено и небесно значење, *hierarki morale dhe artistike* (V. 145) – морална и уметничка хиерархија, *përshëndetje kolltuku* (V. 152) – фотелски поздрав, *trimat e sundimit* (B.a.1. 249) – владеечки јунаци, *dhunti e jashtëzakonshme djallëzore* (N. 62) – извонреден ѓаволски дар, *krenaria arkitekturore* (N. 62) – архитектонска гордост, *peshkaqenët e tokës* (B.a.1. 41) – копнени ајкули, *sëmundje humnerore* (Nj.d. 292) – бездна болест, *pasanik bujqësor* (N. 139) – земјоделски богаташ, *sjellje e kuqedërshme* (Nj.d. 135) – црвено однесување, *fjalë të ikshme* (Nj.d. 155) – бегални зборови и др.

Како што може да се забележува, во овие употреби зборовите добиле фигуративни значења и нови нијанси во значење, различни од нивните вообичаени, стилски неутрални употреби. Во скоро сите овие синтагми се изразуваат пејоративни семантички нијанси.

Во јазикот на Ќосја со пејоративно значење се употребуваат и одредени кованици со одредбата *politikë* (политика) или со политички организации, како: *korridore politike* (Nj.d. 181) – политички ходници, *epshe politike* (Nj.d. 284) – политичка страст, *shkallë politike* (Nj.d. 305) – политички степени, *futurolog politik* (Nj.d. 292) – политички футуролог, *teatër politik* (Nj.d. 305) – политички театар, *shkencëtarët e politikës* (B.a.1. 92) – политички научници, *anamnezë shoqërore dhe politike* (B.a.1. 196) – општествена и политичка анамнеза, *sugar partiak* (Nj.d. 231) – политички сугар, *kurvë partiake* (Nj.d. 170) – политичка курва и др.

Како што може да се види, придавката *politik* – политичка во сите горенаведени примери е поврзана со зборови од различни тематски области, кои немаат директна врска со политиката ниту со социјалниот или општествениот живот. Совпаѓањата на зборовите

според гласовната сличност (парономазија), е моќно стилско средство што се користи за зголемување на експресивноста на текстот:

*Të gjitha pëshpëritjet e të gjithë pëshpëritësve, megjithëse të disave më shumë se të disa të tjerëve dhe të gjitha pëshpëritjet e të gjithë pëshpëritësve, pavarësisht nëse janë pëshpëritur shumë pëshpëritshëm e të tjera pak pëshpëritshëm, e zgjojnë kërshtërinë e besimtarëve e jobesimtarëve, të të punësuarve dhe të të papunëve, por pëshpëritjet e prof. Dr. Osman galanit, sipas bindjes së numrit më të madh të vajazanasve, janë pëshpëritje më interesante, ose të shprehem me fjalët e psikiatrit tonë, Kasem Trashupa, janë psikiatrikisht më të pranueshme, më tunduese, domethënë më frymëzuese (N. 247).*

Во горедадениот текст, за да се зајакне стилистичката изразна моќ на исказот, авторот употребува изведени зборови од глаголот *pëshpërit* (шепоти) со ист корен и зборови што започнуваат на согласката *p* п. Во следниот пример, експресивноста се постигнува со употреба на ист контекст на зборови образувани со именката *nder* (чест):

*Vështroj nderuesit dhe nderimet që i bëhen të ndjerit. Oh, çfarë nderimesh! Oh, sa nderuesi! Secili nderon në mënyrën e tij të veçantë nderuese e çnderuese! (Nj.d. 319)*

За да го прави уште поизразен својот текст, Ќосја ја преплетува прозата со поетски изрази. На пример:

*Ajo ecte, si në marshin solemn dhe dëgjohej takataku i takeve të saj në trotuarin e tendosur të teneqexhinjve të tujgur prej tëlyenit të trupit të tyre të trashë. (V.179).*

Како што може да се забележува, градацијата на согласката *t* (*m*), го зајакнува изразната моќ.

Во оваа насока, употребата на зборови кои меѓусебно создаваат рима, возбуждува кај читателот силна изразна моќ: *Uf more qyqana që mendoni veç për fustana e ata që mendojnë veç për fustane, s'janë veç për hamame, se burrat janë për punë të mëdha e ata që s'këqyrin fustane janë edhe për fustane dhe burrë është ky që e përcjellim sot se i ka shqyer prangat e fustanet more hajvana. (V.159); Njeriu i mençëm s'hyn në burg, jeton në liri, mbush kupën, pi qumësht prej pipit të mollës, xiglon shputa, çjerr fustana, djeg mintana, çon kupa, shtrin çupa. (V. 219).*

### 2.2.2. ЗАЕМКИ

Заемките што се користат за изразен ефект кај Ќосја се главно зборови со ориентално потекло, користени во разговорниот говор. Преку нови актуализации на зборовите на овој лексички слој се постигнува посебна експресивност. На пример:

*Ndoshta, kjo kryelartësi ishte arsyëja pse në punë nuk kihet ecur mjaft përpara derisa nuk ishte bërë **poet** – **sugar partiak** dhe kishte mbetur një arsimtar i thjeshtë...* (Nj.d. 231); *Fjala diferencim do të bëhet fjalë që do të përcaktojë mendimin, sjelljen dhe fatin e qytetarit të Vajazanit. **Fjalë** – **xhebrail**.* (Nj.d. 163); *Tarik Saraçi ishte **saraçi** i parakohshëm i **takëmeve** të demokracisë.* (B.a.2.301).

Токму оваа необична комбинација го зголемува експресивниот ефект на овие изрази. Слично на ова, висока експресивност се постигнува и со неолатински зборови, како во следниот извадок:

*Mban emrin e një qyteti **të disponuar armiqësisht** ndaj vendit tonë* (Nj.d. 421); *Gjërat, sendet, elementet, që nuk janë të përziera me gjëra, sende, elemente të tjera, që nuk janë futur në të ashtuquajturat bashkëdyzime, quhen gjëra, sende, elemente **puro!** Njerëzit që nuk kanë në vete, në gjakun e vet gjak racash, etnish dhe kombesh të tjera quhen **njerëz puro.*** (B.a.1. 355); *Drejtorit të gazetës kombëtare, Globi sot, një ngjyrë i shkonte e tjetra i vinte. **Kolor i përmutur,** që as armikut nuk do t'ia dëshiroja.* (N. 300).

Висока експресивност се постигнува со употреба на одредени ориентални заемки во ист контекст. На пример: *Judë më thonë, vampir më thonë, lugat më thonë, shtrigan më thonë, përbindësh më thonë, kasap më thonë, xhelat më thonë, xhebrail më thonë, Iblis më thonë!* (Nj.d. 222) - ме викаат Јуда, ме нарекуваат вампир, ме нарекуваат волк, ме нарекуваат вештер, ме нарекуваат чудовиште, ме нарекуваат месар, ме нарекуваат целат, ме викаат Габриел, ме викаат Иблис! (Nj.d. 222); или преку пренатрупување на зборови со турската наставка –xhi (ци): *te përmendorja e luftëtarit, me uron Kallakanxha pas së cilës, më kujtohet ç'më kishin thënë, ishin lektisur dikur jo më kot: hamamxhinjtë, gështenjaxhinjtë, tatlixhinjtë, sharraxhinjtë, kacaxhinjtë, sturaxhinjtë, sheqerxhinjtë, kitëraxhinjtë, kaftorxhinjtë, plëndacaxhinjtë, zorraxhinjtë, tabakxhinjtë, teneqexhinjtë, kallajxhinjtë, jorganxhinjtë, zhgunaxhinjtë, furrxhinjtë,*

*arpaxhikxhinjtë, tupanxhinjtë, tellallxhinjtë, shalalxhinjtë, plumbaxhinjtë, tupanxhinjtë, kumarxhinjtë, testixhinjtë, çerepxhinjtë, briskaxhinjtë, leshxhinjtë, muftexhinjtë, gagaxhinjtë, jelekxhinjtë, mullixhinjtë, papuqexhinjtë, kundraxhinjtë...* (Nj.d. 133)

За изразни стилски цели, се создаваат кованици од застарените зборови, како:

*Asi çervishi emrash nuk ka në asnjë vend të botës! (B.a.1. 209); ..do të shohim se shqiptarët në pamjen e tij të turbullt ishin një çervish identitetesh, kurse shteti shqiptar ishte një çervish trajtash shtetërore. (B.a.1. 327)*

### 2.2.3. ПОВТОРУВАЊЕ

Повторувањето е најкарактеристична одлика на стилот на Ќосја, тоа е карактеристика на неговиот стил. Повторувањето се реализира преку прекумерна употреба, односно употребата на ист збор повеќе пати со кое се постигнува нагласување, засилување, спротивставување.<sup>82</sup> Повторувањето може да се применува во сите јазични сфери, со фонетски, морфолошки или синтаксички единици.

Повторувањата на одредени зборови или изрази на почетокот на речениците се доста чести изразни средства, со кои се зголемува експресивноста на исказот и се потенцира или зајакнува значењето, како во извадокот:

*Duan të marrin hak në lëkurën time të fortë.*

*Duan të marrin hak në këmbët e mia të zgjatura.*

*Duan të marrin hak në duart e mia të regjura.*

*Duan të marrin hak në gojën time të madhe.*

*Duan të marrin hak në veshët e mi të zmadhuar.*

*Duan të marrin hak në sytë e mi të shigjetuar.*

*Duan të marrin hak në trupin tim të urdhëruar. (V. 240)*

---

<sup>82</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 84.

Сакаат да се одмаздат на мојата јака кожа.  
Сакаат да се одмаздат на моите издолжени нозе.  
Сакаат да се одмаздат на моите закоравени раце.  
Сакаат да се одмаздат на мојата голема уста.  
Сакаат да се одмаздат на моите зголемени уши.  
Сакаат да им се одмаздат на заоблените очи.  
Сакаат да му се одмаздат на моето нарачано тело. (B. 240)

За да ги постигне своите идејно-уметнички цели, тој исто така користи градација во стилот на народните приказни, како на пример:

*Shpellën e Harapit e ruan zana e malit...*  
*Shpellën e Harapit e ruan një plak mjekërbardhë*  
*Shpellën e Harapit e ruan një kuçedër e madhe. (V. 12)*

Градација имаме и во следниов текст:

*E kishin qarë një ditë dhe një natë dhe e kishin varrosur në Varret e Thesarit...*  
*E kishin qarë dy ditë dhe dy net dhe e kishin varrosur në Varret e Thesarit...*  
*E kishin qarë tri ditë dhe tri net dhe e kishin varrosur në Varret e Thesarit... (V. 14)*

Почетокот на неколку последователни реченици со ист збор или со ист сврзник се користи за одредени ефекти и е карактеристичен за стилот на Ќосја. Особено често е градацијата на истите сврзници, што стана карактеристична црта на стилот на Ќосја. Прекумерната употреба на исти сврзници (полисиндент) се прави за различни ефекти, за зголемување на семантичката експресивност, за нагласување, засилување и сл. На пр.:

*Viti i etheve filloi me borë e acar, që në Vajazan nuk mbahej mend.*  
*Mandej vazhdoi me trazira që shumëkënd e lanë pa frymë, kurse disave ua shpejtuan shumë, tepër shumë, frymëmarrjen. Mandej me vapë afrikane.*  
*Mandej me shira rusgjer e me vërshime shungulluese.*  
*Mandej me hardhje, zhapij e kameleonë, sidomos shumë kameleonë, që kurrë përpara s'ishin parë në këto anë, që prej maleve zbritën në ara livadhe.*  
*Mandej me sëmundje, oh çfarë sëmundje e pashpjegueshme!*  
*Mandej me përpyekje për ët gjetur emrin e sëmundjes.*  
*Mandej me caktimin e barërave që do ta mjekonin atë sëmundje.*

*Mandej parashikime të motit: kjo është kohë e kameleonëve! (Nj.d. 58).*

Забележливо е, особено, честата градација на сврзникот *dhe* (и) на почетокот на речениците или параграфите, со зајакната стилско-изразна вредност. Исто така, се користи за да му се додаде на говорот народен карактер, бидејќи е карактеристичен за народниот говор. За ова ќе го дадеме следниот извадок во оригинална форма:

*Dhe, me emra të përveçëm kurrë nuk kisha dëgjuar ta shqiptonte. Dhe, kurrë nuk mund të dallohej nëse ndonjëherë fliste më shpejt a më ngadalë se ndonjëherë tjetër. Dhe, kurrë prej ditës së ardhjes e deri në ditën e shkuarjes nuk kisha arritur t'ia shihja dhëmbët! Dhe, kur të shkojë nga Vajazani, vajazanasit nuk do të dinë nëse i kishte apo nuk i kishte të gjithë dhëmbët apo, madje, vetëm një numër të tyre. (Nj.d. 35); Dhe, për shkak se vdekjen e doja më shumë se jetën në atë burg, pa menduar më tepër kisha vendosur të shkoja në shtëpinë ku kisha lindur. Dhe, kisha shkuar. Dhe, kisha arritur pa më dëgjuar askush, as i madh, as i vogël, t'i merrja diplomat, fotografitë, copat e gazetave, dorëshkrimet, e disa shkresurna të ndryshme, të cilat posa arrita në Vajazan, ia dorëzova shokut Misha. Dhe, mandej shkrova një copë letër në të cilën prindërve nënës e babait, dhe motrës e vëllait, gruas e fëmijëve, u tregoja se kam arritur të ik prej burgut dhe në qoftë se kam fat do të dal në shtet tjetër dhe se do t'i njoftoj, menjëherë, në qoftë se arrij gjallë, se ku do të jem, në cilin shtet. Merret vesh, kjo nuk do të jetë punë e lehtë por kur njeriu do që të bëjë diçka s'ka gjë që s'bëhet. (B.a.2. 68);*

И, Рина замина плачејќи; и Вирони остана барајќи го одговорот зошто Рина замина. И само по седум часа Рина го покани Вирон и му рече:

*kur do të shihemi Viron; nuk mundem pa ty. Dhe Vironi: pse shkove? Dhe Rina: sepse të frikohem. Dhe Vironi: i frikohesh pushtetit tim? Dhe Rina: jo pushtetit po ty. Dhe Vironi: i frikohesh ndjenjës Rinë! Dhe Rina: ndoshta, duke iu frikësuar ndjenjës, iu kam frikësuar vetes. Dhe Vironi: ta ruajmë atë që ishte. Dhe Rina: atë dashuri shumë të pastër Viron. Dhe Vironi dhe Rina dhe Vironi dhe Rina ... (V. 287).*

Сврзникот *dhe* (и) се повторува и во долги и сложени реченици (фрази), како во извадокот:

*Koha për pyetje dhe përgjigje kaloi dhe, në vend se pyetje në të cilat nuk do të jepeshin përgjigje; dhe në vend se sqarimeve të cilat do të mund të ngatërrojnë shumëçка; dhe në vend se*

*filozofime, të cilat do të më tregonin buzëqumësht, bëj edhe një hap tjetër afër saj, ashtu duarshtrirë, dhe pres çka do të bëjë – do të bëjë hap mbrapa, djathtas a majtas; dhe, kur shoh se nuk lëviz, dhe kur shoh se nuk e ul shikimin dhe, kur shoh se sytë iu kanë bërë përgjërues, ia vë duart në llërë dhe aty i ndal për një çast. (Nj.d. 313)*

#### 2.2.4. ИЗВЕДУВАЊЕ НА ЗБОРОВИ ЗА СТИЛИСТИЧКИ ЦЕЛИ

Посебна експресивност во јазикот на Ќосја се создава и преку зборообразувањето. Голем број неологизми на Ќосја се формирани за стилски цели, за уметничко изразување. Од нив, образуваните зборови со наставки имаат посебна стилска изразна вредности, како што се зборовите:

*puthadorës, puthakëmbës, hipës, leverdisës, partokraci, shërbëtorësi, tuhafësi, përvujtësi, sulltanor, shtrigohem, petullohem, heshtoj etj.; po ashtu edhe shumë fjalë të përbëra, si: barkshqetësueshëm, përshtypjelënës, brekëshqyer, keqbërje, keqpres, koqethi, mëshirnxitës, surratmut, sydepërtues, symërrolur, syshastisur, shalëzhveshur, fytyrëvajosur, prapaecje, gjithçkashkrues, shumëfytyrësh, shumëfytyrësi и др.*

Преку употребата на нови зборови во нови контексти е постигнато висока експресивност, како: *futurolog politik, karrige sulltanore, lartësi pushtetare, sjellje e kuçedërshme, fjalë të ikshme, sëmundje humnerore, nur i erëkëndshëm* итн., како во подолудадениот текст во оригинална форма:

*Në Vajazan lajmet përhapen shpejt, kurse lajmet për mandata, shpifje, gënjeshtër, shkurorëzime, lindje jashtëmartesore, ngritje e zbritje të befasishme pushtetore dhe për sëmundje të pashërueshme – si t'i frynte murrani i shkurtit! (Nj.d.155); Man Kuri i dëgjon syçelur fjalët Liri-Pavarësi, që protestuesit i shqiptonin pas çdo tre hapash, por nuk e di se ç'kuptim kishin*

ato: **“fjalë të ikshme”**, i thotë Nermines dikur, por prej saj, në vend të përgjigjes e fjalë, merr përgjigje me shikim: fundbotshëm pikëllues. (Nj.d. 155); Qafore xhevahiresh të bardhë në fund prej tri rendesh, që e rrethojnë qafën e gjatë, natyrisht të hollë, të ardhur për mrekulli mbi të cilën qëndron koka flokëzezë me vetullat hark, me sy të zinj, me faqe të bardha, që derdhin **një nur të erëkëndshëm** edhe në qoftë se nuk janë stërpikur me kurrfarë parfumi. (N. 50)

Бездруго, висока експресивност имаат и одредени лексичко-синтаксички единици со затворена структура, односно сложени зборови, создадени од спојување на 3-4 збора во една единствена сложенка, кои не се познати во албанскиот јазик, како: *pantollaemëngëpërvjelë*, *dorëdjathtëxhepmajtë*, *dorëmajtëxhepdjathë*, *symajtitkëmbëdjathtit*, *gojëmbëlbesëqen*, *brekëkuqbythëgjerë*, *jabëfshajakthefsha*, *shtejeremerr*, *kapemosqit*, *nxitepërfito*, *shikomajtasecdjathtas*, *kaloalumintqifshakalin*, *bëmasottabëjnesër*, *fjalëshumëpunëpak*, *qitmakëndeجتaqesandej*, *çelinembyllin* и др.

Овие лексички сраснувања се засноваат на дијалектниот јазичен модел на зборообразување, но таквите сложенки не се присутни ниту во народниот говор. Преку овие посебни кованици, Ќосја ги реализира своите уметнички цели да го привлече вниманието на читателот и да ја зголеми експресивноста на исказот.

Ќосја создал зборови и изрази со висока експресивност со помош на прилепување на зборови (сложенки) создадени во превртен редослед на зборови, како што се: *nëveshpërshpëritje* (воувошепотење), *nëbesëthënie* (вобесакажано). Нормалниот редослед во реченицата на овие зборови би бил: *përshpëritje në vesh* (шепотење во уво), *thënie në besë* (кажано во беса; даден, ветен збор).

Силна емоционална изразна обоеност имаат и некои зборови образувани со турски суфикси, како што се: *çajhane* (чајцилница), *byrekxhihane* (буркцилница), *masazhihane* (масажијана) *bixhozxhihane* (коцкарница), *lakuriqhane* (голотијана) итн.

## 2.2.5. СИНОНИМИЈА

Синонимијата е исто така многу важен извор на лексичка експресивност. Како што е познато, синонимите не го изразуваат само богатството и развојот на еден јазик, неговиот вокабулар, туку и спектар на експресивност, прецизност, богатство и еластичност.<sup>83</sup> Сето ова е моќно стилистичко средство што ја користат писателите за да го оживеат јазикот, да ја уточнуваат мислата, за да ги типизираат ликовите и др.

Честата употреба на синонимни варијанти е одлика на јазикот на Ќосја. Во оваа насока, синонимијата ќе се третира како извор на лексичка експресивност. Овој автор користи широка стилска варијација за да ја зголеми експресивноста на текстот, користејќи ги умешно расположливите можности на албанскиот јазик. Се разбира, варијацијата во областа на речникот е поширока, постојат одлични опции за избор. За да ги постигне своите идејно-уметнички цели, Ќосја секогаш го бара најсоодветниот збор или израз, користи различни синонимни варијанти од различни слоеви на речникот, како на пример:

*kokonë, mantenutë, e përdalë, horr, horr dhe bir i horrit, hajn, hajn dhe bir hajni, mafi, al kapone, zhugan, rrospie, kurvë e kurvës, kurvë e përbotshme, dylber, ashik, homoseksual.* (B.a.I. 132)

Како што може да се воочи, синонимните низи создадени преку последователна употреба на зборови со слична семантика и контекстуална употреба, значително ја зголемуваат изразната оптовареност на исказот. Честопати, единиците кои всушност не се синоними, исто така, влегуваат во синонимни односи, бидејќи во дадениот контекст тие функционираат како такви.

Овие синонимни проширувања се прават за да го надополнат и зајакнат значењето и да ја зголемат експресивноста на исказот. Пред сè, создавањето на контекстуални синонимни низи кои ја повторуваат идејата, ја претставуваат со градација, преку зголемување или намалување на степенот на експресивноста, дава силен ефект. На пример:

*Nuk mund të punonte, s'dinte të bisedonte, ishte i hutuar, i humbur, i dëshpëruar, i pikëlluar, i nevrik, i padurueshëm* (V. 183); *Si dritës ashtu edhe territ në jetën politike dhe shoqërore njerëzit i qesin emra të ndryshëm: tirani, despoti, diktaturë, komunizëm,*

---

<sup>83</sup> Shefkije Islamaj, *Çështje të sinonimisë në gjuhën shqipe*, Prishtinë, 1985, стр. 73.

*totalitarizëm, fashizëm, nazizëm, iluminizëm, demokraci, liberalizëm. (N. 313); Të gjithë despotët, tiranët, shtypësit, censuruesit, kufizuesit, shpërdoruesit, mohuesit, dhunuesit e lirisë në jetën e popullit shqiptar ishin dyfyturësh, shumëfyturësh, farisenj, .... (B.a, 1. 257)*

Како што може да се забележи, за да се зголеми изразниот ефект и засилувањето на исказот, авторот ги прошири стилемите со разни можни синонимни елементи, достигнувајќи го бројот на контекстуални синоними до осум единици.

Преку употреба на синоними тој успева да ги искаже своите ставови кон светот, своите чувства, своите мисли. Присуството на одредена јазична единица или форма во даден контекст ја открива оваа посебност на нејзиниот стил.

Во следниот пример, контекстуални синоними образувани со иста наставка се користат за зајакнување на значењето, за разјаснување на описот на одредена состојба и за потенцирање на одликите на ликовите:

*Ju kam **shkokërdhuar**; ju kam **sakatuar**; ju kam **xhamalluar**. (V. 243).*

Разновидната и високо изразната синонимија се користи за опишување или карактеризирање на луѓе. Едно по другата употреба на бројни синоними користени за опишување на карактерот на ликовите се доста честа појава во романите на Ќосја. На пример:

*Në fillim më ishte dukur **buzëqumështe, e papjekur, mendjelehtë, mendërisht përtace, sado pas leximit të Hirmadhes e dija se kishte dhunti krijuese, por më vonë... (N. 293); Zuskë – i thonë edhe **grua e ligë, e përdalë, bushtër**, por nuk është putanë a kurvë, që shitet me para (Nj.d. 208); **Judë, vampir, lugat, shtrigan, përbindësh, kasap, xhelat, xhebrail, xhahil, katil, Iblis, jam dhe do të jem. (V.243).*****

Посебно моќен изразно зајакнувачки ефект има серијата на контекстуални синоними, некои од нив создадени со додавање на два или повеќе збора од зборовните групи во еден единствен сложен збор, образувани според моделите на дијалектниот јазик, како што се:

*Ka treguar ai edhe herëve të tjera se kush është: një **snob, mendjemadh, mikroborgjez, filistin, hipokrit, injorant, llafazan, njeri shtjerremerr, nxitepërfito, kapemoseqit,...** (V .214)*

Исто така, високата експресивност се постигнува и преку низата контекстуални синоними со зборови од областа на митологијата, на религиозното верување, со зборови поврзани со суеверие, како во овој текст:

*Judë më thonë, **vampir** më thonë, **lugat** më thonë, shtrigan më thonë, **përbindësh** më thonë, **kasap** më thonë, **xhelat** më thonë, **xhebrail** më thonë, **Iblis** më thonë!* (Nj.d. 222).

Силни експресивни нијанси се постигнуваат и со употреба на контекстуални синоними со сличен начин на образување. Ваквите синоними даваат силен експресивен ефект, го зајакнуваат значењето, го уточнуваат описот на човечкиот карактер итн., како:

*Xhezairi, tani, ishte **baksuzi**, **ugursuzi**, që ia sheh sherrin; ai ishte **mendjekeqi**, që i shkon mendja gjithkund e gjithçka; ai ishte dyshimtari, që dyshon edhe në zotin, ai ishte sufruesi, që të nxit të fusësh dorën në prush; ai ishte **ndjellakeqi**, që ta thërret kobin. E Ai, tjetri, **kodoshi**, Ai ishte **lugati**, që u hyn njerëzve nëpër shtëpi dhe i bën rrapitoll; ai ishte **kuçedra**, që i ndjek dragonjtë, ua pret krahët, i mbyll nëpër shpella dhe i lë të thahen prej urie dhe etje... (V. 76); Unë jam ai që jam dhe kush s'më ka parë, bile, e ka dëgjuar emrin tim të madh, **kumbues**, **jehues**, **trumbetues**: Danjolli i Sherkes. (V. 223)*

За постигнување на стилистички ефекти авторот употребува синоними со турско или со неолатинско потекло, како во следниот текст:

*Edhe pesë minuta, ndoshta, do ta sjellin në Varret e Mëdha atë **arkivol** përmbi të cilin shtrihet një çarçaf i gjelbër, i qëndisur skajeve, si dëshmi se **tabuti** ia ka lënë trashëgim rekuizitat e veta edhe ceremonisë së sotme të varrosjes. (V. 157); Drejtorit të gazetës kombëtare, Globi sot, një **ngjyrë** i shkonte e tjetra i vinte. **Kolor** i përmutur, që as armikut nuk do t'ia dëshiroja. (N. 300).*

Со воспоставување на синонимни односи помеѓу различни морфолошки варијанти, помеѓу фонетски варијанти на зборовите се постигнува висока експресивност:

*...atëherë fillonin përpjekjet që të shpalosej batanija dhe të shihej sa ishte e re, sa ishte e **përdorur**, sa ishte akoma e **përdorshme**. (V. 247); Dhe, prisnim të shihnim në oborin e burgut se si drejtori dhe zëvendësi i tij, Doçi, që të burgosurit e quanin përbindëshi, **të përkulur** e **të përlur**, i prisnin zyrtarët e indinjuar të Shërbimit të Sigurimit. (B.a.1. 416).*

За да постигне одредени уметнички цели, авторот понекогаш реди бројни синоними. Со умешност се користат синоними комбинирани со споредба, како во следниов текст:

*Ti e ndien veten të shprazët, fyell, bosh, si shtogu kur ia nxjerrin palcën, si peshku kur ia shtrydhin vezën, si lehona kur ia heqin foshnjën (V. 103); momentalisht e ndiej veten disi të shterur, të zbrazur, borokë, trokë, burokrat, mediokritet; jam si pianeci kur vjell dhe s'i mbetet gjë në zguar, si tuneli pa asgjë brenda, si një humnerë e errët, në të cilën as bomba e hedhur s'shkakton jehonë (V. 177).*

За зголемување на изразни и стилски ефекти, Ќосја создал контекстуална синонимија преку парадигмата на деклинација (промена) на имињата: политичар, трговец и интелектуалец, во еднина и во множина. Секој падеж во еднина и множина, различни имиња со отежнувачки семантички нијанси се ставаат во синонимни релации, кои, кога се поврзани заедно, го зголемуваат стилскиот и емотивниот товар. На пример:

*Lakimi i emrit “politikan”- Промена на именката „политичар“*

*Njëjës*

*Еднина*

Emërore: ky politikan – Номинатив: овој политичар

Gjinore: i, e këtij karrieristi – Генитив: на овој кариерист

Dhanore: këtij qelepërxië – Датив: на овој ништожник

Kallëzore: këtë të korruptuar – Акузатив: овој корумпираниот

Thirrore: o i korruptuar – Вокатив: еј корумпиран

Rrjedhore: prej këtij plaçkitësi. Аблатив: од овој ограбувачот

*Shumës*

*Множина*

Emërore: këta të pangopshëm – Номинатив: овие ненаситни

Gjinore: i, e këtyre të shumëfyturëve – Генитив: на овие лицемерни

Dhanore: këtyre mashtruesve – Датив: на овие преваранти

Kallëzore: këta horra – Акуизатив: овие никаквци

Thirrore: o horra – Вокатив: еј никаквци

Rrjedhore: prej këtyre të urryerve – Аблатив: од овие омразени

Како што може да се уочи, во сите падежи во еднина и множина (освен вокативот, кој се користи и за стилски ефект) се користат синонимни именки и придавки, претставувајќи го името политичар со десет синонимни зборови, сите со пејоративно, иронично и презирно значење.

*Lakimi i emrit „tregtar“ – Промена на името „трговец“*

*Njëjës*

*Еднина*

Emërore: ky tregtar – Номинатив: овој трговец

Gjinore: i, e këtij dallaveraxhiu – Генитив: на овој далаверџија

Dhanore: këtij makuti – Датив: на овој лаком

Kallëzore: këtë fajdexhi – Акузатив: овој фајдеџија

Thirrore: o fajdexhi! – Вокатив: еј фајдеџија

Rrjedhore: prej këtij fajdexhiu. Аблатив: од овој фајдеџија

*Shumës*

*Множина*

Emërore: këta të pashpirtë – Номинатив: овие бездушници

Gjinore: i, e këtyre mëkatarëve – Генитив: на овие грешници

Dhanore: këtyre të papenduarve – Датив: на овие непокајни

Kallëzore: këta të padënuar – Акузатив: овие неказнети

Thirrore: O të padënuar! – Вокатив: еј неказнети

Rrjedhore: Prej këtyre të mallkuarve. – Од овие проклети

Исто така и при промена на името „трговец“ Ќосја користи зборови со синонимно значење, во секој падеж во еднина и множина за опишување на трговецот синонимните зборови имаат пејоративни, презирни значења.

*Lakimi i emrit “intelektual” – Промена на зборот „интелектуалец“*

*Njëjës*

*Еднина*

Emërore: ky intelektual – Номинатив: овој интелектуалец

Gjinore: i, e këtij smirëkeqi – Генитив: на овој завидлив

Dhanore: këtij rrufjani – Датив: на оваа молња

Kallëzore: këtë kameleon – Акузатив: овој камелеон

Thirrore: o kameleon – Вокатив: еј камелеоне

Rrjedhore: prej këtij intriganti. – Аблатив: од овој преварант

*Shumës*

*Множина*

Emërore: këta të varfër – Номинатив: овие сиромашни

Gjinore: i, e këtyre frikacakëve – Генитив: на овие плашливци

Dhanore: këtyre të shpërfillurve - Датив: на овие запоставени

Kallëzore: këta të mjerë – Акузатив: овие бедници

Thirrore: o të mjerë! – Вокатив: еј бедници!

Rrjedhore: prej këtyre kurrkushëve – Аблатив: од овие ништожници

Девет синоними се користат за името *intelektual* „интелектуалец“, со изразена негативна, презирна конотација. Оваа парадигма најдобро го одразува ставот на писателот кон длабоката морална и интелектуална деградација на нашето општество.

## 2.2.6. АНТОНИМИЈА

Посебен начин на постигнување на висока експресивност, особеност на романите на овој автор, е преку употребата на антонимни единици. Со употребата на зборови кои имаат спротивно значење на одредени ситуации, дејства, појави или концепти се постигнува врвни изразни ефекти, како на следниот текст:

*...ishte natë e porositur për gjumë të shqetësuar, herë të thellë si gjumi i foshnjës e herë të lehtë si gjumi i plakut, që frikësohet se nuk do ta zërë mëngjesi. (N. 357); Bunkeri i komunizmit i kthyer në restorant të demokracisë! (B.a.1. 119).*

Како што може да се види, антонимите *i thellë – i lehtë* „длабок – лесен“, *foshnje – plak* „бебе – старец“ создаваат антоними и кога се наоѓаат надвор од овој контекст, но воспоставени во овој контекст даваат доста силен изразен ефект; како и контекстуалните антоними *bunker – restorant* „бункер - ресторан“, потоа *komunizëm – demokraci* „комунизам – демократија“, користени во горенаведениот текст, имаат силен стилски изразен ефект.

Контекстуалните антоними кај Ќосја се оригинални творби (креации) и стилски доста моќни:

***Shenjtorët dhe të çmendurit shumë shpesh u kanë shërbyer punëve të shenjta dhe punëve mëkatore! Mëkatarëve laikë dhe fetarë! Të përdorur për shenjtëri dhe për djallëzi... (N. 73)***

Контекстуалните антонимни противречности се претвораат во изразни стилеми.

На пример:

*Ishte sjellë e mbështjellë nëpër hapësirën e Dhomës, herë të zgjeruar, e herë të ngushtuar, herë të terratisur e herë të ndriçuar, ishte ngritur në këmbë dhe ishte ulur galuc, ishte ushqyer me kore të thata dhe me shpresë, ishte sëmurë dhe i ishte shëndoshur, po kurrsesi nuk ishte shndërruar dhe nuk ishte shndërruar me asnjë element të identitetit të tij të çuditshëm. (V.175); Gjithnjë të njëjtit! Zotërinjtë e rinj dhe puthadorësit e vjetër! (B.a.1. 213).*

Авторот креира и антоними со голема изразна моќ преку образување на нови зборови, создадени за стилски цели. На пример:

*Ka një fytyrë të pazakonshme, të rrallë, të gjithëkundshme dhe të askundshme, të re e të vjetër, serioze e joserioze: një fytyrë që të duket gjithmonë disi e qeshur. (N. 309).*

Освен антоними и синоними, хомонимите исто така се доста чести во јазикот на романите на Ќосја кои се употребуваат за експресивност, како:

*Shpendi ishte zënë me Dashin për një kilogram mish; i ka kërkuar mish viçi, ai i ka dhënë mish dashi, i ka thënë se po bën shaka me emrin e tij; dhe ashtu fjala-fjalës janë ndarë si armiq. (V. f.84).*

## ГЛАВА III

### 3. ФИГУРИ НА ЗНАЧЕЊЕТО ИЛИ ТРОПИ

Меѓу основните средства што се користат за да се постигне експресивност спаѓаат и стилските фигури. Новите комбинации на зборови, нивните ненадејни спојувања овозможуваат семантички движења на зборовите, поместување од вообичаеното значење и стекнување на фигуративни значења.

Со актуализирање во нови, невообичаени контексти, зборовите добиваат преносно значење. Според познатиот албански лингвистичар Џеват Лоши, оригиналниот фигуративен јазичен израз е експеримент, во кој се вклучени предмети и појави, живи суштества и се здобиваат со својства, форми, бои, движења, звуци, чувства, способност за зборување и размислување итн., откривајќи се ненадејно, одеднаш, чудно, но честопати ни дава подлабоко знаење и искуство од вообичаеното.<sup>84</sup>

Јазичните средства со кои се остваруваат преносни значења во прозата на Ќосја се многубројни. Стилистичките фигури ќе ги разгледаме во следново поглавје, додека овде ќе ги споменеме само како средство на експресивност.

Како што е познато, фигуративното значење на одреден збор обично се раѓа преку метафорична употреба на истиот. Во романите на Ќосја наоѓаме метафоричко значење за живи суштества, предмети и појави. Следниот текст содржи одредени метафори:

*Kur binte fjala për gratë, Xhezairi i Gjikës ishte batanije e paluar, e futur në arkë që s'mund ta shpalosje lehtë. (V. 246); Qeshjet e tij të rralla ishin, gjithmonë, vetëm buzëqeshje gati të padukshme që dëshmonin se atje brenda, në shpirtin e tij, zihej kazani i mendimeve, e kushedi, edhe i ndjenjave shkatërruese për të (V. 253); Vajzanasit nuk janë as hamës të mëdhenj siç janë qytetarët e tjerë të shtetit të tyre dhe thonë se njerëzit e dhënë pas qejfeve të gojës, zakonisht e lënë pas dore shpirtin, kurse shpirti i lënë pas dore keqet, xhindoset, sëmuret dhe vdes një ditë (V. 275).*

---

<sup>84</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 142.

Најчести метафори се формираат со зборови од секојдневната употреба, кои означуваат различни предмети и поими, како: *plehu i historisë* „историско ѓубре“, *mashtime shkencore* „научни измами“, *sugar partiak* „поликтички сугар“, *epshe politike* „политичка страст“, *shkallë politike* „политичка скала“ итн.

Затоа, семантичките неологизми, кои служат за стилски ефект, за создавање експресивност се побројни отколку обичните неологизми. Ќосја, исто така, ја користи компарацијата за создавање на посебна изразна моќ, висока експресивност имаат особено споредбите што се реализираат за да ги типизираат физичките и моралните својства на ликовите, како во долудадениот текст:

*Njeriu që e perceptoja si fosil për herë të parë po tregohej bashkëkohor.* (B.a. I. 25); *Kur dal në rrugë, rrallë, zgurdulloy sytë si qeni i rrahur, si bualli i ndjekur, si budallai i lidhur dhe shkoj mos do ta shoh Rudinën...* (V. 147); *Ti ndien se të janë shpeshtuar rrahjet e zemrës, si qenit të hidhëruar, se të janë rënduar këmbët si t'i kishe të lidhura me hekura, se të janë shtangur nofullat si t'i kishe të paralizuara, se të ushtojnë veshët si të ishe i mbyllur në tinarin e rrahur përjashta me çekan, se të janë megjullisë sytë, si të kishin vënë perde të trashë* (V. 165).

Метонимијата, исто така, се користи за постигнување на силна експресивност:

*Kur hynin vajzat, vetëm apo nga dy e tri bashkë, disa prej tryezave ua qepnin sytë, i lëpinin buzët, e shpesh lëshonin fjalë të ndryshme, të lezetshme dhe ndonjëherë i ftonin të uleshin pranë tyre. Por në qoftë se përpjekjet dashamirëse dështonin, atëherë tryezat gojëhapur murmuritnin...* (V. 245)

За да ја зајакне семантичката и емотивната експресивност на изказот, Ќосја доста често користи персонификација и синекдока:

*Vëllai i saj pëshpërit jo aq të vogël sa të mos e dëgjojnë asnjëri prej atyre që kishte afër: ai që e martoi motrën time me vdekjen, ai me vdekjen do të jetë i martuar.* (B.a.2. 327); *Derisa kaptoj rrugës, më zbardhin fjollat e borës, që pastrojnë ajrin dhe gushojnë ushtimën e motorëve; më pushkatojnë sy të njohur që bëhen të verbër.* (V. 132).

Зборовите при различна употреба семантички добиваат повеќезначност, стекнуваат нови семантички вредности и бројни изразни и емоционални нијанси. Семантичкото проширување на зборовите се врши особено преку нивните необични врски, нови комбинации на зборови, кои се користат и обработуваат на посебен начин, за различни цели. Општо земено, можеме да кажеме дека невообичаениот збороред или воспоставен за прв пат остава впечаток.<sup>85</sup>

Семантичките движења се спроведуваат според некои јазични фигури, кои во книжевната стилистика се нарекуваат тропи.<sup>86</sup> Тропите се семантичка појава на врзување на зборови, при што во таа нова врска зборовите добиваат ново значење, оставаат силен впечаток, особено кога се оригинални.

Како што е познато, семантичките движења на зборовите се јавуваат затоа што различни предмети и појави се совпаѓаат со некоја одлика, функција и сл. Како почетен означувач на семантичката раздвиженост кон апстрактни и фигуративни значења можат да служат и особините на предметот и самиот предмет.<sup>87</sup>

Фигуративизмот е еден од главните (семантички) начини на збогатување на речникот на еден јазик, пред сè со апстрактни единици.<sup>88</sup> Преку фигуративно значење се откриваат нови својства на појавите на природата и општеството.

Зборовите што се користат со преносно значење добиваат нови значења што претходно ги немале, тие имаат други семантички функции од нивната основна функција. Со овој фигуративен карактер на значење, зборот го трасира патот во две насоки: го проширува своето лексичко-синтаксичко поле (валентност), го проширува и полето на употреба (станува карактеристично изразно средство, односно зазема место во литературата).<sup>89</sup>

Фигуративно значење обично превземаат оние зборови што преминуваат од една лексичка тематска група во друга лексичко-тематска група. Семантичкото движење е долг процес, обично поминува низ споредба во метафора и од метафора до лексикализација.

---

<sup>85</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 139.

<sup>86</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2000, стр. 140.

<sup>87</sup> Jani Thomai, *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, стр. 132.

<sup>88</sup> Hajri Shehu, *Rreth vlerave potenciale të leksikut popullor*, në *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe*, III, Tiranë, 1989, стр. 347.

<sup>89</sup> Jani Thomai, *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, стр. 131.

Така на пр., сите глаголи од тематската група поврзани со животните, кога ќе преминат на тематската група поврзана со човекот, се здобиваат со преносно значење, на пример, *vickëlon* - свирчи (мазгата), *vickëlon dikush* - свирче некој „не се покорува“, *ftorr* - рика (коњ), *ftorr* (човек) „го испушта целиот гнев“ итн.<sup>90</sup> Кога новото значење се воопштува, се употребува, тогаш се добива нова лексичка единица, премин на нова семантичка единица со фигуративно значење.

Значи, кога одредена лексичка единица во даден контекст се користи со фигуративно значење дури и надвор од оваа употреба, таа преминува во фигуративно значење, во трајна јазична единица.

Книжевната проза на Ќосја содржи богата, оригинална и разновидна фигуративност. Можеме да кажеме дека овој романиер значително го збогатил семантики речникот на албанскиот јазик, значително го проширил обележувачката и изразната способност на овој јазик.

Тој ја репродуцира реалноста преку избор и посебна разработка на јазични и стилски средства. Неговото литературно дело е многу богато со синтагми и изрази кои носат фигуративни значења, добиени преку разни јазични и стилски средства со голема влијателна и привлечна сила.

Оригиналниот фигуративен јазичен израз е како експеримент, во кој се вклучени предмети и појави, духови и луѓе од која било страна при што добиваат својства, форми, бои, движења, звуци, чувства, способност за зборување и размислување итн., откривајќи нè ненадејно, чудесен начин, но честопати давајќи ни подлабоко знаење и искуство од вообичаеното.<sup>91</sup>

Фигуративноста на делото на Ќосја вклучува широк спектар на семантички трансформации на зборови, според логиката и според сличноста, користени за обележување на нови значења, за уточнување или дополнување на значењето на зборот, за конкретизирање на апстрактни идеи, за заживување на имагинацијата, за зголемување на емоционалноста, да ја разубавува јазичниот израз и сл.

---

<sup>90</sup> Hajri Shehu, *Studime për leksikun dhe leksikografinë e sotme shqipe*, Tiranë, 2005, стр. 56.

<sup>91</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2015, стр. 142.

Меѓу најчестите фигури што ги среќаваме во романите на Ќосја се: компарација (споредба), метафора, персонификација, метонимија, синекдоха, Градација, енумерација (броење), хипербола, антитеза, оксиморон, иронија и др. Во понатамошниот текст ќе се осврнеме посебно за секој од овие книжевни фигури.

### 3.1. СПОРЕДБА (КОМПАРАЦИЈА)

Споредбата е основна книжевна фигура, прва форма на човечко сознание, која подразбира споредба на феномени, на предмети, на појави, на суштества итн. Со помош на споредба, како фигура на сличноста (аналогитата) помалку познатите реалности се споредуваат со попознати или поопшти, за да се откријат нови семантички, емоционални и фигуративни вредности.

Преку споредба, се засилува, конкретизира или дополнува значењето на поимите, појавите, предметите и сл., се создаваат интересни измислувања, се прават живописни и многу импресивни описи со силно емотивно оптоварување.

Значи, споредбата има сознајна, објаснувачка и уметничка функција. Може да се каже дека споредбата во оваа смисла не е само стилска фигура, украс на текстот, туку и начин на пошироко гледање на светот: му го отвора светот на читателот, создавајќи во него моќни искуства и емоции.<sup>92</sup>

Споредбата е многу омилена фигура на Ќосја и карактеристична црта на целото негово литературно дело. Со создавање на споредби поврзани со различни аспекти на човечкиот живот, предмети, појави или настани, природната средина, човечкиот свет, растителниот и животинскиот свет итн., Ќосја ги реализира своите идејно-уметнички цели. Тој користи добро позната, но и нова, оригинална, претходно непозната споредба, кои се моќни стилски средства, со посебна експресивна и емоционална сила.

---

<sup>92</sup> Shefkije Islamaj, *Gjergj Fishta - gjuha dhe stili, II*, Prishtinë, 2012, стр. 199.

Компарациите во неговото дело се реализираат преку споредба на конкретни материјални предмети на животната средина, како и на различни апстрактни концепти или поими. Во зависност од структурниот состав, споредбите можат да бидат **прости** (едноставни) и **сложени** (комплицирани).

Простите споредби кај Ќосја се главно споредби со конкретни имиња, од кои голем број се споредби карактеристични за народниот јазик, разработени и проширени за да се зголеми експресивниот ефект на исказот. На пример:

*Flet **si engjëll** e mendon **si shejtan**. (Nj.d. 178); Këta kanë para **si zall!** (N .195); Shikoje or Xhezairi i Gjikës, si eglendisët në veturën e tij të blerë në Romë **posi xhindi në sixhade**. (V. 50); Të dobishëm **si myshqet**. (Nj.d. 292); Hesht, **si guacë**. (N .50); Prej dollapit afër nxjerr shishen me raki rrushi: gllënjka e parë ma djeg fytin **si gaca e bungut** (N. 17); Mbas disa pushimesh në restorante të porsahapura në të dy anët e rrugës se cilës kthehemi, në të cilat **kafeja ishte si tëlara, birra si shurra e pulës, rakia e rrushit si alkooli i zbutur shtatëdhjetë e pesë për qind, mishi i pjekur si priedë e zier në vaj, kurse buka gur e fortë**, mbërrijmë prej nga jemi nisur: në Vajazan. (N. 137); ...ia bëj qejfin vetes duke i shfletuar, duke i shikuar, duke i lexuar **si të ishin libra të shenjtë e unë shenjtor** (çka nuk jam) dhe duke i përimituar në mendjen time **si të isha shkencëtar** (çka kot dëshiroj të jem). (Nj.d. 167).*

Сложените споредби се исто така доста чести кај Ќосја, доста погодни и со висока изразност (експресивност). Овие споредби даваат многу јасни слики за различните реалности на материјалниот и на нематеријалниот свет, како во следниов текст:

*Nxiton **si të ishte duke ikur prej bretkosave të qelafta, si të kishe farë bolle pas këmbëve, si të të kishte vënë Bajrami i çmendur përpara, si të të përcillte syri i madh i Danjollit**, që të mbërrish sa më shpejt në shtëpinë tënde... (V. 167); Ishin gjithnjë në lëvizje, **ashtu sikundër lëviz pika e vajit në ujë** dhe kishin një shikim të vendosur, ndonëse më shpesh të ashpër se përkëdhelës. (V. 194); I nderë shpirtërisht, **si macja kur don të pjellë**, merrte rrugët, brishte poshtë e përpyetë për t'u ndalë në kafene... (V. 39); ...po të ngjante që me ndonjë gjest apo fjalë të posaçme t'ia qëllonte kush damarët të vuajtjeve të saj, atëherë ajo do të tërbohej **si qelbsja e kapur në kurthë, apo si bushtra e rrahur prej zonjës së shtëpisë**. (V. 29); Rishtazi me hap solemn **si ushtarë të lavdëruar pas betejës në të cilën janë shquar për trimëri të jashtëzakonshme**... (N. 275), ... ngrinin duart **si të ishin duke u zënë me gjysmën e botës**... (N.*

31); *E ndiej zemrën duke e rrahur gjoksin si e tërbuar, si të kisha vrapuar 1500 metra në kampionatin botëror të atletikës apo si t'i kisha ngritur 250 kilogramë në kampionatin botëror të peshëngritjes.* (N. 279) etj.

Ќосја често создава долги редови на споредби, честопати со синоними, кои имаат силен ефект на емоционално изразување, како што се:

*“ti e ndien veten të shprazët, fyell, bosh, si shtogu kur ia nxjerrin palcën, si peshku kur ia shtrydhin vezën, si lehona kur ia heqin foshnjën* (V. 103); *Momentalisht e ndiej veten disi të shterur, të zbrazur, borokë, trokë, burokrat, mediokritet; jam si pijaneci kur vjell dhe s'i mbetet gjë në zgvar, si tuneli, pa asgjë brenda, si një humnerë e errët, në të cilën as bomba e hedhur s'shkakton jehonë.* (V. 177); *E vazhdon bisedën me metresën e tij të re si të ishte edhe më tutje vetëm me të; si të mos ishte edhe një njeri tjetër në sallonin Faik Konica; si të mos isha unë Budini – ai me të cilën vetëm para nëntë javësh ishte marrë vesh që, për një pagesë prej dymbëdhjetë mijë eurosh apo pesëmbëdhjetë mijë dollarësh t'i hakmerrej Kazanovës, që ia kishte rrëmbyer të fejuarën; si të mos kishim biseduar kurrë në telefon të shtëpisë; si të mos kishim biseduar kurrë në celular; si të mos ishim parë kurrë në ndonjë restaurant, ndonjë klub a ndonjë hotel të Vajazanit; si të mos ekzistoj fare, si të mos e kisha emrin Budin, mbiemrin Buda e nofкën Kentauri, që do të duhej t'i thoshte diçка që nuk harrohet lehtë!* (N. 283).

Во однос на начинот на нивното создавање и нивната уметничка функција, споредбите во романите на Ќосја ги поделивме во неколку групи.

### 3.1.1. СПОРЕДБИ ВРЗ НАРОДНА ОСНОВА

Бидејќи текстот на романите на Ќосја наоѓаат широка основа врз народниот јазик, споредбите врз народна јазична основа се многубројни и имаат силен изразен ефект. Ова се споредби што се користат во разговорниот и негрижливиот говор, поврзани со различни сфери на човечкиот секојдневен живот. На пример:

*e zezë si nata, e bardhë si bora, e shëndoshë si molla, e shikojnë si evlia, dridhet si thupra anë ujë, pjell si mace, kaloj si përskaj borës së parvjetme, kishte rënë përdhe si i prerë prej dimiskisë a si i korrur prej batares së kalashnjikut, flasin si me një gojë, struket si pula e*

*lagur, humbin si shurra e pulës, i shpejtë si rrufeja, shihet qartë siç shihet muti në rrugë, flet më vete si t'i kishte hyrë laneti në bark, si të ishte çuar prej varrit, si ta kishte shituar shita, si pëllumbi i egër, si krah dallëndyshje, si të kishte rënë prej qiellit, si të ishte dele kurhani* etj.

Голем број народни споредби кај Ќосја се користат за да се опише изгледот или особините на карактерот на луѓето, како во текстот:

*zbehet si meit, flokët e saj shkëlqenin si pendlat e korbit, kishte fytyrën e gjerë si sinia, qafën e trashë si vedër, kishte hundë pakëz të kthyer si sqepi i shkabës, me faqe të plota si bythë sabije, flokët e përdedhur si flokë arabi, tretej si ta kishte veremin, e ka të kaluarën e pastër si loti, fle si qengj, ishte e bukur si hyri* etj.

Фразеолошките изрази со компаративна вредност се исто така доста чести во романите на Ќосја. Овие споредби со народно потекло се користат со различни вредносни и емоционално-оценувачки вредности и со висока фигуративност. Како на пример:

*Si mund t'ua parashoh të pikëlluar përfundimin perzonazheve të mia kur përfundimin e pikëlluar para tyre e meritojnë disa vajazanas të tjerë, të cilët jetojnë si veshka në dhjamë, pa u hyrë as therrë në këmbë, pa u rënë asnjë dërrasë në kokë, pa u thënë shejtan as hoxhë, as prift, pa i shikuar vëngër as polic, as gjykatës, as politikan pavarësisht nëntëdhjetë e nëntë të zezave që bëjnë? (N. 350); Ulu! Ulu! Se do të mendojnë se i do, a more vesh, edhe qentë kanë shpirt – më këshillon zëngjiruri, i cili edhe më tej nuk merr guxim të dalë prej birës së miut, si ta kishte paguar treqind grosh. (Nj.d. 361); Rozafi nuk e kishte humbur zërin përnjëherë, sa çel e mëshel sytë, por ngadalë, brenda një kohe... (Nj.d. 220); Qesh si budallai në thes të miellit! (N. 307); Prej këtij kabineti shihet krejt Nju- Jorku, thotë, si në pëllëmbë të dorës. (B.a.1. 12); Komunizmi ra, thotë, si gardhi i kalbur. (B.a.1. 18); Në qytet ka klinika stomatologjike, si kërpudha pas shiut! (B.a.1. 332); Vetëm një gjë është e sigurt si një e një që bëjnë dy: nuk do të hidhërohet njëmendësia.(N. 172) итн.*

### 3.1.2. ОРИГИНАЛНИ АВТОРСКИ СПОРЕДБИ

Оригиналните авторски споредби имаат висок степен на фигуративност и емоционална обоеност, стилеми создадени со невообичаена споредба на различни појави, предмети и суштества. Постојат неколку групи, како што се:

- **Интелектуални споредби.** Ова се споредби на реалниот природен свет со апстрактни појави и поими, главно споредби поврзани со сопственото знаење и проценка на авторот. Преку нив се создаваат имагинации и се предизвикува размислување кај читателот, како во следниот текст:

*Nerminja, e trishtuar, do të trishtohet më shumë se i gjalli mes të vdekurve të mbetur në sipërfaqen e tokës, kur ta dëgjojë Manin duke thënë se nuk dinte ç'domethënie kishte fjala shqiptar, por dinte se në vargmalet e Evropës, që quhen Alpe jetojnë shqiponja të cilat, vaj hallit, gjithnjë e më shpejt po zhduken, qoftë pse po shpërngulen në malet aziatike e afrikane, qoftë sepse po ndiqen prej gjahtarëve, që i ruajnë si raritete të mbushura me kashtë.* (Nj.d. 149); *Romani i sotëm edhe është si një thes i jevgës në të cilin mund të futet gjithçka: prozë, poezi, dramë, sprovë, ditar, shkencë, filozofi, parashikime, mitologji, astrologji.* (B.a.2. 136); *Në mënyrë të veçantë për të do të interesohen përfaqësuesit e atyre shteteve që ndaj inteligjencies së popujve të vegjël apo të vegjël dhe të varfër sillen si bujqit ndaj minjve të arave.* (Nj.d. 227) etj.

- **Конкретизирачки споредбите.** Овие се случајни споредби, преку кои апстрактните поими и појави добиваат конкретен карактер. Преку овие споредби се создаваат изрази со посебна експресивна и емоционална сила:

*... e mallkonte fatin e vet të shpjerrë si shoshë, pse e kishte dënuar t'i dëgjonte të gjitha ato* (V. 38); *Në kujtesën e tij ishin shënuar, si në enciklopedinë më të mirë, se ku jeton cila bimë, sa jeton, cilës familje i takon...* (Nj.d. 131); *Kryetari i Bashkisë së qytetit, Tushan Dushamni, i mërrolur si dita më e zyrtë e vitit, i hidhëruar si rrëqebull i zënë në kurth të hekurt, mendjerrudhur si t'ia kishte pirë bolla trurin, ngjitet në foltoren që e ngisnin kastile për të.* (Nj.d. 61); *Kureshtja ime të shoh se çka do të nxjerrë prej çantës ishte bërë sa Bjeshka e Madhe.* (Nj.d. 376); *Burrat dhe gratë e Shtëpisë së të Çmendurve janë të lehtë njëri për tjetrin si mëndafshi për larësen.* (N. 398); *I nderë shpirtërisht, si macja kur don të pjellë, merrte rrugët, brishte poshtë e përprjetë për t'u ndalë në kafene...* (V. 39) итн.

- **Поетски споредби.** Ќосја создал поетски споредби со силни емотивни и изразно-стилски вредности. Ваквите споредби се користат за различни уметнички цели, за нагласување или посочување на различни одлики на ликовите, за карактеризирање на околината, настаните итн, како во следниот текст:

*Jam i rrudhur si limoni i shtrydhur, nuk e ndiej fare peshën time, nuk e di a jam ëndërr apo zhgjëndërr... (V. 239); shkëlqim i zbehur i vjen në fytyrë, kurse sytë e mekur fillojnë t'i vallëzojnë si në vaj. (N. 311); Vera më shpejt se ç'pritej jo vetëm prej vajazanasve, po edhe prej mysafirëve të Vajazanit, po kalonte në vjeshtë, madje, në një vjeshtë që dukej si vjeshtë e vdekur (N. 196); Mandej do ta shoh se si ngadalë, ngadalë po e çel gojën prej së cilës, si prej ndonjë humnere të pafund, do të dëgjoj...(B.a.2. 96); Të gjitha ato që ka shkruar dhe ka botuar nuk e vlejnë as një gotë ujë! (B.a.1. 328); Në qoftë se për gjuhën e shkrimeve të përparme ka mundur të thuhet se është e qartë si loti dhe e zëshme si ushtima e malit... (Nj.d. 226) и др.*

- **Индивидуализирачки споредби.** Споредбите што ги индивидуализираат или типизираат луѓето се доста богати и имаат честа употреба во романите на Ќосја.

Овие споредби се карактеризираат со силни семантички и емоционални нијанси. Анализата на споредбите од семантичка гледна точка покажува дека колку подалеку се наоѓаат споредените објекти, толку е помоќен изразот, што овозможува најдлабоко и најшироко познавање на реалноста.<sup>93</sup>

Индивидуализирачките споредби се прават според два вида особини: надворешни (физички) и внатрешни (морални) особини.

**Споредби што се користат за опис на луѓето според физичките, телесните одлики.** Овие споредби во делата на Ќосја се многубројни, имаат висок изразен ефект и главно силни емотивни нијанси. Повеќето од нив го истакнуваат надворешниот изглед на жената. На пример:

*Ishte e trashë, si thesi i mbushur miell; i kishte këmbët si shtylla e Teqes së Madhe; i kishte llërët më të trashë se qafa e buallicës së Makës; i kishte vithet e gjera, si të mushkës së Ramizit të Nurës (V. 21); ...kofshët e forta e vithet e gjera si anije... (N. 17); ...faqe të plota si bythë sabije. (N. 234); këmbëleshët si orangutang... (B.a.1. 339); Gjinjtë e saj janë si raketa që*

<sup>93</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000, стр. 196.

*shkaktojnë tërmet kur shpërthejnë!* (Nj.d. 256 ); .. *me mollëza të qitura si ftoj* (N. 162); *trupin e drejtë, vizdrak, të lëmuar si peshk.* (N. 286).

Постојат и описи за изгледот на мажите:

... *atë surratin e tij që Garipi e quante surrat rrasik, kurse Demi surrat shpatuk, thuajse rrasik e shpatuk nuk kishin të njëjtin kuptim: surrat i rrafshët si të kishte kaluar farë трактори përmbi të.* (N. 297); *Ecën drejt si të kishte thupër hekuri në kurriz...* (Nj.d. 199); *I pashëm, me flokët e përdredhur si flokë arabi...* (B.a. 14).

Честопати, споредбите што се користат за да се опише физичкиот изглед на ликовите се создаваат со долги низи на споредби, како на пример: *kokën e ka disi të gjatë, si ata shenjtorët e kishave, faqet e mbufatura si të kishte dalë dje prej sanatoriumit, ku ia kanë rrasur trupin me duzina antibiotikësh, në një vurratë të mavijosur në tëmthin e djathtë, si ta kishte djegur zifti i valë.* (V. 226) и др. „... главата му е нешто долга, како оние на светците на цркви, подуени образи како да излегол вчера од санаториумот, каде што им го надуеле телото со десетици антибиотици, во модринка на лузната на десниот жолчен меур, како да го изгорел врел битомен. (B. 226) и др.“

**Споредби што се користат за опис на морални карактеристики на луѓето.** Ова се доста интересни оригинални споредби, со голема тежина на стилско изразување и силни емотивни бои, главно со негативна обоеност:

*Njeriu që e perceptoja si fosil për herë të parë po tregohej bashkëkohor.* (B.a.1. 25); *BUTAK- kafshë e vogël, pa skelet, e butë por e mbrojtur me guacë, shumë e shijshme për t'u ngrënë; kështu quhet edhe njeriu që jeton si të mos kishte skelet.* (Nj.d. 185); *E di se mendojnë në mënyrë të vjetër, shumë të vjetruar, si bajraktarët e dikurshëm.* (B.a.1. 25); *Isha syçelë si të kisha kryer shkollën speciale të agjentëve të CIA-s apo të NKVD-së apo të Inteligjens Servisit.* (B.a.2. 95) итн.

- **Анимирачки** (оживотворни) споредби. Косја користел споредби со силен изразен ефект и преку споредба на живата со мртвата природа или обратно. На пример:

*Pranvera erdhi si vajzë e lazdruar* (Nj.d. 94 ); *Para se të mbërrinim te Mercedes - Benzi ynë, i cili na priste i brengosur nëse e kishim kryer punën me sukses, pa dëshmitarë, flaka ishte ngritur lart mbi pullazin e Babilonit dhe po dridhej e përdridhej si lavire.* (N. 317); *Komunizmi*

dhe kapitalizmi, thoshin ata, e kanë një të përbashkët **si binjakët e Sijamit**: burgun prej të cilit nuk mund të iket i gjallë. (B.a.2. 64) итн.

Споредбите може да се поделат и врз основа на тематските области на зборовите со кои се прави споредбата. Врз основа на овој критериум, споредбите на Ќојса ги поделивме на:

- Споредби поврзани со различни предмети;
- Споредби поврзани со природата и временските услови;
- Споредби поврзани со животинскиот свет;
- Споредби поврзани со растителниот свет;
- Споредби поврзани со човечки суштества, делови од телото или внатрешни особини;
- Споредби поврзани со религиозно верување или со митологија.

#### **а) Споредби поврзани со различни предмети**

Ова е најбогата и најразновидна група на споредби, преку кои се постигнуваат бројни експресивно-емоционални и фигуративни ефекти. Овие споредби се користат со различни функции, преку кои се типизираат ликови, околина, се конкретизираат настани, околности, таблоа, идеи итн.

Бидејќи споредбата се заснова на конкретни и реални предмети, за спроведување на овие споредби Ќосја користел различни имиња, како: вреќа, јаже, коноп, нож, меч, меч, вршник, топово грло, статуа, споменик, црква, џамија, камен, гроб итн. За илустрација ќе го пренесеме следниот текст:

*Kishte shtangur në vend **si gurët në ballin e varreve ...** (V .73) ; Pres kur do t'i shoh zorrët e tërhequra zvarrë **si konop të përmutur** nëpër rrugicat e Vajazanit e pas tyre zogorinë e këlyshëve dhe të qenve dhëmbërënë, që gërryejnë eshtra para mishtoreve të fshehta. (Nj.d. 261); Doktori, shihet qartë **siç shihet muti në rrugë**, për herë të parë prej se ishim futur në kabinetin e tij solemn, e ndien veten keq, shumë keq, sa s'bëhet më keq! (N. 190); ...i burgosuri i ynë politik, pra, Kastriot Çifligu, duke e mbajtur jakën e këmishës së bardhë me dorën e majtë dhe duke e shtrënguar kravatën e zezë me dorën e djathtë, që i dridhet **si purteka në lumin e rrëmbyeshëm**, që i shqipton fjalët duke i ndarë në rrokje **si të ishte duke recituar vargjet**. (N. 82); Burrat dhe gratë e Shtëpisë së të Çmendurve janë të lehtë njëri për tjetrin **si mëndafshi për larësen**; (N.*

398); UJDIS- i rregullon punët aq mirë saqë mund të notojë nëpër to **si nëpër ujë të turbullt**. (Nj.d. 176); Dhe, më tej, u thonë të rinjve, atyre në moshën më të mirë dhe pleqve, të cilët i ndërrojnë mendimet, bindjet, partitë **si rrobat, këmishët, çorapët, këpucët, sipas stinës së vitit**. Demi dhe Kreshniku dalin prej dhomës dhe, pas disa çastesh, që na bëhen më të gjatë se ç'ishin, kthehen me një çantë të kaltër prej së cilës i nxjerrin, duke i numëruar **si të ishin xhevahire 99 karatësh, trembëdhjetë pako të vogla katërkëndëshe, të mbështjella me letër të vrugët**, në të cilën, do të thonë duke i nxjerrë, nuk ndikojnë as të ftohtët, as të nxehtët e, madje, as uji. (N. 274) и др.

#### **б) Споредби поврзани со природата и временските услови**

Овие главно се конкретизирачки споредби, но и поетски, користени со висока експресивност. Различни конкретни и апстрактни реалности се споредуваат со различни феномени на природната средина, како што се:

Rreth orës njëmbëdhjetë fillon të bjerë shi, në fillim me pika të imta, që mund të numëroheshin e, më vonë, pikat u ngjitën **si përrua**. (B.a.2. 188); Ndalem **si shkëmb** në vend. (N. 36); Qentë më afron aq shumë, saqë e ndiej frymëmarrjen e tyre të ngrohtë, oh, jo (çfarë të ngrohtë?) të valë, **si të ishte nxehtësi vullkani**. Qylafi i palarë në majë të kokës **si copë bore në Qafën e Diellit**, balli përplot hulli, kodra e gjolla dyngjyrëshe – të vrugta e të bardha. (N. 33); Në Vajazan lajmet përhapen shpejt, kurse lajmet për mandata, shpifje, gënjeshtër, shkurorëzime, lindje jashtëmartesore, ngritje e zbritje të befasishme kushtetore dhe për sëmundje të pashërueshme – **si t'i frynte murrllani i shkurtit**. (Nj.d. 155) итн.

#### **в) Споредби поврзани со животинскиот свет**

Ќосја создал споредби со суштества од животинскиот свет за да ги карактеризира физичките својства или одликите на човечкиот карактер. Овие споредби носат силни експресивни и емотивни нијанси, во повеќето случаи негативни. На пример:

Kurdo kam kohë (e rrallë kam kohë), kurdo jam në pushim javor (e rrallë jam në pushim), kurdo jam në pushim vjetor (e nuk kam qenë qe tri vjet), e shkyç telefonin, të cilin kohë pas kohe, ma shkyç edhe posta, nuk e di përse, ndoshta për të më kursyer nga shqetësimet që mund të më shkaktojnë të sëmurët, e fus kokën në fjalor (e në prozat e shkruara në trajtë të fjalorit) **si**

**makushi në zall** dhe ia bëj qejfin vetes duke i shfletuar...( Nj.d. 167); Sa më i robëruar – **si breshka nga samari** dhe sa më i lirë dhe grabitqar – **si shkaba në majë të shkëmbit**, do të jetosh më gjatë. (N. 14); Sytë e Mugni Matjanit përnjëherë nisin të rriten, të rriten, të rriten **siç rriten sytë e kaut që mbytet në pus!** ((N. 115); Më mirë të digjem duke ecur drejt, siç ma ka caktuar Zoti, se të hiqem zvarrë **si zhapin, hardhucë, gjarpër!** (B.a.2. 259); Jetojmë në kohë të mrekullueshme, Garip, kur duhet të jemi të lumtur, Garip, **si macet e shqelmuara!** (N. 129); Le të bëhet skopan, në dashtë dhe le t'i kthejë me këmbë përpjetë, në dashtë, të gjitha këto karrige e tryeza dhe, në dashtë, dhe kamerieren rrupaçake që e shigjeton me sytë prush **si macja mishin e terur.** (V. 127); Nuk keni dëgjuar, ndoshta, se fjala shqiptar vjen prej fjalës shqiponjë dhe kjo do të thotë se jemi krenarë **si shqiponjat.** (N. 94); Edhe pse kjo përgjigje, Sylejman gazetarin, të porositur që mihabin ta qitte në sitë e në shoshë, e kishte lënë gojëhapur, **si krapin në zall...** (Nj.d. 37); **Sillen si fugë,** e rrëzohen, rrëzohen e çohen. (Nj.d. 81); Shikon syshqyer **si kau në pus.** (Nj.d. 183) итн.

## 2) Споредби поврзани со растителниот свет

Ваквите споредби се малобројни. Се користат и за физичка и морална типизација на ликовите:

Të dobishëm **si myshqet.** (Nj.d. 292); Flokë **si gruri i pjekur** (N. 295); Tulja: faqe të plota, të bardha, shumë, shumë epshore, me mollëza të qitura **si ftoj.** (N. 162); Sytë e tij janë të lëvizshëm **si kokrrat e bizeles në vajin e turbullt të Zades.** (N. 37); Ndoshta e teprova, përdora krahasim të paqëlluar, por mua që në fëmijëri aq shpesh e kam dëgjuar fjalën bung dhe frazën **kryet si bingu,** çdo derë e madhe dhe e trashë më ngjan se është prej bungut! (N. 113) etj.

## д) Споредби поврзани со човечки суштества, делови од телото или внатрешни особини

Споредбите со делови од човечкото тело или со одлики на карактерот се многу чести и се користат за различни намени, пред сè за конкретизирање на дејства и состојби поврзани со внатрешниот и надворешниот свет на човекот, животното искуство, доживувањат и др., како на пример:

Gojëtari ynë i bëshëm, i pashëm, vetulltrashë e vetullzi, symadh e syzi, **me faqe të plota si bythë sabije.** (N. 234); Qesh sa të vogël e sa të madhe dhe qeshja e tij më kujton qeshjen e një

kuvendari në Kuvend, i cili është në gjendje që ta frenojë britmën e vet në çastin e shpërthimit më të madh dhe të ndalet **si ta kishte ndalur grushti i Majk Tajsonit**. (N. 106); Nuk e di emrin e lumit, të kthjellët **si loti i vajzës së martuar pa dëshirën e vet**, të cilin e kalojmë mbasi zbresim në luginë (B.a.2. 230); Dikush mund ta ketë fytyrën **si sabi** e të jetë shpirtzi. (B.a.1. 339); E sundon veten **si spartan**. (N. 179); Demi i palos duart e Kajkushit në gjoksin e Kajkushit **siç i palojnë japonezet kur hyjnë në dhomë apo kur dalin prej dhomës ku janë meshkujt**, kurse Kajkushi, është aq i mençur sa bëhet nuse e paluar. (N. 304); Mbajnë duart palosur **si nuset natën e gjerdekut ...** (N. 31); Tulja: krahë të gjerë, **si të ishte notuese**, në përpjesëtim me vithet e gjera, **si anije**. (N. 34); E ndjek paranë **si të ishte çiftut**, thonë kundërshtarët që e xhelozojnë, por edhe paraja e ndjek atë, **si të ishte hebre**, thonë miqtë dhe adhuruesit e tij të shumtë. (B.a.1. 375) итн.

Ќосја, исто така, ги споредува своите ликови со разни светски познати личности, со нивните карактеристични физички одлики, како:

*I zgjeroj këmbët si të isha Terminatori; si të isha guvernatori i Kalifornisë, Arnold Shvarcenegeri, shtrëngoј duart si të isha Glen Fordi duke nxjerrë koltin e sermtë me të cilin do të shtrijë përdhe Billi Kidin.* (N. 40); *I ke buzët e plota si të Naomi Kempbelit.* (N. 286); *Tarik Saraçi ishte djalë i pashëm. Kishte një fytyrë pak si të gjatë, si poeti Bajron, dhe dukshëm të zbehtë, si poeti Bajroni.* (B.a.1. 95) итн.

Исто така, во романот на Ќосја наоѓаме споредби со истакнати национални личности, користени за изразување на честитки, како што се:

*U bëfsh i madh si Skënderbeu!*

*U bëfsh i mençur si Naim Frashëri!*

*U bëfsh gojëtar si Gjergj Fishta!* (B.a.1. 133);

#### ***г) Споредби поврзани со религиозно верување или со митологија***

Споредбите поврзани со религиозно верување или со митологија во романите на Ќосја се исто така доста чести. Овие споредби се засноваат врз народниот јазик, од кои голем број се модифицирани од авторот за експресивно-стилски цели. Како пример, го избравме следниов извадок:

*Të kam zgjedhur ty të ma marrësh shpirtin sepse ma merr më shpejt e më lehtë se ndonjë tjetër, sigurisht më lehtë se Xhebraili.* (N. 53); *Çdo krijese ia ka krijuara natyra një armik që i rri*

*si exheli mbi kokë* (V. 208); *Përvidhem përmes turmës që ka nisur të shpërndahet, kurse përshpëritjet e tyre akoma më jehojnë si tallkini i hogjollarëve* (V. 231); *Të kishte trashëguar panjollli diçka të keqe prej të parëve të vet, ose, së paku, mos të kishte trashëguar asgjë, atëherë miqtë e tij të shtrenjtë do to hiqnin dorë prej tij ashtu siç heqin priftërinjtë dorë prej priftit të çkishëruar.* (V. 51); *I sigurt se në Xhaminë e Madhe ishte vetëm ai, Leci i Paçarizit, me gruan e tij, Afitaben, kishte çapuar ngadalë përpara, si të donte të hynte në xhehenem.* (V. 79); *Vë të dy duart mbi to, siç i vënë besimtarët mbi Biblën e Kuranin dhe na dhuron një shikim ku ta dinim: mallkues, përgjërues, kërcënues, të gjatë, oh sa të gjatë!* (N. 125) итн.

### 3.2. МЕТАФОРА

Романите на Реџеп Косја, меѓу другите, се познати по својата моќна и мошне сугестивна метафора. Како што е познато, метафоричката употреба на јазикот има важна улога во создавањето на уметничко дело, дури според истражувачката Шефкије Исламај „креативниот талент на писателот често се одредува според вредноста или квалитетот на метафорите.“<sup>94</sup>

Според Џон Лионс метафората е една од најважните семантички проширувања на зборот, која се потпира на природната врска помеѓу примарниот и секундарниот референт каде што се употребува зборот, според формалната или функционалната сличност помеѓу референциите.<sup>95</sup> Значи, преку метафора, зборот добива друго значење од неговото вообичаено значење, значењето на едниот збор се пренесува врз значењето на другиот збор, според сличност во различни конкретни или апстрактни особености, во функција итн. Семантичкото движење преку метафората стекнува посебни контексти на употреба на зборови, во нивното ново здружување, во кое зборовите добиваат значења што претходно ги немале.

<sup>94</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000, стр. 321.

<sup>95</sup> John Lyons, *Hyrje në Gjuhësinë Teorike*, Tiranë, 2001, стр. 376 (преведен од проф. д-р Етхем Ликај).

Зборовите се трансформираат од обичните значења заедно со врските и добиваат поинакво значење во рамките на новата врска.<sup>96</sup> Со метафора, значењата се „пренесуваат“ од едно поле на животот и светот во друг свет, се воспоставува она што ретко се меѓусебно поврзани преку секојдневниот говор и се воспоставуваат односите меѓу појавите и предметите, што во секојдневниот јазик или научниот јазик не се среќаваат.<sup>97</sup>

Преку метафората во албанскиот јазик произлегуваат многу значења, според сличноста на предметите по форма, големина, боја, грубоста или по други конкретни и апстрактни одлики.<sup>98</sup>

Раѓањето на нови фигуративни значења или различни семантички нијанси, како што рековме, се прави со проширување на контекстот на употреба на зборовите. Ова значи дека „фигуративното значење се реализира преку меѓусебно дејство на зборовите во реченицата“<sup>99</sup> а не се појава кај зборот кога е одделен, кај изолираниот збор.

Според познатиот албански лингвистичар Џеват Лоши, училишниот концепт што ги смета литературните фигури кај зборовите е погрешен, бидејќи зборот го стекнува преносното значење само во новите врски. За да го објаснува ова, тој се заснова на „Толковниот речник на литературните термини“ (1972), каде што за метафората е даден примерот *qeshet kopshti* - градината се смее (Мједра) нагласувајќи дека глаголот *qeshet* „се смее“ се користи со фигуративно значење. Ова, објаснува Лоши, се случува само затоа што глаголот е поврзан со името *kopsht* „градина“, односно се случува во оваа врска на зборови, што се потпира на изедначување на градината со човекот и овозможува по градината (подметот) да се користи глаголот (прирокот) што се користи за луѓе *qeshet* „се смее“. Значи, процесот е спротивен, спротивен: глаголот не се користи со преносно значење, туку фигуративното значење го добива во оваа невообичаена воспоставена врска.<sup>100</sup>

<sup>96</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 71.

<sup>97</sup> John Lyons, *Hyrje në Gjuhësinë Teorike*, Tiranë, 2001, стр. 376 (преведен од проф. д-р Етхем Ликај).

<sup>98</sup> Jani Thomai, *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, стр. 84.

<sup>99</sup> Artan Goga, *Vështrim mbi disa sintagma të figurshme në letërsinë artistike*, në *Studime filologjike*, 3-4, 2004, стр. 180.

<sup>100</sup> Xhevat Lloshi, *Цитирано дело*, стр. 141.

Употребата на зборови во невообичаени контексти и врски е често во делата на Ќосја. Зборовите што се користат во нови контексти ги прошируваат своите означувачки и изразуваачки способности, стануваат полисемантички.

Во рамките на вакви и слични нови врски, зборовите добиваат преносно значење и предизвикуваат посилен впечаток. Нивната употреба може да се разбере и доживее естетски само во случаи на препознатлив макро и микроконтекст.<sup>101</sup>

Фигуративноста е посебен начин за уметничко разгледување на светот, специфично нејзино моделирање, во која материјалните и човечките појави меѓусебно ги откриваат своите својства низ нов поглед.<sup>102</sup>

Преку метафорички значења, Ќосја открива различни аспекти на материјалниот и човечкиот свет, чија угодна употреба ни нуди многу гледишта, различни ситуации и состојби, погодени карактеризации итн. Метафорите во творештвото на Ќосја имаат различни значења и бројни означувачки, дополнувачки, зајакнувачки, конкретизирачки, евалуативни или естетски функции.

Посебноста на авторот е тоа што тој воспоставува ретки и невообичаени сличности помеѓу предметите и појавите, создавајќи бројни оригинални метафори. Оригиналните метафорички творби обично се помалку јасни, но побогати по значење од обичните метафори или научните метафори.<sup>103</sup>

Ќосја доста добро ја користи фигуративноста на народниот јазик. Народните метафори се доста чести во неговите романи, кои вешто се користат за подобрување на колоритот и семантичкиот израз на исказот. На пример:

*Ndonjëherë e shihja duke i shtrënguar tëmthat, duke i shtrënguar fort, si unë sot në mëngjes, duke i shtrënguar me të dy duart, por kurrë nuk e kisha dëgjuar të thoshte çka thoshte gjyshja: **m'u ka bërë koka furrë.** (N. 22); As kësaj here në dhomë, ku bëja bisedën me të, nuk e kam thirrur Gjoksmadhin, që ta shohë e **t'i hyjë lepuri në bark.** (Nj.d. 412); I heshtur, i zbehur, duke iu dridhur duart, **duke qitur gaca të fikura prej sysh,** çiraku e merr çelësin ngadalë thuajse po merrte farë hajmalie... (N. 127); Prej jetëshkrimit të tij shihej se ai ishte bir i një familjeje që gjithmonë **ishte në samar** pavarësisht se çfarë ishte pushteti dhe kush ishte pushtetmbajtës. (Nj.d.*

<sup>101</sup> Shefkije Islamaj, *Цитирано дело*, стр. 144.

<sup>102</sup> Xhevat Lloshi, *Цитирано дело*, стр. 142.

<sup>103</sup> Zoltan Kovacs, *Metaphor: A practical Introduction*, Oxford, 2002, стр. 49.

236); *Ai shkruan vetëm për ata që e kanë shpinën e nxehtë* (V. 214); *Por, fjalia e fundit e tij – se unë do ta shoh atdheun edhe për të, disi m'i përziën telat në kokë.* (B.a.1. 19).

Метафоричкиот јазик на Ќосја опфаќа различни аспекти на животот. Метафората во неговиот роман има широк спектар, вклучува предмети, настани, дејства, живи суштества, духовен свет, менталитет итн. Преку метафорички творби, Ќосја го изразува својот став или мислење за различни аспекти на реалноста.

Метафорите во кои се оценуваат емоционалните врски на предметите, појавите и дејствијата на материјалниот и духовниот свет можат да бидат метафори кои го изразуваат прикриеното значење преку материјалните предмети, но и метафори кои го изразуваат прикриеното значење преку апстракција.<sup>104</sup> Имено, врската или сличноста помеѓу реалностите, исто така, може да ѝ припаѓа на сетилната или на менталната перцепција.

Во романите на Ќосја, фигурите често се меѓусебно поврзани, како, на пример, метафорите со споредбата, како што се:

*Nëna, megjithatë, ishte kërlëshur siç nuk e kisha parë kurrë përpara; ishte zbehur si nuk dëshiroja ta shihja; e kishte vënë dorën e majtë në buzë dhe ia kishte mbyllur derën pyetjes që do të donte t'ia bënte babait:...* (Nj.d. 19); *Më mirë të digjem duke ecur drejt, siç ma ka caktuar Zoti, se të hiqem zvarrë si zhapin, hardhucë, gjarpër!* (B.a.2. 257); *Siç çohet në liqenet e turbulluara llumi në sipërfaqe ashtu edhe në shoqëritë që kanë kaluar luftërat shumë llumi njerëzor çohet në sipërfaqe.* (B.a.2. 140); *metonimet me metafora: Këmishët e bardha me kravata flutura, që sillen vërdallë duke dhënë e marrë përshëndetje kolltuku* (V. 152) и др.

Метафорите на Ќосја носат силни емоционални нијанси. Голем број од нив имаат негативни, презирни нијанси. Преку метафорични употреби со пејоративно значење се иронизираат и исмејуваат различни аспекти на албанската социјална реалност, главно политичари, државни функционери итн.

Метафорите во романите на Ќосја се класифицираат според лексико-граматичката категорија зборови што добиваат метафорички значења, за да се третираат главните тематски области, семантичките нијанси, структурата на синтагмите каде се добива фигуративното значење итн.

---

<sup>104</sup> Rexhep Qosja, *Porosia e madhe*, Tiranë, 2000, стр. 355.

### 3.2.1. ИМЕНСКИ МЕТАФОРИ

Ќосја создава многу оригинални кованици со метафоризација на именки. Имињата се метафоризираат „преку апстракција на особеностите на луѓето, појавите, поимите или предметите.“<sup>105</sup> Споредбениот елемент, како составен дел на семантичката структура, станува средство за метафоризација на именката, која се користи заедно со друга именка со заеднички одлики.<sup>106</sup>

Во романите на Ќосја „дури и најчестите зборови, вклучени во разни меѓусебни врски и збороред добиваат стилски вредности“.<sup>107</sup> Така, добиваат метафорично значење именките од секојдневниот говор, на дијалектниот јазик и стандардниот јазик.

Именките што се користат во разговорниот и дијалектниот јазик, употребени во нови зборовни позиции, добиваат нови значења и нови изразни и емоционални нијанси, како во следниов извадок:

*Vajazanisit nuk janë as hamës të mëdhenj siç janë qytetarët e tjerë të shtetit të tyre dhe thonë se njerëzit e dhënë pas qejfeve të gojës, zakonisht e lënë pas dore shpirtin, kurse shpirti i lënë pas dore keqet, xhindoset, sëmuret dhe vdes një ditë (V. 275); I dalloheshin njollat e gazezit në trup. (V. 265); Nën maskën e heshtjes dhe të belbëzimeve, ajo fshihte një dhembje shumë më të madhe se kur kishte ikur nga shtëpia (V. 29); Kishin dalë do burra të papunë dhe e kishin futur në dhe pranë asaj kodre të vockël, të gjelbëruar, ku kishte varrosur mëkatën e gjakut të vet,ku kishte ikur sa herë ia kishin shtuar zullumin ..(V. 32) и др.*

Во однос на начинот на образувањето, поголем број метафорички именки се прости, а помал е бројот на сложени именки. Според главните тематски области, имињата што се користат за метафоризација ги поделивме на:

- **Имиња на предмети од секојдневниот живот.** Многу предмети од секојдневниот живот добиваат метафоричко значење во романите на Ќосја. Писателот создава многу оригинални метафори преку употреба на голем број предмети од секојдневна употреба, како што се: *кебе, котел, каса, јарем, маса, дамка, оган, овошје, маска, замок, седло, жар, јаглен, килим, конец, џеб, ѓубре, завеса, рерна, јарем* и др.

<sup>105</sup> Shefkije Islamaj, Цитирано дело, стр. 316.

<sup>106</sup> Цит. дело.

<sup>107</sup> Xhevat Lloshi, Цитирана книга, стр. 103.

Ова се забележува и во следниов фрагмент:

*Kur binte fjala për gratë, **Xhezairi i Gjikës ishte batanije e paluar**, e futur në arkë që s'mund ta shpalosje lehtë. (V. 246); Kur **kazani i heshtjes** mbushej dhe zinte të përhapej tryezës dhe u mbërrinte deri në fyt atyre që gjendeshin rreth ose karshi saj, atëherë fillonin përpjekjet që të shpalosej **batanija**, të nxirrej në tryezë dhe të shihej sa ishte e re, sa ishte e përdorur, sa ishte akoma e përdorshme. (V. 247); Edhe në ato librat tua i përmend do emra dhe gjëra që s'kuptohen. Mos mendo se s'mund t'i kuptojë askush! E kam unë **çelësin për të gjitha bravat tua**. (V. 87); Të gjithë mysafirët që ju vijnë e, sigurisht, ju vijnë shumë mysafirë, se bujqësia jonë e vdekur para luftës, tani, po ringjallet dhe po lulëzon, i pritni kështu mirë, kështu bujarisht, kështu të disponuar, kështu premtueshëm, kështu feudalisht? e pyes duke dyshuar, e para: në mos fjalën feudalisht nuk do ta kuptonte siç e kisha menduar unë dhe, e dyta, në mos nuk do të digjej në **gacën e pyetjes sime**, së paku aq sa isha djegur unë prej atyre që shihja dhe dëgjoja në kabinetin e tij? (N. 151); Qeshet! Qeshet! Qeshet! Zori ndryshon ligjet, shprehitë, fetë. Zori është për shokët tu. E ke provuar, por nuk je mbushur mend. Prandaj tani do të digjesh në **qymyrin e ndezur të dhuntisë sate!** (N. 259); Në **tryezën e buzëve** të saj të shkrumbuara, të lëruara prej të çarave të kuqe, të rrethuara me dregëza, në të cilat ia kishin shtruar mizat gostisë...(V. 8) etj.*

Како што може да се забележува и од горенаведениот текст, имињата што добиле метафоричко значење, воопшто, се зборови од разговорниот и народниот јазик, кои во новите врски се здобиле со нови значења или нови семантички нијанси.

Повеќето од овие метафори се користат за означување на морални особини на луѓето, однесувања или дејствувања, а преку нив се опишува воопшто состојбата на албанското општество, која главно се карактеризира со негативни, презирни, иронични ставови.

- **Имиња од животинскиот и растителниот свет.** Исто така, имињата од животинскиот свет се многу богати со метафорички значења. Со метафоричко значење, Ќосја користи голем број имиња поврзани со ова поле, како што се: *ајкули, школки, глумици, змии, змејови, овци, кози, мисирки, волци, желки, папагали, гаврани, пајаци*; како и делови на животни и птици: *канџи, потковици, рогови* и сл. Еве еден таков фрагмент:

***Në sy më ndalet një dhi polare**, që nxiton më nxitueshëm se dhitë e Alpeve. Ka veshur kostume të bardha, e ka mbështjellë rreth qafës një shall të mëndafshhtë të bardhë...(N. 31); Pa*

*humbur më tepër kohë duke i hulumtuar përshtypjet që mund t'i kenë bërë lavdërimet e merenduara, në qëllimin e të cilave nuk do të dyshonte vetëm ndonjë **dash dhe vetëm ndonjë dele, dal atje ku më dhemb dhëmbi, por, edhe më tej, duke i ardhur rrotull dhembjes së dhëmbit** (V. 183); Tani na sundojnë neve, duke u përpjekur prapë të na mashtrojnë! Disa **dele** po mashtrohen vullnetarisht. (B.a.1. 212); I lëmë pas përbindëshat, kuçedrat, fantazmat, që banojnë në bjeshkë. Na presin **përbindëshat, kuçedrat, fantazmat, që banojnë në qytete. Dhe, qentë, sidomos qentë.** (B.a.1. 41); ...peshkaqenët e ujit dhe **peshkaqenët e tokës**, të cilët janë më të pamëshirshëm. (B.a.1. 41); Kështu më thoshin edhe fqinji Zeka dhe gruaja e tij, Laja. I gjori! Mezi e luante kryet për shkak të **brirëve që ia kishte vënë ajo.** (N. 24); Në ringjalljen e Tarik Saraçit, si po dëgjoj, po marrim pjesë varrtarët e tij! **Patkonjtë e djeshëm patkonj të sotëm.** (B.a.2. 301); Plaçkitësit, mashtruesit, hajnat, shfrytëzuesit, shtypësit, demagogët, të gjithë ata që jetojnë mbi kurrizin e të varfërve, të të penguarve e të nënshtruarve i çon atje ku e kanë vendin dhe ku do të duhej të ishin çuar para se të bënin dëmet dhe krimet që kanë bërë: në **plehun e historisë.** (B.a.2. 30); Ishte një **guacë e mbyllur deti**, të cilën mund ta çelësh vetëm po ta thyesh; **ishte një breshkë e tërhequr nën samarin e vet**, të cilën do ta nxjerrësh vetëm po ta përgjakësh; ishte një **ujkonjë e plagosur**, së cilës ia qetëson plagët vetëm një plumb. (V. 29) etj.*

Речиси сите метафори создадени со имиња на животни Ќосја ги користи за да опише човечки особини. Овие метафори имаат високи изразни вредности и носат изразени негативни нијанси, обично презирни. Имињата на растителниот свет се употребуваат помалку за создавање на метафори во делото на Ќосја. Преку овие метафори се постигнуваат посебни имагинации со моќни уметнички ефекти. Како:

*Nusret Tuhia e përpin **dardhën që ia kishte zënë frymën** (N. 156) ...përpos me **frytet e muskujve**, jetohet edhe me **frytet e imagjinatës**, natyrisht, në qoftë se të ndihmojnë të papriturat. (B.a.1. 10); Totalitarizmi dhe globalizmi kanë të njëjtin **fryt historik.** (B.a.2. 285) etj.*

- **Имиња поврзани со луѓе или делови од телото.** Имињата од оваа област не се користат често со метафорички значења во романите на Ќосја. Метафоричко значење добиваат главно главата, мозокот, лицето, екстремитетите, устата итн., како во следниов фрагмент:

*... Për shkak se e ka **kokën e korruptuar**, Kosovës iu **kanë korruptuar edhe të gjitha gjymtyrët. Zoti i ndihmoftë!** (B.a.2. 140); ... po të ngjante t'ia qëllonte kush **damarit të vuajtjeve të saj**, atëherë ajo do të tërbohej si qelbësja e kapur në kurthë, apo si bushtra e rrahur prej zonjës*

së shtëpisë.(V. 29); *Nuk harroj në atë gjendje të nderë emocionale t'ua ngarkoj një pjesë të madhe të fajit edhe rrethanave jetësore që kanë bërë që, sigurisht, shumë të më tëhollohen **penjtë e trupit*** (V. 86); *Doktori nuk do të ishte kush ishte sikur të mos kuptonte se me sjellje të tillë donin ta bënim të kuptonte çka, ndoshta, ende nuk kishte kuptuar: se më i rëndësishëm se pushteti i parave të tij, të fituara në mënyra të pista, **ishte pushteti i muskujve tanë**, që na i kishte falur i madhi Zot. Para parave të tij përkulen Azat dhe Razat, kurse para **muskujve tanë** detyrohet të përkulet ai vetë: Doktori. (N. 192) и др.*

- **Имиња поврзани со природната средина, природните појави, небесните тела или врнежи.** Во одредени синтагматски врски, имињата како што се: земјотрес, вулкан, поплава, бура, поплава, бура, молња, свезда, сонце и сл. добиваат метафорички значења, како во фрагментов:

*Mund të merret me mend se **çfarë tërmetesh dhe çfarë vullkanesh mund të ngjajnë në shpirtin tim** pas shkuarjes së plakut. (B.a.1. 96); Dikur më duket se **kodrinat, kodrat dhe majat disi rrafshohen në shpirtin tim**, por e di se vetëm ulen, zvogëlohen përkohësisht. (V. 146); Ia kthej duke shikuar para vetes pse akoma s'dëshiroj t'i jap të kuptojë se **çfarë vërshimesh janë quar në shpirtin tim**. (V. 138); **I zbriste yjtë prej qiellit** para disa vjetësh, kurse tani duket i përvuajtur si fakirët e cirqeve (V. 200); **Në kujtesën tij kishte një det të dhënash** për Musolinin dhe Hitlerin. (Nj.d. 142); Ndalen edhe kureshtarët: as lëvizin, as flasin. Janë bërë sy e vesh. Sa shikojnë Kentaurin të cilit janë të bindur, do t'ia këndojnë tallkinin; sa shikojnë treshen, të cilën janë të bindur, do ta përcjellin me sy në polici. Presin kë do të godasë **vetëtima**... (N. 40) итн.*

Преку метафоризација на имињата што означуваат природни појави се изразува емоционалната, внатрешната страна на луѓето. Овие метафори имаат моќен зајакнувачки ефект. Исто така, метафорите создадени со имиња на природната средина имаат голема експресивна моќ, како на пример: *në kujtesën tij kishte një det të dhënash* „во неговата меморија имаше море од податоци“, со кои се изразуваат извонредни ментални способности.

- **Имиња поврзани со митолошки суштества.** Со метафоричка употреба ги среќаваме имињата: *чудовиште, змеј, дух* и сл., кои добиваат преносно значење врз основа на новите врски, кои имаат голема емотивна изразна моќ, како:

*I lëmë pas përbindëshat, kuçedrat, fantazmat, që banojnë në bjeshkë. Na presin përbindëshat, kuçedrat, fantazmat, që banojnë në qytete.* (B.a. 41); *Kur të gjithë e humbnin shpresën se një ditë do ta shihnin atdheun e çliruar prej kuçedrës komuniste, ai shpresën ua kthente me mençurinë e tij, thotë.* (B.a.2. 18).

- **Имиња поврзани со облеката.** Овие метафори во романите на Ќосја не се многубројни, но имаат висока експресивност и фигуративност кои носат силна негативна конотација. На пример:

*Mendimet për Mushakun sot ma prishin ditën jo më pak se lajmet e televizionit publik për pasurimin e shpejtë, marramendës, të atyre që para tre vjetësh në politikë kanë hyrë me brekë të shyqera!* (N. 280); *Aristokrat? Ç'do të thotë kjo fjalë? Ç'kuptim ka kjo fjalë? Ngushëllim për ata që nuk kanë tjetër vlerë. As virtyt! Aristokracia e opingave!* (B.a.1. 89); *Kam menduar se karriget e larta, në raste të shpeshta, pushtohen me përshëndetje të ulëta; kam menduar gjithashtu se Rizaja këmbët i mban në këpucë por në kokë ka opinga prej lëkurës së viçit* (V. 79); *Dhe, unë që isha anëtar i Partisë së Punës, që do të bëj nëntë vjet burgje pas kësaj mbledhjeje, në të cilën ishte shquar Shqipëria dhe kishte shkëlqyer si yll polar ylli i Enver Hoxhës, do t'ju përgjigjem sinqerisht, pa e shtrembëruar aspak të vërtetën, siç po e shtrembërojnë sot gazetarë, publicistë, historianë, të cilët kanë ndërruar qyrkun dhe, politikanë, po ashtu qyrkndërruar, në të vërtetë politikanë të vetërjepur nga larja e së kaluarës.* (B.a.1. 103) etj.

- **Имиња поврзани со храна.** Дури и имињата на ова поле се користат во разни кованици со голема експресивна моќ и силни емотивни нијанси. Со висока експресивност и изразена негативна конотација, Ќосја користи метафорички фрази создадени со името *çervish* „червиш“:

*Asi çervishi emrash nuk ka në asnjë vend të botës.* (B.a.1. 209); *Po t'i lexojmë kujdesshëm librat e tij, po t'i përimitojmë kujdesshëm shkrimet e tij të botuara në gazeta e në revista, po t'i përimitojmë kujdesshëm fjalimet e tij mortore, të botuara e të pabotuara prej kohës së luftës e deri sot, do të shohim se shqiptarët në pamjen e tij të turbullt ishin një çervish identitetesh, kurse shteti shqiptar ishte një çervish trajtash shtetërore.* (B.a.1. 327).

Најчести синтагми каде именките добиваат метафоричко значење во творештвото на Ќосја, се именските групи од две именки или именка + придавка.

а) Метафорички синтагми создадени со фигуративна врска на две именки се:

**Именка во номинатив + именка во генитив:** *kazani i heshtjes, kazani i mendimeve, arkat e imagjinatës, bërllogu i biznesit, teatri i muskujve, frytet e muskujve, qejfet e gojës, aristokracia e opingave, peshkaqenët e tokës, plehu i historisë, qymyri i ndezur i dhuntisë, zjarri i dhunës, madhështia e ultësisë, shkencëtarët e politikës, gaca e pyetjes, humnera e vetmisë, njollat e gazezit, tryeza e buzëve, maska e heshtjes, nishani i turrit, mëkat i gjakut, humnera e zguarit, perdet e gjumit, treg i mendimeve e i thashethemeve* и др. Синтагмите именка во номинатив + именка во генитив се многубројни и се користат за создавање на разни стилистички ефекти. Голем број од нив изразуваат различни емотивни состојби на луѓе, некои ги карактеризираат нивните морални квалитети, изглед, некои се поврзани со социјалната реалност на општествената состојба итн.

- **Именка во номинатив + именка во аблатив:** *çervish identitetesh, çervish trajtash shtetërore, çervish emrash* и др.

**а) Именка + придавка:** *kokë e korruptuar, gjymtyrë të korruptuara, guackë e mbyllur, batanije e paluar, tetari politik e fetar, bërlllog politik, bërlllog intelektual, perde morale, kala e çelur, mashtrime shkencore, mashtrues ekonomikë, kapak qiellor, përdorim politik, sjellje e kuçedërshme, kurva partiake, cunami komunist, anamnezë shoqërore dhe politike, identitet tregtar* и др.

### 3.2.2. ПРИДАВСКИ МЕТАФОРИ

Во јазикот на Р. Ќосја за постигнување на одредени уметнички ефекти доста често се користат придавки - епитети. Особено чест е метафоричкиот епитет со висока експресивност и фигуративност.

Како што знаеме, епитетот е придавка која содржи проценка, поглед и дејствување на предавачот (зборуваачот).<sup>108</sup> Преку метафорички епитети, се опишуваат на посебен стилистички начин својства на предмети и појави; карактеристики на природата и животната средина; надворешен изглед и карактери на ликови и др., со што се создава посилен, повпечатлив, појасен, поспецијален впечаток итн.

---

<sup>108</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 70.

Во романите на Ќосја, придавките добиваат бројни метафорички значења, ставајќи ги во нови, необични врски. Метафоричките епитети на Ќосја се многу импресивни метафори, со големи стилски и семантички вредности, со бројни функции на оценување, типизирање, дефинирање и сл.

Преку овие метафори се посочуваат различни квалитети на предмети, суштества или појави, како и се прават различни субјективни проценки. Метафоричкиот израз станува оценувачки израз благодарение на определбата, преку која се посочува квалитетот на нештата, феномените, дејствата.<sup>109</sup>

Преку фигуративна употреба на придавките, разни појави или предмети од мртвиот свет или одредени феномени на природата добиваат својства или одлики на живите суштества, но исто така и живите суштества се здобиваат со својства или квалитети на предметите од мртвиот свет или на природните појави.

Ќосја постигнал посебни уметнички ефекти преку создавање голем број метафорички значења на придавки од сите стилови и говори на албанскиот јазик. Дури и доста обични придавки, во неговото дело заземаат висока јачина експресивност. Како што истакна истражувачот Џеват Лоши, „изборот на придавката е показател на одредена оценка, дури и став, зад кој стои одреден поглед или размислување за светот“.<sup>110</sup>

Преку создавање на изненадувачки епитети, се откриваат нови страни, нови одлики и вредности, честопати непознати за човекот, за предметите, феномените, природата итн. Во прилог на ова ќе ја даваме следниот фрагмент:

*gjelbërim i shëndoshë e i sëmurë (B.a.1. 85); dhi polare (N. 31); përbuzje urrejtëse (Nj.d. 342); dyluftuim mendor (Nj.d. 289); pritjet shkëlqyese (B.a.2. 318); babiloni emrambiemrash (B.a.2. 316); llum njerëzor (B.a.2. 140); anamnezë shoqërore dhe politike (B.a.1. 194); dëshira sunduese (Nj.d. 313); deputet taze (Nj.d. 200); shkallë politike (Nj.d. 305); buzëqeshje përsiatëse (Nj.d. 262); epshe politike (Nj.d. 284); shikim fluturues (Nj.d. 337); floknajë revolucionare (Nj.d. 141), lartësi etike (B.a.1. 364) и др.*

---

<sup>109</sup> Rexhep Qosja, *Porosia e madhe*, Prishtinë, 1986, стр. 337.

<sup>110</sup> Цит. дело.

Моќни метафорички епитети со придавки ги создал самиот автор (сложени зборови), кои имаат бројни семантички и стилски вредности и воопшто имаат пејоративно значење. Како на следниов извадок:

*Me aftësinë futjes së pandjeshme nën lëkurë, Kush Akxhiu kishte filluar t'i shkaktonte neveri, të tjerët e pranonin me gjithë qejf **miqësinë** e tij të përkushtuar, **të nënlëkurshme**. (Nj.d. 313); Dukuritë e vampirizmit, zakonisht shfaqen atje ku njerëzit me mujshi, me dredhi e me mjeshtëri, domethënë me **sjellje të kuçedërshme** e luftojnë njëri – tjetrin... (Nj.d. 135); Besoj se e kuptojnë plotësisht, ndoshta në mënyrë të pakuptueshme për të tjerët, vetëm ata që njerëzit i shikojnë prej **lartësive pushtetare** (B.a.1. 396); do t'ju përgjigjem sinqerisht, pa e shtrembëruar aspak të vërtetën, siç po e shtrembërojnë sot gazetarë, publicistë, historianë, të cilët kanë ndërruar qyrkun dhe, **politikanë**, po ashtu **qyrkndërruar**, në të vërtetë **politikanë të vetërjepur** nga larja e së kaluarës (B.a.1. 103) и др.*

Метафорички значења во романите на Ќосја, добиваат, главно, изведени и сложени придавки, со конкретно и апстрактно значење, кои преку поврзување со имиња од различни области, невообичаени за нашето искуство, семантички се збогатуваат и прошируваат, достигнуваат степени на висока експресивност и фигуративност.

- Според семантичкиот критериум, метафоричките епитети во романите на Ќосја се поделени во неколку групи:

- Многу богата група сочинуваат метафоричките епитети кои ги типизираат луѓето врз основа на нивните морални квалитети, карактерот или однесувањето. На пример:

*Ndoshta kjo kryelartësi ishte arsyeja pse në punë nuk kishte ecur mjaft përpara derisa nuk ishte bërë **poet – sugar partiak** dhe kishte mbetur një arsimtar i thjeshtë ... (Nj.d. 231); Duhet të presim t'i kthehet vetëdija, iu përgjigja pa menduar shumë si do të jehojë kjo përgjigje në **kokën e tij shkëmbore** (Nj.d. 385); Mandatet tuaja i bën të përkohshme mënyra e sundimit tuaj, kurse lavdinë e atyre të cilët ju shërbejnë me mendimet e tyre të shkruara dhe të folura e bën të përkohshme **shërbëtorësia e tyre nënshtruese** (B.a.2. 304); Në qoftë se nuk ju mjaftojnë ato që keni dëgjuar, mund t'u sillen dëshmi të reja si për Kush Akxhiun ashtu edhe për kushët e tjerë, që **kanë jetuar aq gjatë të mbuluar** (Nj.d. 343); Siç çohet në liqenet e turbulluara llumi në sipërfaqe ashtu edhe në shoqëritë që kanë kaluar luftërat shumë **llumi njerëzor** çohet në sipërfaqe. (B.a.2.*

140); *Nga sëra e të gjitha kurvave më e padurueshmja është kurva mashkullore partiake* (Nj.d. 170) и др.

За да ги претстави ниските карактери на неговите ликови, Ќосја користи епитети со различни фигури од митологијата или од народното суеверие.

На пример: *Bërtasin njëzëri: Iblisi! Juda! Xhahili! Katili! Ha, ha, ha! Judë, vampir, lugat, shtrigan, përbindësh, kasap, xhelat, xhebrail, xhahil, katil, Iblis, jam dhe do të jem* (Nj.d. 243)

- Метафоричките епитети кои ги карактеризираат луѓето врз физичкиот изглед, исто така се богати и имаат моќна експресивност. Како, на пример во даолудадениот текст:

*.... e kishte marrë vetë i pari fjalën, duke e rritur deri në qiell kureshtjen tonë për ato që do ë dëgjohen nga goja e tij e humbur mes qimeve të mjekrës së argjenduar.* (Nj.d. 19); *Buzët e rrethuara prej pyllit të dendur dhe të krasitur të qimeve t zeza...*(V. 70); *Në tryezën e buzëve të saj të shkrumbuara, të lëruara prej të çarave të kuqe, të rrethuara me dregëza, në të cilat ia kishin shtruar mizat gostisë...*(V. 8); *Dhe mund të ndalesh më gjatë në parasallën, t'i shikosh edhe çiftet e hekurosura që e përfushin lumturinë e rrejtshme* (V. 152) итн.

Во овие описи, Ќосја го отсликувал надворешниот изглед на луѓето преку поетски метафори со висок степен на изразување и фигуративност. Последниот пример, кој го опишува изгледот на државните службеници, се карактеризира со силни негативни конотации.

- Придавските метафори кои опишуваат одредени општествено-политички околности се исто така доста богати и се разликуваат по висока фигуративност и моќно изразување:

*Prej një gjendjeje pothuaj barazimtare, më pak a më shumë patriarkale, në të gjitha pikëpamjet, nuk kalohet shpejt e lehtë në gjendje elitare.* (B.a.1. 38); *Nuk e dinte, nuk mund ta dinte, meqenëse kurrë përpara nuk më kishte takuar, se tipat si ai – të yndyrshëm, të lyer, të lëmuar e të stërlëmuar, prej gishtërinjve të këmbëve e deri te qimet e kresë të rrejtshëm, siç janë të rrejtshëm akademikët “e mëdhenj”, që të “mëdhenj” janë bërë në sajë të përdorimit të tyre politik, m'i çojnë të vjellat e, duke m'i çuar të vjellat, m'i çojnë nervat peshë, më bëjnë të jem i pamatur në fjalë e në sjellje ndaj tyre – i pamatur aq sa do të mund t'u thosha: me qejfin më të madh do t'ua shtrëngoja gabzherrin derisa të mos u dilte gjuha përjashta a sytë t'u bëheshin*

kapsollë! (N. 151); Më vjen keq vetëm pse duhet të mbrohem prej **gënjeshtreve zyrtare**, sepse lufta kundër gënjeshtreve zyrtare, zakonisht është luftë e kotë.(B.a.1. 351) итн.

- Метафорските епитети кои се користат за постигнување уметнички ефекти, за естетизација на уметничкиот јазичен израз се чести во прозата на Ќосја. Преку нови актуекизации на овие придавки се постигнуваат различни значења, како во долудадениот фрагмент:

*Nuk e di as unë, i them me **përzemërsi të tharë në diell!** (B.a.2. 18); Derisa mjegulla e dendur po bëhet e zezë, në **mendjen e përflakur** të ngushëllimtarëve do të dëgjohet një ushtimë e çuditshme... (Nj.d. 340); ...do të bindemi se shenjtëria e tij nuk është gjë tjetër, përpos një **prishësi sqimatore shpirtërore**. (Nj.d. 32); Ia kanë vënë aeroportit emrin e saj sepse aeroplanët kur çohen prej tokës fluturojnë drejt qiellit, ndërsa Nëna Tereze merrej me **punë qiellore**. (B.a.2. 143); Mocarti. Gjeniu tragjik. Mocarti. Çka nuk i ka shkuar për dore asnjë kompozitori para tij, as pas tij, i ka shkuar atij, Mocartit, masonit: me muzikë ka arritur ta përqeshë aristokracinë vjeneze; nuk ka ngurruar t'i befasojë me pordhë; gjeniu fëmijëror; e ka argëtuar me **romantizëm baritor** aristokracinë e cila teksa kishte filluar të përvetësonte shprehitë, virtytet, veset dhe teket e qytetërimit bashkëkohor (B.a.1. 89) итн.*

Метафоричките епитети во антонимни односи имаат голема изразна моќ, во овие употреби степенот на експресивноста се зголемува преку антитезата што се добива.

На пример: *Ai që ka krijuar Njeriun, me të gjitha të mirat dhe të gjitha të këqijat e tij, me të gjitha të lartat dhe të gjitha të poshtrat e tij.*(B.a.1. 148); *Mjaft, Budin! Mjaft shikove prej lartësisë qiellore të pëllumbit! Hajde, zbrit në tokë dhe shiko prej ultësisë tokësore të njeriut, të qenit, të maces, të miut, të urithit. Historinë e bëjnë urithët!*(N. 16); *Më vjen keq, njëkohësisht, pse puna që bëni ju detyron të më dëgjoni me **vëmendje të sinqertë apo me vëmendje të shtirë**-ku ta di unë tani!*(B.a.1. 351); *Por, për pritjen e tij te shoku Enver, megjithatë, ishte marrë vesh shpejt. Dhe, kjo pritje do ta rrisë shumë, shumë, xhelozinë e intelektualëve, sidomos të disa shkrimtarëve ndaj Tarik Saraçit. Në mënyrë të veçantë prej kësaj xhelozie do të fillojnë të vuajnë të ashtuquajturat **madhështi të ultësisë, madhështi të mjerimit moral**, sahanlëpirësit e bashkëpunëtorëve të Enverit.* (B.a.1. 164) итн.

Можеме да кажеме дека метафоричките епитети во романите на Ќосја се составен дел на неговиот јазичен и стилски израз кои се доста разновидни по значење. Особено

богати се метафоричките епитети кои ги обележуваат моралните квалитети на луѓето, како и оние што ги опишуваат политичките и социјалните околности на албанското општество, кои се претставени со висока експресивност и фигуративност.

### 3.2.3. ГЛАГОЛСКИ МЕТАФОРИ

Творештвото на Ќосја содржи метафори со посебни емотивни и стилски изразни вредности, создадени преку фигуративна употреба на глаголи.

Глаголските метафори се засноваат на сличностите на дејствата, состојбите, функциите, својствата и др. на луѓето, животните, но исто така и на конкретни предмети од материјалниот свет, природата итн., преку кои се разбудува имагинацијата, се возбуждуваат чувства, значењата се надополнуваат и прошируваат со различни семантички бои и нијанси.

Ќосја го проширил значењето на голем број глаголи во албанскиот јазик преку нивната употреба во нови комбинации. Во неговите романи добиваат метафорички значења не мал број глаголи што означуваат различни дејства или состојби на луѓе, кои користени во невообичаени синтагматски врски, добиваат нови семантички и емотивни изразни вредности, како во дадениот извадок:

*I largohem disa hapa **duke e fshirë tokën me shpinë**. (B.a.2. 256); Jo rrallë **shakatë e Bardhit ishin një mjet me cilin i zhveshte të tjerët, duke i nxitur t'i shprehin mendimet dhe ndjenjat më të fshehta**. (Nj.d. 235); Ishte njeri që **nxente duart derisa viktima e pafajshme digjej në turrë të druve**. (Nj.d. 237); E, unë dëgjova para se të vija këtu se atë Xhemshit baksuzin, përpos se ja **kanë terur bankën e kanë këputur dajak** (N. 244); Teksa po ktheja në rrugën e Lekë Dukagjinit, i lehtësuar pse gjykatën e kisha lënë pas, zhytur në mjegull, papritmas kisha dëgjua **zërin e dikujt që merrte në thua në emrin tim: ...**(Nj.d. 373); Titoja, në të vërtetë **milte edhe Lindjen, edhe Perëndimin**. (B.a.2. 114); A nuk po shihni kujt **i kanë hyrë nën sqetull** himnizuesit e Komunizmit dhe të Enverit! (B.a.2. 32); pale si po i **stolis mendimet** që i vijnë në funeral. (Nj.d. 328) и др.*

Глаголските метафори кои го означуваат внатрешниот свет на човекот се карактеризираат со висока експресивна моќ:

*Në atë çast, fytyrën e Çerem Çaparit do ta mbulojë një nur, që do të tregonte se në shpirtin e tij po përlesheshin ndjenja të kundërta. (Nj.d. 9); Mendoja se tëmthat po i shtrëngonte, dhe po i fërkonte, jo për shkak të dhembjes së kokës, po për shkak të mendimeve që atje, pas tëmthave, diku në kokë, bënin luftë për të cilën ajo nuk donte të më fliste, sigurisht, pse isha i vogël, shumë i vogël, për ta kuptuar luftën e mendimeve të saj. (N. 22); Kishte vazhduar me gjysmë zëri, duke e puthur pragun me dhembjen e syve të tij .... (V. 70) итн.*

Доста моќни се метафорите кои ги опишуваат односот и чувствата на луѓето кон животните. На пример: *Kishin parë, të çmeritur, kur përmbi anët e saj ishte zvarritur një gjarpër i zi me pulla të bardha rreth rruazave të syve, që e kishte puthur Salajdinin në shpellë. (V. 17) и др.*

### 3.3. ПЕРСНИФИКАЦИЈА

Персонификацијата е посебен вид метафора, преку која предметите на неживиот свет стекнуваат човечки квалитети или извршуваат човечки дејства.<sup>111</sup> Тоа е многу користена фигура на јазикот на Ќосја, преку која се проширила повеќезначноста на зборовите во албанскиот јазик и значително се зголемило семантичката и емоционалната експресивност.

Персонификацијата, како што е познато, се реализира преку нови фигуративни врски на глаголи со именки. За да се зголеми значењето и експресивноста на исказот, авторот им припишува на разни нечовечки суштества или материјални предмети, човечки дејства особини.

Ќосја создаде моќни метафори преку оживување (спиритуализација) на разни феномени на природата, на различни предмети од материјалниот свет и на апстрактни

---

<sup>111</sup> Murray Knowles/ Rosamund Moon, *Introducing Metaphor*, New York, 2005, стр. 13 (преземено од [http://m.booksee.org/?force\\_lang=en](http://m.booksee.org/?force_lang=en)).

појави со внатрешни чувства на човекот, со различни концепти итн., како во долудадениот текст во оригинална форма:

*Fjalët e profetit të mërdhirë, të shqiptuara avash - avash në derën e myezinit të Xhamisë së Madhe, i kishte gëlltitur terri, po ai terr që tridhjetë e tri net më vonë do t'ia gëlltiste edhe trupin.* (Nj.d. 18); *Dukej se shiu po merrte pushim ...* (Nj.d. 79); *Kur dita fillon t'i dorëzohet natës ndalemi nën një bredh, të lartë, prej gjilpërave të të cilit, gjatë shumë viteve, është bërë një shtrojë e butë dhe e pastër rreth tij.* (B.a.2. 229); *E mua ma ka stolisur fytyrën ngjyra e dheut.* (V. 149); *Godina e Arkivit të Kosovës gjendet afër Spitalit të Përgjithshëm të Vajazanit, në një luginë të butë midis dy kodrave jo shumë të shquara të cilat e shikojnë njëra-tjetrën përmbi këtë godinë!* (B.a.2. 13); *Dhe duke çapuar ashtu ngadalë, duke i shikuar shtëpitë që i kishte zvogëluar nata ...* (V. 72); *muzgu po ia merrte fuqinë ditës* (Nj.d. 343); *Këtë natë nëntori, që të zymtonte qejfin, të rëndonte kapakët e syve, të shkurtonte fjalët, të rrallonte palcën e ashtit...*(V. 64) итн.

Како што може да се забележи, преку оживувањето на различните природни појави или на природното опкружување, Ќосја постигнува моќни уметнички ефекти, се поетизира неговиот јазичен израз, предизвикувајќи посебни естетски вредности.

Исто така, тој создава многу експресивни поетски метафори преку спиритуализација на населбите, како: *janë rralluar shtëllungat e reve në qiellin e janë shtuar në shpirtin e Vajazanit.*(N. 67) „облаци на небото станаа поретки и беа додадени на *душата на Vajazan* (Н. 67) итн.

Ќосја оживуваа имиња кои означуваат разни апстрактни концепти, кои се карактеризираат со висока експресивност и моќна фигуративност. На пример:

*Vdekja qe sa vjet më fton me ftesën e saj.* (B.a.2. 277); *Në buzët e tij të shkrumbuara kishte vdekur gazi.* (B.a.2. 40); *Vëllai i saj pëshpërit jo aq të vogël sa të mos e dëgjojnë asnjëri prej atyre që kishte afër: ai që e martoi motrën time me vdekjen, ai me vdekjen do të jetë i martuar.*(B.a.2. 327) итн.

Од семантички аспект, сите овие метафори ја претставуваат духовно-емоционалната состојба на луѓето и носат голема изразна сила. Исто така, преку фигуративната употреба на глаголите, Ќосја создава моќни поетски персонификации кои го опишуваат физичкиот изглед на човекот, како во следниот фрагмент:

*Kishte vetulla të trasha, të kërleshura, vetëm pak harkore, **qimet** e të cilave, të forta siç ishin, **ishin futur në dyluftim me flokët** e lëshuara mbi ballë. (Nj.d. 25) и др.*

Косја оживува разни материјални предмети, коишто при новите кованици се здобиваат со моќни експресивни и фигуративни вредности, како во следниот фрагмент:

*Një plak, mësues i dikurshëm i fshatit, që çmohej banori më i moshuar i Malësisë së Gjakovës, që quhej Kasëm Kabashi, do të na thotë se ajo ishte kohë e vështirë, kur nuk e dije a të çel sabahu a jo, **kur secili burrë frikësohej mos do ta hajë furra!** (B.a.2. 277); **Luftojnë titujt** ndërmjet vete siç kanë luftuar ushtarët e Cezarit kundër ushtarëve të Pompeut: cili do të shquhet më shumë? Cili do të jetë i përzgjedhuri i komandantit? Cili do të jetë i stolisuri me medalje, me çmime dhe me shkëlqime? (N. 103) итн.*

Исто така, метафорите формирани со оживување на разни настани од политичкиот и општествениот живот се разликуваат со посебни фигуративни и стилски вредности: *Edhe **revolucionet piquen** ngadalë: në shpirtrat e njerëzve dhe në mendjen e shoqërisë. Për revolucionet nuk mendojnë pasanikët. As politikanët. Po të mendonin nuk do të bënin gjithë çka bëjnë. Nuk mendojnë për të derisa të mos **i shkelë tërbimi** i tij. (B.a.1. 16); **Revolucioni shpërndan mjegullën. Thanë kënetat. Parandalon sëmundjet ngjitëse. Pastron ajrin. I kthjell horizontet.** (B.a.2. 30); Pronari dhe bashkëpunëtori i tij janë më të bardhë se ç'ishin kur u futëm brenda. **Frika, shihej, kishte filluar të punonte në kokat e tyre.** (N. 230) итн.*

### 3.4. МЕТОНИМИЈА

Метонимијата, како метафората, е фигуративна употреба на зборот, но во споредба со метафората, каде што значењето на еден збор се пренесува врз друг збор, според некои сличности, кај метонимијата значењето се пренесува според одредени логички односи.<sup>112</sup>

Според Лакоф, метафората е првенствено начин да се замисли една работа во смисла на друга, а нејзината примарна функција е разбирањето. Метонимијата, од друга

---

<sup>112</sup> Milivoj Solar, *Hyrje në shkencën për letërsinë*, Tiranë, 2002, стр. 64 (прилагоден од Флореша Дадо).

страна, има референтна функција, што значи дека ни овозможува да користиме еден ентитет за друг.

Но, се разбира, метонимијата не е само референтно средство, таа служи и за збогатување на значењето.<sup>113</sup> Така, метонимијата има некои сличности со метафората, но на некој начин ни овозможува да се фокусираме повеќе на одредени аспекти на она на што се повикуваме.<sup>114</sup>

Метонимиските семантички трансформации се исто така доста чести во романите на Ќосја. Со метонимиско значење, авторот користи различни зборови, како што се: разни конкретни предмети - за обележување на работи на луѓето; облека - да го обележи човекот со одредена облека или обратно; предмети или објекти - за разни државни или општествени позиции или функции, конкретни работи - за апстрактни поими или обратно итн.

- Преку употребата на имиња на предмети со фигуративно значење на луѓе, Ќосја возбужда разни асоцијации со висока изразна моќ, како: *Kur hynin vajzat, vetëm apo nga dy e tri bashkë, disa prej tryezave ua qepnin sytë, i lëpinin buzët, e shpesh lëshonin fjalë të ndryshme, të lezetshme dhe ndonjëherë i ftonin të uleshin pranë tyre. Por në qoftë se përpjekjet dashamirëse dështonin, atëherë tryezat gojëhapur murmuritnin...* (V. 245); *Viktori niset ngadalë që të mos e lëndojë tryezën tonë dhe, marramendas, shkon në tryezën e tij.* (V. 128); *Kush ishte ai? – e kishte pyetur... Danjolli, Danjolli i Sherkës! - e kishte befasuar dysHEMEJA e lagur prej lotëve të frikës, urretjtjes, përgjërimit dhe pendesës.*(V. f 79). *ngjyrat kuq e zi - të dyshimta! Mjerë ata që vishen kuqezi! Paradite filloi fushata policore kundër ngjyrës kuqezi!* (Nj.d. 111) и др.

Во овие примери, зборот *tryeza* „маса“ се користи наместо луѓето што седат таму, потоа *dysheme* „подот“ - за човекот што лежеше на неа, *ngjyra kuqezi* „црвено-црната боја“ - за луѓето кои се облекуваат во црвена и црна боја и така натаму.

- Со метонимичко значење, Ќосја користи и неколку средства од секојдневната употреба за именување на корисникот. На пример: *Asnjë shkrimtar, që quhet shkrimtar me plot gojën, nuk mund të mos dëshirojë që të fitojë vendin e parë në konkurs dhe, me vendin e parë, edhe*

<sup>113</sup> George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago, 1980, стр. 36.

<sup>114</sup> George Lakoff and Mark Johnson, *Цитирано дело*, стр. 37.

çmimin, domethënë Nobelin tonë, që sjell 10.000 dollarë në zarfe, aty në Ministri, **para mikrofonave të radiove, para kamerave të televizioneve, para lapskimikave të gazetarëve, madje edhe të gazetës 66 (dhe me shkronja: gjashtëdhjetë e gjashtë).** (N. 177) etj.

Исто така, различни јавни места или простории се користат за означење на луѓето, како во текстот: *Vajazanin e ka marrë gjumi* (Nj.d. 266); *Vajazani na pret i gëzuar.* (N. 225); *Fshati Amejot ishte veshur në të zeza* (Nj.d. 277); *Restorantet, kafenetë, hotelet, motelet, qihanet, çajhanet, byrekxhihanet, klubet e të rinjve dhe të pensionistëve, shtëpitë e vallëzimeve po i fushin karriget brenda.* (N. 198).

- Ќосја користи моќна метонимија и преку употреба на имиња на облека за означување на луѓето што ги носеа, или обратно, човекот за облеката. Во овој прилог го изнесуваме текстот:

*Dhe mund të ndalesh më gjatë në parasallën, t'i shohësh edhe çiftet e hekurosura që e përfushin lumturinë e rrejtshme; dhe fustanet e shkurtuara deri te laku i prapanicës, ose të çarë në mes të piramidave të vogla që i ushqejnë sytë e uritur të dyzet e pesë vjetarëve; dhe paradat e takeve të holla, si gjilpëra e këpucëtarit...*(V. 152); *dhe këmishat e bardha me kravata flutura, që sillen vërdallë duke dhënë e marrë përshëndetje kolltuku.* (V. 152); *S'ta kanë prerë veshin kot me sakicë, delenxhi, thotë kësula e parë, kallkan e bardhë.* - Ani më mirë veshin se syrin, më qejf kam të shoh se të dëgjoj, i përgjigje **kësula e dytë**, me dy bira anash, e qetë si të ishte para milicist popullor. (V. 153); *Një xhup i hollë ngjyrëvjollce feks mes vështruesve dhe, pas disa hapash, i afrohet rendit të parë: do të shikojë mirë çka do të ngjasë. Sytë e saj të zinj janë bërë më të mëdhenj se zakonisht.* (N. 42). *Me pamjen e tij në mendje e me xhupin ngjyrëvjilloce në shpirt e vazhdoj rrugën duke fishkëllyer...* (N. 43); *Kazanova hesht. Heshtja e tij është kërcënuese! Është hekurosur si natën e gjerdekut.* (N. 221); *...vëzhgonte mos po i kalonte farë uniforme përfundi dritareve* (Nj.d. 294); *më pëlqen ajo letërsi në të cilën trajtohet mjerimi i jakave të bardha sot ...* (Nj.d. 291) etj.

- Метонимиски значења со силни уметнички изразни вредности се постигнуваат и со употреба на имиња на предмети за државни позиции, како: *Kam menduar se karriget e larta, në raste të shpeshta pushtohen me përshëndetje të ulëta.* (V. 179).

- Метонимии со висок израз Ќосја, исто така, создал преку употреба на конкретни именки за апстрактни поими. Така, во смисла на пишување (книжевно дело) се користи перото, како на пример:

*Mefistoja ka vendosur të ma **irritojë penën**.*(V. 89); gozhdët për shikimin e përqendruar: *Me **gozhda të ngulura në sy** përbirohem përmes kalimtarëve.* (Nj.d. 256); Nakshija për kujtimin për Nakshijen: *Mes Tules dhe syve të mi, papritmas **hyn Nakshija*** (N. 163); buka për mirëqenien materiale: *Çfarë rrëfimtari jam unë që nuk mendoj, aspak nuk mendoj, për lexuesit. Bash jam kastravec që nuk e lodh mendjen as për ata prej të cilëve varen **suksesi dhe buka ime!*** (N. 175); truri për mendjen: ***Po ta dëgjoja trurin tim të madh** do t'ju zgjidhja ju për titull të romanit, por, fatkeqësisht, nuk do të mund t'ua bëj qejfin juve dhe, meqenëse nuk do të mund t'ua bëj qejfin juve, nuk do të mund t'ia bëj qejfin as vetes.*(N. 105); emri për autoritetin: *Jemi lodhur duke dhënë kontribute, përpiket MM-ja, të tregohet i qetë, të tregohet sadopak i qetë dhe t'i prekë sadopak ndjenjat e horrave, **që po e bënin leckë emrin e tij.***(N. 123) итн.

- Метонимии, исто така, се создаваат преку употреба на имиња кои означуваат апстрактни поими за означување на луѓе. На пример: *Është prej mahagonit, **do të na përgjigjet mburrja e tij.*** (N. 151) - Направено е од махагон, ќе ни одговори неговото пофалување (бр. 151). Како што името *mburrja* „фалење“ подразбира значи човекот што зборува со фалење.

- Моќна метонимија се создава и преку употреба на зборови што укажуваат на каква било големо зло за лицата што ги предизвикале, како на пример:

*Afitabja ishte nëna e gënjeshtres, e mashtrimit, e djallëzisë dhe e dyftytyrësisë, që gjezdisin krenare rrugëve; ajo ishte nëna e mëkatit dhe pasioneve të errëta, që turbullojnë mendjen, që përhapin erën e helmit, të barotit dhe të gjakut të vëllait; **ajo ishte e zeza, turpi, fatkeqësia, kobi i tij.*** (V. 76). Во ваквата метонимија причина – последица, доста честа во прозата на Ќосја, Афибате е причина на катастрофата.

### 3.5. СИНЕГДОХА

Синегдоха е посебен вид метонимија, која често се користи во романите на Ќосја. Оваа книжевна фигура е многу слична со метонимијата, но ја претставува врската на зборовите што имаат количествена врска меѓу нив, дел од целоста или обратно, едината за множина и обратно или врста наместо родот и обратно.<sup>115</sup>

Најраспространета синегдоха во албанскиот јазик е она кога името на целото нешто поминува како име за неговиот дел или обратно, кога името на делот поминува како име за целото.<sup>116</sup> Во романите на Ќосја, синегдоха најчесто се реализира кога одредени делови од човечкото тело, како што се *лицето, очите, главата, усните, прстите, кожата, папокот, нозете, мускулите* и сл., се користат за означување на човекот.

Синегдоха (делот за целото, целината) се појавува во насловот на романот *Vdekja më vjen prej syve të tillë* – „Смртта ми доаѓа од таквите очи“, каде *syri* - окото (дел) се користи наместо човекот со такви очи (целото, целината). Окото се користи со метонимиско значење доста често и во другите романи на Ќосја. За пример, ќе дадеме извадок:

***Sa shpesh më del përpara syri i Danjollit të Sherkës, i zmadhuar sa një disk, i shpuar në mjedis dhe do të m'i lexojë mendimet. (V. 148); Dal i përcjellë prej syve që kishin hyrë pak më parë dhe s'më ha palla as për ta, as për ata që kishin ikur. (V. 132); Derisa kaptoj rrugës, më zbardhin fjollat e borës, që pastrojnë ajrin dhe gushojnë ushtimën e motorëve; më pushkatojnë sy të njohur që bëhen të verbër. (V. 132)*** итн.

На ваков или сличен начин се употребуваат и имиња на другите делови на човечкото тело, како:

***Është ajo fytyra që më përpinte me sy ditën kur i palosa Idiotin, Zifin dhe Belbanin. (N. 87); Fytyra të cilën e kisha parë shumë herë në televizione, si rreshtohet në krahun tim të djathtë, na mbulon me përzemërsi të veçantë, të shprehur me buzëqeshje pesë gishtërinj të gjerë dhe, natyrisht, me fjalë. (V. 316); Më shikojnë gjithfarë fytyrash -të frikësuar, të zbehura, të fryra, të lodhura prej zullumit që i bëjnë njëra-tjetrës apo vetvetes dhe më shikojnë fytyra të***

<sup>115</sup> Zejnullah Rrahmani, *Teoria e letërsisë*, Prishtinë 2008, стр. 97.

<sup>116</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2006, стр. 108.

*kënaqura me veten, të lumtura, që mendojnë se fati i shumëkujt u qëndron para këmbëve (Nj.d. 253); Delinës i bie gota prej dorës! Banka e Re nuk çuditet as kur një Mercedes-Benz, pas volanit të të cilit shihet një kokë e hollë, e vogël, me celularin mbështetur në vesh, fluturon anësorit si të mos kishte njeri tjetër në Vajazan. (N. 32); Një kokë e vogël, që ishte ulur pas timonit, kthehet të na shikojë dhe, ndoshta, të na qortojë pse po ecnim ngadalë.(N. 135); Bëhemi të dëgjueshëm, si nxënës të mirë e të edukuar, dhe ulemi ku na thotë Doktorit. Kush nuk do të ulej në vendin që ta cakton gishtit i përdredhur tregues i Doktorit? (N. 181); Të njoh thotë, por nuk e di çka do! Mos e di kjo vega që është me ty? (N. 286) итн.*

Како што може да се види, сите овие имиња во воспоставените контексти семантички се проширија, именувањето на човекот е направено преку дел од неговото тело. Преку овие употреби се постигнати моќни експресивни емотивни ефекти и предизвикаат посебни имажинации.

Ќосја создал синегдохи со моќна експресивност и преку употреба на сопствени именки со воопштено (генерализирано) значење, како во фрагментот: *Ata, thoshte ai, e jo dofarë Pashko Vasash, Naim Frashërash e Ismail Qemalash duhet të quhen baballarët e Shqipërisë e të kombit shqiptar! (B.a.1. 314); Pushtetarët nuk ngurrojnë të vrasin krijuesit me dorasit e tyre: të akjanave!(B.a.2. 327); në qoftë se nuk ju mjaftojnë ato që dëgjuat, mund t’u sillen dëshmi të reja si për Kush Akxhiun ashtu edhe për kushët tjerë, që aq gjatë kanë jetuar të mbuluar (Nj.d. 343).*

### 3.6. АНАФОРА

Анафората, иако е фигура на поезијата, многу често се користи во творештвото на Ќосја, ова е одлика на неговиот стил. Анафоричната градација во неговите романи се постигнува со различни јазични средства, преку градација на именки, глаголи, глаголски партиципи, прилози, заменки, предлози и сврзници.

Анафоричната градација на именката е доста користено, честопати проследено со броење (енумерација), како на пример:

*Како во Досието бр. 7 исто така во Досието бр. 8 има сè.*

*Слика на Тарик Сарачи кога е сам.*

*Слика на Тарик Сарачи со други луѓе.*

*Слика на Тарик Сарачи со неговата сопруга пред да се венчаат.*

*Слика на Тарик Сарачи со неговата сопруга од денот на венчавката.*

*Слика на Тарик Сарачи со неговата сопруга откако се венчаа.*

*Слика на Тарик Сарачи со неговите две деца - со неговата ќерка и синот.*

*Слика од куќата во која живееше Тарик Сарачи: фотографирана од различни агли - напред, назад, десно и лево.*

*Слика на кои Тарик Сарачи шета.*

*Слика на Тарик Сарачи како седи во хотел, ресторан, кафеуле.*

*Слики од хотели, ресторани и кафеулиња во кои тој престојувал со пријатели, писатели, други интелектуалци.*

*Слика од куќи во близина на куќата на Тарик Сарачи.*

*Слика од соседите на Тарик Сарачи - како што напиша тој под фотографиите. (Б.а.2. 231)*

Како што може да се уочи, градацијата на зборот *fotografi* „слика, фотографија“ се прави со цел да се разјасни тајната активност на службата за државна безбедност, преку нив се раскажува животот на Тарик, од младоста до времето кога започнаа истрагите против него. Експресивноста во овој случај има врска не само со анафоричката градација на името *слика*, туку и со набројувањето.

Анафоризацијата на глаголот е стилско средство која често се среќава во книжевното дело на Ќосја. Со употребата на зборот што покажува дејство на почетокот на реченицата и неговата градација на неколку пати, се привлекува внимание и се зголемува изразниот ефект. На пример, со употреба на анафора - глагол *vrarpojnë* „трчаат“ авторот го изразува дивниот напад и желбата за одмазда против Данјол:

***Vrarpojnë duke u diatur, duke u rrëzuar dhe duke u ngritur; vrapojnë në këmbë dhe në këmbë e duar; vrapojnë duke u mbajtur njëri në tjetrin dhe duke shkelur shoqi-shoqin; vrapojnë dhe ndalen në vend që të mund ta bëjnë, pastaj, hapin më të gjatë. (V. 241). (Трчаат*** воздигнувајќи, паѓајќи и кревајќи; *трчаат* пеш и со раце и нозе; *трчаат* држејќи се еден

зад друг и стапнувајќи еден на друг; *трчаат* и застануваат наместо да можат да направат, потоа, подолг чекор).

Преку анафорична градиција на изразот *duan të marrin hak* „сакаат да се одмаздат“, се возбудуваат внатрешните чувства на Данјол, со голема изразна сила:

*Duan të marrin hak në lëkurën time të fortë.*

*Duan të marrin hak në këmbët e mia të zgjatura.*

*Duan të marrin hak në duart e mia të regjura.*

*Duan të marrin hak në gojën time të madhe.*

Сакаат да се одмаздат на мојата јака кожа.

Сакаат да се одмаздат на моите издолжени нозе.

Сакаат да им се одмаздат на моите закоравени раце.

Сакаат да се одмаздат на мојата голема уста.

*Duan të marrin hak në veshët e mi të zmadhuar.*

*Duan të marrin hak në sytë e mi të shigjetuar.*

*Duan të marrin hak në trupin tim të urdhëruar.*

*Duan të hakmerren për të gjitha ato që kam bërë edhe pse s'u kam bërë gjë pikërisht atyre.* (V. 240)

Сакаат да се одмаздат на моите зголемени уши.

Сакаат да се одмаздат на моите заоблени очи.

Сакаат да му се одмаздат на моето заповедено тело.

Сакаат да се одмаздат за сè што направив, иако ништо не им направив на нив. (B. 240)

Повторувајќи го изразот *kam marrë hak* „му се одмаздив“, се покажува душевната состојба на Данјол, стравот од лошите работи што ги направил:

*...se çdonjëri pre tyre dëshiron të thotë: kam marrë hak prej iblisit; kam marrë hak prej xhahilit, kam marrë hak prej judës; kam marrë hak prej katilit.* (Nj.d. 242)

Анафоричната градиција на изразите *nuk e di* „не знам“ и *i them të gjitha këto* „ги кажувам сите овие“ го одразува цврстиот став на главниот јунак на романот, Тарик Сарачи, и воопшто животот во комунистичка Албанија, затворски казни без никаква причина:

*Shokë gjykatës!*

*Nuk e di për çfarë arsyesh gjendem këtu, para jush!*

*Nuk e di për çfarë arsyesh janë sjellë këtu, para jush, që të dëshmojnë kundër meje ata katër të ashtuquajtur dëshmitarë!*

*Nuk e di për çfarë arsyesh po më gjykoni!*

*Nuk e di për çfarë arsyesh do të paraqitet kundër meje aktakuza e prokurorit popullor! Popullor!*

*Nuk e di për çfarë arsyesh, më në fund, do të më dënoni!*

*Dhe, natyrisht, nuk e di sa vite do të më dënoni!*

*I them të gjitha këto edhe pse jam plotësisht i vetëdijshëm se me këto që them e keqësoj pozitën time!*

*I them të gjitha këto i vetëdijshëm, më në fund, se ju do të merrni vendimin që u është paracaktuar e jo vendimin të cilit i beson ndërgjegjja jua.*

*I them të gjitha këto dhe ju lutem të më besoni: më shumë se vetja më dhimbseni ju. Dhe, më shumë se vetja më dhimbseni ju, sepse jam i vetëdijshëm se edhe ju e dini atë fjalën e Heraklitit: më fatkeq është ai që e bën të keqen sesa ai që e pëson. (B.a.2. 372)*

*Друже, судијо!*

*Не знам зошто сум тука, пред вас!*

*Не знам од кои причини овие четворица таканаречени сведоци се донесени тука пред вас да сведочат против мене!*

*Не знам од кои причини ме судите!*

*Не знам од кои причини ќе покренува обвинение против мене народниот обвинител! Народниот!*

*Не знам од кои причини, конечно, ќе ме казните!*

*И, се разбира, не знам колку години ќе ми изречете казна!*

*Сето ова го кажувам иако сум целосно свесен дека со ова што го зборувам ја влошувам својата позиција!*

*Сето ова го велеам знаејќи, на крајот, дека ќе донесете одлука што ви е предодредена, а не одлука на која верувате со вашата совест.*

*Го вела м сето ова и ве молам верувајте ми: ве сожалувам повеќе вас отколку самиот себе. И, повеќе од себе, ве сожалувам вас, затоа што сум свесен дека го знаете изреката на Хераклит: повеќе е несреќен оној што прави зло, отколку тој што страда. (Б.а.2. 372)*

Анафората изразена преку прилози е помалку присутна во творештвото на Ќосја. Ставањето на прилогот во улога на анафора е мотивирано од намерата на авторот да го претстави продолжението на настанот. Така, развојот на настаните во еден сон авторот го одразува повторувајќи го прилогот *mandej* „потоа“:

*Po fluturoja përmbi Shkëmbin e Kalasë. Mandej u ngjita më lart përmbi Bjeshkën e Vezirit. **Mandej** mora majtas dhe fluturova përmbi Malin e Lubotenit. **Mandej** mora djathtas dhe zbrita deri te Kështjella e Rozafës. Aty zbrita në murin e Kështjellës. Në murin perëndimor. Nuk vëreja njeri. **Mandej**, kur nuk pashë njeri, zbrita në tokë, midis katër mureve të Kështjellës. Nuk kishte asnjë dallëndyshe. Asnjë bilbil. Asnjë thëllëzë. Nuk kisha me çka ta shuaj urinë. **Mandej** desha të fluturoj e të zbres në fushën e Kështjellës, por krahët nuk më bënin. Thuajse u kishin rënë pendlat. U përpoqa! U përpoqa! U përpoqa duke i përplasur krahët për tokë. Papritmas pashë se rreth meje u mbledhën shumë fëmijë. **Mandej** fëmijëve iu shtuan shumë vajza dhe gra. Shikova me sy shqiptarje nëse do ta njoh ndonjërin prej tyre, prej grave, që do ta njihja, por nuk e njoha asnjërin. Jona nuk ishte midis tyre. **Mandej** fëmijëve, vajzave dhe grave, iu shtuan shumë djem dhe burra. Shikova nëse do ta njoh ndonjërin prej tyre, por nuk e njoha asnjërin. Vëllai nuk ishte midis tyre. Fëmijët, vajzat e gratë, djemtë dhe burrat i bënë shtatë rrathë rreth meje. Derisa numri i rrathëve po shtoej dhe u bënë trembëdhjetë rrathë, rrethi i parë, i dytë dhe i tretë u ngushtuan shumë. Duart e fëmijëve u shtrinë drejt meje! **Mandej** duart e vajzave e të grave! **Mandej** duart e djemve e të burrave. (Б.а.2. 176)*

Како што може да се види, анафоричната градација на прилогот се користи за да се исмејува сервилноста на Албанците кон Американците. На пример:

*E amerikanët, kudo te shqiptarët, sot janë të mirëpritur, të çtuar e të dashur.*

*Sa romakët në kohën e Perandorisë Romake!*

*Sa turqit në kohën e Perandorisë Otomane!*

*Американците, насекаде меѓу Албанците, денес се добредојдени, почитувани и сакани.  
Коку Римјаните во времето на Римската империја!*

*Колку Турците во времето на Отоманската Империја!*

*Sa italianët në kohën e Mbretërisë Italiane të Benito Musolinit!*

*Sa Gjermanët mbas kapitullimit të Italisë së Musolinit.*

*Sa sovjetët pas Luftës së Dytë Botërore – në Kosovë para se të prisheshin marrëdhëniet me Stalinin, kurse në Shqipëri para se të prisheshin marrëdhëniet me Krushçovin.*

*Sa kinezët pas ndërprerjes së marrëdhënieve me Bashkimin Sovjetik. (B.a.2. 190)*

*Колку Италијанците во времето на италијанското кралство на Бенито Мусолини!*

*Колку Германците по капитулацијата на Мусолини.*

*Колку Русите по Втората светска војна - во Косово пред влошување на односите со Сталин, додека во Албанија пред влошување на односите со Хрушчов.*

*Колку Кинезите по раскинување на односите со Советскиот Сојуз.*

Анафората, со одречната честичка *as nuk* „ниту не“, што ја зајакнува негацијата, се користи за типизирање на јазикот на ликот, како:

*As nuk njohin zot*

*As nuk njohin Muhamet*

*As nuk shkojnë në xhami!*

*As nuk falin mesditë a mbrëmje!*

*As nuk falin Xhuma! (Nj.d. 110)*

Ниту го познаваат Бога

Ниту го познаваат Мухамед

Ниту одат во џамија!

Ниту се клањаат напладне или навечер!

Ниту се клањаат в петок!

Употребата на сврзникот во функција на анафората кај Ќосја е честа појава. Честото Градација на сврзниците ја создава полисиндентната фигура. Висока фреквенција има анафората создадена преку градација на сврзникот *dhe* „и“:

*Dhe, për shkak se vdekjen e doja më shumë se jetën në atë burg, pa menduar më tepër kisha vendosur të shkoja në shtëpinë ku kisha lindur. Dhe, kisha shkuar. Dhe, kisha arritur pa më dëgjuar askush, as i madh, as i vogël, t'i merrja diplomat, fotografitë, copat e gazetave,*

*dorëshkrimet, e disa shkresurina të ndryshme, të cilat posa arrita në Vajazan, ia dorëzova shokut Misha. Dhe, mandej shkrova një copë letër në të cilën prindërve nënës e babait, dhe motrës e vëllait, gruas e fëmijëve, u tregoja se kam arritur të ik prej burgut dhe në qoftë se kam fat do të dal në shtet tjetër dhe se do t'i njoftoj, menjëherë, në qoftë se arrij gjallë, se ku do të jem, në cilin shtet. Merret vesh, kjo nuk do të jetë punë e lehtë por kur njeriu do që të bëjë diçka s'ka gjë që s'bëhet.*

*Dhe, si kisha hyrë – i padiktuar, po ashtu do të arrij të dal – i padiktuar edhe prej shtëpisë, edhe prej qytetit! (B.a.2. 68)*

Во овој случај, авторот го искажува текот на настаните, продолжението на неговата диверзантска акција, од моментот кога ќе донесе одлука да оди во неговата кука, сè додека не ја напушти.

Во следниов текст, преку анафорична употреба на сврзникот *dhe* „и“ авторот го зајакнува негирањето, не признавајќи ја вината и лажните обвинувања против него:

*Nuk është, prandaj, e vërtetë se jam parë ndonjëherë duke hyrë në Ministrinë a Drejtorinë e Karabinierisë, si tha ai farë dëshmitari!*

*Zatoa, ne e точно дека некогаш сум бил виден како влегувам во Министерството или во Управата на карабинери, како што рече некој си сведок!*

*Dhe, nuk është e vërtetë se është parë ndonjëherë ndonjë oficer a zyrtar i pushtuesit italian, i pushtuesit gjerman a i shërbëtorëve të tyre vendorë duke hyrë në shtëpinë time.*

*И, не е точно дека бил виден некогаш некој офицер или службеник на италијанскиот окупатор, на германскиот окупатор или на нивните локални слуги некогаш како влегува во мојата кука.*

*Dhe, nuk është e vërtetë se jam parë në ndonjë kafene, restaurant a hotel me ndonjë zyrtar a oficer italian a gjerman.*

*И, не е точно дека сум бил виден во кое било кафуле, ресторан или хотел со кој било италијански или германски офицер или службеник.*

*Dhe, nuk është e vërtetë se në ndonjë kafene, restaurant a hotel jam parë me ndonjërin nga shërbëtorët e tyre vendës.*

*И, не е точно дека во кое било кафуле, ресторан или хотел сум бил виден со некој од нивните локални слуги.*

*Dhe, nuk jam parë me ta në ndonjë kafene, në ndonjë restorant a në ndonjë hotel sepse nuk do të pranoja të takohesha e të rrija me ta.(B.a.2. 373).*

*И, не сум се видел во ниту едно кафе, во ниту еден ресторан или во кој било хотел затоа што не би прифатил да се сретнам и да седнам со нив (Б.а.2. 373).*

Со сврзникот-анафора *dhe* „и“ авторот создал исклучително долга анафора со силен емоционален ефект, за да ја претставува љубовта на Рина и Вирон. Во следниот извадок се забележува ова:

*Dhe Vironi e dashuronte Rinën; dhe Rina e dashuronte Vironin; Dhe Vironi e Rina shiheshin kur frynte veriu i tërbuar dhe kafshoheshin majat e bredhave të rënduar prej borës; dhe kur çoheshin puhia pranverore dhe putheshin agulicet. Dhe Vironi shpesh e pyeste veten pse e dashuronte Rinën; dhe Rina shpesh e pyeste veten pse e dashuronte Vironin. Dhe Vironi e Rina ishin të ndërgjegjshëm se dashuria e tyre gjithnjë do t'i ballafaqonte me këtë mister në trajtë të pyetjes. Dhe një ditë Rina kishte vendosur ta zgjidhte misterin, sepse gratë lodhen më shpejt prej pyetjeve. Dhe i kishte thënë Vironit: prej sodit nuk do të shihemi më. Dhe Vironi e kishte pyetur: Pse rinë? Dhe Rina ia kishte dhënë disa arsye, që s'u besonte vetë dhe s'e dinte a iu besonte Vironi. Dhe atë ditë të kuqe si gjaku ishin dashuruar siç dashurohen njerëzit që s'do të shihen më kurrë. Dhe Rina kishte qajtur duke derdhur lotët si kroi i kthjellët. Dhe Vironi ia kishte puthur lotët e njelmët dhe iu kishin dukur të ëmbël si shikimet e saj kur ishte e lumtur; Dhe, duke ia puthur lotët i kishte thënë: nuk u besoj lotëve të grave, rinë. Sepse shpesh janë art i skenës, e rrallë çlirim i sinqeritetit të zemrës. Shko, Rina ime dhe dije se ta kam falur paqen e shpirtit që ma ke shpërblyer me frymëzime, prej të cilave do të dalin dy novela të gjata. Shko rinë dhe dije se e kam zemrën e madhe dhe do të të ruaj gjithmonë me të mirë në kujtesë. Dhe shko rinë dhe dije se do të përpiqem të shërohem prej dashurisë sate. Shko, Rina ime dhe ji e lumtur dhe ji e bekuar. Shko Rinë paç uratën time.*

*Dhe Rina kishte shkuar duke qajtur; dhe Vironi kishte mbetur duke kërkuar përgjigjën pse Rina kishte shkuar. Dhe vetëm pas shtatë orësh Rina e kishte ftuar Vironin dhe i kishte thënë: kur do të shihemi Viron; nuk mundem pa ty. Dhe Vironi: i frikohesh pushtetit tim? Dhe Rina: jo pushtetit, por ty. Dhe Vironi: i frikohesh ndjenjës, Rinë! Dhe Rina: ndoshta, duke iu frikësuar ndjenjës, iu kam frikuar vetes. Dhe Vironi: ta ruajmë atë që ishte. Dhe Rina: atë dashuri shumë të të pastër, viron. Dhe Vironi dhe Rina dhe Vironi dhe Rina. Dhe Vironi: e ke zgjedhur misterin,*

*Rinë, duke provuar se pyetjet më të lehta s'kanë përgjigje. Të shihemi kur të duash dhe mos të kërkojmë përgjigje, sepse jeta ka shumë pyetje, rinë. Jeta di të jetë e rëndë si zhuga, rinë! Dhe Rina: po Viron, e rëndë është jeta disa herë si bjeshkët. Dhe, ashtu, Rina e Vironi e kishin vazhduar duke pritur përgjigje të reja që mund të vinin prej njërit apo tjetrit. Sepse, ishin të ndërgjegjshëm, fare të ndërgjegjshëm, se nuk mund të ketë jetë pa pyetje. (V. 286-287).*

Како што може да се забележи, во претходно дадениот текст, за да ги постигне своите идејно-емоционални и уметнички цели, авторот го повторил сврзникот *dhe* „и“ 42 пати. Повторувајќи го предлогот *me* „со“ писателот ја изразува својата иронија кон водачот на демократска Албанија:

*Jemi kampionë të Evropës;  
me mirëqenien dhe me lumturinë e qytetarëve;  
me përqindjen, qindpërqind, të prokurimeve elektronike;  
me shtimin e numrit të të punësuarve;  
me ndërtimin e superstradave dhe të rrugëve të asfaltuara që lidhin fshatrat me qytete dhe fshatrat me fshatra;  
me furnizimin e qytetarëve me ujë të pijes dhe me energji elektrike;  
me pajisjen e shkollave me kompjuterë dhe me teknikë tjetër moderne;  
me shtimin e rrogave të të punësuarve në arsim;  
me shtimin e rrogave të të punësuarve në shëndetësi, posaçërisht të mjekëve dhe infermierëve e të infermiereve;  
me shtimin e rrogave të ushtarakëve;  
me shtimin e rrogave të policëve;  
me shtimin e pensioneve;  
me kujdesin ndaj invalidëve;  
me kujdesin e shtetit ndaj të rinjve;  
me kujdesin e shtetit ndaj të gjithëve;  
me hapjen e tuneleve që lidhin të gjitha pjesët e kombit! (B.a.2. 432)*

Ние сме европски шампиони:

со благосостојба и среќа на граѓаните;

со процентот, сто проценти, на електронските набавки;  
со зголемување на бројот на вработени;  
со изградба на автопати и асфалтирани патишта што ги поврзуваат селата со градовите и селата со селата;  
со снабдување на граѓаните со вода за пиење и електрична енергија;  
со опремување на училиштата со компјутери и друга современа опрема;  
со зголемување на платите на вработените во образованието;  
со зголемување на платите на вработените во здравството, особено на лекарите и медицинските сестри;  
со зголемување на воените плати;  
со зголемување на полициските плати;  
со зголемување на пензиите;  
со грижа за изнемоштените лица;  
со грижата на државата за младите;  
со грижа на државата за сите;  
со отворање на тунели што ги поврзуваат сите делови на нацијата! (Б.а.2. 432)

Мошне често, **анафората во творештвото на Косја се среќава испреплетена со други фигури**, со кои авторот го зголемува изразот на неговото јазично творештво. Претежно анафората е поврзана со броењето. На пример:

*Le të përmbysen drunjtë, gurët, majat, bjeshkët, minaret, kumbonaret; le të rrjedhin lumenjtë përtpjetë; le të rriten mbjellat tatëtpjetë; le të flasin shtazët e egra e le të heshtin njerëzit e gjallë! Ha, ha, ha! Judë, vampir, lugat, shtrigan, përbindësh, kasap, xhelat, katil, iblis jam dhe do të jem. (Nj.d. 243).*

Во овој случај, во улога на анафора ни се јавува *le të* (честиците *le + të* на конјунктив) „нека“, додека имињата вклучени во броењето се од различни тематски области. Неретко се среќава и анафората *në vend të* „наместо“ пред броење создадено со имиња на мебел за домаќинство или некои други предмети:

*Në vend të qilimit të shtrenjtë kishin vënë edhe në qilim më të shtrenjtë, tani të sjellë prej së jashtmi; në vend të tryezës prej drurit të arrës kishin vënë një tryezë prej drurit të abanozit; në*

*vend të kolltukut të butë kishin vënë një kolltuk me rrotë, që i së kishte dëgjuar, ishte katër herë më i shtrenjtë se ai pari; në vend të llambës së zakonshme kishin vënë një llambë prej qelqit të kristaltë; në vend të fjalorëve, enciklopedive, doracakëve dhe librave të tjera të shtrenjta, të botuara para shumë vitesh a shekujsh, kishin vënë botimet e tyre më të reja, të lidhura me lëkurë të kaprollit (Nj.d. 293).*

Со анафоричната градација на синтагмата *i lëmë pas* „ги оставаме зад нас“ и глаголот *ecim* „одиме“, се опишува диверзантската акција на Тарик со двајца пријатели во Албанија, за да се обележи нивната емотивна состојба при преминот во татковината.

*Si e merr veten Tefiku, nisemi.*

*E lëmë pas bjeshkën.*

*I lëmë pas shkëmbinjtë.*

*I lëmë pas bredhat, molikat, pishat.*

*I lëmë pas ahet, frashrat, shkozat, bungjet, lajthitë.*

Штом ќе оздрави Тефик, поаѓаме.

Ја оставаме планината зад нас.

Ги оставаме карпите зад нас.

Ги оставаме зад себе елките, моликите, боровите.

Ги оставаме зад нас дабовите, јасените, смреките, лешниците.

*I lëmë pas ulërimat e ujqve.*

*I lëmë pas përbindëshat, kuçedrat, fantazmat, që banojnë në bjeshkë.*

*Na presin përbindëshat, kuçedrat, fantazmat, që banojnë në qytete. Dhe, qentë, sidomos qentë.*

Го оставаме зад нас завивањето на волците.

Ги оставаме зад себе чудовиштата, верверичките, духовите, кои живеат во планините.

Нè чекаат чудовиштата, змејовите, духовите кои живеат во градовите. И, кучињата, особено кучињата.

*Ecim ngadalë, edhe më tej njëzet - njëzet e pesë metra njëri larg tjetrit.*

*Ecim nëpër kodra të buta, me bar të rritur deri në gjunjë; nëpër lugina të ngushta të stolisura me gjole uji të cekët, dhe me mështekna të ngritura deri në qiell.*

*Ecim njëzet, njëzet e pesë metra njëri larg tjetrit deri në ag.*

*Ecim pesë orë e tridhjetë e tre minuta me trokun e kalit të lodhur. (B.a.2. 233)*

Одиде полека, уште дваесет - дваесет и пет метри оддалечени.

Одиде низ нежни ридови, со висока трева до колена; низ тесни долини украсени со плитки водени лилјани и со брези подигнати до небото.

Одиде дваесет, дваесет и пет метри оддалеченост до аг.

Одиде пет часа и триесет и три минути со чекорите на уморен коњ. (Б.а.2. 233)

Броењето преку анафората во романите на Ќосја се бројни и честопати многу долги. Имено, според А. Аполон, броењето преку анафора е најдолгото броење во албанската литература.<sup>117</sup> Во прилог еден подолг текст:

*Lumi i Vajazanit me prurjen e tij solli gjithçka – çka mund t'ju shkojë dha çka kurrë nuk mund t'ju shkojë mendja: solli bimë të çrrënjosura dhe shtazë t cofura; solli enë të kohës romake dhe soli eshtra kush e di të cilës kohë; solli statuja të vogla e t mëdha, pa njërën këmbë a pa njërën dorë, pa njërin vesh, pa njërin sy a pa hundë; solli gjethe e krande të paluara me dhjeta vjet, drunj të kalbur e të njomë; solli qilima, batanije, sixhade, dyshekë, jastëkë, çarçafë të copëtuar a të ruajtur, këmisha, jelekë, pantallona, funde, fustane, brekë burrash e grah, gjimbajtëse, freskore, kësula të llojeve të ndryshme të njerëzve të ndryshëm e të kohëve të ndryshme, këpucë, opinga, çorapë, dorashka, faculeta, shami, flamuj të shqyer e të pashqyer, me shtiza e më shumë pa shtiza, të kohëve të ndryshme e të shteteve të ndryshme; soli gjithfarë enësh – pjata bote, alumini, kushedi të cilës kohë, kusi, vegsha, kalenica, kova, fuçi, konserva të çelura e të pa çelura, gaveta, lugë, pirunj, thika, breca, shisha, drapinj, kosa, kmesa, sakica, satra; solli kërma shtazësh të buta e të egra, të vogla e të mëdha, gomarë, kaposhë, thi të egër, dhelpira, ujq, vidra, kastorë, minj, gjera, arinj, vjedulla, bukla, kitra, gjarpërinj, bolla, lepuj, pata, rosa të egra, biba, kanjusha, pula, papagajë, korba, harabela, hutina, sokola, madje edhe shkaba. (Nj.d. 69-69).*

Во овој случај, пред низата броење со имиња на неколку тематски полиња се користел глаголот *solli* „донесе“.

<sup>117</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, 2016, стр. 168.

### 3.7. ГРАДАЦИЈА

Градацијата е една од честите фигури во романите на Ќосја, односно ова е карактеристична одлика на неговиот стил. Проширени описи на феномени, настани, гледишта, карактери и сл., со помош на повторувачки низи се користат за конкретизација, прецизирање, подетално опишување и естетско доживување. Значи, градацијата се движи од општото кон посебното, од целото кон одделното.

Градацијата кај Ќосја се изразуваат со зборови од различни лексичко-граматички категории, односно со именки, придавки и глаголи кои се разликуваат по голема варијација и висока изразна вредност. Единиците вклучени во градацијата излегуваат понекогаш како хипоними, понекогаш како метонимии.<sup>118</sup> Градацијата се спроведува со дијалектизми, регионализми и професионализми. Врските помеѓу овие зборови се асиндетски (без сврзници), оние со сврзници се ретки.

Најчести и најдолги повторувања во романите на Ќосја се создаваат со имиња, најчесто со именки од растителниот свет, животинскиот свет, имиња на секојдневни предмети итн.

Со зборови од сферата на земјоделството, алатки за обработка на земјата и сл., Ќосја создаде многу долга низа на Градација, за да создаде слика за неизмерното богатство на бизнисмен, сопственик на добро позната самоупруга во Вајазан. Следува извадок:

*Shikoni! Shikoni dhe mendoni se për çka krejt mund të përdoren ato që gjenden në vetëshërbimin Kalaja.*

*Sakica, sakica, satra dhe kmesa, që mund t'i quani edhe kadha apo kiza;*

*lopata, lopata hekuri, druri dhe plastike, kazma, shata, sqeparë;*

*grabuja, grabuja të hekurta, të drunjta e të plastikta;*

*dhëmbës, brisqe, thika, shisha të gjatësive e të trashësive të ndryshme;*

*gërshërë flokësh, gërshërë për krasitje, për qethje të dhenve, për të prerë letër e llamarinë, gërshërë të thjeshta dhe gërshërë elektrike;*

*fuzhnje, grepa, kurthe, rrjeta dhe karrema gjithfarësh; dyfekë, pushkë për zogj, pushkë, revole dhe revole-lojëra, shigjeta gjuetie;*

---

<sup>118</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000, стр. 267.

*Zgjoje, zgjoje prej druri dhe prej plastike, të vjetra e të reja, që mund t'i quani edhe ulishta;*

*Makina për mbjellje, për trinim, për ujitje, për fshirje të grurit, të elbit e të tërshërës, për kositje;*

*plehra të prodhuesve të ndryshëm evropianë për të gjitha llojet e të mbjellave që bëhen në Ballkan;*

*mjete të ndryshme kimike për mbajtjen e makinave bujqësore, për mbrojtjen e të mbjellave dhe bimëve të tjera prej parazitëve dhe insekteve;*

*ushqime të ndryshme industriale për shtazët, për shpendët, për bletët, për lulet, dhe për bimët e tjera. (N.145)*

Како што може да се види од текстот, за да ги исполни своите стилски изразни цели, авторот создава Градација со околу 50 зборови, некои од нив се целосни синоними или контекстуални синоними, актуализирани со голема изразна сила.

Потоа следува следната серија на повторувања со имиња на различни инсекти, птици или животни итн., како на пример:

*Mjerë insektet, parazitët, xixëllonjat, mizat, barunxhat, mushkonjat, skrajat, krimbat, minjtë, gjarpërinjtë, hardhucat, zhapinjtë sa helmet do të përdoren kundër tyre!*

Тешко на инсектите, паразитите, светките, мувите, бароните, комарците, вервериците, црвите, стаорците, змиите, гуштерите, гуштерите, колку отрови ќе се користат против нив!

*Mjerë dallëndyshet, bilbilat, trumcakët, sorrat, mëllenjat, laraskat, zogjtë e dhenve, qukapikët, galat, patat, rosat, pulat, lejlekët, që do të helmohen me ato helme të prodhuara për luftë kundër parazitëve dhe insekteve!*

*Mjerë bletët! (N. 145)*

Тешко на ластовиците, билбилите, гавраните, дроздите, ларите, птиците на овците, клукајдрвците, гalebите, гуските, патките, кокошките, штрковите, кои ќе бидат отруени со тие отрови произведени за борба против паразити и инсекти!

Тешко на пчелите! (Н. 145)

Серија повторувања со имиња на растителниот свет, билки, грмушки и дрвја, кои се состојат од 37 имиња, вклучувајќи дијалектни синоними, контекстуални синоними итн.,

авторот создал за да ја претстави извонредната ментална способност на Ман Курт. Следи извадок од роман:

*Ishte në gjendje të fliste me orë të tëra për bredhin, molikën, moqin, pishën e zezë dhe pishën e butë, së cilës, thoshte, diku-diku i thonë edhe kukunarë (pse kukunarë? Nuk e kishte pyetur kush asnjëherë), rrobilin, të cilit thoshte, i thonë edhe artin i kuq (afër të cilëve, thoshte, jetojnë njerëz, kryesisht të gjatë, që me mendje ecin nëpër qielli më shpesh se nëpër tokë), për kërlekën, selvinë, (afër së cilës, thoshte, jetojnë gra që punët më të bukura i bëjnë duke ecur në majë të gishtërinjve), për dëllinjën e kuqe, dëllinjën kokërrmadhe, jermësinën, kulprën e egër e kulprën e butë, (në fqinjësi të të cilave, thoshte, rriten njerëz me mendje brisk e me imagjinatë të shfrenuar), për zgjepçën, rrapin, ftoin, rrushin e qenit, mollëmuçen, murrizin e butë e murrizin e zi – njëbërthamor, dybërthamor e pesëbërthamor, për mjedrrën, ferrëmanzën tirsoide, ferrëmanzën gjakkeqe, karthën e egër, gjeshtren e hasretit, gjeshtren fletëvezake, gjeshtren e ulët, grillin, vjegjës in e zi, të komtë, të Austriës, të Tomasinit, të Monpeljesë, degështrirë, të ulët, të shtrirë, të përhapur, të Hëfelit, për sallakotin e pushtë, për melekuqen prej së cilës, thoshte, sa herë i përmendte melekuqet – sa të shumta janë! (Nj.d. 131).*

Дури и со имињата на птиците, се создава долга низа на градација, каде повторливите делови се појавуваат како метонимии на зог „птица“ (преселници или мршојадци), како во следниот извадок:

*Përnjëherë, si të ishin marrë mesh mes vete, ose si t'i kishte urdhëruar dikush që mund të jepte urdhra të perefuzueshëm, ishin lëshuar shumë, tepër shumë, oh sa shumë shpend të ndryshëm: **qyqe, kukuvajka, korba, sorra, laraska, shkurta, qukapikë, gushkuqë, sokola, rosa të egra, mullenja, lejlekë, pëllumba, dallëndyshe, gardalina, bilbila, harabela, papagajë e shpendë të tjerë të më imtë a më të mëdhenj, të cilëve emrat mund t'ua dinte vetëm Man Kurti.** (Nj.d. 79)*

Градација со силен експресивен ефект е создаден и со имиња на облека, садови, работни алатки и сл., за да се изрази бесниот напад на граѓаните против Данјол:

*U janë bërë pandla-pandla xhubletat, faculetat, dimitë, fustanet, fustanellat, çorapët e leshta dhe çorapët e linjta; u janë zgjatur veshët prej vathëve të rëndë, të artë, të argjendtë; e mbajnë njëra tjetrën për dore si të ishin motra, si t'i kishte bashkuar e keqja e përbashkët, si t'i kishte afruar urrejtja kundër meje. I kanë armatosur duart me garuzhda, mjelca, kullojsa,*

*gërryesa, ksistra, gërshërë, fëltere, teneqe, kusi, boroke, kopaja, kalenica, zllakopë, furka, djepa, konopë.* (Nj.d. 214)

Градација со силен изразен ефект Ќосја, исто така, создаде со имиња на луѓе со турско потекло, користени во општа смисла, за иронија на сервилноста кон Европа и Америка, како подолу: *Por, me izbera, brosha, samia, sadria, saraça, muhameta, abdyla, ismajla, qemajla, ramadana, rexhepa, mehmeta, skëndera, envera, hiqmeta, hashima, jakupa, saliha, halila, hanumshahe, hajrije, sanije, bedrije, as nuk hyhet lehtë në Evropë, as nuk bëhet miqësi e sinqertë dhe e gjatë me Amerikën. Apo jo?* (B.a.1. 465)

Исто така, со истакнат изразен ефект авторот ја употребил градацијата со називи на професии или дејноста со кои се занимаваат ликовите, од кои голем број се формирани со турската наставка –*xhi* „ди“, некои од нив авторски неологизми за стилски изразни цели, како во следниот извадок:

*Në bërrylin e Rrugës kryesore, aty te Përmendorja e luftëtarit, më uron Kallakanxha pas së cilës, më kujtohet ç'më kishin thënë, ishin lektisur dikur jo më kot: hamamxhinjtë, gështenjaxhinjtë, tatlixhinjtë, sharrëxhinjtë, kacaxhinjtë, sturaxhinjtë, sheqerxhinjtë, kitëraxhinjtë, koftorxhinjtë, plëndsaxhinjtë, zorraxhinjtë, tabakxhinjtë, teneqexhinjtë, kallajxhinjtë, jorganxhinjtë, zhgunaxhinjtë, furrxhinjtë, arapaxhikxhinjtë, tupanxhinjtë, telallxhinjtë, shalaxhinjtë, plumaxhinjtë, kumarxhinjtë, testixhinjtë, çerepxhinjtë, briskaxhinjtë, leshxhinjtë, muftexhinjtë, gagaxhinjtë, jelekxhinjtë, mullixhinjtë, papuqexhinjtë, kundraxhinjtë, ashçikxhinjtë, kafexhinjtë, leblebixhinjtë, kurse tani e gjora, e gjunjzuar ,e një çupë gjysmëlakuriqe ngrykë, me sy të fshehur pas napës së zezë dhe me gojën e mbushur zotëra, engjëj e bekime u shtrin duart: shoferëve, profesorëve, inxhinierëve, mjekëve, doktorëve, magjistrave, daktilografeve, sekretareshave, studentëve, nxënësve, edukatorëve, montatorëve, elektrikistëve, traktoristëve, ekonomistëve, gjykatësve, prokurorëve, drejtorëve dhe kryetarëve! Dhe mua! (V.133).*

Како што може да се види, авторот користел 36 имиња на професии или дејности за да ги реализира своите изразни уметнички цели.

Со називите на делови на човечкото тело или со имиња кои означуваат разни белези на кожата или телото како и со придавки, се создаваат повторувања за да се одрази состојбата на умноболните, како во извадокот: *Plagë, vrragë, hulli, kodra, lugje në faqe, në*

*mollëza, në ballë, në mjekër, në buzë, në hundë, në gushë, në qafën mbrapa dhe në qafën përpara, në gjoks, në shpinë, në bark, në kofshë – kudo. (B.a.1. 250)*

Рани, лузни, бразди, ридови, лажици на образите, на јаготките, на челото, на брадата, на усните, на носот, пред вратот, зад вратот, на гради, грб, стомак, бутови - секаде. (B.a.1. 250)

Ќосја создал градација и преку апстрактни имиња, кои се користат за одраз на социјалната и политичката состојба. Во овој вид градација, често се користат контекстуални синоними, кои функционираат како доста изразни средства. На пример: *Ju po e bëni përmendoren e përjetshme të Aminuesit të të gjitha pushteteve, i cili bekonte **dënimin, dhunën, përndjekjen, skamjen, mjerimin, padrejtësinë, gënjeshtren, mashtrimin, shpifjen, burgun!** (B.a.1. 44).*

Вие го правите вечниот споменик на Аминус на сите владеења, кој ги благослови казната, насилството, прогонот, сиромаштијата, мизеријата, неправдата, лагата, измамата, клеветата, затворот! (B.a.1. 44).

Исто така, повторување со голема изразна сила се создава со употреба на имиња на владетели или нивни слуги, за да се претстават нивните слични карактери:

*Të gjithë **despotët, tiranët, shtypësit, censuruesit, kufizuesit, shpërdoruesit, mohuesit, dhunuesit e lirisë** në jetën e popullit shqiptar ishin dyfytyrësh, shumëfytyrësh, farisenj, vetëm Enver Hoxha ishte diktator parimor, i sinqertë, i cili nuk gënjente se ishte demokrat.* (B.a.1. 257

Сите *деспоти, тирани, угнетувачи, цензуристи, ограничувачи, насилници, негирачи, силеции на слободата* во животот на албанскиот народ беа дволични, лицемери, фарисеи, а само Енвер Хоџа беше принципиелен, искрен диктатор, кој не лажеше дека бил демократ.

Повторувањата со глаголи и придавки се ретки, но сепак имаат висока експресивност:

*Atëherë u them: **bini, bëni qejf, përgjakuni përlyejuni, përmutuni! Ju kam shkokërdhuar; ju kam sakatuar, ju kam xhamalluar.** (Nj.d. 242).*

Тогаш им велам: *паднете, забавувајте се, крварете, валкајте се, понижувајте се! Ве здробив; ве осакатив, ве парчосав.*

Со градација на придавките, авторот ги нагласува најбитните одлики на ликовите. Со актуелизирање на некои придавки во дадена конструкција, се постигнуваат одредени уметнички ефекти, како во извадокот: *Më je dukur i tërhequr, i shurdhër, i verbër, memec, thjesht njeri që s'interesohet për gjë tjetër pos për ato që lexon dhe ato që shkruan.* (Nj.d. 265).

Ми се чинеше *повлечен, глув, слеп, нем*, просто човек кој не го интересира ништо друго освен тоа што го чита и што го пишува самиот. Општоземено, може да се каже дека анафората и градацијата се стилски јазични средства што го прават посебен стилот на Ќосја. Преку употреба на одредени зборови или синтагми на почетокот на неколку последователни реченици, авторот ја зголемил експресивноста на неговите уметничко-литературни дела, нагласувајќи го зборот што се повторува или на оние што следат.

### 3.8. ХИПЕРБОЛА

Хиперболата, како посебна форма на споредба, Ќосја ја користи со силен израз и емоционалност. Во неговите романи наоѓаме величење на квалитетот, квантитетот, степенот на дејствување, чувството итн., преку кои се постигнува моќен ефект и емоционална експресивност, како на пример: *Sytë e fshatarëve ishin rritur shumë - sa burimi i lumit...* (Nj.d. 274); *... aq të fortë e kishte grushtin saqë do ta përmbyste edhe demin më të madh të Fermës së lopëve në Kurrnajë* (N. 78); *As nëntë qirinj nuk do ta ndriçonin dhomën siç e ndriçon fytyra e Tules ...* (N. 166); *tundi kokën nëntë minuta* (Nj.d. 39).

Високата експресивност се постигнува и со хиперболични споредби на особини на личноста на човекот, како во следниот извадок: *Musliu, Avniu dhe Sheremeti, më në fund pajtohen se dhuntia ndonjëherë është një rrezik, që gati, mund ta krahasojmë me bombën atomike* (Nj.d. 126); *Më duhet ta pranoj: kureshtja ime që të shoh se çka do të nxjerr prej çantës ishte bërë sa Bjeshka e Madhe* (Nj.d. 376). Ефект i fortë shprehës krijohet edhe me përshkrimet e hiperbolizuara të veprimeve të personazheve, p.sh.: *... kryqon duart në prehër dhe më dhuron një shikim pyetës e çuditës njëkohësisht dhe, mandej, pas një pushim sa tri javë të gjatë e zgjat dorën e majtë, ngadalë, ngadalë, ngadalë, e merr çantën, e vë mbi gjunjë dhe e çel*

me kujdes .... (Nj.d. 376); ...i dhuron të ndjerit një kukukuku të gjatë sa **rrjedha e Drinit të Bardhë dhe e Drinit të Zi – bashkë** . (Nj.d. 321).

Ќосја користи и хиперболи од народниот јазик, каде што броевите не се користат како обележувач на одредена количина, туку за да се зголеми интензитетот на искажаното:

*I kanë bërë **nëntëdhjetë e nëntë të zeza** me emrin e Enverit në gojë... (B.a.1. 2012); celularët mbyllen, kurse në telefonat e zyrës na del sekretarsha e tij, **me njëqind e një** shpjegime pse nuk është në zyrë e ajo nuk e di ku është, e në telefonat e shtëpisë na dalin herë e shoqja, herë i biri e herë e bija, po ashtu, me **nëntëdhjetë e nëntë** shpjegime mbi punët e tij, që s'e lejojnë me javë të vijë në shtëpi! (N. 297).*

Реализацијата на ваквите хиперболи му дава на текстот народен карактер, го ослабува вистинското, првото значење и ја зголемува улогата, а следствено и експресивноста на текстот.

### 3.9. АНТИТЕЗА

Антитезата (според грчкиот термин *antithesis*, контраст) е посебен вид на споредба, која се заснова на контраст, на спротивставеност, опозиција.<sup>119</sup> Семантичката спротивност добиена преку преминување на два спротивни краја ја формира антитезата.

Ова јазично и стилистичко средство често се користи во сите романи на Ќосја. Преку спротивставување, авторот нагласува разни противречности на концепти, ситуации, настани, средини, ликови и сл., преку кои се постигнуваат извонредни експресивни ефекти.

Авторот создава најчести антитези со спротивставени именки, придавки и глаголи. Тие се реализираат со лексички антоними или со изрази и синтагми, каде што имаме трансформација кон најоддалечените краеве на семантичката спротивност.

---

<sup>119</sup> Milivoj Solar, *Hyrje në shkencën për letërsinë*, Tiranë, 2002, стр. 72 (прилагоден од Флореша Дадо).

Лексичкото поле е она што ја овозможува експресивноста и во овој случај: логичката и јазичната спротивставеност.<sup>120</sup>

Различни лексички и синтаксички противречности се протегаат низ целиот роман. Ќосја ја користел антитезата *dashuri – faj* „љубов – вина“ уште од насловот на романот *Një dashuri e shtatë faje* „Една љубов и седум вина“. Тој создаде особено силни уметнички антитеи во јазикот на ликот Ч. Чапар. Следи извадок:

*KAMËS – ka çka i duhet e çka nuk i duhet; e kundërta e tij është skamës. (Nj.d. 192); DIFYTYRËSH – kur njëra faqe është e bardhë e tjetra e zezë; kur bashkëpunëtorit i thua se është gjeni ndër sy, kurse mbas shpine dash të cilit i mungon këmbora; kur në mbledhje të redaksisë e lavdëron pa masë kryeartikullin e kryeredaktorit, kurse mbas mbledhjes u thua në vesh Mustafës e Blerimti se tezat iu kanë hartuar në Komitet; kur flet si engjell e mendon si shejtan; kur uron me gojë e mallkon me zemër si Makfirja e Bilallit në Kodrën e të Ardhurve. (Nj.d. 178); VARDISET – të hipë në shpinë e nuk ke si e heq përpos në qoftë se bashkë me të bie përtokë. (Nj.d. 182); ÇLIRËT – gjendje e dëshiruar mes skajeve: as i shëndoshë shumë, as i sëmurë; as i shtrënguar, as i lirë deri në anarki; as rob i dikurshëm, as sovran. (Nj.d. 192).*

Како што може да се види, спротивставувањето на два спротивни зборови, изрази или поими има силен изразен ефект. Акцентот на противречностите зазема посебна изразна сила особено во описот на ликовите. Антитезите што се создаваат преку спротивставување на одредени особини на човечкиот карактер се многубројни, како на пример во следниот извадок: ... i ka *nxirë* jetëshkrimet e tyre që ta *zbardhë* jetëshkrimin e vet... (Nj.d. 339); Sa më *të lumtura* që janë aq më shpesh u shkon mendja për *vetëvrasje* e sa më *fatkëqija* janë aq më shumë *bëjnë përpjekje për të mbetur gjallë* - dosido! (N. 251); Sa më i *robëruar* – si *breshka nga samari dhe sa më i lirë dhe grabitqar* – si *shkaba në majë të shkëmbit*, do të jetosh më gjatë. (N. 14).

Исто така, се создаваат антитези за да се претстави надворешниот изглед на ликовите: ...i *burgosuri* i ynë politik, pra, Kastriot Çifligu, *duke e mbajtur jakën e këmishës së bardhë me dorën e majtë dhe duke e shtrënguar kravatën e zezë me dorën e djathtë*, që i dridhet si purteka në lumin e rrëmbyeshëm, që i shqipton fjalët duke i ndarë në rrokje si të ishte duke recituar vargjet. (N. 82).

<sup>120</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000, стр. 288.

### 3.9.1. ОКСИМОРОН

Оксиморонот е посебен вид на антитеза, односно парадокс кога со соединување на спротивни значења, се добива ново значење, нов впечаток.<sup>121</sup> Тоа е парадоксална комбинација на спротивни зборови или изрази, кои имаат повеќе или помалку антонимно значење.<sup>122</sup> За разлика од парадоксот, оксиморонот изразува помоќно спротивставување.

Преку оксиморонот Ќосја создава извонредни стилски и експресивно-емоционални ефекти. Невообичаени логички врски на зборови создаваат моќни впечатоци, го оживуваат стилскиот јазичен израз и ја зголемуваат неговата уметничка вредност. На пример: *Ndoshta Trashen e kam harruar, por kurrë s'mund t'i harroj ata lot të saj mbi fytyrën time. Atëherë isha kalama, por deri në këtë moshë, kur më quajnë të pjekur e të djegur, unë s'kam parë lot ashtu të pastër, ashtu të ngrohtë, ashtu të virgjër. A thua për këtë arsye më kujtohet mëkatnorja e pafajshme?* (V. 33); *Nganjëherë kujtoj se njeriu është njëfarë mister i sendësor, lëndor, që nuk mund ta shpjegojnë kurrfarë psikologjish...* (V. 47); *Në fëmijëri ia kam ndier lezetin skëterrik jetës* (Nj.d. 261); *Në Shtëpinë e të Çmendurve u jepen shpërblime, çmime, medalje e dekorata atdhetare të mençurve të çmendur dhe të çmendurve të mençur dhe këto shpërblime, çmime, medalje e dekorata atdhetare atyre u jepen për kontributin që i kanë dhënë Vendit me mençurinë e tyre të çmendur apo me çmendurinë e tyre të mençur; të jesh atdhetar është gjithmonë e leverdishme e më së shumti është e leverdishme të jesh atdhetar që lavdëron të çmendurit e mençur;* (N. 392).

Како што може да се забележи, синтагмите „невина грешница, материјална мистерија, неколно задоволство, на умните луди и лудите мудри, со својата луда мудрост или со својата луда лудост“, се логично несогласни зборовни врски. Значењата на зборовите што ја создадоа фигурата на оксиморон се целосно спротивни и носат посебна стилска вредност и силни емоционални нијанси.

Силни оксиморони се создаваат и во толкувањата на зборовите на Скриениот речник на Чапари. На пример: *FATKEQËSI – në qoftë se të sundon i etshmi për sundim; dhe në qoftë se të mëson i çmësuar; dhe në qoftë se të lavdëron i padituri; dhe në qoftë se të dashuron i*

<sup>121</sup> Milivoj Solar, *Hyrje në shkencën për letërsinë*, Tiranë, 2002, стр. 77 (прилагоден од Фљореша Дадо).

<sup>122</sup> Christina Alm – Arvius, *Figures of speech*, Sweden 2003, стр. 135.

*tredhuri* (Nj.188). Преку спојување на зборовите со спротивно значење авторот ја исмејува албанската реалност.

### 3.10. ИРОНИЈА

Иронијата се провлекува низ целото книжевно и новинарско творештво на Р. Ќосја. Особено неговите романи се разликуваат со критички дух, почнувајќи од ироничен став до остра сатира.

Ироничниот став на писателот се појавува во првиот роман *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, 1974 (Смртта ми доаѓа од таквите очи), особено во расказот *Deklarata* (Декларација); во вториот роман *Një dashuri e shtatë faje*, 2003 (Една љубов и седум вина), каде иронијата се надополнува со антитеза; во третиот роман *Nata është dita jonë*, 2007 (Ноќта е нашиот ден), иронијата се доминира од сатирата (*tregimi Shtëpia e të çmendurve*, приказната Куќата на лудите) и на крај во четвртиот роман *Bijtë e askujt*, 2010 (Ничии синови) каде што авторот зазема ироничен став кон минатото, додека кон актуелноста - сатиричен став.<sup>123</sup>

Романите на Ќосја, преку ироничен и сатиричен јазик, открива различни аспекти на реалноста во албанското општество. Особено, иронијата се користи во романите *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) и *Bijtë e askujt* (Ничии синови).

Неговиот ироничен став се одразува и кон минатото и кон сегашноста. Тој ја потсмева албанскиот и југословенскиот комунистички систем, сервилноста кон овие системи; демократијата, која тој ја нарекува демократија на бивши комунисти; политичари, особено демократскиот лидер; сервилноста кон странците; псевдоинтелектуализмот, лажната величественост; морална деградација и многу негативни појави на албанското општество. Иронијата на романите на Р. Ќосја е главно социјална иронија и доста конкретна, која се однесува на познати реалности и историски настани.<sup>124</sup>

<sup>123</sup> Ag Apolloni, *Parabola postmoderne*, Prishtinë, 2016, стр. 232.

<sup>124</sup> Ag Apolloni, *Цитирано дело*, стр. 320.

Иронијата на авторот силно го погодува комунистичкиот систем во Албанија. Фигурата на иронија ја открива реалноста на албанскиот живот во комунистичкото општество: *Në komunizëm çdo gjë quhej shtetërore. Shtetëror ishte njeriu. Shtetërore ishte martesë. Shtetërore ishte lindja. Shtetërore ishte vdekja. Megjithëse disa njerëz, disa lindje dhe disa vdekje, ishin më shtetërore se disa të tjera. (B.a.1. 122); Çka do të heqin fëmijët e tij! Kush do të kujdeset për ta? Sigurisht shoqëria jonë, shoqëria jonë, që s'e len askënd keq! (V. 59).*

Преку изразеното *shoqëria jonë, që s'e len askënd keq* (нашето општество никог не го остава во беда), се подразбира спротивното, односно неговите деца ќе останат без никаква грижа.

Комунистичкиот систем на Косово, односно југословенскиот комунизам, исто така се иронизира од Косја. Според А. Аполони, иронијата е главната фигура на целиот негов опус, преку кој тој ги поништува „светите“ псевдовредности (братство-единство, изолација) на југословенскиот тоталитарен систем.<sup>125</sup> Инфериорноста и сервилноста на Албанците кон југословенската влада е особено иронична: *Ne kemi dy fëmijë: Jetonin e Mirandën - të dy shkojnë në tetëvjeçare, në gjuhën shqipe dhe mendojmë, nëse u ecën shkolla, t'i dërgojmë pastaj në shkollë të mesme, në gjuhën serbokroate: le ta mësojnë mirë edhe një gjuhë, se kush e di shqipen. Gjuhë e vogël, e rëndë, që shkruhet me tridhjetë e gjashtë germa, s'ka literaturë. (V. 99).*

Косја со иронија ги опишува особините на комунистите, односно толкува што е зборот комунист, како во следниот извадок: *Комунист – ai që ta shtrëngon dorën si me darë; që kur të thotë mirëmëngjesi, mirëdita, mirëmbrema a tungjatjeta dëgjohet një orë larg; që ecën drejt si të kishte thupër hekuri në kurriz; që shikon vetëm përpara pa e kthyer kokën asnjë centimetër në të majtë dhe, mos o zot, në të djathtë; që në fillim të çdo kongresi e këndon Internacionalen e në fund me dhjeta minuta i duartroket vendimet e miratuara; që pjesën më të madhe të jetës e kalon duke duartrokitur e duke brohoritur kur RROFTË e kur POSHTË. (Nj.d. 200)*

Во следниот текст, преку иронијата се опишува една ќелија во комунистичките затвори, која не ги исполнува ниту основните услови за живот: *Nuk e quaj të nevojshme të theksoj këtu se më kanë futur në një qeli, që është aq e gjerë dhe aq e gjatë, saqë kurrë nuk mund*

---

<sup>125</sup> Ag Apolloni, *Цитирано дело*, стр. 66.

të shtrihem i tëri në betonin e saj dhe aq e ndritshme, saqë kurrë nuk i shoh shuplakat e duarve. (V. 113).

Ќосја, исто така, ги исмева агентите, истражителите и судиите на државната безбедност: *Nuk u ka rënë në mend të më pyesin ku i ka miza veshkat, si mbarset pula apo si pjellin gjarpërinjtë...*(V. 113).

Иронијата достигнува кулминација кога Џезаир чувствува жалење за својот мачител Данјол, како во следниот извадок: *Më besoni, më janë dhimbsur shumë hetuesit, në mënyrë të veçantë Danjolli i Sherkes, të cilit i ka rënë hisja më e rendë e kësaj procedure. Pse më ka rrahur e torturuar mua s'ka gjë, po ai është lodhur shumë, është djersitur vazhdimisht se s'ka pasur kohë të pushojë sa duhet. Në këtë mes, prandaj, dëshiroj t'i kërkoj falje shokut Danjoll dhe t'i uroj suksese në punën e tij të përkushtuar, aq të rëndësishme për mirëvajtjen e rendit dhe të qetësisë në qytetin tonë.* (V. 116).

Како што може да се забележи во горенаведениот оригинален извадок, моќна иронија се создава во описот на Данјол. Дури, според истражувачот Ѓ. Шкуртај, ретки се во целата албанска литература такви саркастични делови со толку впечатлив и убоден јазик како оние што ги среќаваме во овој роман, особено кога станува збор за Данјол.<sup>126</sup> Ќосја силно ги иронизира луѓето без карактер: *Ishte mik aq i përkushtuar, aq dashamirës, aq i përshtatshëm, saqë pa kurrfarë përtese hiqte dorë prej mendimeve të veta dhe u përshtatej mendimeve të mia edhe pse unë i thosha, vazhdimisht i thosha, për shkak se nuk ndihesha mirë kur e shihja se sa lehtë, pa e brejtur asnjë fije ndërgjegjja, i hidhte mendimet e vet para këmbëve të mija..* (Nj.d. 309)

За да се зголеми силата на иронијата, авторот ги именува ликовите со имиња и презимиња со лошо и негативно значење, како што се: Џем Бутаку, Ндоц Пипи, Џемшит Белаја, Мецид Тоја, Туш Душмани и др. Ќосја на многу погоден начин ги опиша особините на овие ликови: *Xhemë Butaku, i cili siç e dini, shquhet me dy cilësi të domosdoshme për të krijuar karrierë të suksesshme politike në Vajazan: shquhet me servilizëm dhe mosdije.* (Nj.d. 321).

---

<sup>126</sup> Gjovalin Shkurtaј, *Pesha e fjalës shqipe*, Tiranë, 2019, стр. 217.

Силна иронија се одразува и кон демократскиот систем во Албанија, кој авторот го нарекува демократија на бивши комунисти: *Demokracia ende është kurvë e mbuluar komuniste! (N. 83)*

Со силна иронија се претставуваат податоци за убиства на луѓе во времето на демократијата: *Për pesëmbëdhjetë vjet demokraci më shumë të vrarë prej njëri-tjetrit se të pushkatuar prej Enverit ((B.a.1. 145)*

Авторот остро го критикува високиот степен на морална деградација во времето на демократијата, како во оригиналниот извадок: *Në të vërtetë, demokracia u ka krijuar kushte që të lirohen prej të gjithë frerëve, që njeriut ia vënë morali e kultura, dhe të tregojnë veset dhe ligësitë e trashëguara. (B.a.1. 25). Krijohet ironi e fuqishme me konceptimin e lirisë: Menjëherë, teksa është kuptuar se dua të jem i lirë, po dëgjoj: liria ka kufij. S'ka liri pa kufi. Çfarë kufijsh? Kufij kanë shtetet, arat, livadhet, fushat e malet, stacionet policore, kazernat ushtarake. Liria nuk ka kufij. Është e pakufishme. E pakufizuar në kohë dhe në hapësirë. Si gjithësia e Ajnshtajnit.(N. 46); Dua të jem i lirë. Plotësisht i lirë. Të gëzoj liri pa kufij. Dua të shkoj ku të dua, të bëj çka të dua, të marr sa të dua dhe çka të dua, të shpërblej e të dënoj kë të dua. Të palloj kë të dua e sa të dua. (N. 46)*

Авторот, исто така покажува, ироничен и презирен однос дури и кон одредени писатели: *Ata që jetojnë duke shkruar vargje, duke shkruar filozofi dhe duke luajtur në teatër, ata duhet t'i mëshirojmë. Ke parë ç'bëhet me ta. Kur i urrejnë u japin dajak e kur i mëshirojnë u japin dekorata! (N. 129); Dallimi midis shkrimtarit të popullarizuar, sot, dhe rrospies, sot, është gjithnjë e më i vogël. Kohët e reja sjellin dhe kritere të reja vlerësuese. (B.a.2. 313).*

Се иронизира интелектуалното ниво на некои високи функционери на нашите институции, како во извадокот:

*Nuk është ajo, Juria e Ministrisë së Kulturës, gjithfarë Jurie: ajo është Juri e përzgjedhur, e përbërë prej kritikësh të përzgjedhur, prej historianësh të letërsisë të përzgjedhur, prej teorikësh të përzgjedhur, prej prozatorësh të përzgjedhur, madje edhe prej një poeti të përzgjedhur, që e dinë çka bëjnë, që kanë shije të hollë artistike, që kanë shikime të mprehta estetike, që kanë dije të madhe teorike, që kanë kulturë të gjerë letrare. Kanë lexuar shumë ata, sidomos, Orioni, i cili, si më pëshpëriti dje ish-i burgosuri politik, Kastriot Çifligu, është kryetar i Jurisë dhe i shikojnë romanët e paraqitura në konkurs jo vetëm prej një ane, ta themi vetëm prej*

anës artistike, apo prej anës gjuhësore e stilistike, por edhe prej anës atdhetare, madje edhe politike e ideologjike. E njohin ata mirë krejt letërsinë evropiane, madje, letërsinë botërore, e në gjirin e saj edhe letërsinë ruse, kineze e japoneze – i njohin ata letërsinë e traditës dhe letërsinë bashkëkohore në gjithë shtrirjen e tyre planetare. E dinë për mrekulli ç'është romani, e dinë historinë, teorinë e tij dhe tipologjinë e tij – e dinë sepse kanë lexuar shumë romane: tradicionale, moderne dhe postmoderne. E dinë ata si përdoret tema në romanin realist, si në romanin historik, si në romanin politik, si në romanin modern – lirik, simbolik, filozofik e si në romanin postmodern. E dinë ata si ndërtohet konflikti në romanin realist, si dobësohet në romanin modern e si shthuret në romanin postmodern! E dinë ata – e kanë dëshmuar me artikuj, me sprova, me trajtesa, me studime e me monografi si është përdorur ndërteksti dikur, në romanin modern, e si përdoret sot në romanin postmodern. (N. 175).

Авторот, исто така, силно го критикува повикот за враќање од муслиманска на христијанска вера на Албанците, сметајќи го како екстремна сервилност кон западниот свет: *...them se thirrja që u bëhet shqiptarëve të besimit islam për kthim në fenë e të parëve e kjo do të thotë në fenë katolike, është thirrje e dëmshme. Pse, imzot Shtjefën? Sepse, ashtu, me atë thirrje, prej qytetërimit dhe kulturës kombëtare shqiptare përjashtohen përbërësit e tjerë qytetërues e kulturorë, të krijuar prej pjesëtarëve të feve të tjera: të krijuara prej ortodoksëve, prej myslimanëve, prej protestantëve, prej jofetarëve, kurse prej jetës kombëtare përjashtohen sot ata që nuk e ndiejnë veten katolikë. Përfundimi logjik është ky: kjo, në thelb, është një thirrje kundërkombëtare. (B.a.2. 84); Domethënë, imzot Shtjefën, se feja islame, së cilës shumica e shqiptarëve i përkasin që më tepër se pesë shekuj, se kultura dhe qytetërimi islam, që bazohen në këtë fe, nuk e shënojnë aspak identitetin shqiptar? e pyet Delina papritmas bashkëbiseduesin tonë, imzot Shtjefnin. (B.a.2. 83).*

Како што може да се воочи од горенаведениот извадок, авторот ја проценува оваа логика како антиалбанска, затоа што според неа, најголемиот дел од албанскиот народ се исклучува од својот идентитет. Исто така, се иронизира брзото збогатување на некои бизнисмени, главно политичари и нивни соработници: *Pasuria nuk krijohet ngadalë, duke numëruar hapat. As karriera politike. (B.a.1. 15); Shiko! Shiko! Sa shpejt dhe sa mirë e keni përvetësuar gjuhën e biznesit bashkëkohor, që e quani aq bukur filozofi moderne e tregtisë në demokracinë liberale! Bravo, miku ynë i dashur! Nuk është e çuditshme, prandaj, pse jeni*

*pasuruar aq shpejt dhe aq shumë saqë jeni bërë ikona e bujqësisë sonë moderne! thotë Garipi. (N. 152); Vetëm një njeri i aftë, i mençur, largpamës dhe gjerëpamës si ai, që e kupton botën kur duhet dhe si duhet, arrin të pasurohet ashtu lehtë dhe ashtu shpejt për një kohë ashtu të shkurtër siç ishte pasuruar Doktori.(N. 191).*

Груба иронија се изразува и против некои бизнисмени кои се обидуваат да се прикажат патриоти, како:

*Me rrethojën e ballkonit, shqiponjën, e dëshmon atdhetarizmin! Ashtu provohet etika kombëtare! Edhe shtëpia, edhe atdhetarizmi. (V. 223).*

Масивната сервилност на Албанците кон странците, а особено кон Американците, се изразува со остра иронија, како во следниов извадок:

*Kështu, si unë sot, këtu, në Arkivin e qytetit dhe në Arkivin e Kryeqytetit, pas rënies së komunizmit, në Shqipëri priten vetëm amerikanët, pjesërisht edhe evropianët, posaçërisht gjermanët, francezët dhe anglezët. Të mëdhenjtë. Pse jo. Kur je i madh, i fortë e i pasur të bëjnë temena të gjithë: i madh e i vogël, prift, hoxhë e kadi, thoshte babai im. (N. 186)*

*Ky me mua është amerikan dhe nuk e ka ditur se për t'u pranuar prej stomatologut duhet të paraqitet një, dy a tri ditë përpara.*

*Amerikan? Amerikan? Çuditet infermierja këmbëleshtë. Nënsh tetas i Shteteve të Bashkuara të Amerikës? Është zyrtarisht në Shqipëri apo është me punë private. Për farë biznesi? Dua ta di që të mund t'i them mjekut.*

*Dhe, si e urdhëruar kthehet te mjeku. Leshi i këmbëve të saj m'i ther sytë! Më shpejt se ç'u kthye te mjeku kthehet te ne: jashtëzakonisht e disponuar.*

*Mund t'ju gëzoj! Mjeku ju pranon menjëherë, si ta kryejë punën me pacientin e ulur. Urdhëroni e uluni, qe, aty, i tregon dy karrige të veshura me lëkurë të zezë. Mund të hyni edhe në dhomën e mjekut në qoftë se nuk ju bezdis gërryerja e dhëmbit. A doni kafe? Ekspres a turke? Me më pak a me më shumë sheqer? Apo pa hiç sheqer? (B.a.1. 353).*

Освен ова, Ќосја ја критикува инфериорноста на Албанците со муслиманска верска припадност во Албанија. Прирачникот што го добива Миран Бушати штотуку излезе од авионот ги содржи следниве податоци за верскиот состав на населението во Албанија:

*25 për qind janë të besimit katolik,*

35 për qind janë të besimit ortodoks,  
27 për qind janë myslimanë të besimit suni  
Dhe 13 për qind janë myslimanë të besimit shiit. (B.a.1. 62)

25 проценти се од католичка вера,  
35 проценти се православни,  
27 проценти се сунитски муслимани,  
и 13 проценти се шиитски муслимани.

Kosja, исто така, го критикува албанскиот печат, поточно ТВ-каналот „Визион плус“ (+), кој писателот го чита Визион крст, т.н. заради снобизам и сервилност кон странците, пред сè пред дипломатските претставници.

Исто така, се критикува феноменот на промена на имињата, без разлика дали се имиња од турско потекло, дали се албански имиња или европски современи имиња (англиски, италијански, грчки, француски итн.), како во следниот подолг извадок:

*E kishte emrin Shqipe. Donte të mos e kishte këtë emër, prandaj vendosi ta ndryshonte. Shkoi në Zyrën e gjendjes qytetare dhe, në vend të emrit Shqipe, mori emrin Melina. Kur e pyetën pse e ndërroi emrin e bukur Shqipe, u përgjigj: dua të shkoj në Kretë e në Kretë emri Melina m'i çel të gjitha rrugët, kurse emri Shqipe m'i mbyll!*

*E kishte emrin Naile. Donte të mos e kishte këtë emër, prandaj vendosi ta ndryshonte. Shkoi në Zyrën e gjendjes qytetare dhe, në vend të emrit që kishte, mori emrin Viktoria. Kur e pyetën pse e ndërroi emrin e bukur Naile, që do të thotë fituese, ajo që e ka arritur qëllimin, ajo u përgjigj: kuptimin e emrit Naile nuk e kuptojnë ata që unë dua ta kuptojnë, kurse emrin Viktoria e kuptojnë të gjithë.*

*E kishte emrin Xhemil. Donte të mos e kishte këtë emër, prandaj vendosi ta ndryshonte. Shkoi në Zyrën e gjendjes qytetare dhe, në vend të emrit që kishte, mori emrin Xhon. Kur e pyetën pse e ndërroi emrin që ia kishin vënë babai dhe nëna, u përgjigj: ka kaluar koha e emrave të tillë!*

*E kishte emrin Emin. Dhe, donte të mos e kishte këtë emër, prandaj vendosi ta ndryshonte. Shkoi në Zyrën e gjendjes qytetare dhe, në vend të emrit Emin, mori emrin Emiliano. Kur e pyetën pse e ndërroi emrin, u përgjigj: çka mund të bëj me emrin Emin në Amsterdam? Asgjë. E,*

*me emrin Emiliano mund të bëj shumëçka se këtë emër e çmojnë të gjithë. (B.a.1, f.429); Ne jemi bërë globalistë para gjithë popujve të tjerë, me emrat e përveçëm; dhe jemi bërë globalistë me emrat e përveçëm edhe para se të shpikej globalizmi! Baba Musai: Për shembull? Tarik Saraçi: Ignjac, Franko, Gabriel, Antoneta, Laura, Domenika, Françeska, Spartak, Akil, Emilio, Odise, Melina, Graciela, Elektra, Riçard, Edison, Robert, Xhorxh, Viktoria, Silvia, Greta, Ingrid, Selamet, Hajredin, Ibrahim, Rexhep, Murat, Hatixhe, Shahzije, Shefkije, Fjodor, Fjodora Kozma, Misha, Dejan, Damjan, Nada, Svetllana, Todor. E të tjerë. E të tjera. Dhe, kështu, ne, dhe vetëm ne, jemi bërë, njëkohësisht, portugezë, italianë, grekë, bizantinë, rus, serbë, turq, arabë, suedezë, norvegjezë, spanjollë, gjermanë, anglezë, madje, edhe kinezë! E ne pikërisht me emrat u tregojmë të tjerëve se jemi një çervish identitetesh. (B.a.2. 287).*

Ќосја силно го критикува крштевањето на децата со имиња од туѓо потекло, создавајќи на ваков начин „каша идентитети“, што содржи силен саркастичен тон. Исто така се критикува претпочитањето на прехранбени производи увезени од странски земји:

*Kadri Baloku, banor i Lagjes së Muhexhirëve, furnizuesi më i rregullt dhe më i lirë i vetëshërbimeve dhe i shitoreve të artikujve ushqimorë me miell italian, me kërpudha serbe, me xhem kaçash kroate, me keks turk dhe me djathë çek, më përpara bullgar, duke fërkuar faqet e rruara mirë e të lyera me zhilet dhe nivel. (N. 83)*

За ширењето на феноменот на хомосексуалноста се зборува и со остра иронија. На пример: *Atëherë nuk flitej për gjininë e tretë, as mashkull as femër, në të vërtetë mashkull edhe femër njëkohësisht, pjesëtarët e së cilës dikur numëroheshin me gishta, kurse tani, shyqyr zotit, po shtohen përditë e më shumë. (Nj.d. 109); Homoseksualët dhe lesbiket në atdheun e babait tim gëzojnë liritë të cilat ende nuk u janë siguruar me ligje. Do t'u sigurohen, shpejt, se pa i siguruar edhe të drejtat e tyre, Shqipëria nuk mund të bëhet çka duhet të bëhet: anëtare e Bashkimit Evropian. (B.a.1. 88)*

Суптилната иронија се создава и од високите плати на политичарите: *Në Kuvend bëhet diskutim shumë i gjallë për shtesën e veçantë të deputetëve: pse të jetë e vogël sa dy rroga mesatare në Vajazan kur mund të jetë pesë herë më e madhe!? (N. 40).*

Значи, иронично го критикува барањето за зголемување на платата на пратеникот до пет пати поголема од просечната плата во земјата.

Романот *Një dashuri e shtatë faje* (Една љубов и седум вина) е особено богат со јазични конструкции со иронично значење, но очигледно иронијата се забележува при толкување на зборовите на Скриениот речник. Приказната, всушност поглавјето, наречено Скриен речник, што има форма на речник или лексикон, е автентично, метафорично и иронично творештво.

Иронијата се претставува како средство за трагање на објективно-субјективната перцепција на вистината и реалноста, на тешкотиите што се јавуваат кога лажно се користи јазикот, што го изразува светот, всушност многу интересна гледна точка за тоа. Толкувањата на зборовите опфатени во речникот се дадени преку метафора и иронија, иако, пред сè, тие се измислени преку синтеза на податоци и бројни толкувања, така што тие се издигнуваат до повеќесмисловна и општа метафора во рамките на романот како целина.<sup>127</sup>

Иронијата се појавува почесто во фигуративните значења на зборовите. На пример: *рогови* - круна што жената му ја става на мажот; *чаршија* - пазар на озборувања; *вирус* – мал што прави голема штета и сл.

Силна иронија преовладува во целото поглавје *Vdekja e dyfishtë* (Двојна смрт). Ликот по име Куш Акциу е однесен во гробот како починат херој и откако ќе ја прочитаат неговата биографија, се погребува како предавник:

*Në qiellin e Vajazanit është shuar një yll i atdhetarizmit! Ka vdekur një atdhetar i madh, të cilin vajazaniasit aq shpesh e kishin dëgjuar duke u betuar në flamur. (Nj.d. 307).*

Во романот *Bijtë e askujt* (Ничии синови) се постигнува моќен ироничен ефект со вклучување на некои соопштувања од ерата на комунизмот и од ерата на демократијата.

Овие соопштенија, на двата система, се исти по содржина и не ја одразуваат реалната состојба на земјата. Преку нив, Ќосја ги соочува и посочува сличностите на двата система, навидум сосема различни, изразувајќи на тој начин критички став кон обајцата, како во извадокот:

*KUMTIM*

*Qytetarë e qytetare!*

---

<sup>127</sup> Shefkije Islamaj, *Gjuha, ligjërimi dhe fjala*, Prishtinë 2004, стр. 277.

*Ju flet Tirana!*

*Shqipëria socialiste po lulëzon. Është zhdukur analfabetizmi.*

*Është çuar drita elektrike në të gjitha viset e Shqipërisë, madje edhe në fshatrat më të largëta.*

*Mjekët dhe infermieret mbërrijnë edhe atje ku përpara s'kishte shkelur kurrë këmbë mjeku.*

*Asnjë banor i Shqipërisë Socialiste nuk është i papunë.*

*Asnjë plak a plakë nuk janë më pa pensione.*

*Asnjë invalid nuk është më i pasiguruar.*

*Varfëria e popullit është një e kaluar që karakterizonte regjimin reaksionar antipopullor të para Luftës.*

*Shqipëria ka ndryshuar përgjithmonë dhe është bërë shembull për vendet e tjera: marksiste-leniniste, revizioniste dhe kapitaliste!*

*Rroftë Republika Popullore e Shqipërisë! (B.a.1. 430)*

#### СООПШТЕНИЕ

Граѓани и граѓанки!

Ви зборува Тирана!

Социјалистичка Албанија цвета. Неписменоста ја нема.

Електричната енергија е присутна во сите делови на Албанија, дури и во најоддалечените села.

Лекарите и медицинските сестри пристигнуваат дури и таму каде што лекарот никогаш порано не стапнал.

Ниту еден жител на Социјалистичка Албанија не е без работа.

Ниту еден старец и жена повеќе не е без пензија.

Ниту еден инвалид не е веќе неосигурен.

Сиромаштијата на луѓето е минато што го карактеризираше претходниот реакционерен антинароден режим пред Војната.

Албанија се смени засекогаш и стана пример за другите земји: марксистичко-ленинистичка, ревизионистичка и капиталистичка!

Да живее Народна Република Албанија!

Во ова соопштение, социјалистичка Албанија е претставена како најразвиена земја. Искоренувањето на неписменоста, невработеноста, сиромаштијата, го подразбира врвот на спротивното на овие појави.

Следната изјава ја изразува длабоката иронија на авторот кон демократскиот систем, а особено кон демократскиот лидер:

*KUMTIM*

*Qytetarë dhe qytetare!*

*Dëgjomëni ju mua!*

*Dëgjomëni çka ju them unë juve!*

*Unë!*

*Sundimtari juaj!*

*Atdheu ynë po ndryshon me shpejtësi marramendëse.*

*Jemi të parët në Evropë! Me ekonominë tonë entuziaste! Me liberalizimin e tregtisë!*

*Shqipëria 1 lek!*

ПРОГЛАС

Граѓани и граѓанки!

Слушајте ме мене!

Слушнете што ќе ви кажам јас!

Јас!

Ваш владетел!

Нашата татковина се менува со огромна брзина.

Ние сме први во Европа! Со нашата ентузијастичка економија! Со либерализација на трговијата! Албанија 1 лек!

*Jemi të parët në Evropë me shkallën e rritjes ekonomike – sivjet 9 për qind, kurse vitin tjetër do të jetë 13 për qind. Çfarë mrekullie! Franca ka rritjen ekonomike 2 për qind, kurse Shqipëria 9 për qind; Italia ka rritje zero për qind, kurse Shqipëria ka rritje 9 për qind; Gjermania ka rënie 2 përqind, kurse Shqipëria ka rritje 9 për qind; Anglia ka rënie 3 përqind, kurse Shqipëria ka rritje 9 përqind!*

Ние сме први во Европа со стапка на економски раст - 9 проценти оваа година, а следната година ќе биде 13 проценти. Какво чудо! Франција има економски раст од 2

проценти, додека Албанија 9 проценти; Италија има нула раст, додека Албанија има 9 проценти раст; Германија има пад од 2 проценти, додека Албанија има зголемување од 9 проценти; Англија има пад од 3 проценти, додека Албанија има зголемување од 9 проценти!

*Jemi kampionë të Evropës:*

*me mirëqenien dhe me lumturinë e qytetarëve;*

*me përqindjen, qindpërqind, të prokurimeve elektronike;*

*me shtimin e numrit të të punësuarve;*

*me ndërtimin e superstradave dhe të rrugëve të asfaltuara që lidhin fshatrat me qytete dhe fshatrat me fshatra;*

*me furnizimin e qytetarëve me ujë të pijes dhe me energji elektrike;*

*me pajisjen e shkollave me kompjuterë dhe me teknikë tjetër moderne;*

*me shtimin e rrogave të të punësuarve në arsim;*

Ние сме европски шампиони:

со благосостојбата и среќата на граѓаните;

со процентот, сто проценти, на електронски набавки;

со зголемување на бројот на вработени;

со изградба на автопати и асфалтирани патишта што ги поврзуваат селата со градовите и селата со селата;

со снабдување на граѓаните со вода за пиење и електрична енергија;

со опремување на училиштата со компјутери и друга современа опрема;

со зголемување на платите на вработените во образованието;

*me shtimin e rrogave të të punësuarve në shëndetësi, posaçërisht të mjekëve dhe infermierëve e të infermiereve*

*me shtimin e rrogave të ushtarakëve;*

*me shtimin e rrogave të policëve;*

*me shtimin e pensioneve;*

*me kujdesin ndaj invalidëve;*

*me kujdesin e shtetit ndaj të rinjve;*

*me kujdesin e shtetit ndaj të gjithëve;*

*me hapjen e tuneleve që lidhin të gjitha pjesët e kombit!*

*Qytetarë dhe qytetare!*

*Dëgjomëni ju mua!*

со зголемување на платите на здравствените работници, особено на лекарите и медицинските сестри и медицинските браќа;

со зголемување на платите на воените лица;

со зголемување на платите на полицајците;

со зголемување на пензиите;

со грижа за инвалидите;

со грижата на државата за младите;

со грижа на државата за сите;

со отворање на тунели што ги поврзуваат сите делови на нацијата!

Граѓани и граѓанки!

Слушајте ме мене!

*Varfëria, mërgimi, dëshpërimi, vetëvrasja, në atdheun tonë, që ka ndryshuar me shpejtësi marramendëse, janë një e kaluar e hidhur, të cilën vetëm sa mund ta kujtojnë qytetarët tanë të lumtur.*

*Qytetarë dhe qytetare!*

*Dëgjomëni mirë ju mua!*

*Mos harroni çka po ju them unë juve!*

*Unë!*

*Sundimtari!*

*Ata që nuk besojnë çka iu them unë atyre, ata do t'i pësojnë fort pasojat e mosbesimit. Me darët e ligjit do t'u nxirren dhëmbë e dhëmballë! Dhe, jo vetëm aq!*

*Rroftë ekonomia jonë entuziaste!*

*Rroftë demokracia! (B.a.1. 442)*

Сиромаштијата, егзилот, очајот, самоубиството, во нашата татковина, која се смени со огромна брзина, се горчливо минато што само нашите среќни граѓани можат да ги запомнат.

Граѓани и граѓанки!

Слушајте ме добро мене!

Не заборавајте што ви велама јас вам!

Јас!

Владетелот!

Оние кои не веруваат во тоа што им го велама, ќе трпат последици од неверување. Со клештите на законот ќе им се вадат забите и катниците! И, не само тоа!

Да живее нашата ентузијастичка економија!

Да живее демократијата!

Дури и во ова соопштение за јавноста, Албанија е претставена како земја со многу висока економска благосостојба, дури и повисока од некои од најмоќните европски земји, како што се: Германија, Франција, Италија итн. Со силна иронија се карактеризираат и некои соопштенија дадени од демократскиот лидер на Албанија, по повод Новата година:

*Qytetarë e qytetare!*

*Ju premtoj se në Vitin e Ri, në të cilin po hyjmë, sonte, prej orës 24, të gjithë të verbërve, pavarësisht a janë të verbër në njërin sy a në të dy sytë, do t'u vijë të parët. Dhe, do të shohin më qartë dhe më larg se gjithë të tjerët, që i kanë sytë e shëndoshë!*

*Qytetarë e qytetare!*

*Ju premtoj se në Vitin e Ri, në të cilin po hyjmë, sonte, prej orës 24, të gjithë atyre që janë të shurdhër, që nuk dëgjojnë në njërin apo në të dy veshët, do t'ju shërohen veshët dhe do të dëgjojnë më mirë, më qartë dhe më largët se ç'kanë dëgjuar kur ishin të rinj dhe kur veshët i kishin të shëndoshë: do të dëgjojnë çka u flitet të vogël, çka u pëshpëritet, çka u thuhet para syve, çka u thuhet pas shpinës, çka u thuhet ditën e çka u thuhet natën, çka u thuhet në dhoma të mbyllura dhe çka u thuhet në fusha të paskajshme.*

*Qytetarë e qytetare!*

*Ju premtoj se në Vitin e Ri, në të cilin po hyjmë, sonte, prej orës 24, të gjithë atyre që janë sakat prej duarsh, që nuk e kanë njërin dorë a nuk i kanë të dy duart, që nuk e kanë një gisht a nuk i kanë disa gishtërinj të njëres dorë a të të dy duarve, do t'u dalin duar të reja në qoftë se nuk i kanë duart dhe gishtërinj të rinj në qoftë se nuk e kanë një gisht a nuk kanë më shumë gishtërinj. Dhe, kështu, çollakët do të bëhen me dy duar, kurse katër, tre, dy a njëgishtakët do të bëhen pesë apo, madje, edhe gjashtëgishtakë, prej të cilëve Unë pres shumë! (B.a.2. 276)*

Граѓани и граѓанки!

Ви ветувам дека во Новата година, во која влегуваме, вечерва, од 24 часот, сите оние осакатени од раце, кои немаат една рака или ги немаат двете раце, кои немаат прст или тие што немаат неколку прсти од едната рака или од двете раце, ќе се појават нови раце ако немаат нови раце и прсти ако немаат еден или повеќе прсти. И, на тој начин, еднорачните ќе се направат со две раце, додека оние што имаат четири, три, два или само еден прст ќе имаат пет, па дури и шест прсти, од кои очекувам многу! (Б.а.2. 276)

Како што може да се види, овие ветувања го изразуваат ироничниот и сатиричен став на авторот кон овој водач.

## ГЛАВА IV

### 4. ЛЕКСИЧКИ СОСТАВ НА РОМАНИТЕ НА ЌОСЈА СПОРЕД УПОТРЕБАТА

Бидејќи литературата ги рефлектира секое поле од животот и човековата активност, во литературните дела, јазичните средства и начините на изразување се актуелизираат од сите функционални стилови, во зависност од темата што се третира и од идејно-уметничките цели на авторот.

Како што е познато, најважната област што ги разликува различните стилови на литературниот јазик е речникот.<sup>128</sup> Речникот на одреден стил има некои свои одлики, кои го разликуваат од другите лексички слоеви и од зборовите на секојдневната употреба. Овие карактеристики се состојат не само од емотивни нијанси, туку и од обележувачките вредности што зборовите и фразеолошките единици ги стекнале за време на развојот на јазикот.<sup>129</sup>

Во уметничките дела, покрај заедничката лексичка основа за сите функционални стилови на јазикот, често се користи еден слој зборови со потесно поле на употреба, карактеристичен за одредени стилови.

Литературното дело опфаќа избрани зборови, кои ги типизираат ликовите и социјалните средини, зборови на разговорниот стил и дијалектни зборови, застарени зборови (историзми, архаизми), нови зборови создадени од авторот итн. Јазикот на книжевноста се одликува со употреба на избрани зборови кои „звучат пријатно“, зборови што подобро ги изразуваат чувствата и односот на авторот.<sup>130</sup>

Вокабуларот на јазикот на писателот може да се подели на различни начини, во зависност од критериумите за класификација. Во оваа докторска дисертација, ние го групиравме вокабуларот на романите Ќосја според овие критериуми: според сферата на употреба, според значењето и според изворот (потеклото).

---

<sup>128</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2006, стр. 247.

<sup>129</sup> Jani Thomai, Цитирано дело, стр. 249.

<sup>130</sup> Jani Thomai, Цитирано дело, стр. 296.

#### 4.1. ЛЕКСИКА НА РАЗГОВОРЕН СТИЛ

Познато е дека разговорниот функционален стил се состои секоја непосредна комуникација што се одвива во разни ситуации од секојдневниот живот без формални или службени односи. Во разговорниот стил, во потполност се врши комуникативната функција на јазикот и заедно со него, соговорниците ја исполнуваат и функцијата на емотивно и субјективно изразување.<sup>131</sup>

Во овој стил се користат разновидни лексички средства со посебни семантички и емоционални нијанси, користени во секојдневниот говор. Субјективноста на соговорниците е една од главните одлики на разговорниот речник. Секое средство што служи за изразување на емоции, желби или волја, наоѓа поле на актуализација.<sup>132</sup>

Уметничката литература опширно го репродуцира разговорот, па оттука и лексиката на разговорниот функционален стил има честа употреба во книжевните дела. Многу од овие лексички единици станаа средства на јазичниот и уметничкиот израз на писателот. Литературното дело на Ќосја вклучува богат лексички предмет од секојдневниот разговорен стил. Овие лексички единици се користат не само на јазикот на авторот, туку и на јазикот на ликовите, со цел да се изрази субјективноста и да се подобрува експресивноста.

Зборовите со ориентално потекло што се користи во разговорниот стил на албанскиот јазик се среќаваат доста често во романите на Ќосја, како на пример: *açik, bash, hiç, boshllëk, hallakat, hamall, gajle, sakat, bollëk, huq, çehre, amanet, marifet, horr, karshi, nam, gjind, takëm, vesvese, hatër, hesape, lyp, rrenë, muhabet, sherr, zor, hatër, burrëzi, takat, zatet, zarar, mësa, takëm, tollovi, temena, xhanëm* и др. Повеќето од овие зборови имаат стилистички неутрални соодветни зборови.

Преку употреба на ориентални зборови во нови јазични врски, се постигнуваат нови изразни и стилски вредности, се создаваат оригинални стилеми со висока

експресивност. Во овие врски зборовите ја прошируваат сферата на значењето, стекнуваат нови значења и нови семантички нијанси. Голем број стилеми се изведени од именки, како на пример во следниов извадок: *Atij i vijnë shumë vizitorë, të paralajmëruar dhe të paparalajmëruar: për t'i ofruar bashkëpunim; për të kërkuar punë, për të kërkuar ndihma të ndryshme; për t'i shprehur nderime e për çka mos tjetër, kurse ai të gjithë i pret mirë, siç duhet t'i presë mysafirët çdo shqiptar që s'i ka harruar ende **adetet e bujarisë!** (N. 117); Dhe, qeshim kështu gjatë, dhe kështu të madhe, dhe kështu shfrenueshëm, të bindur se nga një gaz i këtillë, i papërmbajtur, do të shkrihet krenaria e tij e rrejshme, **fodullëku i tij i marrë, serioziteti i tij bosh.**(N. 191); Dhe, kështu, do të na kalojnë nëntë javë që Zotit Kajkush nuk arrijmë as t'ia dëgjojmë zërin e lëre më t'ia shohim surratin: atë surratin e tij që Garipi e quante **surrat rrasik**, kurse Demi **surrat shpatuk**, thuajse rrasik e shpatuk nuk kishin të njëjtin kuptim: **surrat i rrafshët** si të kishte kaluar farë traktori përmbi të. (N.f. 297); Ai ishte **saraçi i takëmeve të kundërrevolucionit.** (B.a.1. 328).*

Стилеми изведени од прилози се помалобројни, но со висока експресивност, како: *Janë martuar **taze.** (N.f.17) – Тој, таа е новоженет (новомажена). За изразни стилски цели, Ќосја користи дури и скратени форми на глаголот: Dhoma tjetër, **ngjit** me dhomën e fjetjes....(B.a.1. 83); Mos të **kish** vjedhje nuk do të kishte brava. (B.a.1. 264)*

Прилогот на разговорниот стил *bash* „токму“ има честа употреба во романите на Ќосја, како во следниот фрагмент: *E di se nuk je **bash** artist, por përpiqu!* (B.a.2.218); *Saktë. Bukur, do t'i them edhe pse nuk dija **bash** asgjë për artizanatet, aq më pak për ato të Prizrenit.* (B.a.1. 119); *Kurrë s'ke dëgjuar lutje më të çuditshme, a?Kurrë. Bash kurrë. (N. 53); Prej rrobave pothuaj të reja, bojëkafe, që kishte veshur, prej këmishës ngjyrëvjollce të butë, prej kravatës së mëndafshhtë ngjyrë hiri, që nuk i shkonte **bash fort** me ngjyrën e këmishës. (B.a.2. 115).*

Карактеристика на разговорниот јазик, која често се забележува на јазикот на романите на Ќосја е градацијата. Градацијата на сврзниците често се среќава, особено составниот сврзник *dhe* „и“, на почетокот на речениците или параграфите, како во извадокот: *Dhe, për shkak se vdekjen e doja më shumë se jetën në atë burg, pa menduar më tepër kisha vendosur të shkoja në shtëpinë ku kisha lindur. Dhe, kisha shkuar. Dhe, kisha arritur pa më dëgjuar askush, as i madh, as i vogël, t'i merrja diplomat, fotografitë, copat e gazetave,*

*dorëshkrimet, e disa shkresurina të ndryshme, të cilat posa arrita në Vajazan, ia dorëzova shokut Misha. Dhe, mandej shkrova një copë letër në të cilën prindërve nënës e babait, dhe motrës e vëllait, gruas e fëmijëve, u tregoja se kam arritur të ik prej burgut dhe në qoftë se kam fat do të dal në shtet tjetër dhe se do t'i njoftoj, menjëherë, në qoftë se arrij gjallë, se ku do të jem, në cilin shtet. Merret vesh, kjo nuk do të jetë punë e lehtë por kur njeriu do që të bëjë diçka s'ka gjë që s'bëhet. Dhe, si kisha hyrë – i padiktuar, po ashtu do të arrij të dal – i padiktuar edhe prej shtëpisë, edhe prej qytetit! (B.a.2. 68).*

Во разговорниот јазик семантиката на исказот е доста условена од ситуацијата и контекстот, значењата се надополнуваат со околината или со нелингвистички средства. Имено, често пати во дијалогот се употребуваат нецелосни јазични конструкции, недовршени реченици и фрази. Неретко со еден збор се искажува цела ситуација или дејство, преземајќи ја улогата на реченицата, се разбира елиптична. Овие конструкции наоѓаат актуализација доста често во прозата на Ќосја, како во извадокот:

*Në derën e burgut dhe në derën e oborrit të burgut, vërtet, nuk kishte roja!*

*Isha pa gjë në dorë!*

*Isha i veshur në veshjen e urrejtur të burgut!*

*Pa thikë a shish!*

*Pa revole a automat!*

*Pa bukë e ujë!*

На вратата од затворот и на вратата од затворскиот двор, навистина, немаше чувари!

Бев без ништо во рака!

Бев облечен во омразена затворска облека!

Без нож или анџар!

Без пиштол или автомат!

Без леб и вода!

*Pa lugë e pirun!*

*Pa fletore e laps! (B.a.2. 66)*

*Bie celulari i saj.*

*E shikon kush e thërret.*

*Nuk përgjigjet.*

*Zbehet.*

*Është e shqetësuar. (B.a.1. 263)*

Без лажица и виљушка!

Без тетратка и молив! (Б.а.2. 66)

Свони нејзиниот мобилен телефон.

Ја гледа кој го бара.

Не одговара.

Избледува.

Таа е загрижена. (Б.а.1. 263)

*Ndërruan rrobat! Vetullat! Flokët! Si personazhet e Molierit.*

*Të Gogolit.*

*Vetëm një gjë nuk mundën ta ndërrojnë! E dini çka nuk mundën të ndërrojnë?*

*Shpirtin! u përgjigj vrap Hari, alias Hajdari. (B.a.1. 224)*

Се пресоблекоа! Веѓи! Коса! Како ликовите на Молиер.

Од Гогољ.

Само едно не можеа да променат! Дали знаете што не можеа да променат?

Душата! одговори Хари, алијас Хајдари. (Б.а.1. 224)

Друга карактеристика на разговорниот функционален стил е употребата на зборовите со фигуративно значење, што е една од формите на изразување на субјективниот став и тенденцијата за нагласување или зајакнување. Доста често се употребуваат споредбите и метафорите, како во следниот извадок:

*Më kishte shtrirë përdhe **sikur të isha thes i zbrazët i grurit** (V. 30); Fjalët e shokut Misha më lëshohen **si saç i skuqur në kokë** .(B.a.2. 179); Shikoje, shikoje edepsëzin si fluturon, si fluturon **si korbat kur i vërsulen stërvinës** (V. 50).*

*E kishte kuptuar se edhe ai, edhe miku i tij, ishin viktima, akoma të gjalla, që strapacoehshin në rrjetën e gjerë, të fortë, që në qytetin e Vajazanit e kishte hapur **merimanga më e rrezikshme, e quajtur Danjolli i Sherkës**. (V. 79); do t'ju përgjigjem sinqerisht, pa e shtrembëruar aspak të vërtetën, siç po e shtrembërojnë sot gazetarë, publicistë, historianë, të*

*cilët kanë ndërruar qyrkun dhe, politikanë, po ashtu qyrkndërruar, në të vërtetë politikanë të vetërpur nga larja e së kaluarës. (B.a.1. 103).*

Исто така, чести се хиперболите за количество, дадени преку бројки во кои броевите го губат значењето како маркери на одредена количина:

*... i sjellim numrat e telefonave të tij të zyrës dhe të shtëpisë, por ai kurrsesi nuk na del: celularët mbyllen, kurse në telefonat e zyrës na del sekretaresha e tij, me njëqind e një shpjegim pse nuk është në zyrë e ajo nuk e di ku është e në telefonat e shtëpisë na dalin herë e shoqja, herë i biri e herë e bija, po ashtu, me nëntëdhjetë e nëntë shpjegime mbi punët e tij, që s'e lejojnë me javë të vijë në shtëpi! (N. 297)*

#### 4.1.1. ДИЈАЛЕКТНА ЛЕКСИКА

Реџеп Ќосја одлично го владее дијалектот, особено е длабок познавач на североисточните дијалекти на албанскиот јазик, неуморен трагач по народниот збор и израз и вреден обработувач на албанскиот јазик. Тој прави свесни и намерни напори да ја прошири употребата и да ја оживее дијалектната лексика, високо ја цени улогата на народниот јазик во збогатувањето на албанскиот стандарден јазик.

Народниот јазик е важен извор на збогатување на неговите романи, односно тој е извонреден корисник на лексичко и фразеолошко богатство. Ќосја е еден од најголемите писатели кој, како што истакнува лингвистот Валтер Мемиша, внесува вредни единици во стандардната албанска лексика и истакнат мајстор кој вешто обработува и создава зборови, изрази и специфичен збороред. Тој црпи зборовите од ограничениот употреба и ги воспоставува во поширок круг и со поголеми можности, со тенденција да ги воздигнува како составен дел на албанскиот стандарден јазик.<sup>133</sup>

Изборот и употребата на дијалектни и регионални зборови во книжна (книжно-литерарна) лексика е условен од повеќе фактори. Според истражувачот Јани Томаи, нивната употреба зависи од: општите јазични одлики на авторот, културната и јазичната

<sup>133</sup> Valter Memisha, *Studime për fjalën shqipe 2*, Tiranë, 2015, стр. 125.

оформеност, родниот говор и дијалект (и покрај тоа што се школувал на литературен јазик), надворешни јазични влијанија, склоност кон овој или оној вид на говорот, духовна блискост со други автори итн.; како и од општите одлики на литературното дело (литературен жанр, тема, субјекти, ликови, настани, време, место и сл.).<sup>134</sup>

Бидејќи јазикот на Реџеп Ќосја е широко заснован на дијалектот, народната лексика зазема видно место во сите негови романи и доаѓа како збогатувачки лексички и стилски елемент. Од народниот извор тој секогаш креативно вовлекува и пренесува мноштво зборови, фразеолошки изрази и кои го отсликуваат народниот дух и најубавите регионални бои, но кои се раствораат и природно се мешаат со нормативните литературни форми, правејќи го јазикот на своите дела богат, но исто така и остар; доброзвучен и уникатен, но исто така моќен и со големо влијание врз читателот.<sup>135</sup>

Во рамките на дијалектните зборови Ќосја во своите романи вклучува лексички единици од секојдневна употреба и лексички единици од поограничена употреба. Општо земено, јазичниот материјал е исцрпен од североисточното наречје на албанскиот јазик, од северозападното наречје (родното место на авторот, Вутај, Црна Гора) како и од руралните области и урбаните центри на Косово (особено од Приштина).

Ќосја ги користи дијалектните зборови со експресивно-стилски функции, за да го карактеризира јазикот на ликовите, на околината, актуелизирање на времето на настаните итн., како и со основна улога на зборот, односно за означување, обележување, стилски неутрални. Ќосја е еден од авторите „кој вклучува дијалектни средства во јазичната норма на нивното дело, со еднакви права со научно-литературната лексика.“<sup>136</sup> Дијалектните зборови во делото на Ќосја се интегрираат сосема природно.

Со посебна творечка умешност, тој синтетизирал одредени дијалектни одлики во општонационалното. Во врска со употребата на дијалектните елементи во романите на Ќосја, истражувачката Шефкије Исламај вели дека „употребата на дијалектни идиоми, односно дијалектни елементи на различно јазично ниво е условена од уметнички цели и секогаш може да се смета за литературна. Може да се каже дека многу морфолошки,

---

<sup>134</sup> Jani Thomai, *Leksiku dialektor e krahinor në shqipen e sotme*, Tiranë, 2001, стр. 135.

<sup>136</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë 2005, стр. 106.<sup>137</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor, në Gjuha – teksti dhe konteksti*, IAP, Prishtinë, 2014, стр. 285.

лексички, фразеолошки елементи, дури и синтаксички конструкции, иако ни се чинат како дијалектни, можеме да ги сметаме повеќе како елементи од гегискиот дијалект веќе интегрирани во стандардниот јазик.<sup>137</sup>

Дијалектната лексика користен од авторот вклучува мноштво зборови од различни сфери на употреби, зборови и изрази што го отсликуваат материјалниот и духовниот свет на Албанците, кои припаѓаат на различни лексичко-граматички категории, како што се: имиња, придавки, глаголи, прилози, предлози, заменки и др.

Најбројни дијалектни зборови се **именките**: *ajnik* “*erë e lehtë*”, *bistek* “*gërshet, bishtalec*”, *çuk i mjekrës* “*vrime e mjekrës*”, *dyzen* “*grim, makijazh*”, *dyrek* “*tra*”, *ferk i sabahut* “*fillim i agimit, ag*”, *huj* “*qeif, dëshirë*”, *ilaka* “*farefis*”, *kalenicë* “*enë e thellë, zakonisht prej balte*”, *kallushan* “*djalë a burrë syzi, flokëzi e me fytyrë pak të zeshkët*”, *mualife* “*fjalë të kota, dokrra*”, *nevc* “*inat*”, *ponicë* “*enë prej balte*”, *qykë (e sakicës)* “*tun i sëpatës*”, *maza e qepës* “*cipa e qepës*”, *minak* “*njeri trupvogël*”, *në nesre* “*të nesërmen*”, *paqllak* “*pastërti*”, *përçik* “*pëllëmbë*”, *rrashtë* “*kafkë*”, *rrakshaja* “*rrangulla*”, *sehire* “*magji*”, *stupc* “*shkop i trashë e i gjatë*”, *sugar* “*fëmija më i vogël*”, *shkujë* “*rrymë ere*”, *tarak* “*dem*”, *takrravate* “*qikërrima*”, *tlina* “*të mbathura të gjata deri në fund të këmbëve, benevrekë*”, *tlyn* “*gjalpë, yndyrë*” и др.; потоа **придавките**: *baksuz* “*i pafat, fatkeq*”, *rrupaçake* “*trashaluqe*”, *i rrokatur* “*i matufosur*”, *i rrastë* “*i ngjeshur*”, *i zatetur* “*i mbushur*”, *i mbramë* “*i fundit*”, *i mërrolur* “*i ngrysur, i vrenjtur*”, *shkepan* “*çalaman*”, *shties* “*shtinjak*”, *i shpërralluar* “*i paturp, i pacipë*”, *i djeshit*, “*i djeshëm*”, *paqejf* “*që është pak i sëmurë, i pamundur*”, *i tujgur* “*i njomur, i qullur*”, *zhugan dhe i zhugaftë* “*që e ka zgjeben*”, *i vizllueshëm* “*shkëlqyes*”, *vizdrak* “*truplidhur*” итн.; **глаголите**: *curulatem* “*luhatem, lëkundem*”, *cof* “*ngordh*”, *kitrrohem* “*hip në lartësi, ngjitem si ketër*”, *kall* “*ndez*”, *koptis* “*ngjitem, kapërcej*”, *maroj*, “*ndërtoj*” *mshel* “*mbyll*”, *paqejfem* “*sëmurem*”, *pehatem* “*lëkundem*”, *petullohem* “*pispillosem*”, *përthekoj* “*mbërthej*”, *përvjedh* “*mundohem të bëj diçka fshehtas*”, *rruncall* “*shkurtoj, zvogëloj*”, *shiloj* “*shaj rëndë*”, *shafit* “*shemb, rrënoj*”, *torolanget* “*rrokulliset*”, *xigloj* “*gudulis*” и др.; **прилозите**: *cucërrak* “*galiç*”, *cipciricullak* “*zhveshur, lakuriq*”, *currik* “*prapa*”, *plyma* “*tufa*”, *plyma-plyma* “*tufë-tufë*”, *hapekrah* “*e hapur krejtësisht*”, *rrapitoll* “*përdhe, përtokë*”, *përtëkimë* “*tërthor*”, *rrum* “*rrafsh, pikërisht*”,

<sup>137</sup> Shefkije Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor, në Gjuha – teksti dhe konteksti*, IAP, Prishtinë, 2014, стр. 285.

*herëdokurdo* “herët a vonë”, *hanedane* “gjithmonë, gjithherë”, *fikall* “vetëm, fillikat”, *dikah* “në një vend të pacaktuar, diku” итн.; **заменки, предлози и партиципи на глаголи** има помалку: *çkamos* “gjithfarë gjërash, çmos”, *has* “bash, pikërisht”, *do* “disa”, *dofarë* “ca”, *farë* “kurrfarë, asnjë; ndonjë”, *kishe* “gjoja”, *krye* “pas”, *përfundi* “nën”, *qe* “ja”, *sall* “vetëm” *tjetërçka* “diçka tjetër” и др.

Како што е познато, во дијалектот се користи голем број лексички заемки што останаа во границите на одредени говори или поминаа во застарениот слој на лексиката (историзми или архаизми). Дури и заемките од други јазици, кога тие се навлегуваат само на еден дијалект, како што се зборовите *uzdajë, kërtolla, stap* „узда, компири, стап“ (од словенските јазици), кои се познати и се користат само во северниот дијалект, се дијалектизми.<sup>138</sup>

Меѓу лексичките единици од странско потекло во дијалектниот јазик, што се присутни во романите на Ќосј, а добар дел од нив се турцизми како: *hallhalle* „нараквица“, *bez* „вид на тенка ткаенина“, *baksuz* „баксуз“, *bigajrihak* „без причина, залудно“, *allahile* „аман, те молам“, *dugajë* „дуќан, продавница“ итн. Заемките од српски јазик се прилично мали: *policë* „полица“, *otrov* „отров“ итн. Голем број позајмени зборови од ориентално и словенско потекло веќе поминале во застарениот, како што се: *zengjin* „богат“, *tyxhar* „трговец“, *tabut* „ковчег“ итн. (ориентални заемки) и *kasnes, kalenicë* и др. (од српскиот јазик) главно се користат за стилистички цели.

Дијалектната лексика, како и целиот лексички состав, е во постојано движење, одредени лексички единици ги надминуваат границите на дијалектот и влегуваат во општата научно-книжевната лексика. Преминот од дијалектната во научно-литературната лексичка сфера зависи од повеќе фактори, од „реалните вредности на зборовите и потребите што другите нивоа на јазик ги имаат за нив, т.е. од објективни фактори, но и од свесната активност на писатели, публицисти, лингвисти итн. за да ја прошират сферата на употребата на дијалектните зборови, т.е. од субјективни фактори.“<sup>139</sup>

Бидејќи книжевното творештво на Ќосја опфаќа широк временски период (започна во 1974 година до ден денеска), многу дијалектни зборови што се користеа во

<sup>138</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002, стр. 232.

<sup>139</sup> Jani Thomai, *Leksiku dialektor e krahinor në shqipen e sotme*, Tiranë, 2001, стр. 31.

неговите романи, со текот на времето ги преминаа границите на дијалектот и влегоа во стандардниот јазик, како што се: *birë, cof, konop, kallkan, kutullaç, lidhak, ndreq, përbiroj, përvidhet, plasë, strajcë, shkurrajë, vurratë, tubohem, rreban, mujshi, tutem, trupoj, tezak, tëlyen, zdralë, zgërdhihet, zheg* и многу други. Не мал број зборови со дијалектно потекло, главно турски зборови, се вклучени во речникот на албанскиот стандарден јазик со белешката *bised*. „разговорен“ (збор од разговорниот функционален стил), како што се: *badihava, bajagi, bash, fiqir, hajvan, kasavet, paqejf, qe, zatet* итн.

Некои од зборовите со дијалектно потекло што веќе се внесени во толковниот речник на албанскиот јазик се обележуваат со белешката *krahin* „регионализам“, користени во првиот роман на Ќосја се: *ajnik* „лесен мирис“, *fisnike* „благородна, дама на куќата“, *ponicë* „земјен сад“ „ , *rrashtë* „череп“, *kall* „пали, запали“, *sugar* „најмало дете“, *shkuj* „промаја“, *i mërrolur* „намуртен“, *zhugan* „шугав“, *përthekoj* „закопча, зафати, преклопи“, *cucërrak* „клекат“, *plima* „букет, купче“, *plima-plima* "купче-купче", *do* "неколку", *sall* "само" итн.

Зборовите кои се прифаќаат во речникот на албанскиот стандарден јазик се елементи за збогатување, лексеми за неутрално означување. Меѓутоа, зборовите со функција за обележување иако стилски неутрални, повеќето од нив во литературните дела добиваат стилистичка функција. Ретки се случаите кога дијалектните зборови дури и кога се употребуваат како стилски неутрални средства за збогатување на речникот да не се користат како изразни средства.<sup>140</sup> Во прилог извадок:

*Përjashta, te dera, në këmbë ose cucërrak si fëmijët tre-katërvjeçarë, pritnin burra e gra, që ishin përzier mes vete si në funeral (V. 180); Dhe ai që e kishte falur të pashëm siç ishte (e ishte i pashëm si ta kishte bërë e Bukura e Dheut) dhe gjindës siç ishte (e ishte më gjindës se shumica e moshatarëve të tij)... (Nj.d. 272); Ami Bue kishte shkruar në kohë të vet se gjithkund shtiesit, zakonisht, paguhen për shërbimet e tyre, kurse në Vajazan dhe në qytetet e fshatrat përreth mund të gjenden edhe pa kurrfarë pagese. (B.a.2. 238); Mbas saj ishte një karrige me rrotë, e veshur në lëkurë të zezë, në të cilën, duke u curulatur, sulltani edhe bënte punët edhe pushonte (B.a.2. 149); Sa fort i kërcasin dhëmbët! Shihet se ka ethe. Ethe të rrasta! (Nj.d. 57); I rruncall mustaqet alla Adolf Hitler (Nj.d. 175) и др.*

<sup>140</sup> Jani Thomai, *Цитирано дело*, стр. 167.

Ќосја користи и зборови со дијалектно значење (семантички дијалектизми), како: *begenis* “*pëlqej*”, *duq* “*shuk*”, *açik* “*ndryshe*”, *dyzen* “*grim, makijazh*”, *qes* “*qëlloj me armë*”, *trus* “*rri, hesht*”, *i trentë* “*i flaktë*”, *i rrastë* “*i shëndoshë*”, *peshkve* “*zift*”, *bile* “*të paktën*”, *shties* “*shtinjak*” и др. Нивната употреба ја збогатува семантиката на зборовниот фонд на албанскиот стандарден јазик со нови значења и посебни стилско-емотивни нијанси. На пример:

*Babai im ishte gjahtar. I trentë!* (B.a.2. 232); *Jam lodhur duke dëgjuar trus këtu, trus aty, fol më të vogël këtu, fol më të vogël aty.* (B.a.1. 45); *Nuk dyshoj se vjen prej një vendi të pasur. Është i rrastë.* (N. 68); *Nuk mund ta kaloj pa e thënë bile një fjali për parathomën e madhe në të cilën do të hyjmë.* (N. 113); *Familja e Tarik Saraçit edhe sot jeton açik të gjitha familjeve të tjera.* (B.a.1. 194) итн.

Ќосја постигнал високи изразни ефекти преку умешното преплетување на обични зборови на народните говори или дијалектизми со зборови од научно-литературниот функционален стил, како во следниот извадок: *Siç jemi marrë vesh me gojë, me gojën e tij, që ia ka shtrembëruar pakëz shtangimi i nervit, si e quajnë, nervus facialis, dhe me gojën time, të Garipit dhe të Demit, ia kemi bërë rrapitol me tokën lokalet e Gazetës së mbrëmjes.* (N. 295); *në vitin 1509, në vitin 1619 dhe në vitin 1729 janë shënuar raste të djegies së grave në tri fshatra të Shqipërisë së Mesme, në pesë të Shqipërisë së Jugut dhe në nëntë fshatra të Malësisë: gjithsej 23 gra. Ato janë akuzuar për sehire si pasojë e të cilave kanë vdekur nuse të reja, dhëndurë dhe foshnja!* (Nj.d. 136).

Во романите на Ќосја со означувачки и стилистички цели се употребуваат често прилозите и супстантивизирани заменки на гегискиот дијалект, како: *kurrkushi, dikushi, gjithkushi, hiçi, hiça, gjithçkaja, çkafi, kurrçkafi, këtuha* „никој, некој, секој, ништо, сè, што, ништо, тука“ и др., како во следниов извадок:

*Është kurrkushi, por jeton si dikushi, shumë i vlefshëm e i çmuar.* (N. 74); *Kazanova nuk është gjithkushi. Është biri i zëvendësministrit të Ministrisë së Resurseve Natyrore dhe frika nuk ndikon në të si në të tjerët!* (N. 267); *Që të dy, i burgosuri dhe i internuari, janë njerëz të veçuar, të privuar lirie, të shtypur, të përçmuar. Janë hiça!* (B.a.1. 409); *Çkafit i tutesh? Kurrçkafit, i them vendosmërisht dhe marr pozitë mbrojtëse.* (V. 239); *Tani ku i shikoj prej këtuhi, prej katit të trembëdhjetë, më duken shumë të vegjël.* (B.a.1. 387)

Исто така, често се употребуваат и гегиските заменки: *farë* (*kurrfarë*; *ndonjë*), *kënd* (*askënd*), *kush* (*askush*), како во следниот фрагмент:

*Burgosja e Tarik Saraçit nuk shkaktoi marrjen e farë masave të veçanta në burg.*(B.a.1. 411); *Ku do të vendosem në Kurnajë? Në farë hoteli? Në farë shtëpie private? Në farë kampi turistik?*(B.a.1. 63); *Kur ulej, ulej ngadalë-ngadalë, më së shpeshti pa kënd afër, por edhe kur ishte kush afër tij, shikimin e hidhte larg, sa më lar që kishte mundësi, dhe....* (Nj.d. 33).

Како што може да се забележува од горенаведениот извадок, заменката *farë* има двојно значење *kurrfarë* dhe *ndonjë* „никаков и некој“. Ќосја ја користи и гегиската честица *dofarë* (*ca*) „некои, неколку“ која се користи пред именките од живи суштества и предмети, обично со пејоративно, презирно значење, како: *Ata, thoshte ai, e jo dofarë Pashko Vasash, Naim Frashërash E Ismail Qemalash duhet të quhen baballarët e Shqipërisë e të kombit shqiptar!* (B.a.1. 314)

Често ги среќаваме и предлози од гегискиот дијалект, како: *përfundi*, *krye* и др., како:

*Siç do ta konstatojnë ekspertët e Sigurimit publik, në xhipin e tij, përfundi ndenjësës së tij, ishte futur sasi e madhe eksplozivi, që do ta çonte në ajër edhe një tren të ngarkuar me hekur!*(B.a.1. 456); *Nëna jonë Tereze u lumturua më 19 tetor të vitit 2003, kurse shenjtërimi i saj do të bëhet krye pesë vjetësh.* (B.a.1. 63)

Поради стилистички цели, за типизација на карактери на ликови или околина, Ќосја користи дијалектни зборови со автентични фонетски, морфолошки или зборообразувачки форми, како: *vraj* “*vras*”, *pleqënoj* “*pleqëroj*”, *rrnojmë* “*rrojme*”, *ckurrjel* “*curril*”, *depsuz* “*edepsëz*”, *jeme* “*ime*”, *falltor* “*fallxhor*”, *fallaja* “*falanga*”, *gërramë* “*gërhitje*”, *haletë* “*alete*”, *kënë* “*këna*”, *megjë* “*mezhdë*”, *dhiej* “*dhjes*”, *mëkatnore* “*mëkatore*”, *sanuk* “*sënduk*”, *çnuk* “*çnduk*”, *shpështillet* “*çmbështillet*”, *planc* - *plëndës*”, *zhag* “*zharg*” и др. На пример:

*Mos e vraj, thotë mëshirshëm.* (N. 63); *Frika, i them, bjen në vete burra më të fortë e më të provuar se ai...* (N. 214); *...një hutim edhe më tinëzisht se qyqja në kokën e Misirit lëshohet në kokën e pasanikut Tarik Tufa, i cili shtang në vend dhe pret çka do t'i bëj shpendi: do t'ia çnukë ato pak flokë që i kishin mbetur apo do të kërkojë floknajë më ë dendur ...* (Nj.d. 83); *përskej*

*Babilonit shkrumb e hi të bërë, kalon, mund ta merrni me mend se kush: Ermira Patozi. Loçka Jeme! (N. 329).*

За типизација на јазикот на ликовите, Ќосја го употребувал и гегискиот инфинитив (кој не е прифатен во стандардната норма):

*... nuk harronte ta pyeste Naile Stringën apo ndonjërin prej mësuesve të tjerë se në çka ishte më së shumti ajo kujtesë e përqendruar:*

*Në numrat a datat – në çka shkëlqejnë, si **me thanë**, ata me pak a me shumë mangësi pamore;*

*Në pamjet e njerëzve, të natyrës e të qiellit – në çka, si **me thanë** shkëlqejnë njerëzit me mangësi, më pak a më shumë foljore;*

*Në idetë, mendimet, besimet, ideologjitë – në çka shkëlqejnë, si **me thanë**, njerëzit me prirje mashtruese (Nj.d.120)*

Од народниот јазик овој голем романиер пренел во своите дела и синтагми и фразеолошки изрази, како: *zogu i qejfit, pika e sabahit, çel sabahu, kupa e kresë, në kupë të qiellit, çuku i mjekrës, qyka e kresë, filan fisheku, i rruar dys, gjithë ditën e lume, ferku i sabahut, si kushi, yst e mbi yst, është në pupa, në stom të varrit* и др., како во следниот извадок:

*... e shqiptonte duke ma fërkuar kokën e duke e ndalur dorën e djathtë ose pas kokës ose në **çukun e mjekrës** (N. 18); Ditën, zakonisht, ndalesha aty ku më çelte **ferku i sabahut** dhe nuk lëvizja vendit edhe po të binin gjyle topash rreth meje. (B.a.2. 94) , ...vetëm flokët i kishin rënë pak në **qykë të kresë** (V. 196); Azë Barbullushi, gatuesja e njohur e Vajazanit, që i ka rritur dhe i ka martuar **si kushi** pesë djem dhe katër vajza, duke bërë flija, sheqerpare dhe bakllava të porositura.(B.a.2. 81); Shumë i uritur dhe shumë i etshëm domethënë se isha me njërën këmbë në **stom të varrit**. (B.a.2. 95) и др.*

Како што е познато, во составот на некои синтагми или фразеолошки единици се среќаваат зборови кои веќе го изгубиле своето основно значење и се користат во овие конструкции со фигуративно значење. Со нивна употреба се постигнува висока експресивност и фигуративност, како во следниот извадок:

*A ju shkon mendja, zotrote, **se ka yst e mbi yst?** (N. 122); Megjithëse ai kurrë nuk ka bërë çfarë kanë bërë disa të tjerë, që sot **janë në pupa** dhe të çmuar prej të gjithëve (Nj.d. 197); Edhe*

*ai, si unë, po kthehej në shtëpi, po kthehej në shtëpi pas një dite, si më tha, shumë të lodhshme në Muzeun e Historisë së Natyrës, ku e kishte kaluar gjithë ditën e lume.* (B.a.1. 8).

Од дијалектниот јазик Ќосја преземал и начин на образување на зборови. Наставките со дијалектно потекло: *-ajë, -an, -ak, -ar, -as, -ishte, -najë, -or / -ore, -tor / -tore, -tar, -tajë, -shëm / -shme, -ues, -yes* итн., во јазикот на Ќосја се доста продуктивни, а веќе се прифатени во зборообразувачкиот модел на албанскиот стандарден јазик. Особено чести се изведените прилози со наставките *-shëm* и *-isht*, како лексичка и зборообразувачка особеност на дијалектот, како и придавките изведени преку додавање на претпозитивен член и суфиксот *-shëm*. Освен овие, сложените зборови се многубројни, но тие „се сметаат како општојазични, а не дијалектни“.<sup>141</sup>

Ќосја ги користел дијалектните зборови како продуктивни термини за изведуваче на нови зборови со средства на албанскиот јазик: *zhagitje* „забавување, одложување“, *pehatje* „нишање, лулање“, *zgërdhirje* „иронично смеење“ итн.

Како заклучок, може да се каже дека литературното дело на Р. Ќосја изнесува богат лексички фонд од народниот јазик. Голем број од ваквите зборови имаат соодветни еквиваленти во албанскиот стандарден јазик, образувајќи дијалектни синоними, некои изразуваат нови семантички нијанси, емоционални и стилистички варијанти.

Романите на Реџеп Ќосја играат важна улога во проширувањето на употребата на дијалектните зборови и во нивното претставување во речникот на албанскиот стандарден јазик. Преку актуализација и разработка на овој лексички слој, постигнати се додавање на нови значења, нови емоционални ефекти, посебни семантички нијанси итн., со кои се збогатил албанскиот литературен јазик со нови обележувачки и стилски изразни вредности. Дијалектната лексика во неговите романи ја проширува и збогатува синонимијата на јазикот, особено стилистичката синонимија (дијалектни синоними, синонимни зборообразувачки варијанти и сл.), лексичката антонимија итн.

Дијалектните елементи кои се користат во творештвото на Ќосја ја збогатија албанската лексика со зборови, значења и фразеолошки единици, повеќето од нив се вклучени во толковниот речник на денешниот албански јазик, а многу други се очекува да бидат вклучени во иднина.

---

<sup>142</sup> Valter Memisha, *Studime për fjalën shqipe 2*, Tiranë, 2015, стр. 125.

Како што истакнува албаноологот Валтер Мемиша, големите писатели донесуваат вредни единици во стандардната албанска лексика, и како умешни резбари и корисници на зборот, го обработуваат литературно и вешто и уметнички го користат во импресивни конструкции. Тие го вадат од тесниот круг, односно од ограничената употреба во поширок круг и со поголеми можности, склони да го направат сопственост на целиот современ албански јазик.<sup>142</sup> Еден од овие големи писатели е и Реџеп Ќосја.

#### 4.1.2. РЕЛИГИСКА ЛЕКСИКА

Бидејќи во едно книжевно дело се отсликуваат сите сфери на општествениот живот, верската лексика, како дел од секојдневниот фонд на зборови на голем број луѓе, се претставува во јазикот на оваа книжевна уметност. Овој лексички слој е важен во рамките на албанската лексика, не само затоа што ги изразува културните, јазичните и религиозните одлики на Албанците, туку и затоа што преку него историски може да се следат јазичните и културните раслојувања на албанскиот јазик.<sup>143</sup>

Во разговорниот стил се употребуваат голем број верски зборови, повеќето од нив со текот на времето станаа дел од општата лексика, како што се: *zot, perëndi, djall, engjëll, hyjnor, agjëroj, bekoj, mëkat, shpirt, mëshirë, hoxhë, prift* „бог, ѓавол, ангел, божествен, пост, благослов, грев, душа, милост, оца, поп (свештеник),, итн. Религиозната лексика на албанскиот јазик, иако поголемиот дел со туѓо потекло, поради нејзиното претставување уште во стара албанска книжевност, се смета за дамнешна и со еднакви права со наследениот фонд зборови на албански јазик.<sup>144</sup> Кај Албанците се употребуваат верски зборови од три религии (муслиманска, католичка, православна).<sup>145</sup>

<sup>142</sup> Valter Memisha, *Studime për fjalën shqipe 2*, Tiranë, 2015, стр. 125.

<sup>143</sup> Shefkije Islamaj, *Gjergj Fishta, Gjuha dhe stili, II*, Prishtinë, 2012, стр. 293.

<sup>144</sup> Shefkije Islamaj, *Gjergj Fishta, Gjuha dhe stili, II*, Prishtinë, 2012, стр. 295.

<sup>145</sup> Shefkije Islamaj, *Gjergj Fishta, Gjuha dhe stili, II*, Prishtinë, 2012, стр. 293.

Во романите на Ќосја наоѓаме лексички единици од трите вери на Албанците (муслиманска, католичка, православна), зборови што ги изразуваат општите концепти на религијата, верските предмети или авторитети, церемонии на верски празници итн. Религиозната лексика во овие романи не е обемна, но претставува важен слој, користен главно со стилска функција. Од ова лексичко поле најчесто се користат следниве зборови:

*perëndi, zot, besim islam, besim katolik, besim ortodoks, bektashinj, muslimanë të besimit suni, muslimanë të besimit shiit, myezin, sure, Kuran, Bibël, Ungjill, mevlud, rigvedë, natë e madhe, I Plotfuqishmi, prift, profet, hoxhë, dervish, sheh, krishterim, dexhal, shenjtor, shejtan, kiamet, klerikë, ungjij, myfti, ferr, meshë, meshtar, predikoj, papë, pelegrinazh, haxhillëk, pastor, ferexhe, imzot, dhjak, xhehenem, e xhuma, avdes, xhami, kishë, teqe; Muhamed, Jezu, Papë, I shenjti Gjon Pali I Dytë, Hasreti Musa, Vatikan, Qabe, Bajram, Kurban Bajram, Krishtlindje etj.* Во делото на Ќосја доста често ни се јавуваат и лични имиња со ориентално потекло: *Muhamet, Abdullah, Ali, Fatime, Emin, Bedri, Bedrije, Sadri, Sabri, Elhami, Sabri* и др.; или христијански имиња: *Marie, Zef, Pjetër, Kolë, Mark, Simon, Nikollë, Martin, Dedë, Shtjefën* (кои можат да се со потекло од средногрчкиот јазик или латинскиот јазик) и др.

Бидејќи со исламска вера се повеќето од Албанците, зборовите поврзани со исламскиот религиозен потстил и исламската култура е доста богата, како што се зборовите: *Allah, Zoti xheleshanu hu, xhami, teqe, e xhuma, avdes, myezin, sure, Kuran, profet, hasreti Musa, imam, hoxhë, dervish, sheh, dexhal, shejtan, kiamet, myfti, haxhillëk, ferexhe, xhenet, xhehenem, haram, hallall, xhebrail, iblis, evlia, mevlud, minare, bismilahi-Rahamir-Rahim, fal sabahun* „Алах, Семоќниот Бог, џамија, теке, петок, абдес, мејезин, сура, Куран, пророк, пророкот Муса, имам, оца, дервиш, шех, деџал, шајтан, кијамет, муфтија, хаџ, превез, рај, пекол, харам, халал, јабраил, иблис, евлија, мевлуд, минаре, бисмилахи-Рахамир-Рахим, клања сабах итн. Присуството на ориентализмите што им припаѓаат на верскиот стил ја зголемуваат народната природа на романите на овој автор.

Одреден дел од овие ориентални зборови образуваат синоними со зборови користени од припадници Албанци од друга вероисповед (католици или православи), како на пример: *djall – shejtan* „ѓавол“, *e xhuma - e premtë* „петок“, *xhehenem - ferr* „пекол“, *haxhillëk – pelegrinazh* „ацилак“, *hallall - e lejuar* „дозволено“, *haram - e ndaluar* „забрането“ итн.

Вакви и слични зборови од религиозната сфера на употреба ги забележуваме во јазикот на одредени ликови или нараторот. Како во следниот извадок:

*Dhe, shumë të tjerë do të më djegin në **zjarrin e xhehenemit**.(B.a.1. 7); Është ditë e **premtë**, ditë së cilës nëna ime gjithmonë dhe gjithkund i thoshte vetëm kështu, siç i them edhe unë- e premtë, kurse babai, gjithmonë e gjithkund, i thoshte ndryshe: **e xhuma**.(B.a.2. 9)*

Personazhet e Qosjes përdorin shprehje të gatshme a formula fetare të ligjërimin popullor, si mos e thëntë zoti, shyqyr zotit, I Madhi Zot, lavdi zotit, të bekoftë zoti etj. P.sh.:

Ликовите на Ќосја, освен зборови, користат готови изрази или религиозни формули на народниот јазик, како на пример: *mos e thëntë zoti, shyqyr zotit, I Madhi Zot, lavdi zotit, të bekoftë zoti* „да не каже Бог, фала му на Бога, Голем Бог, слава на Бога, благослов од Бога“ итн., како во следниот извадок:

*Flitej se ishte ngjitur, **Zoti i madh e di** si, me çfarë mjeti, me litar a me shkallë, me ndihmën e kujt a vetëm të **të madhit Zot**, në murin e oborrit dhe prej murit kishte kërcyer në anën tjetër.(B.a.1. 417); Pas kapitullimit të Italisë fashiste, **lavdi zotit** që kapitulloi....(B.a.1. 308).*

За стилски изразни цели авторот образува синтагми со висока експресивност: **Naivitate biblike. Dhe kuranore.** (B.a.1. 236).

Библиска наивност. И куранска. (B.a.1. 236).

Понекогаш Ќосја користи религиозна лексика за да изрази моќна иронија:

*...në kohën kur babai dhe gjyshi im e lanin me djersë çdo pëllëmbë të tokës që kishin, luanin kumar dhe **prisnin të pasuroheshin me urdhër të Perëndisë**. (B.a.1. 353); Atëherë ende nuk flitej për gjininë e tretë, as mashkull as femrës, në të vërtetë edhe mashkull edhe femër njëkohësisht, pjesëtarët e së cilës dikur numëroheshin në gishta, kurse tani, **shyqyr zotit**, po shtohen dita ditës. (N. 109).*

Во некои случаи, е доведено во прашање или целосно се негира постоењето на Бог:

*Para syve të zotit. **A ekziston fare ai Zot**, aventurat e jashtëzakonshme të të cilit po i shkruaj këtu? Nuk e di.(B.a.1. 423); Ashtu më ndihmoftë Zoti. Më falni, çfarë zoti. Ashtu më priftë fati.(B.a.1. 308).*

Пред Божјите очи. Дали воопшто постои тој Бог за чии вонредни авантури тука пишувам? Не знам. (Б.а.1. 423); Господ нека ми помогне. Извини, каков Бог. Така нека ме предводи среќата. (Б.а.1. 308).

#### 4.1.3. БЛАГОСЛОВИ

Благословите и клетвите, како одраз на човечкиот менталитет, се типични изрази на разговорниот стил, кои се користат во уметничкиот јазик за стилистички цели. Тие се готови и вкаменети изрази, преку кои се изразуваат различни желби.

Во романот на Ќосја, се користат народни честитки, со кои се изразуваат добрите желби што луѓето ги покажуваат едни кон други. Како што е познато, желбите во албанскиот јазик се изразуваат со посебен глаголски вид, односно со оптатив (*mënyrën dëshirore*), дадени и во романите на Ќосја:

*Zoti të bekoftë!*

*U rritsh!*

*Qofsh i uruar!*

*Ta dëgjofsha zërin e mire!*

*U bëfsh i madh si Skënderbeu!*

*U bëfsh i mençur si Naim Frashëri!*

*U bëfsh gojëtar si Gjergj Fishta!*

*U shtofsh me shtatë djem e me shtatë vajza!*

*Pritsh pleqëri të ndershme!*

*Pleqëri të nderuar!*

*Ta ktheftë i madhi zot se unë nuk do të kem rastin ta kthej këtë mirësi!*

*Zoti të ndihmoftë! (Ba.1. 131)*

Бог да те благослови!

Да пораснеш!

Да бидеш среќен!

Да чујам добар глас за тебе!

Да бидеш голем како Скендербег!  
Да бидеш паметен како Наим Фрашери!  
Да бидеш оратор како Ѓерѓ Фишта!  
Да имаш седум момчиња и седум девојчиња!  
Да дочекате искрена старост!  
Почитувана старост!  
Нека ти ја возврати оваа добрина големиот Бог, бидејќи јас нема да имам можност да ти се оддолжам!  
Бог да ти помогне! (Ба.1. 131)

Како што може да се забележува, овие честитки се создадени со метафори и споредби итн., преку кои се изразува желба за мудрост, за високи морални вредности, за зголемување на семејството итн.

#### 4.1.4. КЛЕТВИ

Во романите на Ќосја забележуваме клетви со народно потекло, со кои се посакува одредена несреќа за животот и здравјето на одреден човек, како:

*Zoti të mallkoftë!*  
*Të shitoftë shita!*  
*T'u thafshin duart!*  
*Ta dëgjofsha zërin e zi*  
*T'u shkretuftë shtëpia!*  
*T'u fiktë vatra!*  
*Nëntë shtëpi me një fustan i ndërrofsh!*  
*T'u rrafshoftë varri!*  
*T'u bëftë zemra shkrumb!* (B.a.1. 131)

Бог да те проколне!

Џавол да те земе!

Да ти се сушат рацете!

Да слушнам лош глас!

Нека ти се пустоши куќата!

Да ти се згасни огнот!

Девет куќи со еден фустан да ги смениш!

Гробот нека ти се израмни!

Срцето да ти изгори! (Б.а.1. 131)

Некои од овие клетви создаваат антоними со гореспоменатите честитки и благослови: *Господ да те благослови!* - *Господ нека те проколни!*, *Да чујам добар глас за тебе!* - *Да слушнам лош глас!*, *Да имаи седум момчиња и седум девојчиња!* - *Нека ти се пустоши куќата!* или *Да ти се згасни огнот!* и др.

#### 4.1.5. СОЧУВСТВА

Во текстот на романите на овој голем автор се среќаваат и одредени народни сочувства со кои се изразува утеха по повод нечија смрт:

*Zoti u lashtë shëndoshë!*

*Qofshi shëndoshë!*

*Zoti u dhashtë kyvet!*

*U takofshi në ahiret!* (Nj.d. 320).

Бог нека ве чува здрави!

Бидете здрави!

Господ да ви дава сила!

Да се сретнете во другиот свет! (Nj.d. 320).

## 4.2. ЗАСТАРЕНИ ЗБОРОВИ

Во текот на развојот на албанскиот јазик, од историски или јазични причини, одреден број зборови веќе не се користат во секојдневна употреба, т.е. не се активни, туку преминале во пасивност заедно со предмети или концепти од минатото или се заменети со други зборови. Овие лексички единици го сочинуваат застарениот слој на речникот, а некои од нив сè уште можат да се најдат во дијалектниот јазик, особено турцизмите. Дobar дел на стари зборови и изрази во уметничката литература се користат со посебни стилски изразни вредности.

### 4.2.1. АРХАИЗМИ

Општопознато е дека архаизмите се зборови што во денешно време од активниот поминале во пасивниот слој на зборовниот состав на јазикот, главно затоа што веќе наместо ни се употребуваат нови зборови или затоа што именуваните предмети и појави се замениле со нови. Архаизмите припаѓаат на сите функционални стилови, односно имаат различно значење: именуваат професии, луѓе, предмети, оружја, прибор, храна, особености, дејства, апстрактни поими итн. Овие лексички единици се користат во книжевни дела со стилски вредности, но и со функции за означување.

Ќосја во своето дело оживеал голем број застарени зборови, преземени од старата албанска книжевност или од книжевноста на преродбата, од говорите и дијалектите, како што се: *i gjithmonshëm, i përndritur, botor, vetjet, skajore përderës, lëshojkë, kalenicë, patllake, allti, hapsane, jaran, palldum, llapuzh, gjindje, çervish, qemane, qesat, sabah, sevar, surrat, tyxhar, tabut, sixhim, hyzmeqar, hafije, qemanexhinj, vozagji, veneroj, zengjin, zotrote, shishmane* итн. Најчесто писателот ги користи за да постигне експресивен ефект, да му даде одредена боја на текстот. Преку архаизмите, Ќосја создаде разновидни и многу експресивни изрази, како во следниот извадок:

*Asi çervishi emrash nuk ka në asnjë vend të botës! (B.a.1. 209). ..do të shohim se shqiptarët në pamjen e tij të turbullt ishin një çervish identitetesh, kurse shteti shqiptar ishte një*

**çervish trajtash shtetërore.** (B.a.1. 327); ...e kishin adet të vonoheshin gjithmonë në rastet e tilla vetëm sa mos të ishin të parët, që s'i sheh kush kur hyjnë, prapë e kishin pritur njëri tjetrin në oborrin e gjerë të shtëpisë, të zbavitur me **muhabetin filozofik** të Nderimit të Musës... (V. 44). Dhe, kështu, do të na kalojnë nëntë javë që Zotit Kajkush nuk arrijmë as t'ia dëgjojmë zërin e lëre më t'ia shohim surratin: atë surratin e tij që Garipi e quante **surrat rrasik**, kurse Demi **surrat shpatuk**, thuajse rrasik e shpatuk nuk kishin të njëjtin kuptim: surrat i rrafshët si të kishte kaluar farë traktori përmbi të. (N. 297).

Како што е познато, застарените зборови опстојуваа подолго во разговорниот функционален стил, но со постепено намалување на престижот. Поради ова, како и поради тоа што архаизмите создаваат разновидност поради неприлагодување со бојата на останатиот текст, овој вид зборови се користат и за други цели: за хумор и иронија или за да се покаже дека нешто е надвор од времето, анахроно, како и некој лик.<sup>146</sup>

Ќосја користи застарени зборови за да го карактеризира јазикот на ликовите и околината, како во следниот извадок:

Jepmi tre **napolona**. Duhet të blej një **qemane**. Di t'i bie bukur. Me **qemane** do të fitoj bukën për familje dhe nuk do të kem nevojë të lypë, do të më thotë pa m'u shkoqur! (B.a.1. 99); Thuaja, gati gjithmonë, për bajram e ramazan, për natë të madhe e synetllëk, asaj ia mbushnin një **kalenicë**, të gjetur skaj mureve të avllisë, me lëng të verdhë që do ta digjte edhe gurin e thatë, nëpër të cilin notonin grimca të rralla djathi (N. 27); Përpos se do të më dëgjojnë me vëmendje, si deri tani, tash e tutje **gjindja** edhe do të më shikojnë me vëmendje. (B.a.1. 252).

Во следниот текст, архаизмите имаат за цел да му даваат историска обоеност на исказот:

Në fotografinë në murin përparas në të cilën shihet mjeku i kohës së faraonëve duke ia nxjerrë dhëmbin pacientit me **sixhim** (B.a.1. 336); Kur kalonte trashja nëpër **meranë** e qytetit, dhe i dalloheshin njollat e gazepit ... (V. 26); nuk e kishin mjekuar pse u dhimbseshin të hollat që do të shpenzoheshin rreth saj në ato vite kur ishte **qesat i madh**. (V. 24).

Архаизмите кај Ќосја, покрај тоа што се користат за обележување важни поими за одредено дамнешно време, имаат и висока експресивност: *Edhe pesë minuta, ndoshta, do ta sjellin në Varret e Mëdha atë arkivol përmbi të cilin shtrihet një çarçaf i gjelbër, i qëndisur*

<sup>146</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 107.

skajeve, si dëshmi se **tabuti** ia ka lënë trashëgim rekuizitat e veta edhe ceremonisë së sotme të varrosjes (Уште пет минути, можеби, ќе го донесат на Големите гробишта, тој ковчег покриен со зелен чаршав, везен на рабовите, како доказ дека ковчегот ги зачувал своите реквизити дури врз сегашната церемонија на погреб).

Архаизмите во романите на Ќосја се употребуваат и за замена на странски зборови, како на пример:

*Si edhe figura të tjera **botore**, të dalluar, të çmuara, të dashura në popull... (B.a.1. 366); O, sa i madh është numri **vetjeve**, i grupeve, i shoqatave, i organizatave, që kërkojnë ndihma humanitare, gjithfarë ndihmash humanitare. (N. 228).*

Тие често се користат во контекст заедно со нивните ново зборовни еквивалентни, како во следниов извадок:

*Nuk e kishte harruar as **patllaken**, si kishte qejf ta quante **revolen** në brezin e Isa Boletinit, më të cilën ai kishte shkuar në Londër në Konferencën e Ambasadorëve, në dhjetor të vitit 1912. (B.a.1.cmp. 251); Babai i tij, Jus Saraçi, deri tani është lavdëruar se prej familjes së tyre të madhe kanë dalë edhe njëzet e nëntë **tyxharë** të mëdhenj, siç kishte qejf ai t'i quante **tregtarët** e mëdhenj, të cilët e kanë furnizuar Kurrnajën dhe një pjesë të madhe të Shqipërisë me sheqer, krypë, grurë, stofra, basma dhe mëndafsh. (B.a.1. 201).*

Ќосја ги обновува старите зборови што сè уште се живи во дијалектите: *Çohem në këmbë, i qasem dritares, e mandej, duke u kthyer, vjedhurazi **veneroj** qafën e saj të gjatë, që sa ishim bashkë, gjithmonë e stoliste një gushore e hollë ari... (V. 138).* (Станувам, се приближувам до прозорецот, а потоа, свртувајќи се, крадечки го гледам нејзиниот долг врат, која додека бевме заедно, секогаш ја красеше со тенка златна огрлица ...).

Актуализирајќи ги во одредени контексти, тој создаде моќни јазични и стилски фигури, како на пример:

***Jargët e zotrotes** e shqetësojnë kujdestarin e shtëpisë së tij, i cili po i shëtiste sytë prej njërit kënd në këndin tjetër të dhomës dhe prej dyshemesë deri në tavan. (N. 122); Menjëherë kur kishte ardhur te pika, në kokën e tij ishte krijuar mendimi se lexuesi ishte një **pis millet** që kënaqte boshësinë evt shpirtërore duke marrë shënime nga romani poetik i Xhezairit, Rina dhe Vironi. (V. 287).*

#### 4.2.2. ИСТОРИЗМИ

Тие се лексички единици поврзани со одредени историски и културни фази, кои се отстранети од употреба заедно со предметите или концептите што ги обележуваат. Историзмите, покрај тоа што опишуваат поверодостојно настани и случувања од минатото, се користат и за други стилски ефекти, за иронија, потсмев, критика итн.

Историзми во романите на Ќосја главно се зборови позајмени од турскиот јазик, како што се: *porotë, qatip, gjerdek, zaptije, xharrah, kadi, çirak, eunuk, tellall, kasnec, kasnecoj, mytesarif, kajmekam, defterdar, halijer, qylah, mytesarif, saraj, subash, bujkrobëri, frëngji, aradhë, despot, bajraktar, kajmekam, karamanjollë* итн. Овие зборови се користат за да именува функции, професии и др. (за отсликување на историска атмосфера) и со стилски функции.

Историзмите што се користат за одраз на одредени историски периоди се многубројни. На пример:

*Është familje fetare. Shumë fetare. Islame, natyrisht. Mësa dihet, e dihet bukur shumë për të, prej kësaj familjeje kanë dalë, njëri pas tjetrit, tre **defterdarë** të qytetit tonë – Muhamet, Mexhid dhe Merxhan Saraçi; pesë **kadi**, njëri pas tjetrit – Hajdin, Hajredin, Halil, Haki dhe Halim Saraçi; shtatë **kajmekamë**, njëri pas tjetrit - Abdullah, Abdyl, Ali, Asllan, Abdylhamit, Abaz dhe Abedin Saraçi; dhe nëntë myfti e hoxhallarë – Baki, Bedri, Bajram, Beqir, Bislim, Bilal, Bahri, Began dhe Bahtir Saraçi. (B.a.1. 189); ....edhe vetë kishte luftuar si pjesëtar i **aradheve** partizane.(B.a.1. 56); po ashtu edhe ata që paraqesin mjedisin: Fshatarët gjithmonë i kanë mbajtur të hollat në jastëkë, në jorganë, në dyshekë, në bira të murit, në **frëngji** të stallave! (N. 158); pos bodrumit të verës, ku ruhej vera e treqind vjetëve, dhomës së ekzekutimeve, ku ishte e vendosur **karamanjolla**. (V. 171)*

Преку употреба на историзмите Ќосја создаде споредби со висока експресивност:

*Për Ahmet Zogun thoshte se ishte një politikan dinak, i gjetur për kushtet shqiptare, që kishte bashkuar shumëfytërsinë e **despotit oriental** dhe të **bajraktarit shqiptar**. (B.a.1. 167).*

За Ахмет Зогу кажуваше дека тој е лукав политичар, прилагоден за албанските услови, кај кој се обединиле дволичноста на ориенталниот деспот и албанскиот бајрактар.

(Б.а.1. 167). Во следниот пример, преку историзми, авторот создал споредба со моќен експресивен ефект:

*Fytyra e Nderimit të Musës kishte shkëlqyer ashtu sikundër shkëlqen fytyra e dhëndrit të lumtur pas natës së parë të **gjerdekut**... (V. 43); E sundon veten si **spartan** (N. 179).*

Ќосја ги користи историзмите и за толкување на зборовите во Скриениот речник, како на пример: **Zëdhënës**. *Ai që flet, publikisht, në emrin e dikujt tjetër, zakonisht në emrin e ndonjë njeriu të politikës, të ndonjë institucioni politik, shtetëror a kulturor. Dikur quhej **tellall**. E ka, megjithatë, një dallim prej tellallit: mjet i tellallit për mbledhjen e njerëzve dhe kasnecimin e lajmit para tyre ishte daullja, kurse mjet i zëdhënësit janë televizioni, radio e gazeta, në mënyrë të veçantë televizioni. (B.a.2. 149).*

За експресивни ефекти, многу историзми се користат со опширно, дури и со друго и преносно значење, употребени во нови контексти, како: *Dhe, mos të kishte përlulje, lajka, lavdërime të **eunukëve** nuk do të kishte dhunë të të madhërishmëve, sepse nuk do të kishte të madhërishëm. Të gjithë do të ishim të barabartë: njerëz që më në fund vdesin.* (И, да не постоеше поклонување, ласкање, пофалби на евнусите, немаше да има насилство на големите, затоа што немаше да има големи. Сите би биле еднакви: луѓе кои на крај на краиштата умираат).

*Si të shpëtojmë prej të madhërishmëve?*

*Do të shpëtojmë prej tyre në qoftë se më parë shpëtojmë prej eunukëve. (B.a.1. 93)*

Како да се спасиме од величествените?

Ќе се спасиме од нив ако прво се спасиме од евнусите. (Б.а.1. 93)

Исто така, употребата на повеќе застарени зборови во одреден контекст има силен изразен ефект, како во следниот извадок:

*Perëndinë e Plotfuqishëm e kam dëshmitar*

*Se me zemrën time të mëshirueshme i mëshiroj*

*Valitë e kadi të, mydirët e memurët,*

*Mytesarifët e pazërit,*

*Qehajatë e subashët,*

*Defterdarët, tyxharët e agallarët*

*Dhe shërbëtorët e tjerë të bindur e të mashtruar-*

*Të gjithë ata që mendonin t'i hynin në qejf*

*Padishahut (Nj.d. 425)*

Семоќниот Бог ми е сведок

Бидејќи со своето милостиво срце ги жалам

Валиите и кадиите, мидирите и мемуриите,

Безгласните митасарифи,

Ќехајите и субашиите,

Тефтердарите, туцарите и агите

И другите послушни и измамени слуги-

Сите оние кои помислија да го задоволат Падишахот (ц.д. 425)

#### 4.3. КНИЖНА ЛЕКСИКА

Во сето творечко, научно, литературно и новинарско творештво на Р. Ќосја се забележува неговата цел за развој и збогатување на албанскиот јазик. Особено, овој напор се воочува во неговиот научен јазик, во историско-литературните студии, во критичко-литературните дела, но и во публицистичките и документарните, како и во книжевните дела.

Главна одлика на јазикот на Ќосја, воопшто, е создавањето на неологизми низ целото негово творештво, особено во научните трудови. Со оглед на тоа што тој „во неговата научна дејност се занимава со развој, трендови, склоности, правци и струења на сегашното време, на сегашноста, би рекол академик Ќосја, а тоа значи со нови концепти, идеи и поими, за кои без сомнение решението мора да се најде во рамките на албанскиот јазик и тука, нашиот професор, се покажа доста успешен“,<sup>147</sup> а голем број од неговите неологизми припаѓаат на научно-литературниот функционален стил, многумина од нив

<sup>147</sup> Shefikje Islamaj, *Kur fjala shqipe bëhet përkushtim jetësor*, во Gjuha, teksti dhe konteksti, Prishtinë 2014, стр. 287.

научни термини. Во голема мера Ќосја ја збогати термилошката лексика во областа на лингвистиката и литературната критика.

Термините повеќе се застапени во книжна (книжно-литерарна) лексика. И во делата на овој романсиер термилошката лексика зазема големо место.<sup>148</sup> Во албанскиот јазик постојат два главни извори за збогатување на оваа лексика: преку образување на нови зборови или преку позајмување на зборови (особено калкирање, користејќи ги двата извора). Ќосја постојано прави напори да го збогати книжна (книжно-литерарна) лексика со зборови и термини со домашни средства, како и со создавање на нови зборови и поими. Ваквите образувања покажуваат дека тој силно се залага за интелектуализација на лексиката на албанскиот јазик.

Имајќи го предвид оваа одлика на јазикот на Ќосја, Ш. Исламај ја цени прозата на авторот како интелектуална проза, со интелектуални изрази и свесно избран и разработен јазик. Оваа разработка достигнала висок степен толку многу што ни дава за право да заклучиме дека авторот, Реџеп Ќосја, ни донесе посебен јазик со посебен стил кој јасно се разликува од јазикот на другите големи автори на албанската книжевност.<sup>149</sup>

Романите на Ќосја се засноваат врз богато животно и интелектуално искуство на авторот.<sup>150</sup> Имено, во неговото уметничко дело е употребен богат фонд на зборови од книжна (книжно-литерарна) лексика. Со други зборови, голем број поими од различни области на науката се користат во неговите романи. Важно место во неговите романи заземаат зборови од политичкиот и административниот функционален стил, пред сè во документите опфатени во досието на Ч. Чапар, во информативни разговори, во полициски документи, во прислушкувани извештаи итн.

Авторските неологизми од книжна (книжно-литерарна) лексика се многубројни и се од интерес за нашиот труд. Меѓу овие зборови, многу богата група образуваат изведените неологизми со следните наставки: *-ës, -ësi, -ëri, -i, -im, -je* како во зборовите: *puthadorës, puthakëmbës, mbamendës, përndjekës, leverdisës, zakonësi, paskajësi, yllësi, shërbëtorësi, përvujtësi, përtashësi, përvujtësi, prishësi, memecëri, renegatëri, sodomi, qyqari,*

<sup>148</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 186.

<sup>149</sup> Shefkije Islamaj, *Romani "Bijtë e askujt" dhe gjuha standarde*, në *Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë, 2014, стр. 279.

<sup>150</sup> Shefkije Islamaj, *Veçori të ligjërimet artistik të Qosjes*, në *Gjuha dhe identiteti*, Prishtinë, 2008, стр. 276.

*syhaptësi, zgërdheshje, përfolje, pullazim* итн.; потоа со наставката *-shëm*: *drithërueshëm, përlshëm, adhurueshëm, dyshueshëm, nxitueshëm, perëndishëm, pëshpëritshëm, përkëdhelshëm, premtueshëm, pyetshëm, pikëllueshëm, teprueshëm, shpërdorueshëm, vetëflijueshëm; i djallëzishëm, i fatshëm, i pafatshëm, i muzikshëm, i shpërblyeshëm, i helmueshëm, i përkëdhelshëm, i përkushtueshëm, i përlshëm, i lartndershëm, i tjetërlllojshëm* etj. Ndajfoljet me prapashtesën *–isht* janë më të pakta: *naivisht, feudalisht, intelektualisht, ironikisht, joironikisht, përvujtërisht, privatisht, trupërisht* и др.

Во делата на Ќосја среќаваме голем број сложени зборови од книжна (книжно-литерарна) лексика како: *barasditë, brekëshyqer, bjerrakohës, lajmsjellës, lavdimadh, dobisjellës, çudishprehës, dhuntimadhe, emërnjohur, frikëndjellës, fytyrëvajosur, gjerëpamës, herdhetharë, huadhënëse, keqbërje, keqpres, lehtëdhënëse, lëkurëthatë, metërpeshojë, mesdhomë, meskëmbë, prapaecje, trupmesatar, qyrkndërruar, këmbecës, gjithçkashkrues, gjinjëpërpjetë, duarçlirët, çmimlirë, syshkëlqyes, sydepërtues, mendjevogël, vendzbulim, vëshrimpërhumbur, vetëdashës* и др., со втор елемент на сложенката именка или придавка со еден од суфиксите: *-ës, -ues, -yes, -shëm* итн.

Зборови од книжна (книжно-литерарна) лексика се и сложенките изведени со прв елемент прилог или заменка и друг елемент именка, придавка или глагол, повеќето од нив припаѓаат на поетска лексика. Такви се зборовите: *keqtingëlluese, i largnjohur, i bukurkuptimshëm, i mezidallueshëm, i mezidëgjueshëm, i mezidukshëm, i mezipritshëm, i mirëdashur, i mirërenditur, bashkëfatkeq, i shumëstilshëm, i shumëkohshëm, i shumëpaguar* итн.

Освен ова, зборови од книжна (книжно-литерарна) лексика се и изведените придавки со наставките *-ësor, -or*, како што се: *mirfilltësor, sendësor, hinkor, ndjenjor, sulltanor, klitor* и др.

Се сметаат зборови од книжна (книжно-литерарна) лексика изведените зборови со префиксите *ndër-, mbi-, nën-, kundër-, jashtë-, pas-, tej-, shumë-, gjysmë-, vetë-, mirë-*,<sup>151</sup> како *kundërplumb, kundërpartiak, kundërnatyrore, kundërtrup, kundërvirus, kundërkrijuese, kundërtastike, kundërkomuniste, kundërqëndroj, kundërshkencore, kundërshtetërore, gjysmëmaturë; i posaqitur, parasallë, mosdije, mosdurim* итн.

<sup>151</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 186.

Ќ припаѓаат на книжна (книжно-литерарна) лексика и изведените придавки со суфиксот *-shëm* и префиксот *pa-*, како: *i pahidhërueshëm, i pafyeshëm, i paplagosshëm, i pazhdukshëm, i parefuzueshëm, i papërngutshëm, i pashkërdhyer* и др.

Терминолошката лексика во романите на Ќосја се користи и за стилски цели. Некои поими од областа на медицината се објаснети со примарно и секундарно значење, како во следниот извадок:

P.sh.: **Diarre** - *kur të shkon barku ujë, pesë, dhjetë a pesëmbëdhjetë herë në ditë për shkak se ke ngrënë ushqim bajat, për shaka se ke pirë ujë të papastër, për shkak se ke drojë prej thirrjes për ushtrime ushtarake, për shkak se për provim nuk je përgatitur, për shkak se ke caktuar takim e vajzën që herë të do herë jo dhe, sidomos, për shkak të sjelljes së policëve në lagjen ku e ke shtëpinë (Nj.d. 222); **Skizofreni** – *sëmundje që të dyfishon botën e brendshme. Kur e shikon filozof – sociologun, Isak Shushanin, e sheh njëkohësisht edhe Sylejman Ajkanin. Po të mos ishte sëmundje do të mund ë quhej pasuri shpirtërore. Dhe, po të mos dyfishoheshin a të shumëfishoheshin edhe ata që nuk është mirë të shihen as njëfish, njerëzit do të bënin çmos të sëmureshin prej saj. (Nj.d. 238).**

Како што може да се воочи, писателот преминува од примарно во секундарно, односно фигуративно значење, со цел алегорично да го претстави општиот општествен развој.

Како заклучок, може да се каже дека стандардните неологизми на Ќосја имаат посебно значење во развојот и збогатувањето на книжната (книжно-литерарната) лексика на албанскиот јазик воопшто. Повеќето од авторските неологизми се изведени зборови добиени преку суфиксација и композиција (прилепување на два или повеќе збора, сложенки). Овие новосоздадени зборови, покрај означувачки вредности, имаат и доста експресивни и емотивни функции.

## ГЛАВА V

### 5. ЗБОРОВИТЕ СПОРЕД НИВНИТЕ ЗНАЧЕНСКИ ВРСКИ

#### 5.1. СИНОНИМИЈА

Ќосја доста добро ги користи големите можности што ги нуди албанскиот јазик во областа на синонимијата. Неговиот јазик е богат и разновиден со синоними низ целото книжевно дело. Како што е познато, синонимијата во албанскиот јазик, како и во другите јазици се среќава во сите области на јазикот. Имено, најчести се лексичката, морфолошката, зборообразувачката и синтаксичката синонимија. Во оваа смисла, имаме синонимни наставки, како *-as*, *-an*, *-ak*, *-ar*, *-at*, со кои се изведуваат именки што означуваат жители на одредено место од типот: *kavajas*, *fierak*, *korçar*, *vlonjate* итн., синонимни синтагми, како: *si e mori lumi/ e piu e zeza*; *bukë misri/ bukë e misërt* и сл.; во рамнината на реченицата имаме такви синонимни конструкции: *kam besim në fjalën e tij/ besoj se e mban fjalën* „верувам во неговиот збор / верувам дека го држи дадениот збор“ итн.<sup>152</sup> Лексичката синонимија е од посебен интерес за нашата докторска дисертација.

Прашањето на синонимијата предизвика интерес кај многу научници и се толкува на неколку начини. Во денешната лингвистика најприфатливо е дефиницијата дека синонимите се зборови со слично или исто значење, но различни по фонетски состав.<sup>153</sup> Синонимите се јавуваат од разни причини поврзани со развојот на јазикот, промените на зборовите низ историјата и на значењето на зборовите.

Во повеќето случаи, пред сè, синонимите произлегуваат од потребата за збогатување на јазикот, од потребата за дефинирање на различни поими или аспекти на одредени предмети или појави; а се раѓаат и при образување на зборови, при позајмување,

<sup>152</sup> Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2014, стр. 176.

<sup>153</sup> Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2014, стр. 176.

што е посебен проблем на јазикот, од активирање на дијалектната лексика итн.<sup>154</sup> Синонимијата се создава помеѓу зборови од иста лексичко-граматичка категорија. Во одреден даден контекст за стилски цели, во синонимни односи може да се воспоставуваат два збора од различен вид може да се стават во врска.<sup>155</sup>

Синонимните зборови можат да имаат исти значења (целосни, апсолутни синоними, лексички двојници, дублети) и блиски значења (парцијални синоними). Во албанскиот јазик целосните синоними се малубројни. За да бидат апсолутни синоними две лексички единици мора да имаат иста распределба, што значи дека тие се зборови со еднаков семантички волумен. Како правило, тие се појавуваат во парови, а понекогаш и во низа и припаѓаат на различни лексички системи.<sup>156</sup>

Апсолутни синоними обично се паровите *домашен – странски збор* и *дијалектен збор – збор на литературниот јазик*. Во рамките на апсолутни синоними можат да се вклучуваат и изведени зборови од ист корен, но со различни зборообразувачки средства, како на пример: *shtruarje (e çështjes) – shtrim (i çështjes), tymoј – tymos* итн.<sup>157</sup>

Делумната синонимија е прилично широка и претставува јазична ризница, широко користена од писателите за да додаваат нови семантички нијанси и изразно стилско обојување. Делумните синоними можат да се разменат едни со други само во одредени контексти. Тие се разликуваат со неколку особености како што се: семантички нијанси, емотивно обојување, способност да се поврзат со други зборови, стилот на кој се користат итн. Стилските синоними се разликуваат во зависност од стилот на јазикот каде се користат, бидејќи одреден збор може да има различни синоними во различни стилови.

Стилистичката норма претпочитува одреден синоним во одреден контекст или сфера на употреба. Имено, во поширока смисла, синонимијата се подразбира како избор на јазични средства и начини за изразување на една иста одредена мисла, но во различни бои и дополнителни информации.<sup>158</sup>

---

<sup>154</sup> Shefkije Islamaj, *Çështje të sinonimisë në gjuhën shqipe*, Prishtinë 1985, стр. 5.

<sup>155</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 134.

<sup>156</sup> Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2014, стр. 178.

<sup>157</sup> Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2014, стр. 178.

<sup>158</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 44.

Еден посебен вид синоними се сметаат контекстуалните или „случајните“ синоними, кои се зборови што се користат со синонимно значење само во одредени контексти, за идејно-уметнички цели на писателот.

Овој вид синоними е предмет на стилистиката, а не на лексикологијата. Со помош на контекстуалната синонимија, истата се збогатува и проширува, станува можна употребата во непосредна врска на зборови со различно значење за да се постигнат одредени експресивно-стилски ефекти.

Лексичките синоними се употребуваат доста често во говорна и пишувана форма на јазикот. Во книжевните дела, синонимите во повеќето случаи се користат со стилистичка обоеност. Додека во секојдневниот обичен говор, синонимите можат да се издвојат и класифицираат (што е една од главните задачи на лингвистичката стилистика), во книжевно дело тие се толку многу преплетени во одредени контексти што не можеме да ги одделиме од него, бидејќи го губат нивната вистинска вредност.<sup>159</sup>

Во оваа докторска дисертација, синонимите ќе ги поделиме според лексичко-граматичката категорија и ќе ги третираме од семантички и стилистички аспект во понатамошниот текст.

Богатиот јазик на Р. Ќосја опфаќа комплексен систем на синоними кои се користат за уточнување на мислата или за истакнување на различни семантички подобности, за подобро типизирање на лица, околности, простори и пред сè за зголемување на експресивноста. Во неговото дело се реализираат повеќекратни и неограничени релации помеѓу лексичките единици.

Ќосја создава синонимни релации со зборови од сите функционални стилови, кои се одликуваат со семантички, емоционални и стилски експресивни нијанси. Тој воспоставува синонимни односи меѓу лексички единици со ограничена употреба, дијалектни зборови, застарени зборови, странски зборови, нови зборови создадени од него итн., како и зборови од општа употреба.

Во неговиот роман, многу лексички единици од пасивниот лексички слој се воведуваат во синонимни односи, создавајќи нови синонимни низа со различен степен на блискост. Најчесто синонимите се создаваат помеѓу зборови од стандарден албански јазик

---

<sup>159</sup> Shefkije Islamaj, *Çështje të sinonimisë në gjuhën shqipe*, Prishtinë, 1985, стр. 90.

и зборови од дијалектно или народно потекло. Според лексичко-граматичката категорија, најбогати се синонимите создадени со именки, потоа со придавки, со прилози и глаголи.

### 5.1.1. ИМЕНСКА СИНОНИМИЈА

Во романите на Ќосја, имиња со исто или слично значење често се користат во близок контекст. За своите идејно-уметнички цели, писателот става во синонимни односи различни конкретни и апстрактни имиња од различни функционални стилови.

Вистинските синоними, како и воопшто во албанскиот и во другите јазици, се релативно ограничени во јазикот на Ќосја. Тие се создаваат помеѓу зборови на албанскиот литературен јазик и зборови со народно или дијалектно потекло, кои доста често се од туѓ произлез или архаизми и историзми, како во следниот извадок:

*Megjithëse i është nacionalizuar e gjithë pasuria - sa shtëpi, sa **shitore** (dugajë thoshin pronarët e tyre) e shumë hektarë tokë të punueshme ... (B.a.1. 90); Babai i tij, Jus Saraçi, deri tani është lavdëruar se prej familjes së tyre të madhe kanë dalë edhe njëzet e nëntë **tyxharë** të mëdhenj, siç kishte qejf ai t'i quante **tregtarët** e mëdhenj... (B.a.1. 201); Alltinë e hodhi në këmbecës. Skaj rrugës e hodhi revolen, a! (B.a.1. 141); ....i kishte rënë **veremi**, si quhej atëherë **tuberkulozi**. (B.a.1. 74).*

Во штотуку дадениот фрагмент, синонимните парови создадени помеѓу имињата: *shitore – dugajë, tregtar – tyxhar, tuberkuloz – verem*, писателот ги користи со објаснувачка и стилска функција, за историско обоеност на исказот.

Дијалектни зборови се користат доста често како синоними за типизација на ликови според моралните особености, како во следниот извадок:

*E ndjek paranë si të ishte **çifut**, thonë kundërshtarët që e xhelozojnë, por edhe paraja e ndjek atë, si të ishte **hebre**, thonë miqtë dhe adhuruesit e tij të shumtë. (B.a.1. 389); -Pse sillej ashtu? Vetëm pse ishte **agjent**? -Mendonte se ishte bërë **hafije** në radhë të parë për ta spiunuar atë- Tarik Saraçin. -Kishte pasoja për sjellje të këtilla ndaj të burgosurit më të privilegjuar, ndaj **spiunit**? (B.a.1. 399).*

Како што е познато, зборовите *çifut e hebre* „*чифут и Евреин*“ во албанскиот јазик се синоними, но синонимот „Евреин“ има посилна негативна конотација и во овој контекст се користи за изразни стилски цели. Во понатамошниот текст, синонимите од различни функционални стилови: *agjent – hafije – spiun* „агент - хафије – шпион“, се користат за стилски нијанси и за да се избегне градацијата.

Овој автор воспоставува и синонимни односи помеѓу дијалектни зборови со вообичаен зајакнувачки дуализам, како: *Ajo ishte rrospihja, kudra, që heq pas vetes gjithmonë zogorinë e qenve të zgjebosur* (V. 76). „Таа беше ороспија, кучка, која секогаш привлекува со себе група на шугави кучиња“.

Синонимите *rrospie – kudër* „ороспија, кучка“ кои ја означуваат морално расипаната жена, се користат за засилување на значењето, зајакнување на негативното обојување и зголемување на експресивноста.

За да се зголеми експресивноста на изразот, честопати се редат последователно неколку синоними, во повеќето случаи за постигнување на градација на пејоративни значења, како во следниот текст:

*Në qoftë se nuk u kanë shtënë në dorë, tani do të përpiqen t'u shtien në dorë, hyzmeqarët, puthadorët, rrogëtarët, mëkatarët e ndryshëm, të cilët i kanë sjellë shumë dhembje këtij vendi duke shërbyer keq, duke puthur duar të palara, duke larë këmbë të përbaltura, duke përhapur mendime të pista me gojë e me shkrime!* (B.a.1. 220).

Како што може да се види од примерите, употребата во овој контекст на синоними од дијалектна или застарена лексика е стилистичко мотивирана, се користи за типизирање на моралната страна на ликовите. Значи, речењето на застарени зборовни синоними *hyzmeqar, puthador, rrogëtar* „измекар, сервил, слуга“ се употребува за изразна и стилска цел.

За идео-уметнички цели, писателот во истиот контекст употребува синонимна низа со имиња и придавки. Преку речењето на парцијални или контекстуални синоними се постигнува стилско степенување со висока експресивност. Во прилог извадок:

*Të gjithë despotët, tiranët, shtypësit, censuruesit, kufizuesit, shpërdoruesit, mohuesit, dhunuesit e lirisë në jetën e popullit shqiptar ishin dyfytërësh, shumëfytërësh, farisenj, vetëm Enver Hoxha ishte parimor, i sinqertë...* (B.a.1. 257); *Judë më thonë, vampir më thonë, lugat më*

thonë, **shtrigan** më thonë, **përbindësh** më thonë, **kasap** më thonë, **xhelat** më thonë, **xhebrail** më thonë, **Iblis** më thonë! (Nj.d. 222).

Како што може да се види, зборовите *despot u tiran* „деспот и тиранин“ се употребувале како синоними врз основа на нивните фигуративни значења, додека во следната група синоними се вклучувале делумни и контекстуални синоними кои се користат за дополнување и зајакнување на значењето, за зголемување на стилскиот и емоционалниот изразен ефект.

Кај следната синонимија на претходниот извадок, низата синоними со имиња од областа на митологијата и религиозното верување, како што се: *judë, vampir, lugat, shtrigan, përbindësh, kasap, xhelat, xhebrail, Iblis* „Јуда, вампир, дух, вештер, чудовиште, касап, целат, Габриел, Иблис“ се користат за да претставува груб и немилосрден човек.

Именските синоними се користат и за опишување на физичкиот изглед на ликовите, исто така со силен изразен ефект: *Për këto arsye Trashja gjithmonë kishte ndonjë plagë apo vurratë tjetër të keqe, të freskët në trup: herë farë fshikëze në ballë, herë farë vregne në këmbë... (V.25)*

Како што може да се види, за да се изрази што е можно појасно страдањето на Траше, се користат четири синонимни имиња од различни функционални стилови: *plagë - vurratë- fshikëz – vregne*, кои се разликуваа според семантички и стилски нијанси.

Синонимни односи во романите на овој автор се создаваат со зборови од албанскиот литературен јазик и дијалектни зборови, кои семантички се разликуваат, како во следниот извадок:

*Xhenaze – i larë nga duart e hoxhës, i shtrirë në tabut e kohëve të fundit gjithnjë e më shpesh në arkivol dhe i bërë gati të lëshohet në varr e ti këndohet talkini (Nj.d. 211); Në qoftë se do të ndodhte që ndonjëri prej pronarëve të kujdesshëm ta diktonte, asnjëherë nuk i çilej goja që ta quante hajn, se Albioni edhe nuk ishte kobash i zakonshëm (V. 172).*

Зборовите *tabut u arkivol* „ковчег“, иако синоними, имаат семантичка разлика одредена од контекстот, *arkivol* е ковчег сандак во кој се сместува мртовецот, додека *tabut* е штица на која е поставен мртовецот. Во другиот пример, зборот *hajn* од гегискиот дијалект се користи како синоним за зборот *kobash*, иако тие имаат некои семантички разлики, *kobash* е крадец на ситници.

Моќна изразна синонимија што ја опишува внатрешната страна на човечкиот карактер се создава помеѓу зборови со ориентално потекло и зборови од општоалбанскиот јазик, како во текстот:

*Xhezairi, tani, ishte **baksuzi, ugursuzi**, që ia sheh sherrin; ai ishte **mendjekeqi**, që i shkon mendja gjithkund e gjithçka; ai ishte dyshimtari, që dyshon edhe në zotin, ai ishte sufruesi, që të nxit të fusësh dorën në prush; ai ishte **ndjellakeqi**, që ta thërret kobin. (V. 76)*

Во овој пример, синонимија се создава помеѓу супстантивизирани придавки *baksuzi* и *ugursuzi*, што се користат во североисточното гегиско наречје и *mendjekeqi* – *ndjellakeqi* какао општоалбански зборови.

За изразни ефекти во синонимни односи се користат и зборовите *zëdhënës* и *tellall*, „портпарол и телал“, чија семантичка разлика ја објаснил самиот автор:

**Zëdhënës.** *Ai që flet, publikisht, në emrin e dikujt tjetër, zakonisht në emrin e ndonjë njeriu të politikës, të ndonjë institucioni politik, shtetëror a kulturor. Dikur quhej **tellall**. E ka, megjithatë, një dallim prej tellallit: mjet i tellallit për mbledhjen e njerëzve dhe kasnecimin e lajmit para tyre ishte daullja, kurse mjet i zëdhënësit janë televizioni, radio e gazeta, në mënyrë të veçantë televizioni (B.a.2. 149).*

Синоними со стандардни и дијалектни зборови се употребуваат и со цел да се избегне градацијата, како: **Hapa** kundër dhembjes dhe **hapa** për gjumë nuk kam marrë me vete.... **Ilacet** janë për trupin dhe shpirtin....(B.a.1. 330); *Me një të pastruar ajo hiqte shkrumbin, jargën, **zdralin** që ia kishte pllakosur lëkurën dhe gjithë këtë **pisllëk** e hiqte me rrënjë (V. 22).*

Висока експресивност се постигнува преку низа синоними со конкретни именки: *Qytetarët u çohen në këmbë, ua heqin **qylahët, qylafët, qeleshet a kapelat**, ua puthin duart e, nganjëherë, edhe u gjunjëzohen dhe ua puthin edhe këmbët! (V. 275)*

Исто така, богата стилска синонимија се создава со зборови што означуваат апстрактни појави или поими, како во долунаведениов извадок:

*....kurse rreth tij disa fytyra që rrëfejnë **marrinë, zilinë, horllëkun, banalitetin** dhe një veçori tjetër, me të cilën mendja dhe ndërgjegjja janë në zënkë gjithmonë. (N. 215); Përgjigjen: sepse numri më i madh i shqiptarëve janë të besimit islam e besimi islam përcakton shumë **shprehi, adete, zakone, rite, ceremoni**, që janë të gjithmonshme deri të jetë edhe feja që kanë.*

(B.a.1. 393.); *Botën e ndryshojnë rrahjet, dajaku, censura, burgjet, kur i bashkojnë dhe i përplotësojnë dhe i zbatojnë pa meskohë mjeshtrit e tyre të pamëshirshëm.* (V. 249).

Како што може да се забележи од дадените примери, за да се зајакне експресивниот ефект и да се надополни значењето, авторот употребил делумни и контекстуални синоними: *marri, zili, horllëk u banalitet* „срамота, завидување, ужас и баналност“, од разговорниот и литературниот стил (*ligjërimet libror*), како и стилскиот неологизам *horllëk* „ужас“. Слично на тоа, во другите два примери, за стилски емоционален ефект, писателот ставил во синонимни односи зборови со различни степени на семантичка блискост.

Моќните изразни ефекти се постигнуваат особено преку долги низи контекстуални синоними со апстрактни именки, како на пример:

*Thonë se burgu është për burra. Hamam për burra, marri, dyftyrësi, djallëzi, mendjemadhësi, idiotizëm, infantilizëm, pisllëk, dallkaukllek! Burgu është për hajna, cuba, abuzues, dhunues, sufrues, pushtues, imitues, kriminelë, bishtcubelë, mendjetroke, zemërboke* (V. 219).

Општопознато е дека зборовите што образуваат контекстуални синонимни низи не го означуваат истиот поим, туку се надополнуваат едни со други. Во вакви случаи, за изразни цели, се создава редица од синоними со зборови образувани со исти граматички и зборообразувачки формати, односно со суфиксите *-i, -ës(z)i, -ëzi, -izëm* и со *-llëk*; како и со *-a, -ues, -ë*; со сложени зборови кај кои вториот збор фонетски е сличен. Сите овие синоними привлекуваат внимание за изразната сила и фигуративноста што тие ја носат.

Синонимите со апстрактни именки имаат моќен стилски изразен ефект особено при опис на моралните вредности на ликовите, како во следниов извадок:

*Ajo ishte nëna e gënjeshtres, mashtrimit, e djallëzisë dhe dyftyrësisë, që gjezdisin krenare rrugëve; ajo ishte nëna e mëkatit dhe pasioneve më të errëta, që turbullojnë mendjen, që përhapin erën e helmit, të barotit dhe të gjakut të vëllait; ajo ishte e zeza, turpi, fatkeqësia dhe kobi i tij.* (V. 76)

Во овој контекст, за да се изврши типизација на карактерот на ликовите, Ќосја употребувал едни по други четири синоними: *gënjeshtër, mashtrim, djallëzi u dyftyrësi* „лага, измама, ѓаволесто и лицемерие“. Надвор од оваа актуализација, само зборовите

„лага“ и „измама“ се синоними, додека имињата „ѓаволесто и лицемерие“ се контекстуални синоними што се користат за стилски ефекти. Во понатамошниот даден текст именките *e zeza, fatkeqësia u kobi* „црната, несреќа и зло“ имаат синонимно значење, додека името *turpi* „срам“ се користи како контекстуален синоним.

За изразни цели, Ќосја образува интересни стилски фигури редејќи во контекст синоними со различен степен на семантичка блискост или дури и на различни зборови по семантика, како во долуданиот извадок:

***Kokonë! Mantenutë! E përdalë! Horr! Horr dhe bir i horrit! Hajn! Hajn dhe bir hajni! Mafi! Al kapone! Zhugan! Rrospie! Kurvë e kurvës! Kurvë e përbotshme! Dylber! Ashik! Homoseksual! (B.a.1. 132)***

Како што може да се забележува, во овој контекст се наредени шеснаесет синонимни единици, зборови и фрази од различни слоеви на лексиката, односно дијалектни зборови, архаизми, позајмени зборови итн., користени заедно за да се одрази високиот степен на морална расипаност. Со цел да ја зајакне експресивноста, Ќосја создаде синонимни односи помеѓу зборови и синтагми со исто значење, како на пример:

*Tarik Saraçi ishte një intelektual, gjithsesi, i jashtëzakonshëm në Shqipëri, ishte, si thuhej dikur dhe si thuhet edhe sot, intelektual me dije të gjera, ishte enciklopedist. (B.a.1. 156).*

Ќосја го употребил името *enciklopedist* „енциклопедист“ како синоним на синтагмата *intelektual me dije të gjera* „интелектуал со широко познавање“ за поверодостојно да ја претстави еден од неговите ликови.

Синоними со висока експресивност се создаваат и со помош на нови зборови образувани од авторот. Ќосја, исто така, користел дијалектни зборови како теми за изведување на нови зборови според зборообразувачкиот модел на албанскиот јазик, кои во одредени контексти ги ставил во синонимни односи со зборови на литературниот јазик. Ова може да се забележи во следниов извадок:

*Kur e dëgjojnë emrin dhe mbiemrin tim shqiptar, që e prisnin amerikan, mikpritësit e mi sikur mërrolen pakëz, aq pakëz saqë një mërrolje të tillë, e them, do të mund ta dallonin vetëm ata që janë mësuar t'i vërejnë dhe t'i lexojnë ngrysjet e bashkëbiseduesve. (B.a.1. 177); Dhe prej atij çasti ai kishte filluar të jetonte në të nesërmen: nesër do të vijë, nesër do ta shoh; nesër do t'i shkurtoj të gjitha mëdyshjet, pehatjet... (V. 262).*

Како што може да се види, именката *mërrolje* „намуртеност“ што се користи како синоним за именката *ngrysje* „киселост“, е создадено од глаголот *mërrol* „намуртува“ со суфиксот *-je*, исто како и *ngrysje* од *ngrys* „замраченост, мрак“. Исто така, именката *pehatje* „лулање“ е создадено од глаголот *pehat* „лула“ со наставката *-je*, кој со преносно значење се употребува како синоним за именката *mëdyshje* „двоумење“.

Ќосја создаде не мал број стилски неологизми кои се користат за стилски цели и за толкување на странски зборови, како на пример: *Si u themi poltronëve shqip?Ndoshta puthadorës. Është më saktë: puthakëmbës (B.a.1. 201).* (Како ги викаме на албански полтроните? Можеби ракабакнувачи. Поточно е: нозебакнувачи (Б.а.1. 201).

Како што може да се види, авторот го објаснува значењето на зборовите *puthadorës – puthakëmbës* „ракабакнувач – нозебакнувач“, како авторски неологизми, од *puthador* + *-ës* е изведен зборот *puthadorës* „ракабакнувач“ а по аналогија и зборот *puthakëmbës* „нозебакнувач“.

Со цел да се прошири употребата на албанските зборови или да се заменат странските зборови, Ќосја воспоставил во синонимни односи домашни зборови со странски зборови: *Komunizmi, jo në etapën tij të parë, socialiste, po në etapën e tij të zhvillimit më të lartë, domethënë në etapën e mëtejme – të komunizmit, e nënkupton përbashkësinë e plotë, kolektivizimin, si thuhet me gjuhën komuniste, të pronës dhe të grave. (B.a.1. 110).*

### 5.1.2. ПРИДАВСКА СИНОНИМИЈА

Употребата на придавки со синонимни значења е многу честа појава во романите на Ќосја. Придавските синоними се користат за посебни стилски изразни ефекти, преку создавање низи со нив им се зголемува емоционалната боја и интензивноста на исказот.

Во романите на овој автор среќаваме синонимни односи придавки од различни функционални стилови, кои се актуелизираат во одредени контексти, добиваат нови експресивно-емотивни и стилски вредности.

Синонимите придавки, за разлика од синонимите именки, се поретки. Повеќето синонимни односи меѓу придавките се создаваат со една придавка со домашно потекло и

некоја друга со странско потекло. На пример: *...pesë nënkëmisha të bardha dhe pesë të kaltra, blu thonë ata që e përziejnë shqipen me gjuhë të huaja. (B.a.1. 38)* „... пет бели поткошули и пет сини, плаво велат оние кои го мешаат албанскиот со странски јазици“.

Во горенаведениот текст, придавките *i kaltër - blu* „сино – плаво“ се ставени во синонимна врска, каде што, како што објасни авторот, го имаме странскиот збор *blu* „блу“.

Доста често Ќосја користи придавски синоними за да ги опишува физичките (надворешните) и моралните (внатрешните) карактеристики на ликовите. Имено, силна експресивна синонимија се создава во описот на физичкиот изглед, особено на карактерните црти на ликовите.

Синонимни парови и низи меѓу придавките Ќосја честопати користи за да означат негативни особини на човечкиот карактер, како на пример: *Ishte një fodull. Mendjemadh.*(B.a.1. 379); *Është e çuditshme, se si ky njeri, që është plotësisht i padijshëm, injorant, si thuhet në gjuhën e përditshme përqeshëse...*(B.a.1. 358)

Синонимите *fodull – mendjemadh* и *i padijshëm – injorant* се употребуваат за зајакнување на значењето и засилување на експресивниот ефект. Исто така, чести се низите на придавки со синонимно значење за да се типизираат одликите на човечкиот.

*E mbaj mend nga fëmijëria, kur të mëdhenjtë akoma më quanin çilimi, të papjekur, përçurran* (V. 19). „Се сеќавам од моето детство, кога постарите сè уште ме нарекуваа „дете, незрел, мрсулко“. Во овој случај, зборовите *çilimi - i papjekur - përçurran* „дете, незрел, мрсулко“ се користеле со синонимни значења, ами во нивните основни значења не се синоними, но во овој контекст тие создаваат синоними во нивна фигуративна смисла за да ја зголемат експресивноста на текстот.

*Në fillim më ishte dukur buzëqumështe, e papjekur, mendjelehtë, mendërisht përtace* (sado pas leximit të Hirmadhes e dija se kishte dhunti krijuese, por më vonë... (N. 293). Во наведениот контекст, придавките *buzëqumështe, e papjekur, mendjelehtë* и синтагмата *mendërisht përtace* се користат со цел да се зголеми интензитетот, попрецизно и со уметничко изразување да се рефлектираат главните црти на ликот.

Висока експресивност, меѓу другото, се постигнува преку стилски синоними што се користат со цел да се зголеми интензитетот:

*Dhe asnjë tjetër ashtu i bindur, ashtu i kushtuar, ashtu i devotshëm si asi nuk do të jetë. (B.a.1. 231); E pikëlluar pse ishe ashtu i mbyllur, i ftohtë, i pandjenja, i pëshpëriste vetes Rina, mandej nuk i qasej disa javë ose, madje, disa muaj. (V.255)*

Преку синонимите *i bindur, i kushtuar, i devotshëm dhe i mbyllur, i ftohtë, i pandjenja* „убеден, посветен, побожен и затворен, ладен, бесчувствителен“, кои се разликуваат по степенот на интензитет, што постепено се засилува, ликовите подобро се типизираат како и добиваат уметнички опис.

Употребата на стилски снопови со степенувачка низа, освен друго, вклучувајќи и контекстуални синоними, се користат за стилски ефекти многу често во романот на Ќосја, како на пример: *Nuk mund të punonte, s'dinte të bisedonte, ishte i hutuar, i humbur, i dëshpëruar, i pikëlluar, i nevrik, i padurueshëm (V. 183).*

Долги редови со семантички блиски придавки што се користат за опис на внатрешната емоционална страна на човекот се среќаваат доста често. За да ја зголеми експресивноста на текстот, Ќосја создаде доста умешно и оригинално синонимни низа:

*Ti e ndien veten të shprazët, fyell, bosh, si shtogu kur ia nxjerrin palcën, si peshku kur ia ndrydhin vezën, si lehona kur ia heqin foshnjën (V. 10)*

Како што може да се види, во синонимни односи се воспоставени зборовите: *i shprazët* „празен“ (фонетска дијалектна варијанта на правилната форма *i zbrazët*), *fyell* „шупелка“ (со значење *bosh* „празно“ во разговорен стил) и *bosh* „празно“ (исто така придавка на разговорниот функционален стил).

Придавски синоними се користат, освен друго, и за карактеризирање на луѓето според физичкиот изглед, како на пример:

*Shorti i katërt i kishte rënë një fshatari vizdrak, të hollë e të lidhur, dhe të gjithë kishin menduar se lidhaku do të bënte atë që nuk kishin mundur ta bënin paraardhësit e tij (V. 14); Është e zatetur shëndet, e rrasët, topolake (V. 265).*

Во овој случај, писателот користел три синонимни придавки *vizdrak - i hollë u i lidhur – lidhak* „тенок и врзан“ за да го опише физичкиот изглед на ликовите, од кои *vizdrak* и *lidhak* се дијалектни зборови, иако *lidhak* веќе влегол во речничкиот фонд на албанскиот литературен јазик. Во следниот пример, *e zatetur shëndet* и *e rrasët* се синонимни со зборот *topolake* според фигуративното значење.

Исто така, придавките со синонимно значење се употребуваат за истовремено претставување на емоционалната состојба и физичкиот изглед на ликовите: *Brof në këmbë, sigurisht i shastisur, syçakërdisur, syzgurdulluar dhe përthekoj krejt dhomën me shpresë se do të gjej burimin e zërit djallëzor.*” (V. 73). Во овој контекст, да се направи изгледот што е можно појасен, за изразни стилски цели, писателот ја создаде доста добрата сложенка *syçakërdisur*.

Преку придавки со синонимни значења, Ќосја создаде нови зборови со силен изразен ефект. Преку нив се создаваат силни стилски фигури, како во овој случај фигурата на оксиморон, како на пример: *Mister sendësor, lëndor* (V. 47)

За да се зголеми експресивноста на искажаното, Ќосја користел со синонимни значења придавки во компаративна оска, како во следниот извадок:

*Ndajshim – ajo që shtohet për t’u bërë i ndajshuari më i dukshëm, më i shquar, më i pashëm, më i rëndësishëm, më i autoritetshëm dhe, sidomos, më i pushtetshëm.* (Nj.d. 178)

Преку овие синоними се надополнува или прецизира мислата и се зголемува емоционалниот експресивен ефект.

Странските зборови, како синоними со албанските зборови, се користат доста често толкувани со албанскиот синоним:

*Prej se kam ardhur në Shqipëri, më shumë se fjalën Bizant e kam dëgjuar cilësorin e krijuar prej saj: bizantin. Kur e pyeta Delinën se me ç’kuptim përdoret ky cilësor më tha: me kuptimin hipokrit, ose, si i themi shqip, dyfytirësh.* (B.a.1. 393).

Понекогаш, иако го толкува албанскиот збор, самиот писател истакнува дека странскиот збор има поголема експресивност: *Gala në qytete, në mënyrë të veçantë në kryeqytet, sot, do të thotë solemn. Koncert gala. Shfaqje gala. Pritje gala. Gala në vend të solemn, solemne. Fjala solemn, solemne, e përdorur gjatë, edhe kjo fjalë e huaj, tani nuk ka më shkëlqimin, që e kishte dikur. Gala është më shkëlqyese.* (B.a.1. 373).

Делумни или контекстуални придавски синоними се користат за стилски изразни ефекти, како на пример во следниот извадок:

*Xhezairi kurrë nuk merrte pjesë në këto biseda të nxehta që ndonjëherë i quante të përvëluara.* (V.cmp.245); *Mund të jenë përplot me të dhëna, me dokumente, domethënë me të dhëna të pavërteta, të sajuara....*(B.a.1. 28).

Во горенаведениот контекст, за да ја засили експресивноста, авторот ги користи зборовите со синонимно значење, како *i nxehtë* и *i përvëluar* „врук, топол и врел“ во нивните фигуративни значења. Исто така, во другиот пример придавка *i pavërtetë* „невистинит“ станува синоним со придавката *i sajuar* „измислена, создадена“. Како што е познато, вистински синоними се придавките *i pavërtetë* - *i rremë* - *i gënjeshtërt*; додека придавката *i sajuar* е вистински синоними со зборовите *e krijuar*, *e shpikur*, „создадена, откриена“ со пејоративно значење.

Долгото речење на синоними со придавки слични по значење или контекстуални, се употребуваат од писателот за да го зголеми интензитетот на исказот, како во следниот извадок:

*Po, mund të jetë se më kujtohet edhe për diçka tjetër, më të paqartë, më të fshehtë, më misterioze, që kurrësi s'mund t'i bije në fije. (V. 19); Dhe kishte heshtur përnjëherë, fjalët i dukeshin të tepërta, të zbrazëta, të kota, të panevojshme....(V. 269); Sa më puro aq më i brishtë, më i dobët, më i lig...(B.a.1. 334)*

Како што може да се забележи, придавките *i tepërt*, *i kotë*, *i panevojshëm* создаваат синонимија со *i zbrazët* преку нивни фигуративни значења. Надвор од овој контекст, придавките *i kotë* и *i zbrazët* не се синоними, додека придавките *i kotë* и *i zbrazët* се совпаѓаат во нивните фигуративни значења. Во вториот пример придавките *i brishtë*, *më i dobët*, *më i lig* се совпаѓаат во едно од нивните значења.

### 5.1.3. ГЛАГОЛСКА СИНОНИМИЈА

Употребата на глаголи со синонимни значења во романите што се разгледуваат не е толку честа појава како кај именките и придавките. Синонимните односи обично вклучуваат глаголи со блиско значење за изразни и стилски цели. За да се докаже ова, ќе ја дадеме следна илустрација:

*E, siç dihet, kur lexuesit i thuhën prej autorit edhe ato që ai, vetë, do të duhej t'i merrte me mend, atëherë **bie**, **pakësohet** dukshëm, në disa raste ndodh të shuhet, kureshtja e tij për lexim. (B.a.1. 191); Rrugës, suke u kthyer në shtëpi, kam parë shumë njerëz, e ndoshta edhe ata*

*më kanë parë mua, por, besoj, as unë ata si kam **shikuar** me kujdes, as ata mua s'më kanë **veneruar** posaçërisht. (V. 110); Dy vajzat i ishin martuar në dy fshatra jo shumë larg, por me burrat e tyre ishin **shpërngulur** në Greqi, kurse i biri, 23 vjeç, kishte **emigruar** në Itali.(B.a.1 424).*

Во овој контекст, глаголите *bie* и *pakësohet* „паѓа, се спушта и се намалува“ се користат како синоними, за да се зајакне значењето на дејството. Глаголот *bie* „паѓа, се спушта“ е синоним на глаголот *pakësohet* „се намалува“, во едно од неговите значења, но авторот ги користел за изразни цели.

Во другиот пример, глаголите *veneroj* и *shikoj* се синоними бидејќи имаат доста слично значење, но *veneroj* значи „посматра нешто внимателно“, што значи дека носи посебни нијанси на значење, додека глаголот *shikoj* значи гледа. Исто така, синонимите *shpërngulem* – *emigroj* „се преселува – емигрира“ имаат некои семантички разлики, *emigroj* „емигрира“ значи (некој) ја напушти татковината и се смести во странство.

Синонимните глаголи во нивните основни значења или во кое било друго значење се користат за дополнување или уточнување на значењето и за збогатување на јазикот со нови емоционални и експресивни вредности. На пример:

***Ra, u rrënua, u përmbys, u shkatërrua, thua**je si të duash, kryesore nuk është më në At dhe un tonë, nuk është më në Evropë, thotë. (B.a.1. 19);...do të shohim se me çdo gjë që shkruante **e kundërshtonte, e cenonte, e dëmtonte** teorinë e realizmit socialist. (B.a.1. 323).*

Како што може да се види, со овие синоними појасно се опишува политичката и социјалната состојба во земјата. Глаголските синоними често се користат за опис на моралната или физичката страна на ликовите:

*Lehtësia me të cilën e **zbulon** veten ai, në të vërtetë e **zhvesh** veten para të tjerëve e jo vetëm para meje, nuk më siguron se ardhjen time tani këtu, në Shqipëri e, pastaj, edhe në Kosovë (B.a.1. 204); **Ishte zvogëluar** jashtëzakonisht shumë, disi **ishte rrasur, dendësuar, ngjeshur, rrumbullakësuar**...(V. 172).*

Во горенаведениот извадок создавањето синонимни односи меѓу глаголите *zbuloj* и *zhvesh* „открива и соблекува“, се прави за изразни цели, за да се зајакне степенот на интензитет на значењето. Исто така, во други примери, низата синоними со глаголи го

уточнува и го зголемува степенот на интензитет на значењето и експресивноста на исказот.

Синонимите се користат и за подобро конкретизирање на активностите или проблемите со кои се занимаваат ликовите. На пример: *Domethënë: ne nuk jemi shkrimtarë që shkruajmë, ne jemi shkrimtarë që përpilojmë, bëjmë, kompozojmë roman?* (B.a.1. 298)

За да го збогати и интензивира својот јазично-уметнички израз, Косја создаде и синоними меѓу зборови и синтагми, како:

*Disa qytetarë të tjerë të Vajazanit do të thonë se arsyet pse Rozaf Gashi e humbi zërin , dhe u bë memec, u memecua, pas dyzet vjetësh të ligjërimeve me zë të lartë, janë larg më të thella ...* (Nj.d. 222).

Како што може да се види, за да се претстави внатрешната страна на ликовите се ставаат во синонимни односи: *e humbi zërin , u bë memec, u memecua* „го изгуби гласот, стана нем, се немизира“, последниот збор неологизам создаден од авторот.

#### 5.1.4. ПРИЛОШКА СИНОНИМИЈА

Синонимите образувани од прилози во јазикот на Косја се среќаваат доста често. Прилошките синонимни парови се создаваат со зборови од литературен и од дијалектен јазик, како во следниот извадок: *Tol ashiku po jetuaka vetëm. Fikall.* (B.a.1. 250). Прилогот *fikall* „осамен, сам“ од гегискиот дијалект е синонимен со општоалбанскиот прилог *vetëm* „осамен, сам“, но се разликуваат по семантички нијанси бидејќи првиот дијалектен збор има повисок степен на експресивност.

Најчести се синонимите создадени со прилози на научнолитературниот функционален стил, синоними со целосно значење и блиско значење, користени за разни функции:

*Live. Përdoret në vend të fjalës drejtpërdrejt, pandërmjetsueshëm, direkt, më së shpeshti në televizione, radio e gazeta. ... Janë mësuar të dëgjojnë fjalët drejtpërdrejt, që është fjalë shqipe, dhe direkt që është fjalë latine.*(B.a.1. 374).

Синоними создадени со зборови од странска и албанска лексика, толкувани преку домашни зборови од авторот, воочивме и од горенаведените примери, во овој случај зборот *live* „во живо“ се објаснува со три албански синоними, од кои зборот *pandërmjetsueshëm* е нов збор, најверојатно создаден од самиот автор.

Со помош на изведени прилози со наставката *-shëm* Ќосја создава цела низа синоними со силен изразен ефект, како:

*...ashtu siç ishte paraqitur palajmërueshëm, tinëzisht, po ashtu palajmërueshëm, përnjëherë, papritmas, befasueshëm, tinëzisht, si të mos kishte qenë, ishte tërhequr.* (B.a.1. 227)

Синонимите со постепена градација *palajmërueshëm, përnjëherë, papritmas, befasueshëm, tinëzisht* „ненајавено, одеднаш, неочекувано, изненадувачки, скришум“ се користат за да го отсликаат детално начинот на дејствување на одредениот субјект и да го зголемуваат степенувањето на кажаното.

Во посебни случаи, синонимите се создаваат дури и помеѓу различни делови на реченицата. Намерата да не се повторуваат неколку пати исти зборови доведува до воспоставување на синонимни односи помеѓу различни делови на реченицата:<sup>160</sup> *Më afrohet duke u zvarritur! Qençe.* (B.a.2. 252)

Забележливо е дека синонимната градација на една иста мисла, идеја, дејство итн., во ист контекст има силно дејство. Во овој случај, за градација на дејството изразено со глаголкиот прилог (*përcjelloren*) се користи прилогот *qençe* „кучешки“.

#### 5.1.5. ФРАЗЕОЛОШКА СИНОНИМИЈА

Фразеолошките синоними можат да бидат: синоними помеѓу зборови и фразеолошки единици и синоними помеѓу две или повеќе фразеолошки единици.

Фразеолошките изрази, како еквивалентни на зборот, како и синонимите, изразуваат посебни семантички нијанси, имаат изразена стилска обоеност, но за разлика од

---

<sup>160</sup> Xhevat Lloshi *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 137.

синонимите, тие имаат повеќе народна природа.<sup>161</sup> Дури и фразеолошките синоними можат да создадат целосни и делумни синоними.

Создавајќи синонимија помеѓу лексичките и фразеолошките единици, Ќосја го зголеми експресивниот и стилскиот ефект на неговиот јазик:

*Ç'është e vërteta, Rozafi nuk e kishte humbur zërin **përnjëherë, sa çel e mëshel sytë, por dalëngadalë...** (Nj.d. 220).*

Зборот *përnjëherë* „одеднаш“ и фразеолошкиот израз *sa çel e mëshel sytë* „додека трепнеи“ се синонимни и писателот ги употребува за да го интензивира изразот. Се разбира, фразеолошката единица дава посуптилни семантички нијанси и експресивни нијанси отколку синонимниот збор.

Општопознато е дека синонимијата може да се создаде и помеѓу фразеолошките единици. Таква синонимија имаме кога две или повеќе фразеолошки единици имаат синонимна функција и имаат исто лексичко значење, но и иста емоционална експресивна боја.<sup>162</sup> Употребата на синонимни фразеолошки изрази значително го зголемува експресивниот и стилскиот ефект на изразот, бидејќи фразеолошките единици се познати по своите посебни семантички нијанси и по многуте емотивно-експресивни нијанси. За илустрација ќе го дадеме следниов извадок:

*Prej jetëshkrimit të tij shihej se ai ishte bir i një familjeje që gjithmonë **ishte në samar pavarësisht se çfarë ishte pushteti dhe kush i ishte pushtetmbajtës. Ferizi ishte martuar vonë, pas lufte, në moshën tridhjetetëvjeçare, me Hanumshahen, dymbëdhjetë vjet më të re, rrobaqepëse që, po ashtu, rridhte prej një familje të njohur të Vajaznit, së cilës, gjithashtu, gjithmonë i kishte ecur kungulli mbi ujë.** (Nj.d. 236); Kujtesa e bën njeriun e mençur, sa mund të jetë e mençur krijesa e vdekshme, por kurrë të mençur sa historia që është e shkruara në libra, në enciklopedi dhe e mbledhur në biblioteka – thoshte pala e katërt e njerëzve, të cilët nuk pranojnë **ta bëjnë mizën buall, as gjilpërën shtyllë, as njeriun zot** (Nj.d. 127)*

Преку употреба на синонимни фразеолошки единици се постигнува изразена негативна конотација, презирна и со висока експресивност:

<sup>161</sup> Shefkije Islamaj, *Çështje të sinonimisë në gjuhën shqipe*, Prishtinë 1985, стр. 120.

<sup>162</sup> Shefkije Islamaj, *Çështje të sinonimisë në gjuhën shqipe*, Prishtinë 1985, стр. 110.

*E pshurr unë një letërsi të tillë, nuk i qes qurrat në të, nuk e fshij bythën me prozat e tij... (V. 213)*

Како што видовме, синонимијата во романите на Ќосја е доста богата и разновидна и воопшто се користи умешно за стилистичка цел. Примерите од извадоците што ги пренесовме сведочат за бесконечно богатство на синонимско-стилски варијанти, нивниот избор и актуализација во текстот укажува на суптилна јазична и уметничка интуиција на писателот.

Според лексичко-граматичката вредност, зборовите што влегуваат во синонимни односи најчесто се придавки и именки, а потоа помалобројни се прилози и глаголи. Во романите на овој автор тие се употребуваат со цел да се постигне точност, јасност, да се зголеми степенот на експресивноста и особено за експресивни стилски ефекти.

Синонимската низа на Ќосја ни се претставува многу богата и оригинална, зборовите што се поврзани заедно во синонимската низа се од различни слоеви. Преку синонимите попрецизно се означуваат различни аспекти на различни предмети или феномени од животот или животната средина, како и идеи, мисли, чувства или искуства на ликовите. Особено, бројни се синонимите што се користат за опис на внатрешните особини на човекот, односно на ликовите.

Со синонимијата се збогатува јазичниот и уметничкиот израз на писателот, се проширува синонимијата на албанскиот јазик со лексички единици со посебни семантички, експресивни и емоционални стилски вредности и особено се зголемува експресивноста на јазикот.

Посебни ефекти се постигнуваат особено преку употреба на синонимни зборови од народен и дијалектен јазик, како и преку нови лексички единици, односно неологизми. Дијалектните и регионалните зборови претставуваат богатство во семантички и стилско-емотивен аспект, додека неологизмите воопшто се стилистички синоними.

Синонимните низи, составени од делумни и контекстуални синоними, се претвораат во оригинални литературни креации со висока изразна моќ, преку кои се распознава јазикот и стилот на овој автор.

## 5.2. АНТОНИМИЈА

Антонимијата во книжевното дело на Ќосја е доста богата појава. Лексичките единици кои влегуваат во семантички спротивставености се многубројни и имаат голема фреквенција. Антонимите, преку меѓусебната негација и спротивставеност го надополнуваат и разјаснуваат нивното значење, посочуваат својствени особини на предмети или појави и го прават јазикот поизразен.

Познато е дека антонимите се создаваат со зборови од иста лексичко-граматичка категорија. Антоними не можеме да ги сметаме зборовите кои не припаѓаат на иста лексичко-граматичка категорија. Антонимите имаат заедничко семантичко јадро, врз која се додаваат спротивни семантички одлики.

На пример, зборовите *qen* и *qiell* „куче и небо“ не се ниту можат да бидат антоними, бидејќи нивните значења немаат ниту една заедничка сема; додека придавките *i ftohtë* и *i nxehtë* „ладен и топол, жежок“ влегуваат во антонимни односи според одликата на присуство или отсуство на една карактеристика, односно *+- i nxehtë* „+ - топол, жежок“, додека останатите особености се заеднички.<sup>163</sup> Од гледна точка на распространетоста, антонимијата повеќе се среќава кај зборовите кои изразуваат временски, просторни и квантитативни поими, односно антонимите се изразуваат главно со придавки и прилози, помалку со глаголи и именки.<sup>164</sup>

Во зависност од карактерот или степенот на семантика опозиција, антонимите во албанскиот јазик можат да бидат правосмислени (вистински) или неправосмислени (невистински).<sup>165</sup> Правосмислени (целосни) антоними се зборовите што се спротивставуваат со нивното основно значење или во повеќето од нивните значења и не зависат толку од контекстот.

Овие антоними можат да имаат различен степен на семантичка спротивност: спротивставувања на сосема спротивни значења, кои опстојуваат на најоддалечените краеве на семантичката парадигма, меѓу кои не може да има средни поими (наречени како

---

<sup>163</sup> Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2004, стр. 180.

<sup>164</sup> Rami Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Tiranë, 2004, стр. 182.

<sup>165</sup> Miço Samara, *Çështje të antonimisë në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1985, стр. 187.

комплементарни антоними); спротивставување со помал или послаб степен (степен, градуална антонимија), чија особеност е можноста за прифаќање на средни поими.

Постојат и антоними кои според нивните основни значења не се антоними, но кои создаваат антоними во одредени контексти, па следствено на ова се нарекуваат контекстуални антоними, кои ги создава авторот за стилски цели и значително да ја зголеми експресивноста на текстот.

Во однос на составот, антонимите во албанскиот јазик можат да бидат:

а) антоними на различни зборови, кои немаат заеднички извор на потекло. Ова се вистински антоними;

б) антоними што се создаваат при образување зборови со префикси со спротивно значење.<sup>166</sup>

Зборовите со различни корени се вистински антоними, како и оние што се образуваат со префикси, само што се разликуваат во степенот на семантичко спротивставување на зборовите на антонимскиот пар. Општо, степенот на спротивставување на антонимите со префикси е послаб во споредба со степенот на спротивставување на антонимите од различни корени.<sup>167</sup>

Антонимите во романите на Ќосја ги разгледаме врз аспект на составот и степенот на семантичка спротивност. Според составот, најчести се антонимите создадени со поврзување на зборови во координативен однос. Во романите што се разгледуваат, најчесто користени антоними се оние со составните сврзници: *e, dhe, as* „и, ниту“. Со овие сврзници се создаваат антонимни односи меѓу именките, придавките, прилозите, глаголите и заменките, како во следниот извадок:

*Gjinushit dhe Teutës do t'u lë një paqartësi të gjatë, që do të zgjasë deri sa të bëhen të mëdhenj: kush ishte ai njeri që solli **aq gëzim e aq dhembje** në shpirtin e Gjyshes dhe të Nënës? (B.a.2. 254); Flasin shqip apo anglisht, frëngjisht, gjermanisht, spanjisht, bullgarisht, polonisht, arabisht, turqisht, portugalisht, që flasin **të madhe e të vogël**, që ecin **drejt dhe përtokas**, që shikojnë **drejt dhe përtëkimë, teposhtë dhe përpjetë, të veshur hollë e të veshur trashë...**(N. 31); ...fjala është për identitetin që e përcaktojnë **kamja dhe skamja**.(B.a.1. 426); Në karakterin e*

<sup>166</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002, стр. 139.

<sup>167</sup> Miço Samara, *Vëzhgime mbi antonimet me parashtesa në gjuhën shqipe*, në Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I, Tiranë, 1972, стр. 243.

*Skënderbeut, më në fund, si në karakterin e çdo figure të madhe historike të një kombi, ishin bashkuar virtyti i lartë dhe vesi i madh (B.a.1. 157); Të papriturat mund ta bëjnë njeriun hiçgjë dhe gjithçka, të pavlefshëm e të parëndësishëm sa nuk do të dijë kush, as grua ja dhe fëmijët, për të dhe të fuqishëm dhe të gjithkundshëm aq sa të gjithë, i madh e i vogël, do të përpiqen t'i afrohen sa më tepër, madje edhe t'i hyjnë nën lëkurë. (B.a.1. 7); Rroftë para ja! me të çilen dhe me të mshilen, sipas nevojës, të gjitha dyert e të gjitha dritaret e të gjitha lloj pallateve në botë! (B.a.1. 297).*

Како што може да се забележи, во овие примери наоѓаме целосни и контекстуални актуализирани антоними, претежно со непосредни врски. Целосно семантичко спротивставување се реализира кај паровите:

*ves - virtyt, fat - fatkeqësi, i madh - i vogël, hiçgjë - gjithçka, kush (askush) - të gjithë, teposhtë - përjetë, çilen - mshilen* (мана - доблест, среќа - несреќа, голем - мал, ништо - сè, никој - сите, долу - горе, отвара – затвара) итн. Додека зборовите *famë - dështim, i krisur - i mençur, drejt – përtokas, drejt - përtëkimë, të pavlefshëm e të parëndësishëm - të fuqishëm dhe të gjithkundshëm* (слава - неуспех, луд - мудар, исправен - приземјен, право - натаму, безвредни и безначајни - моќни и сеприсутни), не се вистински антоними, но во овој контекст се актуелизираат како антоними. Како и то може да се забележи, во антонимни функции, Ќосја користел дијалектни зборови (*përtëkimë, mshilen*) или нови зборови создадени од него (*përtokas*) и стилски неологизам *i gjithkundshëm* (сеприсутен).

Спротивности на зборови или зборовни групи (синтагми) со составните сврзници *e* и *dhe* „и“ се најтипични антонимски односи на јазикот на овој писател. Со сврзникот *as* „ниту“, употребен повеќепати се создава антонимија со која се зајакнува негативното значење помеѓу именките и придавките:

*Shqipëria nuk ishte as më shumë e gëzueshme as më shumë e dëshpërueshme në vitin 1954 se ç'kishte qenë në vitin 1948 (B.a.1. 104). Në shembullin në vijim krijohet antonimi kontekstuale me emrat dhunë – paqe : Ti s' di as ç'është dhuna, as ç'është paqja. (B.a.1. 201);*

Исто така, чести се антонимите создадени со спротивниот координативен сврзник *por* „но, ами, туку“ врска се чести, но итн.: *Biznesmeni Hari e kishte llogarinë në bankë plot dollarë, por shpirtin, më bëhej se e kishte bosh. (B.a.1. 205).* „Бизнисменот Хари ја имаше својата банкарска сметка полна со долари, но душата ми се чинеше празна.“

Со помош на семантичко спротивставување на проширените антонимни синтагми, реализирани со повеќе антонимни односи, поврзани со составни сврзници, се создава силен изразен ефект, како во следниот извадок:

*Kjo botë i bën të lumtur ata që do të duhej t'i fundoste shtatë pash poshtë dhe i bën të dëshpëruar ata që do të duhej t'i ngrinte shtatë pash lart. (N. 33); ...ishte natë e porositur për gjumë të shqetësuar, herë të thellë si gjumi i foshnjës e herë të lehtë si gjumi i plakut, që frikësohet se nuk do ta zërë mëngjesi. (N. 357); Do të shihemi në ditë të zakonshme, në ditë gëzimesh të përgjithshme që ishin shumë të rralla dhe në ditë pikëllimesh që ishin shumë të shpeshta (Nj.d. 292).*

Моќен експресивен ефект се постигнува со честа употреба на неколку антонимни парови на едно место:

*Ishte sjellë e mbështjellë nëpër hapësirën e Dhomës, herë të zgjeruar, e herë të ngushtuar, herë të terratisur e herë të ndriçuar, ishte ngritur në këmbë dhe ishte ulur galuc, ishte ushqyer me kore të thata dhe me shpresë, ishte sëmurë dhe i ishte shëndoshur, po kurrsesi nuk ishte shndërruar dhe nuk ishte shndërruar me asnjë element të identitetit të tij të çuditshëm. (V. 175).*

Моќните антоними се создаваат и меѓу зборови или антонимни синтагми со координативни сврзници, како во следниот фрагмент:

*Kush mendon shumë fiton pak! Kush e lodh ndërgjegjen shumë me pse kështu e pse ashtu, pse aq pak e pse aq shumë, pse aq cektë e pse aq thellë, pse këndeј e pse andej, pse djathtas e pse majtas, pse ngadalë e pse shpejt, pse po e tëhollon e pse po e trashë mbetet me gishtërinj në gojë. (N. 176); Komunizmi të bënte impotent me varfërinë e tij, kurse demokracia të bën impotent me bollëkun e saj.(B.a.1. 83); ... leverdia përcakton mendimet dhe sjelljet e njerëzve, famën dhe dështimet, fatin dhe fatkeqësinë e tyre.(B.a.2. 13)*

Во горенаведениот текст, со посредство на антонимија авторот ни дава дури и поговорки или свои филозофски мисли за животот. Понекогаш среќаваме и антонимија создадена помеѓу лексичка единица и фразеолошка единица: *Vetë e nisa këtë punë dhe vetë do t'ia vë kapakun. (V. 16).* „Самата ја започнав оваа работа и самата ќе му го ставам капакот“.

Поради нивната стилска употреба, **контекстуалните антоними** имаат честа употреба во романите на Ќосја и се претставени со голема разновидност. Ќосја вешто ги користел можностите на јазикот за да создаде разновидни контекстуални семантички противречности.

За да се зголеми експресивноста на исказот, во одредени контексти се создаваат антонимија на зборови преку нивното основно (првично, главно) значење, преку преносно или фигуративно значење. Семантичката спротивност на придавките е особено честа. Во прилог на ова, следи извадок:

*E dëgjoja në fillim me vëmendje të përqendruar e, pastaj, gjithnjë e më i shqepur këngën e Gjinush Saraqit, Nushit (B.a.1.19); Kësaj radhe thotë, prapë e buzëqeshur, mund të jenë takuar kritiku i dobët dhe shkrimtari i mirë.(B.a.1. 66); ...duke kaluar prej kohës së dhunës së përgjithshme, në kohën e lirisë së përgjithshme.(B.a.1. 108); Do të mund të bëja një tregim brenda këtij kreu të romanit, një tregim brenda tregimit, për pikëllimin tim të fshehur që më shkaktonte pikëllimi i saj i hapët. (N. 51); Dhe, i shërbëtorëve të tyre, që do ta madhërojnë me libra të shumtë atë regjim, thotë, dhe vazhdon duke e rritur zërin; shumë prej këtyre shërbëtorëve prapë e kanë marrë pushtetin, por tani duke pështyrë në ata të cilëve dje ua kanë puthur duart dhe këmbët. (B.a.2. 22).*

Како што може да се воочи во дадениот фрагмент, придавките *i përqendruar* - *i shqepur*, *dhunë* - *liri*, *i fshehur* - *i hapur*, *i dobët* - *i mirë*, *pështyj* - *puth* „фокусиран - отпиен, насилство - слобода, скриен - отворен, слаб - добар, плука – бакне“ се користат како антоними само во овој контекст. Зборовите што ги сочинуваат овие парови на контекстуални антоними создаваат целосни антоними со други зборови, како што се: *i përqendruar* – *i shpërqendruar*, *i fshehur* – *i dukshëm*, *i dobët* – *i fortë* „концентриран – деконцентриран, расеан; скриен - видлив, слаб – силен“ итн.

Контекстуална антонимија на зборови или синтагми се создаваат со спротивните сврзници *kurse*, *por* „додека, но“, како во следниот фрагмент:

*Dhe, derisa jo vetëm unë e Garipi po edhe Mugni Matjani, po pritnim të dëgjohej rrapëllimë, britmë, krismë, sharje, lutje, gjëmë, dënesje, çiraku, përpara dhe Demi, pas tij, kthehen shëndosh e mirë siç kishin shkuar: i pari si të ishte çuar prej varrit,urse i dyti me kolt në dorën e djathtë, si të ishte kthyer prej dasmës! (N. 125)*

Në këtë vend, gjithmonë, kishte vend për **varre** – shumë vend për varre, **por** kishte pak vend për **jetë** (B.a.2. 42); E ndjek paranë si të ishte çifut, thonë **kundërshtarët** që e xhelozojnë, **por** edhe paraja e ndjek atë, si të ishte hebre, thonë miqtë dhe **adhuruesit** e tij të shumtë (B.a.1. 389).

Дури и антонимите поврзани со разделните сврзници *a* и *apo* „а и или“ се среќаваат доста често:

Prej tyre varet *a* do të jemi **puro a të përzier**, *a* do të jetojmë këtu *apo* diku tjetër, *ku* do të jemi **fatkëqij a ku do të jemi fatmirë**. (B.a.1. 332); Më vjen keq, njëkohësisht, pse puna që bëni ju detyron të më dëgjoni me vëmendje **të sinqertë apo** me vëmendje **të shtirë** – *ku ta di unë tani!* (B.a.1. 351)

Антонимите со субординациски сврзници се јавуваат поретко. Овие контекстуални антоними се врзуваат со компаративни или начински сврзници: *se, sesa, ashtu siç* „колку, отколку, така што“ како на пример:

*Edhe unë kam studiuar letërsinë, botërore, por kam pasur më shumë sherr se dobi prej saj.* (B.a.1. 390); ...*ishte i hareshëm shumë më shpesh sesa i dëshpëruar, me çka të tjerëve u krijonte bindjen, mund të jetë e gabueshme, se ishte i lumtur....* (B.a.1. 93); *Ishte një grua që dinte të çmonte se pas një mendimi të kursyer mund të fshihen ndjenja të pasura, ashtu siç pas fjalëve të fryra mund të fshihen ndjenja të rrejshme.* (V. 268).

Вистинска антонимија и контекстуална антонимија со висок степен на експресивност се создава во различни синтагми и конструкции со еднакви делови на реченицата, како:

...*i madhi Zot do t'i dhurojë jetë të gjatë, ndonjëherë thoshte vetë, më të gjatë se ç'kishte dëshiruar dhe se ç'e kishte merituar: jetë të gjatë me gëzime, me lumturi në rini e me dëshpërime e me vuajtje në pleqëri.* (B.a.1.76); *Tërë jetën, prej dhjetë vjeç, i kam shikuar njerëzit prej së poshtmi, disi, si të them, i përulur, kurse tani po i shikoj prej së larti, disi i lartësuar.* (B.a.1. 387).

Преку употреба на целосна и контекстуална антонимија, Ќосја создал оригинални модели на семантичко спротивставување, кои во повеќето случаи се преобразуваат во стилови со голема експресивна моќ:

*Në të i jetonte **gëzimet e ëndrrave** dhe në të i jetonte **dhembjet e njëmendësisë** (V. 26); Miku im Dem! Gojarti im! Shenjtorët dhe të çmendurit shumë shpesh u kanë shërbyer **punëve të shenjta dhe punëve mëkatore! Mëkatarëve laikë dhe fetarë!** Të përdorur për **shenjtëri dhe për djallëzi, për të varfëruar të varfrit dhe për të pasuruar të pasurit.** (N. 73); **Oborri i sarajit dhe grumbulli i plehut nuk ka ndonjë dallim për ta** (Nj.d. 356); E papritura mund të na sjellë **gëzim të madh apo pikëllim të fundbotshëm.** (B.a.1. 7).*

Експресивноста на текстот се зголемува особено кога антонимните врски на зборовите создаваат тропи. Антонимите или оксимороните со силен изразен ефект се формираат со помош на антоними. На пример: *A thua për këtë arsye më kujtohet **mëkatnorja e pafajshme?*** (V. 33). „Дали поради оваа причина се секавам на *невината грешничка?*“

Во албанскиот јазик, антонимијата се создава и преку префикси. Со помош на префиксите: *anti-*, *ç-(sh-, zh-)*, *s-(z-)*, *kundër-*, *mos-*, *pa-*, *jo-* се изведуваат нови зборови со спротивно значење на соодветниот збор без префикс, како што се: *lodhem* – *çlodhem*, *organizoj* – *çorganizoj*, *kamje* – *skamje* „се умори – се одмори, организира – дезорганизира, богатство – сиромаштија“ итн; додека со помош на префикси со спротивно значење: *tbi-* и *nën-*, *para-* и *prapa-* (*pas-*), *sipër-*, *poshtë-* над- и подолу-, пред- и позади- (*po-*), над-, подолу- итн., антонимите се формираат од истиот предмет на зборот, како што се: надминува – потценувај, предок – потомство, утро – попладне, итн. Со овие антоними Косја создава изреки со висока експресивност. На пример: *Secili nderon në mënyrën e tij të veçantë **nderuese a çnderuese*** (Nj.d. 319).

Кај изведените зборови со префиксите *jo-*, *pa-*, *mos-* „не-, без-, не-“, каде еден од антонимните зборови има префикс, а другиот не, степенот на спротивставеноста на нивните значења е послаб. Во овие случаи, зборот со префикс го негира значењето на зборот без префикс, означува спротивна состојба, но не и спротивно дејство.<sup>168</sup>

Додека кога двата збора на антонимниот пар се изведени зборови преку антонимни префикси, спротивставувањето на нивните значења е целосно и се наоѓа на најоддалечените краеве. Исто така, преку овие антоними Косја создаде текстови со висока експресивност, како на пример:

<sup>168</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002, стр. 138.

Vërejnë se në kohën **postmoderne**, nuk mund të krijohet më as shkencë, as art në mënyrë **paramoderne**. (B.a.1. 117).

Посебни стилски и изразни вредности се постигнуваат преку антонимија со сложени зборови:

*Kur e kishin pyetur pse po shkonte në atë qytet të largët, ai ishte përgjigjur: sepse predikimin e fesë së re dua ta filloj në jug, ku, kam dëgjuar, ka më së shumti **duarshtrënguar** dhe ta çoj drejt veriut ku, siç dihet, ka më së shumti **duarçlirët**. (B.a.1. 223); Posa çohet në këmbë, na shikonte me radhë, herë **buzëqeshur**, e herë **symërrolur** (V. 21); Kur mbyllen sytë mendja fluturon larg. Sa e çuditshme: **njeriu sheh më shumë symbyllur se syçelur!** (B.a.2. 232).*

## ГЛАВА VI

### 6. ЛЕКСИЧКИ СОСТАВ СПОРЕД ПОТЕКЛОТО

Контактите и односите меѓу народите, како што е познато, оставија траги во лексиката на нивните јазици, бидејќи зборот е јазична единица што се позајмува полесно и побрзо. Албанскиот јазик во текот на својот историски развој имал контакти со различни јазици, од кои позајмил, меѓу другите, и многу зборови.

Некои од овие позајмени зборови станаа дел од албанскиот стандарден јазик, се вклучени во лексичкиот состав на нашиот јазик и се прилагодени на неговата граматичка структура, а во свеста на говорниците тие повеќе не се чувствуваат како странски елементи. Таквите зборови што веќе станаа сопственост на речникот на албанскиот јазик.

Покрај овие заемки веќе интегрирани во лексичкиот состав, има и голем број странски зборови кои не влегле во стандардната албанска лексика, но се користат во одредени општествени и јазични околности, за кои албанскиот јазик ги има соодветните еквиваленти. Во уметничката литература овој лексички слој се користи главно за стилски цели, за типизирање карактери на ликови, за опишување околина, настани итн.

Како што спомнавме претходно, во обемното книжевно творештво на Ќосја среќаваме мал број странски зборови. Во целото литературно и нелитературно творештво Ќосја се држи до принципот на албанскиот романтизам, според кој албанскиот јазик треба да се пишува и зборува чисто и да ги употреби само оние странски зборови што се незаменливи или, на крајот на краиштата, со заемки со кои се бои стилот и веќе станаа неразделни елементи на фонетскиот и морфолошкиот систем на албанскиот јазик.<sup>169</sup>

Затоа, во неговите романи странските зборови се користат за изразување на нови значења и вредности, кои не се семантички опфатени со зборови на нашиот јазик, како и за стилски вредности, за јазична карактеризација на ликовите, за карактеризација на средини итн. Меѓу заемките на јазикот на Ќосја, главно место го заземаат ориентализмите

---

<sup>169</sup> Rexhep Qosja, *Historia e letërsisë shqipe, Romantizmi 1*, Prishtinë, 1984, стр. 180.

(турцизмите), а потоа позајмените зборови од неолатинските јазици, словенските јазици и др.

### 6.1. ОРИЕНТАЛИЗМИ (ТУРЦИЗМИ)

Како што е познато, во албанскиот јазик ориентализмите (зборови од турско, арапско и персиско потекло) се бројни, дел од нив се прифатија и во стандардниот јазик, особено оние кои немаат синонимен соодветен збор или се користат за уметнички цели. Ориентализми во албанскиот стандарден јазик се зборовите: *pite, bakllava, hallvë, kafe, xhezve, setër, kravatë, elmaz, xhevahir, jorgan, jastëk, çarçaf, dyshek, konop, sënduk, hambar, tapî* и др., кои во повеќето случаи немаат стилистичка обоеност.

Бидејќи јазикот на романите на Ќосја широко се заснова на народниот јазик, во него се опфатени голем број лексички единици од ориентално потекло, лексички единици со конкретно значење, од материјалната култура на секојдневниот живот, како што се: храна и прибор, облека, украси, мебел за домаќинства итн., како и зборови со апстрактно значење, од духовна култура, од обреди и обичаи, религија, администрација, лични имиња на луѓе итн.

За некои зборови со ориентално потекло, самиот Ќосја наведува дека тие означуваат предмети и појави кои не се целосно заменливи со албански зборови и како такви треба да се употребуваат. Понекогаш, авторот ги толкува турцизмите на правилен и опширен начин, како на пример:

**Allishverish.** *Është fjalë, duket, po ashtu, turke, që e dëgjoj shpesh në emisionet televizive në të cilat bëhet humor dhe qortohen njerëz të politikës. Është një çik si e ngatërruar: allish plus verish. Po ta ndajmë kështu na del sikur është e përbërë prej një fjale turke dhe një fjale hungareze! Do të thotë: punë të pista që bëhen pas shpine; marrëveshje që bëjnë dy a më shumë vetë fshehurazi. Po ta përjashtojmë prej gjuhës bisedore, atëherë për kuptimin që mbulohet me të do të duhej të përdoren më shumë fjalë dhe ashtu të bëhen fjali të gjata, që dëgjoen shumë më përtueshëm se fjalitë e shkurtra. (B.a.1. 390);*

**Aman.** *Fjalë turke. Zoti e di kur është futur në gjuhën shqipe. Mund të jetë se është futur në gjuhën shqipe para se shqiptarët të kenë marrë fenë islame, sepse kënga dhe muzika gjithmonë*

udhëtojnë më shpejt se ushtritë dhe armët e tyre. Shqip do të thotë: të lutem! Pashë Zotin! Dëgjomë! Bëj çka dëshiroj unë! Edhe këtë fjalë, disa gjuhëtarë dhe shumë dëgjues të këngëve popullore, do të dëshironin ta zëvendësonin me fjalë shqipe a amerikane, por deri tani nuk kanë pasur sukses që dëshirën e tyre ta bëjnë të përgjithshme. Askush nuk mund ta dijë kur do të kenë dhe, më në fund, a do të kenë ndonjëherë sukses. Unë dëshiroj të mos kenë sukses. Tingëllon bukur. (B.a.1. 390);

**Ajvar.** Bashkëdyzim i përbërë prej specash që djegin, specash që nuk djegin, vajit të ullirit, bën edhe të lulediellit, të kripës dhe të pak uthulle. Disa gjuhëtarë dhe shumë shijues të ajvarit do t'ia ndërronin emrin këtij bashkëdyzimi për shkak se vjen prej gjuhës turke, por ende nuk e kanë gjetur fjalën e vet, shqipe, apo fjalën amerikane. (B.a.1. cmp.391) etj.

Некои ориентални заемки се користат со значењата што се користат во гегискиот дијалект, за разлика од значењата дадени во толковниот речник на албанскиот современ јазик:

**Açik** njerëzve të tjerë që njoh, nuk e mbaj në kuletën e ngjitur në rripin e pantallonave, por e mbajë në xhepin e përparmë të setrës. (B.a.1. 10); Megjithëse i është nacionalizuar e gjithë pasuria – sa shtëpi, sa shitore (dugajë thoshin pronarët e tyre) shumë hektarë tokë të punueshme në fshatrat përreth qytetit, disa mullinj dhe disa zhgunaja, familja e Tarik Saraçit edhe sot jeton **açik** të gjitha familjeve të tjera.(B.a.1. 194). Во овие примери, прилогот **açik** е употребен со значење *ndryshe, në mënyrë vjetër* „на друг начин“.

Ориентализмите кај Ќосја се важен извор на стилистички и изразни вредности, користени со различни цели, за јазична карактеризација и менталитет на ликовите, за типизирање на настани, ситуации и сл. Општо земено, со стилски нијанси се употребуваат дури и ориентализмите кои имаат соодветен збор во албанскиот стандарден јазик. За стилистички цели, Ќосја користи голем број ориентализми од разговорниот стил, како што се: *tyxhar, tabut, hafije, sakat, azgan, gajle, adet, takat, muhabet, taze* „туџар, ковчег, незрел, сакат, азган, гајле, адет, такат, мухабет, тазе“ и други.

Добиваат силна емоционална експресивна и стилска боја особено стилемите создадени со дијалектни ориентализми, како:

*Ndoshta, kjo kryelartësi ishte arsyeja pse në punë nuk kihet ecur mjaft përpara derisa nuk ishte bërë poet – sugar partiak dhe kishte mbetur një arsimtar i thjeshtë...* (Nj.d. 231); ...ato janë

akuzuar për **sehire** si pasojë e të cilave kanë vdekur nuse të reja, dhëndurë dhe foshnja (Nj.d. 136) etj.

Во романите на Ќосја ориентализмите од секојдневна употреба создаваат лексички стилеми со силни експресивно-стилски вредности, како во следниот извадок.

P.sh. *Pas gjithë atij “**muhabeti**” që është bërë deri sot për letërsinë, është arritur një përfundim: letërsia përbëhet nga “gënjeshtra” të vogla, të cilat së bashku krijojnë mozaikun e të vërtetës së madhe.*(B.a.2. 352); *Kur je i madh, i fortë e i pasur të bëjnë **temena** të gjithë: i madh e i vogël, prift, hoxhë e kadi, thoshte babai im.* (B.a.1. 179); *Ulen në dysHEME pa u thënë i zoti i shtëpisë që të ulen: **ulen azgan**, siç kishin hyrë, thuajse po vinin prej një beteje...* (N. 272); *kurse ai të gjithë i pret mirë, siç duhet t’i presë mysafirët çdo shqiptar që s’i ka harruar ende **adetet e bujarisë!*** (N. 114) etj.

Некои турцизми од народниот говор Ќосја ги надополнува со фигуративни значење. На пример:

*surrat - të dhëmbin sytë kur e sheh* (Nj.d. 180); *kopil - të qe etshëm prej lumit* 174); *nazeqar - gjen qime edhe në vezë* (Nj.d. 185); *namusqar- aq i ndershëm saqë nuk vlen asgjë; po të kishte mundësi më shumë do të kishte namus më pak.* (Nj.d. 185); *kiamet - e kundërta e selametit* (Nj.d. 204) etj.

Со помош на ориентализми, Ќосја создава контекстуална синонимија со висока експресивност, парови и стилски синонимни низа: *Judë më thonë, vampir më thonë, lugat më thonë, shtrigan më thonë, përbindësh më thonë, kasap më thonë, xhelat më thonë, xhebrail më thonë, Iblis më thonë!* (Nj.d. 222).

Како што може да се види, натрупувањето во ист контекст на неколку ориентализми значително ја зголемува стилистичката вредност и експресивноста на текстот. За да го направи својот јазик поекспресивен, Ќосја честопати ги користи ориентализмите, толкувајќи ги истите или со еквивалентни зборови на албанскиот стандарден јазик или пак со друга заемка, како во следниот извадок:

*E pse ju duket ashtu i kuptimshëm mbiemri im - **Derti?** Sepse do të thotë **gajle, kujdes, brengë** për tjetrin.* (B.a.1. 67); *Pse sillej ashtu? Vetëm pse ishte **agjent?** -Mendonte se ishte bërë **hafije** në radhë të parë për ta spiunuar atë - Tarik Sarçin. Kishte pasoja për sjellje të këtilla ndaj të burgosurit më të privilegjuar, ndaj **spiunit?***(B.a.1. 399).

Ќосја исто така користи ориентализми за да создаде стилистичка антонимија, како:

*Fati, më thoshte gjyshi Sadiku, është i shkruar atje lart, në qiell, por ka njerëz që edhe fatin e shkruar atje lart, në qiell, e ndërrojnë dhe e ndërrojnë ose me mend, ose me takat. Ose me mend, ose me takat! (N. 75); me nga tri na vijnë të mirat dhe me nga tri na vijnë të këqijat; tri herë të vjen vera kah dera; tre janë shpëtimtarët dhe tre janë xhahilat. (Nj.d. 48).*

Овој автор во своите романи користи и одредени ориентални зборови, за да ги карактеризира луѓето според нивните физички и морални својства, според работата што ја прават итн., како во следниов текст:

*sabi, hyri, sakat, hafije, baksëz, ugursuz, hamall, azgan, zengjin, eunuk, saraç, tyxhar, xharrah, xhelat, xhahil, hyzmeqar, namusqar, nazeqar, hasret, sedërqar etj.* Преку овие називи се постигнуваат различни стилистички ефекти, на пример: *Dikush mund ta ketë fytyrën si sabi e të jetë shpirtzi. (B.a.1, cmp.339); Për Ahmet Zogun thoshte se ishte një politikan dinak, i gjetur për kushtet shqiptare, që kishte bashkuar shumëfytyrësinë e despotit oriental dhe të bajraktarit shqiptar.*(B.a.1. 161); *...futet një vajzë, nga moria e vajzave, të cilat, me valixhe në duar a me hamall afër, nxitojnë cila duke dalë prej aeroportit e cila duke hyrë në aeroport.*(B.a.1. 63); *Tarik Saraçi ishte saraçi i parakohshëm i takëmeve të demokracisë.* (B.a.2. 301); *Këto kushtime janë karremi në të cilin ngjiten sedërqarët letrarë dhe politikë dhe bëhen lavdëruesit e tij të pandalshëm* (B.a.2. 324) итн.

Во романите на Ќосја наоѓаме и ориентализми поврзани со административното и државното поле, кои се зборови што веќе поминале во застарениот слој на речникот, како што се: *aradhë, despot, bajraktar, tiran, mytesarif, defeterdar, napolon, matriarkat, patriarkat, skllavopronar, dukë, saraj* итн., преку кои авторот создал моќни лексички стилеми.

Во романите на овој автор среќаваме и ориентализми со апстрактно значење, како што се: *taksirat, paqllek, pisllek, zotrilllek, zarar, gajle, begenis, adet, huj, hatër, hesape, sherr, zor, taze* итн., кои се користат редовно во разговорниот стил. Дури и со некои од нив, Ќосја создаде многу експресивни средства. На пример:

*Edhe cilësori i nderuar mund të përdoret me dyfytyrësi, me shumë dyfytyrësi, në mënyrë të pistë, por shumë më rrallë se përshëndetja. Përdoret kështu më rrallë, më pak, jo se nuk ka mjaft njerëz që ashtu, me dyfytyrësi, me shumëfytyrësi, në mënyrë të pistë, do ta përdornin, por*

*për arsye pse përdoruesi vetëzbulohet lehtë, e tregon lehtë dyfytërsinë, shumëfytërsinë, pisllekun shpirtëror të përdoruesit të tij.*(B.a.1. 170); *Janë martuar taze* (B.a.2. 17) и др.

Во романот на Ќосја се користат не мал број зборови од исламската вера, како што се: *xhenet, xhehenem, haram, hallall, xhebrail, iblis, myezin, sure, kuran, dexhal, shejtan, kiamet, myfti, haxhillëk, ferexhe, e xhuma, avdes, evlia, mevlud, minare, xhami, teqe* (рај, пекол, харам, халал, цибраил, иблис, мејезин, сура, Куран, даџал, сатана, кијамет, муфтија, ацилак, превез, петок, абдес, евлија, мевлуд, минаре, џамија, теке“ итн.

Од горенаведените зборови и други слични зборови се забележува дека тие потекнуваат од исламската вера и култура, кои поради нивната честа употреба во верски ритуали станаа дел од разговорниот стил. Ќосја користи некои од зборовите на ова поле за уметнички цели и често ги користи со фигуративни значења. На пример:

*Janë profetizime për xhehenemin në tokë.*(B.a.1. 19); *Fjala diferencim do të bëhet fjalë që do të përcaktojë mendimin, sjelljen dhe fatin e qytetarit të Vajazanit. Fjalë – xhebrail.* (Nj.d. 163); *...sekretari i partisë, gazetari Sylejman Ajkani a patrulla policore ia kanë bërë jetën xhehenem.*(Nj.d. 177); *flet si engjëll e mendon si shejtan* (Nj.d. 178) и др.

Зборовите со ориентално потекло, како дел од народниот менталитет и психологија, се навлезени длабоко и во структурата на многу вкаменети изрази на албанскиот јазик, како фразеолошки единици, поговорки, желби и клетви, такви какви што ги наоѓаме и во романите на Ќосја, како во следниот извадок:

*Kazanovës një çehre i shkon e një çehre i vjen.* (N. 180); *ka djem yst e më yst* (N. 232); *dajaku ka dalë prej xhenetit* (Nj.d. 62); *gazetarë, publicistë, historianë, të cilët kanë ndërruar qyrkun* (B.a.1.101), *ia ka luajtur fiqirin* (N. 189); *do të kisha jastëk nën krye* (N. 128); *ruana zot prej kurvës së vjetër dhe prej zengjinit të ri* (B.a.2. 202); *Fatkeqësisht, gjeli që këndon para kohe përfundon në vegsh më shpejt se ata që nuk këndojnë kurrë* (B.a.2. 301); *shtatë ditë kemi në këtë dynja, gjashtë hidhërime e një sefa* (Nj.d. 77) и др.

Имаат ориентално потекло и немал број ликови во романите на Ќосја, како: *Ajshe, Sullatne, Ajmane, Shahin, Muhamet, Mexhid, Halil, Halim, Abdullah, Abdyl, Ali, Asllan, Abaz, Abedin, Ibrahim, Xhafer, Bilall, Fatime, Hiqmet, Nimet, Nail, Sadri, Sylejman, Emin* и др. Именувањето на ликови со ориентални имиња наоѓа поткрепа и од верската припадност на

повеќето Албанци, додека пак одредени лични имиња на ликови се користат за стилистичка цел.

Ќосја ни дава и патроними (презимиња) со турската наставка *-xhi*, од типот: *Samarxhiu, Kallajxhiu, Vidhaxhiu, Qeleshexhiu, Sitaxhiu* итн., преку кои поблиску ги типизира ликовите, вклучувајќи ги и нивните занимања. Во овие романи наоѓаме и презимиња на ликови со префиксот *kara-*: *Karakolli, Karahudra, Karahasani, Karahodra* итн.

Бројни се и турските зборови со наставките *-llëk, -xhi, -hane*; како: *zotrillëk, njerëzillëk, hoxhëllëk, dallkaukllëk, rrospillak, kurvëllëk, kodoshllëk; pullazxhi, llokmaxhi, ëmbëltoraxhi, zhxhungaxhi, tupanxhi, mullixhi nokautxhi (njeri i fortë, ai që të hedh nokaut, mundës), bythaxhi (homoseksual), thikaxhi, qelepîrxhi, kazmaxhi; çajhane, byrekxhihane, masazhihane, bixhozxhihane, qihane, lakuriqhane* и др. Овие изведени зборови носат јаки стилистички и изразни ефекти, пред сè оние со наставката *-hane*. На пример: *Kërkoj kafenetë, çajhanet, birraritë, byrekxhihanet, motelet, hotelet, restorantet, klubet, ushtrimoret, pishinat, stacionet, masazhihanet, bixhozxhihanet, qihanet – ku s'mund të shkoja para se të ikja për Itali. (N. 30).*

Со именките со наставка *-xhi* Ќосја создал моќни стилистички ефекти. Особено, нивната последователна употреба во ист контекст создава посебен експресивен ефект. Изведените зборови со турски наставки, доста чести во народниот јазик, кои, како што може да се види, во делото на Ќосја се користат заедно со албански и турски зборови, образувајќи именки со силни стилистички и емоционален ефект. Повеќето од овие зборови имаат пејоративно значење.

Во романите на Ќосја застапени се и неколку изведени зборови со продуктивни ориентални теми и наставки на албанскиот јазик, некои од нив можеби образувани од авторот, од типот *despoti, boshësi, profetizim, tuhafësi, sulltanor, kamxhikues, shejtanothem* и др.

Некои од овие зборови се користат за да се создадат прилично експресивни стилеми, како на пример: *Pres të më kapin për krahësh e për këmbësh dhe të më kurdisin në karrigë, si të ishte kjo farë karrige sulltanore. (N. 351);* Поради стилистички цели образува и контекстуални кованици преку турски заемки, на пример: *Atë të hollin, atje, në mes të sallës,*

*atë surratmut, oh më falë, zonjushë më iku fjala – i drejtohet Delinës dhe e vazhdon rrëfimin (B.a.2. 324) итн.*

## 6.2. ЗБОРОВИ ОД НЕОЛАТИНСКИ ЈАЗИЦИ

Зборовите од латинско потекло исто така се дамнешни и одамна се вдомиле во лексичкиот состав на албанскиот јазик. Многу зборови од неолатинските јазици станаа дел од речникот на албанскиот јазик, повеќето од нив застапени во научно-литературниот функционален стил, научната терминологија, културниот живот, спортот, модата, економијата, политиката итн. Многу од овие зборови добија меѓународен карактер, односно станаа интернационализми.

Новите неолатински заемки во романите на Ќосја се малубројни и се користат главно за стилски цели. Најчести неолатински заемки застапени во романите на Ќосја се:

*indoktrinoj, intensiv, involvim, dispozicion, kinder, senat, lajv, marihuanë, kuller, frajer, stjuart, stjuardesë, ekstra, instruksione, tranzicion, fundamental, rapide, kruciale, indipendencë, mazhoritar, megaloman, i komprometuar, i privuar, i disponuar, retushoj, denoncoj, emetoj,urvejim, aristokraci, impotent, kontribut, elitë, gala, biznesmen* и др. Истите се употребуваат главно за стилистички цели, формирање на стилеми со голема експресивност, за типизација на ликовите или просторот итн.

Како стилистички неутрални се употребуваат неколку зборови, како: *snob, stjuart, stjuartesë* и др.

Честопати, Ќосја во своите романи ги толкува значењата на странските зборови со албански еквивалент или со некои од најчесто користените странски зборови на албански јазик. Ова се забележува како кај стари заемки, така и кај новите заемки, како на пример:

*Prej se kam ardhur në Shqipëri, më shumë se fjalën Bizant e kam dëgjuar cilësorin e krijuar prej saj: **bizantin**. Kur e pyeta Delinën se me ç'kuptim përdoret ky cilësor më tha: me*

kuptimin hipokrit, ose, si i themi shqip, dyftytrësh. Nuk dëgjohet kot ky cilësor në jetën tonë, shtoi; dyftytrësia, e dëshmon letërsia jonë, qoftë edhe ajo e kohës së realizmit socialist, kur dyftytrësia dënohej me ligj, është cilësi e identitetit tonë. (B.1. 394); gjuhëtari i njohur, Xhabir Xhameta, thotë se fjala **diferencim** në shqipe vjen prej fjalës latine differentia dhe do të thotë dallim, ose, fjalëpërfjalshëm e përkthyer, përdallim. Të diferencohesh do të thotë të dallohesh prej kundërshtarëve de armiqve të shoqërisë sonë socialiste, të largohesh sa më larg prej tyre.(Nj.d. 162) итн.

Зборовите позајмени од англискиот јазик се користат со стилски и изразни вредности. Преку нив, Ќосја создаде многу експресивни стилеми, главно со пејоративно значење. На пример:

*Drejtorit të gazetës kombëtare, Globi sot, një ngjyrë i shkonte e tjetra i vinte. **Kolor i përmutur**, që as armikut nuk do t'ia dëshiroja. (N. 300); mban emrin e një qyteti **të disponuar armiqësisht** ndaj vendit tonë (Nj.d. 421); E fshatar, **puro** fshatar, i lindur e i rritur në fshat, madje në fshat të Malësisë më të prapambetur shqiptare, është edhe njeriu politik më **i plotfuqishëm** në politikën shqiptare sot: Sali Berisha.(B.a.1. 382) etj.*

Во доста чести случаи, позајмените зборови се толкуваат преку албански зборови или со странски зборови што се веќе прифатени во албанскиот јазик, преку кои се постигнува висока експресивност, како во следниов долг извадок:

*Shopingu dhe tregtia, shopingu dhe pazari dallojnë shumë mes vete, siç dallojnë fukaraja dhe pasaniku, frikaku dhe guximtari, besniku dhe mohuesi. Në Pazar i gjeje pak gjëra, më së shpeshti, as ato më të nevojshmet për ushqim, për veshmbathje, për pirje, për ngrohje, për flladitje, për qitje, për larje e lyerje, për shëtitje, për mbyllje të sigurt brenda, për vrasje a varje. Në shopping, ndërkaq, i gjen të gjitha, dhe më shumë se të gjitha, i gjen ti dhe i gjejnë të gjithë të tjerët. Pse jo? Ata prej të cilëve e kemi marrë fjalën shopping, ata i prodhojnë gati të gjitha ato që i gjejmë kur dalim në shopping, që i sjellin tregtarët, jo, biznesmenët tanë.(B.a.2. 147); Live përdoret në vend të fjalës drejtpërdrejt, pandërmjetësueshëm, direkt, më së shpeshti në televizione, në radio dhe në gazeta. Çka do lajvi në gjuhën shqipe? e pyes Delinën. Është fjalë e snobëve të rinj dhe e servilëve të vjetër e të rinj. Me të përdoruesit e saj dëshirojnë të tregojnë: se dinë më shumë se ata që i përdorin fjalët drejtpërdrejt e direkt, se dinë anglishten, në njërën anë*

dhe se janë veçmas, më shumë se të tjerët, të përkushtuar atyre që e kanë atë gjuhë, në anën tjetër. (B.a.1. 384).

Ќосја создава стилеми со висока експресивност дури и со зборови од францускиот јазик, како долунаведените зборови со толкувања од авторот:

P.sh.: *ELITË*. Është një prej fjalëve që e dëgjoj posaçërisht shpesh prej se kam ardhur në Shqipëri. Delina më thotë se gati po aq shpesh dëgjohej edhe në Kosovë. E dëgjoj të salduar me mbiemrat: politike, intelektuale, artistike, financiare. Njëherë e dëgjova të vëllazëruar me mbiemrin mafioze! *Elita politike. Elita intelektuale. Elita financiare. Elita artistike. Elita mafioze!* Elitë janë ata që me cilësitë e tyre, me vlerën e tyre, me nivelin e tyre, dallojnë prej të tjerëve – prej masës, prej turmës, prej njerëzve të zakonshëm, të cilët nuk shquajnë me asgjë të veçantë. (B.1. 397);

*GALA*. Gala në qytete, në mënyrë të veçantë në kryeqytet, sot, do të thotë solemn. **Koncert gala. Shfaqje gala. Pritje gala.** Gala në vend të solemn, solemne. Fjala solemn, solemne, e përdorur gjatë, edhe kjo fjalë e huaj, tani nuk ka më shkëlqimin, që e kishte dikur. Gala është më shkëlqyese. Është fjalë në modë. Është fjala e snobit të ri, i cili shikon se si të stoliset më dukshëm, për të rënë në sy më shumë. (B.a.1. 397) и др.

Зборообразувачките средства од странски јазици се малку застапени во литературното творештво на овој романиер. Најчесто ги среќаваме зборовите:

*kontra, anti, pro, neo, pseudo, mega, mikro* (kontrarevolucion, kontrarevolucionar, antidrejtësi, antishkencë, antiart, neoshqiptarizëm, pseudohistorian, pseudoshkrimtar, megavaginë, megaçmim, mikropërgjues etj.); и суфиксите: *–ist, izëm, -ik, -kraci* (globalist, spiritist, imperialist, revizionist, punist, gjenetist, poltronizëm, hidrogjenike, idiotik, kretenik, partokraci итн.).

### 6.3. ЗБОРОВИ ОД СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Зборовите со словенско потекло во албанскиот јазик се присутни доста одамна, од кои неколку од нив се дел од лексичкиот состав на албанскиот литературен јазик. Славизмите се доста распространети во албанските дијалекти, особено на северниот гегиски дијалект, за кои се знае дека биле во многувековен директен контакт и сè уште се со словенските јазичи.

Во јазикот Ќосја, регионализмите и дијалектните славизми не се многу застапени. Некои словенски зборови, кои можат да се сметаат за дијалектизми или регионализми, се користат за стилски ефекти, како:

*P.sh. Aristokrat? Ç'do të thotë kjo fjalë? Ç'kuptim ka kjo fjalë? Ngushëllim për ata që nuk kanë tjetër vlerë. As viryt! **Aristokracia e opingave!** (B.a.1. 89) etj.*

Славизмите се користат за типизирање на околината или јазикот на ликовите, како во следниот извадок:

*Vazhdimin e bisedës sonë me Thotë dhe Përgjigjem e ndërpret telefoni i vënë në një **policë** të vogël në korridor.(N. 168); Ata që na kanë dërguar në këtë aksion, ata i kanë menduar të gjitha, thotë Tefiku duke e futur dorën në çantën e tij dhe duke nxjerrë prej saj një konservë, vërtet, si ajo e imja, por në anën e djathtë të së cilës ishte një zero e kuqe. Kjo nuk është zero; kjo është shkronja O – shkronja e parë e fjalës **otrov** e çka është otrov besoj ta dini që të dy. (B.a.2. 235) и др.*

## ГЛАВА VII

### 7. ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО РОМАНИТЕ НА ЌОСЈА

#### 7.1. ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Како што е познато, лексичкиот фонд на албанскиот јазик значително се збогатил со перото на многу истакнати писатели, кои правеа непрекинати напори за развој и збогатување на мајчиниот јазик. За таа цел, користени се два главни начина, а тоа се: создавање нови зборови и воведување на народни зборови во општа употреба во албанскиот стандарден јазик. Според академикот Јани Томаи образувањето на зборови е навистина еден од најважните јазични механизми што обезбедува бескрајност на лексиката.<sup>170</sup>

Настојувањето за создавање нови зборови со домашни средства и начини се зголеми особено во периодот на преродбата, бидејќи склоноста за чистење на јазикот од странски зборови покажа потреба за нивно заменување со домашни зборови. Затоа, дури и бројот на новосоздадени зборови, особено во овој период, е доста голем. Познато е дека многу од новите зборови создадени со текот на годините останаа употребени само во делата на писателите кои ги создадоа, но многу голем број од нив влегоа во општа употреба и станаа дел од општата лексика на албанскиот современ стандарден јазик.

Меѓу писателите што го збогати албанскиот јазик со бројни нови зборови и нови изразни вредности спаѓа и Реџеп Ќосја. Неговото дело докажува дека тој го познава лексичкото и семантичкото богатство на албанскиот јазик, како и можностите албанскиот да се развие, збогатува и усовршува, за да ги задоволи барањата на современото општество. Ќосја создаде многу нови зборови со средства на албанскиот јазик, според воспоставените начини, докажувајќи јасно дека внатрешните можности на албанскиот за нови зборови се големи.

---

<sup>170</sup> Jani Thomaj, *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, стр. 169

### 7.1.1. НАЧИН НА ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Прашањето на зборообразувањето долго време го привлекува вниманието на албанските научници.<sup>171</sup> Меѓу првите истражувачи, кои на поконцизен начин се занимаваа со начинот на образување на зборови во албанскиот јазик е Димитар Камарда.

Поголемо место, зборообразувањето зазема во граматиките на Сами Фрашери, Антон Санон, Илија Шепер и Осман Мудериз. Во денешно време, студиите поврзани со зборообразувањето во албанскиот јазик се многубројни; следствено на ова, лингвистите кои се занимавале со ова прашање се многубројни: Андрокли Косталари, Александар Џувани, Јани Томаи, Костаќ Ципо, Мехмет Челику, Махир Доми, Енвер Хиса, Људмила Буџели и многу други други.

Како што е познато, во албанскиот јазик повеќето од зборовите се изведуваат преку суфиксација и префиксација, а како граматичко помошно средство служи претпозитивниот член. Доста добар дел од зборови се изведуваат и со комбиниран начин, односно преку префикси и суфикси, а се разбира дека бројни се и сложените зборови.

Познавањето на средствата за изведување зборови и нивните типови според местото што го заземаат во однос на продуктивната тема (префикс, суфикс), ни овозможува да ја идентификуваме составот на зборот и да го разложиме според составните делови, но сепак за да го дознаваме начинот на образување на зборовите не е доволно да се знаат само средствата со кои се образува зборот и нивното место, туку ќе треба да се знае и видот на поврзаноста на овие средства со коренот на зборот.<sup>172</sup>

Како што знаеме, во албанскиот јазик постојат првични (прости) и сложени зборови. Сложените зборовие се образуваат на неколку начини и средства, односно со:

#### **а) prejardhja – изведени зборови**

- parashtesim - префикси,
- prapashtesim - суфикси,
- parashteso-prapashtesim – префиксно-суфиксен,

<sup>171</sup> Enver Hysa, “Disa çështje të parashtesimit në gjuhën shqipe”, *Çështje të gramatikës së shqipes së sotme II*, Tiranë, 1975, стр. 58.

<sup>172</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002, стр. 148.

- pa ndajshresa - бессоуфиксен.

**b) nyjëzim – претпозитивен член**

**c) fjalëpërbërje (kompozimi) – композиција, сложени зборови**

**d) përngjitje – аглутинација (прилепување)**

**e) konversion - конверзација**

**f) mënyra të përziera (disa mënyra njëkohësisht) – комбиниран начин**

- përngjitje dhe prapashtesim – аглутинација и суфиксација

- kompozim dhe prapashtesim – сложени именки и суфиксација

- nyjëzim dhe prapashtesim – претпозитивен член и суфикси

- nyjëzim dhe parashteso-prapashtesim - претпозитивен член и префиксно-суфиксен,

- nyjëzim dhe përngjitje - претпозитивен член и аглутинација.<sup>173</sup>

## 7.2. НАЧИН НА ОБРАЗУВАЊЕ НА ЗБОРОВИ ВО РОМАНИТЕ НА ЌОСЈА

Рецеп Ќосја даде посебен придонес за обработување и збогатување на албанскиот национален јазик, за кристализација на нормата, нејзино усовршување и примена, особено преку создавање на нови зборови, или преку употреба на зборови и изрази на дијалектниот јазик. Неговите романи, меѓу другите, се познати по своето лексичко богатство. Лексичкиот фонд на јазикот на романите на Ќосја опфаќа голем број лексички единици, од кои голем број се авторски неологизми, од кои некои се преземени од дијалектни говори или градски социолекти, од народното творештво, од други писатели, од новинарството итн.

Ќосја користел многу зборообразувачки внатрешни начини за збогатување на албанската лексика. Тој ги оживеал средствата и зборообразувачките модели на албанскиот стандарден јазик, на дијалектните, особено од североисточниот гегиски поддијалект, но исто така вовел и свои начини на зборообразување. Најзастапени начини на образување на зборови во романите на Ќосја се преку суфикси и композиција.

<sup>173</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe, I*, ASHSh, Tiranë, 2002, стр. 60.

Иако е тешко точно да се одреди бројот на изведени зборови од Ќосја, во овој труд како авторски неологизми ќе ги сметаме оние зборови кои не се претставени во толкувачките речници на албанскиот јазик и се специфични за неговиот јазик и стил. Зборовите образувани од Ќосја ја проширија лексиката на стандардниот јазик со нови зборови, со нови значења и нијанси, со многу возбуди и стилски нијанси.

### 7.2.1. ЗБОРОВИ СО ПРЕФИКСИ

Образувањето на зборови со префикси е многу важен начин на изведување зборови во албанскиот јазик. Во албанскиот јазик, префиксите служат за образување на нови зборови со ново дополнително значење, без промена на лексико-граматичката категорија на зборот од кој се изведува. Особено во денешниот период на развој на јазикот, овој начин стана доста продуктивен, особено во техничко-научната терминологија и во новинарскиот стил.<sup>174</sup>

Префиксацијата, како начин на образување на зборови, е доста застапена во делото на Ќосја. Со префиксите Ќосја извел голем број именки и придавки, а помалку глаголи и прилози. Најчестите префикси што се користат во неговото литературно дело се: *ç-, mos-, pa-, jo-, për-, para-, pas-, mbi-, nën-, jo-, sapo-* итн. Овие префикси на зборовите им даваат различно значење и го зголемуваат степенот на изразување.

Со префиксот *-ç*, кој на зборовите им дава спротивно значење на значењето на зборообразувачката тема, кај Ќосја се образуваат именки, придавки, глаголи и прилози, како што се: *çmoralizim, çmarrëdhënie, çrregullsi; i çbarazpeshuar, i çkishëruar, i çelektrizuar, i çegërsuar, i çmësuar; çtërheq, çpaketoj, çngujtoj, çmitizoj, çdenjësoj, çndihmoj, çsuvatoj; çorientueshëm* итн.

Како што е познато, префиксот *ç-* во албанскиот јазик е карактеристичен за образување на глаголи и некои придавки, кои имаат спротивно значење со значењето изразено со зборообразувачката тема. Изведените придавки со оваа наставка во романите на Ќосја се најзастапена категорија, изведени од одредена придавка и префиксот *ç-*, иако

---

<sup>174</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe, I*, AShSh, Tiranë, 2002, стр. 62.

во некои мал број случаи (како кај придавката *i çkishëruar*) такви зборови без префикс не постојат сами по себе, ниту соодветни глаголи со овој префикс. Таквите зборови можеме да ги сметаме како мотивирани од префиксацијата на соодветната придавка или од додавање на претпозитивен член на партиципот на соодветниот глагол (со префиксот *ç-*).

Со овој префикс кај Ќосја забележуваме и некои именки и прилози, како што се: *çmoralizim*, *çmarrëdhënie*, *çorientueshëm*, користени за стилистички цели. Во прилог на оваа констатација е следниов извадок:

*Ata që shkencën dhe artin modern perëndimor i kanë shpallur antishkencë dhe antiart, që dëshmon shfytërimin dhe çmoralizimin e botës perëndimore!*(B.a.1. 58); *Kërkoj prej teje, se ti je kryemjeshtri i gjithë ndodhive, i gjithë marrëdhënieve e çmarrëdhënieve, i gjithë bashkëbisedimeve, që do të përbëjnë romanin, që të mos më harrosh.* (N. 353); *Që të gjithë u pasjtuan se mbleedhaj ishte e suksesshme, se në këtë OTH procesi i diferencimit është kuptuar drejt, por disa elemntë, si ata që heshtën e në mënyrë të veçantë si ai Çerem Çapari, mund të ndikojnë çorientueshëm në të tjerët, në mënyrë të veçantë në ttë rinjtë tanë.* (Nj.d. 408)

Како што е познато, изведените именки со префиксот *ç-*, а помалку изведените прилози, не се карактеристични за албанскиот јазик. Со помош на глаголи без и со префиксот *ç-*, Ќосја создаде антонимија кои значително ја зголемуваат експресивноста на исказот. На пример:

*Dhe tani, nuk të merr as gjumi i natës, si netëve të përparme. Ngihesh, shpesh, prej shtartit, nga tri katër herë, çel dritaret, i tërhq dhe çtërheq perdet, i lan duart, këmbët, qafën, gjoksin – thujaase lan mëkatet e vetës dhe të botës, por kot.*(V. 167); *E tregova fatkeqësinë e Man Kurtiti i vetëdishëm se me kujtimet nuk mund t'i ndihmoj askujt e as t'i çndihmoj vetes!* (Nj.d. 158).

Доста продуктивен во литературното дело на Ќосја е префиксот *për-* „за“. Оваа појава можеме да ја сметаме како една од главните особености на јазикот на овој автор. Со овој префикс се образувал именки, придавки и глаголи, како: *përdallim*, *përhijim*, *përfolje*, *përshtirje*, *përbrendësi*, *përtashësi*, *përditësi*, *përfolshmëri*, *përqurran*, *përijargan*, *i përfjetur*, *i përfryrë*, *përngij*, *përfushem*, *përudhem*, *përvidhem*, *përthekoj* итн. Зборовите изведени со префиксот *për-* добиваат нови семантички нијанси. Имено, овој префикс го разјаснува,

уточнува или зајакнува значењето на зборообразувачката тема. Тие главно се зборови од научно-литературниот функционален стил.

Именките *përfolshmëri* „шепотење, озборување“, изведен со префиксно-суфиксен начин: *për+i folshëm+ëri*) и *përtashësi* „сегашно време“ (кој може да биде образуван со префикс и суфикс одеднаш: *për+tash+ësi*, или од придавка + наставка: *i përtashëm + -ësi*), како во следниот фрагмент:

*Vajazanin do ta pushtojë pëshpëritja: Çerem Çapari i sulmuar pre qenit dhe i përplasur për tokë në mes të rugës së Currit! Çka s' do të ngjajë në qytetin tonë kryesor!*

**Përfolshmëri** - gjithfarësh.(Nj.d. 356); *Nuk ka dyshim se këto shënime, herë citate më të gjata nga veprat e lexuara e herë përshtypje e përsiatje të frymëzuara prej përtashësisë a prej tyre, pashmangshëm ndikojnë në përbërjen e veprës që po botoj.* (Nj.d. 12).

Глаголот *përfushem* „се отворам, му го отворам срцето“ може да се создал од придавката *i përfushtë* или од синтагмата *për fushë* „за поле“. Пример: *Teksa i afrohen derës së jashtme, ndërroj mendjen: s' duhet të përfushem para tij!* (V. 90)

Друг префикс, исто така, доста продуктивен е префиксот *pa-* „без-“, со кој Ќосја образувал голем број придавки. Овие и сличните придавки имаат антонимно значење со придавката што служи како зборообразувачка тема, што може да биде изведен од додавање на претпозитивен член на партиципот или со суфиксот *-shëm*:

*i padisponuar, i padiktuar, i paburgosur, i padatuar, i pastolisur, i padalluar, i pasëmure, i pandukur; i pahidhërueshëm, i pafyeshëm, i paplagosshëm, i pazhdukshëm, i parefuzueshëm, i papërngutshëm, i pashkërdhyer* и др.; од изведена придавка: *padjallëzor*; и од претпозитивен член на предлошка синтагма: *i pagrada*.

Друг доста продуктивен префикс во романите на Ќосја е *mos-* „не“, кој исто така му дава на одредениот збор со кој се приклучува спротивното значење. Овој префикс е се додава на именки, главно глаголски именки и прилично ретко на придавки.<sup>175</sup> Со овој префикс кај Ќосја ги забележавме следниве зборови: *mosdije (padije), mosdurim (padurim) mosrend (parregullsi, çrregullim), moskorrektësi (pakorrektësi), moskënaqësi pakënaqësi*. Глаголските именки со префиксот *mos-* „не-“ се доста застапени кај Ќосја. Како што може да се види, овој префикс, освен со глаголски именки, се спојува и со апстрактни

<sup>175</sup> Enver Hysa, *Formimi i emrave me ndajshesa në gjuhën shqipe*, AShSh, Tiranë, 2004, стр. 82.

качествени именки со –*ësi* (за оваа категорија именки денес е специјализиран префиксот *pa-* “без-“.<sup>176</sup>

Овие зборовни неологизми на Ќосја не се стабилни во јазикот, тие се случајни креации што Ќосја ги користи за стилски ефекти. На пример:

*E këqyri dhomën: a është çdo gjë në vend të vet pas tërmetit, mund të vijë kush, që i këqyr sendet dhe prej mosrendit mund të kuptoj se këtu ka ngjarë diçka që nuk është dashur të ngjasë-në asnjë mënyrë! (Nj.d. 268)*

Помалку продуктивен во делата на Ќосја е префиксот *jo-*, „не-, без-“ со кој наоѓаме одредени именки, придавки: *jofqinj*, *joheroik*, *jonjeri*, *jomodesti*, *joshkrimtar* „несоседи, нехеројски, нечовек, нескромност, неписател“, од придавска и од именска тема. Со овој префикс тој го создаде прилогот *joironikisht* „неиронично“, од прилогот *ironikisht* „иронично“. Ќосја исто така ги користи стилемите со овој префикс главно за стилистички цели. Соединувањето на префиксот *jo-* „не-, без“ со именските теми не е карактеристично за денешниот албански литературен јазик. Имено, *jo-* пред именките како префиксен елемент, се чувствува донекаде одделено од зборообразувачката тема.<sup>177</sup>

Се знае дека, изведените зборови со синонимните префикси *mos-*, *pa-* и *jo-* „не, без“ имаат одречно значење и се типични за писмената форма на јазикот што првенствено се користат во терминологијата и новинарството.

Во делото на Ќосја доста често се користи и префиксот *nën-* „под-“, по потекло од предлогот *nën* „под“, со кој се изведоа имињата: *nënkërthizë*, *nënstrehë*, *nënkulm* „потпапок, потстреа, потпокрив (според потчатија), *nënnjeri* „потчовек“ и сметаме дека некои од нив можат да се користат во одредени функционални стилови како термини:

*... dhe, e dyta, që pas çdo leximi të këtyre fjalive, ta freskonte Ndrecën me shurrë prej nënkërthizës e deri në fytyrë, por duke u ndalur, gjatë, gjatë, gjatë në fytyrën e tij. (N. 370); Zërat e kalimtarëve e të kalimtareve përfundi dritareve, përshëndetjet dhe lajkat e tyre mëngjesore, përzihen me gugatjet e gugushëve dhe guguçeve, që prej pullazeve dhe nënstrehëve merren vesh nëse do të mbesin në pullazet e nënstrehët ku janë apo, menjëherë, pa qenë të detyruar, do të shkojnë në ndonjë pullaz a nënstrehë tjetër. (N. 14); Pas kontrollit të kujdesshëm*

<sup>176</sup> Група автори, *Gjuha letrare shqipe për të gjithë*, Tiranë 1966, стр. 205.

<sup>177</sup> Enver Hysa, *Formimi i emrave me ndajshesa në gjuhën shqipe*, AShSh, Tiranë, 2004, стр. 87.

të krejt shtëpisë, duke përfshirë këtu edhe **nënkulmin**, në të cilin nuk mund të drejtohet njeriu, dhe të një kthine ngjitur për shtëpinë në pjesën e saj të mbrapme, ku ishin lënë drunj e rrakshaja të ndryshme. ( Nj.d. 393); Sot, më 3 janar 2001, kur po e filloj shkrimin e këtij romani të ri me të cilin do të marr pjesë në konkursin e Ministrisë sonë të Kulturës për romanin më të mirë të vitit të parë të mijëvjeçarit të tretë, mund t'i siguroj lexuesit e pritshëm, se këtu, në këtë vepër, do të gjejnë, njëkohësisht, pamje, përshkrime, ballafaqime, dinakëri, dashuri e urrejtje, sjellje njeriu e **nënnjeriu**, domethënie të drejtpërdrejta e të anasjellta, prej të cilave do të mund të tronditet ndërgjegjja e tyre, por do të tronditet, vërtet, në qoftë se nuk është topitur deri tani prej tronditjeve aq shpesh të përsëritura në jetën e Vajazanit. (N. 8)

Како што може да се забележи, именската група *sjellje nënnjeriu* „потчовечко однесување“ се користи со негативна конотација, што значи најниско однесување. Друг префикс е *mbi-* „над-“, со предлошко потекло, што од семантичка гледна точка „дава идеја за предмет или дејство што е сместено над нешто или нешто што се одвива над друго нешто“.<sup>178</sup> Со овој префикс Ќосја ја изведувал именката *mbifuqi* „натсила, суперсила“ и прилогот *mbimesatraisht* „над просекот, натпросечност“. Овие исто така се зборови кои им припаѓаат на научно-литературниот функционален стил.

Друг префикс што го користел Ќосја е префиксот *pas-*, „по“ со кој го образувал именката *passhuplakë* што може да се користи како поим. На пример:

Në gishtërinjtë dhe në **passhuplakat** e duarve të saj shkëlqenin stoli me vlerë të jashtëzakonshme: diamante, gurë xhevahiri, smeraldë. (B.a.1. 424).

Со префиксот *ri-* „повторно, поново“ кој се користи за формирање на глаголи, што означува дејство кое се повторува, авторот *rikosit, rijetoj* „коси повторно, живее повторно“.

Префиксацијата во албанскиот јазик е тесно поврзан со аглутинацијата и образувањето на сложените зборови, а во некои случаи дури и не може да се воспостави остра граница меѓу нив. Оттука, идентификувањето на префиксите е потешко отколку разликувањето на суфиксите. Треба да се напомене дека, по сè изгледа дека разликата помеѓу префиксацијата и аглутинацијата понекогаш зависи од лексичко-граматичката

<sup>178</sup> Grup autorësh, *Gjuha letrare shqipe për të gjithë*, Tiranë 1966, стр. 208.

природа на образуваниот збор. Кога е непроменлив дел на реченицата, можеби според начинот на образувањето повеќе тежнее кон аглутинација отколку кон префиксација.<sup>179</sup>

Врските помеѓу префиксацијата и композицијата се, исто така, доста комплицирани. Постојат одреден број зборови, чиј прв елемент во јазикот се користи дури и како независен збор, како прилог или како предлог. Такви се: *para-*, *prapa-*, *jashtë-*, *brenda-*, *larg-*, *lart-*, *pranë-*, *sipër-* etj., p.sh.: *paraardhës*, *paraburgim*, *paracaktoj*, *parashikoj*, *parandjenjë*, *pasthirrmë*, *largpamës* „пред-, назад-, надвор-, внатре-, далеку, горе-, близу-, над- итн.<sup>180</sup>. Тука првиот елемент има прилошка вредност (јасно се воочува кога вториот елемент е глагол или глаголска именка), но поради честа употребата и сличноста со зборовите во кои овие елементи се веќе целосно претворени во префикси, дури и овие зборови се сметаат дека се образуваат со префиксација.<sup>181</sup>

Со прилошките префикси *para*, *prapa*, *posa* „пред, напред; зад, позади; веднаш штом“ кои ги зачуваат значењата на времето и просторот, Ќосја ја извел придавката: *i posaqitur* „штотуку излезен“, како и именката *parasallë* „претсала“ според моделот *paradhomë* „претсобије“.

Со префиксот *para-* „пред-“, Ќосја ја создаде придавката *i parakomunizmit* „на преткомунизмот“. Зборовите изведени со префиксот *para-* (од предлошко потекло) означуваат дека предметите што се означуваат со нив временски се претходни од времето означен со зборообразувачката тема. Во антонимен однос со префиксот *para-* е префиксот *pas-* „по, пост“ што го наоѓаме во зборот *i paskomunizmit* „на посткомунизмот“, т.е. го запазува значењето што го има како предлошка употреба. Слично на тоа, и кај придавката *i sipërtheksuar* „погоренагласено“, значењето на зборообразувачката тема им се придодава и определбата на местото.

Со префиксот *tej-*, кој го зачува значењето на прилогот, кај Ќосја ја имаме прилошката придавка *i tejtehdosur* „многу напнат“ и глаголот *tejshkoj* „надминува“, обајцата со интензивно значење:

---

<sup>179</sup> Цитирано дело, стр. 49.

<sup>180</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe, I*, AShSh, Tiranë, 2002, стр. 62.

<sup>181</sup> Цитирано дело.

*Sa mirë që nuk më ke harruar, sa mirë thotë dhe i kërcëllin dhëmbët, qesh të madhe e qeshja e tij i **tejshkon** muret, hyn brenda e mbush xhaminë, ngritet përpjetë dhe lidhet rreth minares. (V. 236)*

Во делата на Ќосја одредени странски зборообразувачки средства се заменети со домашни, како *kundër-*, *gjysmë-* (анти-, семи-): *kundërplumb*, *kundërpartiak*, *kundërshtetërore*, *kundërnatyrore*, *kundërtrup*, *kundërvirus*, *kundërkrijuese*, *kundërartistike*, *kundërqëndroj*, *gjysmëmaturë* и др., како во следниов текст:

*Budin Buda, i quajtur Kentauri, vazhdon të ecë si kapedan: Idioti, Zifti dhe Belbani vazhdojnë t'i shkojnë pas gjoksfryrë si të kishin veshur **kundërplumb**, kurse numri i qytetarëve kureshtarë, sidomos, i fëmijëve, që na rrethojnë, vazhdon të shtohet. (N. 38); Realizmi socialist, thoshte shumë i bindur, është doktrinë primitive **kundërartistike** dhe **kundërshkencore**, sepse nuk e lejon krijuesin të krijojë të mendojë e të shkruajë çka dëshiron e di ai....(B.a.1. 314)*

Со помош на зборообразувачкиот елемент *gjysmë-* „полу-“ го среќаваме зборот *gjysmëshqipëri* (полуАлбанија „половина држава“), користен за стилски цели. Зборообразувачките средства од туѓо потекло ги среќаваме поретко во романите на Ќосја и тоа главно за стилистички цели. Почести се:

*kontra*, *anti*, *pro*, *neo*, *pseudo*, *mega*, *mikro*: *kontrarevolucion*, *kontrarevolucionar*, *antitezë*, *antidrejtësi*, *antishkencë*, *antiart*, *antipopullor*, *profashist*, *neokolonializim*, *neoshqiptarizëm*, *pseudohistorian*, *pseudoshkrimtar*, *megavaginë*, *megaçmim*, *mikropërgjues* и др. Овие средства за зборообразување, во комбинација со странски теми, како и албански теми за зборообразување, се користат за стилски цели и најчесто имаат негативна емоционална конотација. Исклучок е името *mikropërgjues* (микроприслушкувач „мал уред за прислушување“). Во прилог извадок:

*Vetëm i Madhi Zot, xheleshanu hu, vetëm Jezui dhe Muhameti, mund ta dinë sa spermat e ndryshme, të ardhura prej kontinenteve të ndryshme, janë derdhur gjatë shekujve, gjatë shumë shekujve, prej kohës së Perandorisë Romake e deri në kohën e Perandorisë Sovjetike mes kofshëve të grave të këtij nënqielli – në **megavaginën** kombëtare!(B.a.2. 321); Natyrisht, do të ftohen edhe përfaqësues ose, të shprehem më saktësisht, zëdhënës të të çmendurve nga vendet fqinje, në radhë të parë nga Shqipëria, nga Serbia, nga Maqedonia dhe nga Mali i Zi. Shkurt e*

*shqip: madhësia , bukuria, cilësia, themelet, dritaret, pullazimi, dekorimet, inaugurimi - ja arsyet e megaçmimit të Shtëpisë së të Çmendurve. (N. 187)*

Како што може да се забележи од примерите, Ќосја создаде голем број зборови со префикси, кои имаат емоционално и стилски различно значење и нијанси. Најбогати се зборовите образувани од префиксите *ç-*, *për-*, *pa-*, *mos -*, *jo-*, *nën-* итн., од кои голем број се лексички единици на писмениот јазик, кои можат да се користат во различни области на терминологијата.

Доста застапен во книжевното дело на овој автор е префиксот *ç-*, со кој Ќосја извел именки, придавки, глаголи и прилози. Особено карактеристични и чести во јазикот на овој автор се изведените именки и прилози, кои се користат за зголемување на експресивноста на текстот.

Еден од најпродуктивните префикси, што е исто така одлика на јазикот и неговиот стил е префиксот *për-* „за-“, со кој Ќосја создал зборови од различни лексичко-граматички категории. Јазикот на овој романиер се карактеризира и со изведени придавки со одречниот префикс *për-* „без-, не-“, - формирани од придавки со наставката *-shëm*.

## 7.2.2. ЗБОРОВИ СО СУФИКСИ

Суфиксацијата е многу продуктивен начин за изведување зборови во албанскиот јазик. Суфиксите во албански јазик се три пати побројни од префиксите и имаат голема семантичка функција. Повеќето од наставките не се домашни, туку се позајмени; додека префиксите, во најголем дел, се домашни.<sup>182</sup>

Наставките во албанскиот јазик, општо, освен што го менуваат значењето, ја менуваат и лексичко-граматичката категорија на зборот со кој се спојуваат, иако има случаи кога лексичко-граматичката категорија не се менува. Имено, од именки се

---

<sup>182</sup> Idriz Ajeti. *Historia e gjuhës shqipe*, Prishtinë: Rilindja, 1969, стр. 105.

изведуваат именки, од глаголи се изведуваат глаголи итн. Значи, наставката обично е директно поврзана со одредена граматичка определба на зборот.<sup>183</sup>

Суфиксацијата и композицијата се двата најзастапени начини на изведување нови зборови кај Ќосја. Зборообразувањата со суфикси се многубројни и разновидни по значење, содржат нови семантички и експресивни вредности, различни емотивни и стилски нијанси. Најчестите наставки што Ќосја ги користи за создавање зборови се: *-ash*, *-as*, *-an*, *-at*, *-ës*, *-ësi*, *-ëri*, *-i*, *-im*, *-najë*, *-or*, *-ore*, *-tor*, *-tore*, *-tar* итн. Меѓу нив, најпродуктивни се наставките *-ës*, *-(ë) si*, *-(ë) ri*, *-i*, *-im*, *-je*, *-shëm*, *-isht* итн.

Изведените зборови со наставката *-ës* во творештвото на Ќосја сочинуваат многу богата класа. Со оваа наставка се изведуваат именки и придавки, од именска и глаголска тема.

Со наставката *-ës*, Ќосја образувал именки кои ги опишува луѓето според работата или активноста што ја прават, како и според одликите на личноста, како што се: *puthadorës*, *puthakëmbës* „ракабакнувач, нозебакнувач“, *duartrokitës* „ракоплесач“, *mbamendës* „тој што памти многу“, *sigurimës* „осигурувач“, *përfolës* „озборувач“, *hipës* „терај, љубовник“ итн.

Со овој префикс *-(ë)s* Ќосја ја извел придавката *shties* од глаголот *shtie*, кој во гегискиот дијалект се употребува во формата *shtis*.

Од семантичка гледна точка, повеќето од изведените именки со префиксот *-(ë)s* го означуваат извршителот на дејството, кои семантички се расчленува на *“ai që + tema fjalëformuese”* „тој што + зборообразувачка тема“ која обично е глаголска тема.<sup>184</sup> Имено, ваквите зборови се прекриени со бројни стилски и емотивни нијанси, кои се појасно се разбираат од контекстот на употреба. Во однос на семантичките нијанси што ги носат, повеќето од овие именки имаат пејоративно значење, формациите имаат отежнувачки, презирни значења (*puthakëmbës*, *shpërfolës*, *hipës*, *sigurimës*, *leverdisës* etj.), некои имаат позитивна обоеност (*mbamendës*, *gjindës*, *buzëqeshës* итн.).

Како што е познато, од соединување на наставката *-(ë)s* со формите на гегискиот партицип со *-ue* се создаде наставка *-ues*, која е доста застапена во творештвото на Ќосја.

<sup>183</sup> Enver Hysa. “Disa çështje të parashtesimit në gjuhën shqipe” *Çështje të gramatikës së shqipes së sotme II*, Tiranë, 1975, стр. 63.

<sup>184</sup> Enver Hysa, *Formimi i emrave me ndajshesa në gjuhën shqipe*, AShSh, Tiranë, 2004, стр. 154.

Со оваа наставка се образуваат именки кои означуваат извршители на дејството и придавки од глаголите кои завршуваат на -o, -ua, како: *mundues, censurues, kamxhikues, pallues, sigurues, nderues, vaksinues; zabullues, vetëposhtëruese, jehuesi, sufrues, eksploatues, servilizues*, обединети со првични и изведени зборовни теми, но и со теми со странско потекло. Со оваа наставка е создадена придавката *kushtrimues* од именката *kushtrim*. Слично на ова, од глаголите со завршеток на -e, -ye се формирала наставката -ues. Со оваа наставка, Ќосја ги изведувал придавките: *shkërdhyes, përdëllyes*.

Важна карактеристика на романите на Ќосја во однос на зборообразувањето е формирање на апстрактни именки со наставки: -(ë)si, -i, -(ë)ri, кои во голема мера го збогатиле бројот на апстрактните именки во албанскиот јазик, користени за стилистички цели. Обично, за стилистички ефекти се користат необични апстрактни зборообразувања, кои не се совпаѓаат со вообичаените апстрактни имиња. Тие се чисто индивидуални креации. Овие имиња изразуваат општи карактеристики, апстрахирани од одредени суштества, така што тие се ознаки на нивните сопствени квалитети или својства на луѓето воопшто.<sup>185</sup>

Овие изведени зборови се прилично чести, меѓу нив најбогати се именките со наставка -ësi, изведени од **именски** теми, како: *zakonësi* “*tërësia e zakoneve, përsëritja e rregullave a e mënyrës së jetesës*”, *yllësi* “*tërësia e yjeve*”, *shërbëtorësi* “*tërësia e shërbëtorëve*”, *skamësi* “*skamje*”; **придавски теми**: *tuhafësi* “*çudi*”, *zbraztësi* “*zbrazëti*” *boshësi* “*zbrazëti*”, *përvujtësi* “*përvuajtje*”, *përtashësi* “*të qenët i përtashëm*”, *paskajësi* “*të qenët pa skaj*”; **глаголски теми**: *prishësi* “*prishje*”, *heqësi* “*heqje*”; **прилошки**: *përditësi* “*të qenët i përditshëm, i pandërprerë*” итн. Со наставката -(ë)si авторот го образувал и именката *fejuesi* “*fejesë*”, од партиципот на глаголот во гегиска форма *fejue*.

Со наставката -i, која е синонимна со -ësi, Ќосја ги извел именките *sodomi* „*shkatërrim*“, од глаголот *sodom*; *çmendi* „*çmendinë*“, од глаголот *çmend*, *qyqari* „*të qenët qyqar, vetia e atij që është qyqar, mungesë vetëbesimi*“ од *qyqar*; *despoti* „*despotizëm, tirani*“, од *despot*, *masazheri* „*klinikë ku bëhen masazhe*“, од *masazher* (иако зборот *masazher* не постои како посебен збор).

<sup>185</sup> Androkli Kostallari, *Kompozitat ekzocentrike të shqipes si tema fjalëformuese, në Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe*, I, Tiranë, 1972, стр. 96.

Овие изведени зборови имаат дијалектна основа, од каде се прифатени во литературниот јазик. Ќосја употребува и некои народни и дијалектни зборови со оваа наставка, како *syneti* и сл.

Со суфиксот *-ëri* авторот го извел зборот *renegatëri* “изневера” од *renegat*, *memecëri* “немош”, од *memec*, *përvuajtëri* “страдање”, од *i përvuajtur*, *përfolshmëri* “озборување”, од *i përfolshëm*.

Ќосја образувал и апстрактни именки кои именуваат дејства или состојби, со наставки *-im* и *-je*. Со суфиксот *-im* се изведени именките: *pullazit*, *merendim*, *kasnecim*, *përkëdhelim*, *përbirim*, *memecërim*. Со наставката *-je*, кај Ќосја се образуваат глаголски именки од женски род: *gjezdisje*, *zgërdhirje*, *zgërdheshje*, *gajasje përfolje*, *stërkeqje* и др. сите со изразни пејоративни значења.

Со наставката *-tar*, која им се додава на именки, се добиваат именки што именуваат луѓе според професијата што ја имаат, или според работата или дејноста што ја извршуваат, кај Ќосја е доста застапена: *vektare* „таа што работи на разбој“, *rrojtar* „бербер“, *dhuntar* „насилник“, *ngushëllimtar* (Ќосја го употребувал со значење човек што присуствува на некој погреб“), од именска тема; како и од придавките *denjëtar* „кој е достоин“, *mentar* „кој е умен“, *kushtetutar* „што се однесува на уставот“, изведени од именки и придавки.

Со наставката *-ar*, во творештвото на Ќосја ја имаме придавката *elitar* „елитарен, припадник на елитата“, од именката елита. Со посебна актуализација на овој збор се постигнува висока експресивност. На пример:

*Prej një gjendjeje pothuaj barazimtare, më pak a më shumë patriarkale, në të gjitha pikëpamjet, nuk kalohet shpejt e lehtë në gjendje elitare.* (B.a.1. 383).

Со наставката *-ar* во албанскиот јазик, се изведуваат придавки што покажуваат припадност на одреден предмет.<sup>186</sup>

Со помош на наставката *-an* Ќосја ги извел именките: *kronikan* „хроничар“, *luterian* „лутерист, следбеник на струја или доктрина“, што се користи и во публицистичкиот стил; како и придавката *zgjatan* „висок човек“. Со оваа наставка ја

---

<sup>186</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe I*, ASHSh, Tiranë, 2002, стр. 189.

среќаваме и именката *shkepan* „чоп“ и *rrospillan* „неморален“, *qyqan* „кукавица“, кои се користат во гегискиот дијалект и имаат пејоративно значење.

Со наставките: –*ak*, – *arak* (втората е проширена варијанта) се образувале именки и придавки, како: *heshtak* „тивок човек“, *mesarak* „просечен“, *demoniak* „демонски, што има врска со демони“, формирана од именски и придавски теми.

Со наставката на албански –*as*, кај овој автор ги читаме именките *kurnajas*, *vajazanas* кои означуваат жител на одредено место или потекло од некое место, во овој случај жител на Курнаја, односно на Вајазан, како што ги именувал градовите во кои се одвиваат настаните во неговите романи.

Со наставката –*ash* кај Ќосја ја среќаваме именката *udbash* „удбаш, член или наследник на југословенската УДБ“, со изразено пејоративно значење. Ќосја значително ја збогати фондот на општи изведени именки што означуваат место, со наставките: –*ishte*, –*najë*, –*ore*, –*tore*. Овие наставки, со исклучок на наставката –*najë*, која има повеќе дијалектно потекло, другите се користат во пишаниот јазик.

Во оваа смисла, со наставките –*ishte* и –*najë*, кои означуваат место каде се наоѓа во изобилство предметот именуван со зборообразувачката тема, се образувани именките *drandofillishte* „место со драндофил (роза)“ и *leshnajë* „многу густа коса, густа коса“.

Со наставката –*ore* се создаваат именките: *ushtrimore* „вежбална, теретана“, *kursimore* „банка“, кои означуваат места врз основа на зборообразувачката тема. Со оваа наставка го имаме и името *buburrecore* „место со мравки“, со стилистичка функција. Да видиме како го користи овие зборови авторот во одреден контекст:

*Dhe të gjithë njerëzit i sheh si një buburrecore, të larme, të xhamallosur që saora rritet apo vogëlohet dhe nuk e dëgjon fjalimin mortor që e mban Zenelei i Karakiqit, sekretari i shoqatës së Piktorëve...(V. 165).*

Со наставката –*tore* Ќосја го формирал зборот *hirtore* „пепелник“, *trustore* „казан за вода, уредот во кој се чува водата што служи за чистење на тоалетот, уредот што ја исцедува водата за да го исплакне тоалетот“, со кој се обележуваат имињата на предметите, како и *birrëtoe* „пивница“, која ја именува локацијата на предметот означен со зборообразувачката тема.

Со наставката -or овој романиер ги образувал придавките: *sullatnore* „султански, што им припаѓа на султаните, што е како она на султаните“, *pushtetor* „државен, што има врска со државата, власта“, *humneror* „бездна, што има врска со бездната“, *kundërshtimor* „спротивставен“, *ndjenjor* „чувствен, поврзани со чувства“, *hinkore* „има форма на инка, има врска со инка“, *gjysmëhënore* „полумесечест, што има форма на полумесечина“, создадени од именска тема; како и именката *shëtitor* „човек што оди, шета“, што е можеби создадено од глаголот *shëtis* „шета“ или од именката *shëtitore* „шеталиште“ со испуштање на *e*. Овие образувани зборови главно се употребуваат за стилистички цели, кои се актуелизираат во посебни контексти за да се зголеми експресијата. Во прилог следи подолг извадок:

*Pres të më kapin për krahësh e për këmbësh dhe të më kurdisin në karrigë, si të ishte kjo farë karrige sulltanore. (N. 351); E, kushte revolucionare domethënë: në njërën anë varfëri, dëshpërim, pakënaqësi apo, madje, pezm, kurse, në anën tjetër, keqpërdorim pushtetor, papërgjegjshmëri, shfrytëzim, korrupsion! (B.a.2. 29); Sytë më mbushen kalimtarë, shëtitorë, dashnorë e dashnore, lypës e lypëse, të rinj e të vjetër, të bukur e të shëmtuar ... (N. 30); Qeveria ka hartuar ligjin mbi dosjet e Sigurimit të Shtetit dhe ia ka paraqitur Kuvendit, thotë drejtoresha e Arkivit, zonja Drane Shoshi, por procedura e miratimit të tij në Kuvend, sipas të gjitha gjasave, do të zgjasë një çikë më shumë sepse ka shumë mendime kundërshtimore për të. (B.a.1. 194); Në të gjitha rastet kriptokomunist është fjalë me të cilën zhvlerësohet tjetri. Mjet politik, ideologjik dhe ndjenjor që përdoret në luftën politike, që bëhet ndërmjet atyre që luftojnë për pushtet. (B.a.1. 397).*

Придавките со наставка -or, што веќе станаа одлика на јазикот на научниот функционален стил, се отворена низа, преку која се изведуваат и може да се изведуваат безброј зборови.<sup>187</sup> Од соединувањето на именките со наставката -or со именките со зборообразувачка тема на -ës, се создаде наставката -(ë)sor, со која Ќосја ги изведувал придавките: *mirfilltësor* “правосмислен”, *mbrëmësor* “ночен”, *sendësor* “предметен”.

Исто така, овие новосоздадени зборови се користат во неочекувани зборовни комбинации, за да се зголеми експресивноста на текстот. Познато е дека албанскиот, како и другите јазици, покрај обичните наставки за изведување на зборови, има и наставки што

<sup>187</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 66.

служат за образување на деминутиви, особено со помош на наставките *-th*, *-z* (*ë*). Со овие наставки во романите на Реџеп Ќосја се застапени зборовите *teposhtëz* „мала, блага надолница“, *përpijetëzë* „мала, блага нагорница“, *lundërz* „мал кајак, кајаче“ итн., кои се среќаваат и во гегиските говори.

Со наставката *-o* за која се знае дека е најпродуктивна во глаголскиот систем на албанскиот јазик, Ќосја образувал голем број глаголи, главно од именска тема: *shtrigohem* „се вештерувам, се претворам во вештерка“, *shejtanothem* „поѓаволи, станувам ѓавол“, *petullohem* „ласкам некого, се ласкам“, *tokësohem* „приземјува, се спушта на земја“, *hamendjesoj* „претпоставувам, оценувам кутуру“, *kurvërohem* „се проституирам, играм проститутка“, *temesoj* „онemi, го терам да не зборува, му го прекинувам говорот“, *bunkerizoj* „бункерирам, засолнувам, засилувам“, *ketrohëm* „се верверицувам, се искачувам како верверица“ итн.; од придавска тема го наоѓаме само зборот *denjësoj* „го правам (некого) достоин“; а од глаголска тема вербалната тема *heshtoj* „молчи некого“ итн.

Со оваа наставка се формираат и глаголите *fiksionalizoj* „фиксира, утврдува, прицврстува“, *sufroj* „страда“ од странски зборови. Со своите фонетски варијанти на наставките *-zo*, *-so* Ќосја го создал глаголот *servilizoj* „направи послушен, сервилен“; со *-so* ја создаде варијантата *shpirtësoj* „спиритуализира“. Со наставката *-os* ги создал глаголите: *kamxhikos* „камшикува“, *vampiros* „станува вампир“ итн.

Со наставката *-is* во јазикот на романите на овој автор среќаваме бројни глаголи неологизми, од типот: *fatiset* „имал судбина“; како и *mjegullisem* „станувам магловит, покриен со магла“, *çakëris* „поремети“, *kapsallis* „мигнува (со око)“, кои се варијанти на постојните глаголи со суфиксите *-o*, *-is*, *-it*.

Со наставката *-shëm*, како зборообразувачка посебност на гегискиот дијалект, Ќосја извел или образувал голем број прилози за начин, како: *caktueshëm*, *çlirshëm*, *drithërueshëm*, *dëshmueshëm*, *nderueshëm*, *befasueshëm*, *dyshueshëm*, *mohueshëm*, *përlshëm*, *frenueshëm*, *nxitueshëm*, *sulmueshëm*, *urdhërueshëm*, *adhurueshëm*, *caktueshëm*, *çlirshëm*, *dëgjueshëm*, *dëshpërueshëm*, *fyeshëm*, *hidhërueshëm*, *lavdërueshëm*, *mëshirshëm*, *mjerueshëm*, *mjegullueshëm*, *nxitueshëm*, *perëndishëm*, *përtueshëm*, *përkëdhelshëm*, *premtueshëm*, *pyetshëm*, *pikëllueshëm*, *përbuzshëm*, *përqendrueshëm*, *përvuajtshëm*, *pëshpëritshëm*, *përgjakshëm*, *qortueshëm*, *shpejtueshëm*, *shfrenueshëm*, *shpërfillshëm*, *teprueshëm*, *vetëflijueshëm* etj., од

претходно изведени глаголски теми. Со овие прилози за начин авторот ја отсликал физичката или духовната состојба на субјектот што извршува одредено дејство.<sup>188</sup>

Овој вид дијалектни прилози значително се проширија во пишаниот јазик, создавајќи голем број литературни прилози според овој начин на зборообразување. Поголемиот дел од нивниот се изведени од соодветни придавки, но постои тенденција да се развиваат такви прилози. Тие се користат во јазикот на авторот и во говорот на ликовите.<sup>189</sup>

Бидејќи типот на прилози со наставка *-shëm* е тесно поврзан со типот на придавките со *-shëm*, нивното формирање понекогаш е лесно, само преку неупотребата на претпозитивниот член.<sup>190</sup> Ќосја широко ја користел оваа можност на албанскиот јазик за создавање прилози, но создал прилози дури и во случаи кога соодветната придавка не постоела, на пример *urdhërueshëm*, *caktueshëm*, *pyetshëm*, *pëshpëritshëm* „заповедничко, одредено, прашално, шепотејќи“ итн.

Изведбата на прилози од придавки преку суфиксација со *-shëm*, често се среќава во романите на овој автор, како: *panatyrshëm*, *pazakonshëm*, *pakujdesshëm*, *pamëshirshëm*, *paanshëm*, *pashmangshëm*, *pandërmjetsueshëm*, *palajmërueshëm*; *përkushtueshëm*, *përçmueshëm*, *nënçmueshëm*, *nënshtrueshëm*, *shpërdorueshëm*, *shpërfillshëm* итн., чија семантика произлегува од *në mënyrë + mbiemri gjegjës* (на начин што, така што + соодветна придавка) или преку синтагмата *pa* „без“ или *me* „со“ + *emri gjegjës* „соодветна именка“ како: *mezidëgjueshëm* „на начин што едвај се слуша, едвајслушан“, *vetëmohueshëm* „пожртвувано“, *mirëkuptueshëm* „доброразбран, правилноразбран“, *bukurkuptimshëm* „со добро значење“ и др.; на придавките со наставката *-të*: *zjarrtë* „ватрен“ и др., како во следниов извадок:

*Dhe në raste të këtilla, pashmangshëm i thoshte këto dy vargje....(B.a. 56); Aq sa sillej përçmueshëm ndaj të burgosurve tjerë, sidomos ndaj atyre që përmenda, po aq nënshtrueshëm, mjerueshëm, sillej ndaj zyrtarëve dhe punonjësve të burgut. (B. 398); ...flisnin të vogël, mezidëgjueshëm dhe kështu... (B. 11); Do ta keni përpara një grua të cilën nuk do të mund ta shikoni pa dëshiruar zjarrtë që ta prekni (Nj. 296)*

<sup>188</sup> Enver Hysa, *Formimi i emrave me ndajshtesa në gjuhën shqipe*, AShSh, Tiranë, 2004, стр. 53.

<sup>189</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe, I*, AShSh, Tiranë, 2002, стр. 375.

<sup>190</sup> Цитирано дело.

Дури и прилозите со наставка *-(i)sht*, не се малобројни во творештвото на Ќосја. Овие прилози се карактеристични за јазикот на книгата. Некои од нив се создадени од предименски теми, како што се: феудална, интелектуална, императив; од темата со наставки *-i*, *ëri*, *-ësi*, како: упорно, понизно, прецизно, бесконечно (од инфинитив)), физички (од телото, единица на потенцијална лексика, не живее како именска единица); итн. од предлошки придавки: наивно, интимно, изведено: филозофски, психијатриски, енергетски и составено: за среќа итн.

Овие прилози главно ја имаат вредноста на групата во начинот + придавка од која е формиран прилогот или на групата со + името од каде е формиран прилогот, од гледна точка или од + придавката, од која се формира прилог, или тие можат да ја имаат вредноста на групата како + именка, врз чие значење е изграден прилогот.<sup>191</sup>

Со наставката *-as* Ќосја ги образувал прилозите: *përparas*, *përtokas* (од прилошките теми *përpara* „напред, пред“ и *përtokë* „на земја, приземје“), и *marramendas dhe sytokas* (од сложени или аглутинирани зборови, или можеби се изведувале преку создавање на сложенка и со наставка одеднаш). Овие прилози се синонимни со прилозите од кои се создадени или го запазуваат значењето на нивната зборообразувачка тема.

Странските зборови и средства за образување на зборови се скудни во неговите романи, а оттука и суфиксите од други јазици се малубројни. Најчесто користени од нив се наставките со потекло од турскиот јазик, кои веќе станале сопственост на народниот јазик, како што се наставките: *-llëk*, *-xhi*, *-hane*: *pullazxhi*, *llokmaxhi*, *ëmbëltoraxhi*, *zhxhungaxhi*, *tupanxhi*, *mullixhi nokautxhi* (*njeri i fortë, ai që të hedh nokaut, mundës*), *bythaxhi* (*homoseksual*), *thikaxhi*, *kazmaxhi*; *çajhane*, *byrekxhihane*, *masazhihane*, *bixhozxhihane*, *qihane*, *lakuriqhane*, *hoxhëllëk*, *rrospillak* „курварство“.

Како што може да се забележува, овие наставки се дел не само на зборови од турско потекло, туку тие им се додаваат и на албански зборови, изведувајќи именки со различно значење и со различни стилистички цели и возбудливи чувства. Ова се зборообразувања според моделот на дијалектниот говор. Најпродуктивна е наставката *-xhi*, со која се формираат називи на луѓе според професијата, занаетчиството или дејноста со кои се занимаваат, но и според моралните одлики со изразена пејоративно значење, од

<sup>191</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe, I*, AShSh, Tiranë, 2002, стр. 361.

типот *bythaxhi* „гомнар“; потоа *-hane*, со кое се формираат именки со различно значење, придружени со пејоративни бои, кои го именуваат местото каде што се произведува или сервира нешто (*çajhane, byrekxhihane* „чајдилница, бурекилница“), место каде се одвива некое дејство (*masazhihane, bixhozxhihane, qihane* „масажарница, коцкарница, јебалница“), за означување на апстрактни именки (*lakuriqhane* „голотуја“) итн.; како и со наставката *-llëk*, со која се формираат именки што означуваат апстрактни особености или обележја (*hoxhëllëk* „ожалик“), користени со фигуративно значење и стилистичка цел. Со оваа наставка се создаде именката *paqllak (pastërti)* „чистота“, што се користи во североисточното гегиско наречје.

Исто така, пренесени дијалектни зборови во творештвото на Ќосја се прилозите за начин со турската наставка *-çe: shqiptarçe, serbçe, policorçe, letrarçe* „албански, српски, полициски, литературен“ итн., користени со стилска функција.

Меѓу новите странски наставки на јазикот на овој романсиер ги наоѓаме: *-ist, izëm, -ik, -kraci: enverist, spiritist, punist, gjenetist, ragbist, evropianizim, poltronizëm, hidrogjenike, idiotik, kretenik, partokraci* итн. Како што е познато, изведените именки со наставката *-ist* именуваат луѓе според професијата или работата што ја прават следбеници на некоја појава, струја или организација; додека изведените зборови со наставката *-izëm* воопшто се апстрактни имиња што означуваат одредена идеолошка струја или систем на одреден општествен систем;<sup>192</sup> придавките формирани со наставката *-ik* го засилуваат значењето на зборот од кој е изведен. При наше истражување забележавме само еден збор со странската наставка *-kraci: partokraci* (партократија) „власт во која моќта е во рацете на политичките партии“.

Како што забележавме, Ќосја извел доста зборови, од кои најголемиот број се создадени според добро познатото зборообразувачки начин на албанскиот стандарден јазик, но и според зборообразувачки модели на народниот јазик.

Со својата креативна зборообразувачка дејност го разви лексичкиот систем на албанскиот јазик, ја збогати лексиката на јазикот со бројни неологизми, со нови значења и нови стилски и емотивни нијанси, ги надополни и прошири зборообразувачките средства и начини. Според значењето, изведените зборови од Ќосја се многубројни и разновидни,

---

<sup>192</sup> Enver Hysa, *Formimi i emrave me ndajshitesa në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2004, стр. 194.

имаат различни значења и нијанси, обележуваат конкретни предмети или различни апстрактни концепти, именуваат луѓе според професијата, изразуваат многу емотивни и стилски нијанси итн.

Можеме да констатираме дека Ќосја значително ја збогати албанската лексика преку суфиксација, голем број од нив припаѓаат на книжната (книжно-литерарната) лексика. Меѓу најпродуктивните наставки во творештвото на Ќосја се: *-ës, -ësi, -i, -ëri, -shëm, -isht* итн. Во овие изведени зборови на Ќосја воочуваме дека главно наставките се додаваат на именки и глаголи, помалку на придавски, а уште помалку на прилози. Темите за зборообразување на овие единици се првични (прости), изведени и сложени теми.

Исто така, карактеристично за јазикот на Ќосја се именките со наставките додавките *-ësi, -i, -ëri*; кои означуваат различни апстрактни поими, како и конкретни места, ами и апстрактните именки кои именуваат дејства или состојби особено со наставките *-im, -je*.

Романите на Ќосја се доста богати со изведени прилози со наставка *-shëm*, но има и неколку прилози со *me -isht*. Овие зборови значително ја збогатуваат книжната лексика на албанскиот јазик, а најчесто ги наоѓаме во романот *Nata është dita jonë* „Ноќта е нашиот ден“.

Повеќето од овие зборообразувања имаат презирно, пејоративно значење: *puthadorës, puthakëmbës, përfolje, hipës, sigurimës, kurvickë, shpërfolës, shkërdhyes, gjezdisje, stërkeqje, levërdisës, shtrigohem, shejtanohem, kurvërohem, servilizoj* итн. Зборовите со позитивни емотивни нијанси се помалобројни: *mbamendës, gjindës, mentar, denjëtar* итн. Стилски необележани (неутрални) се мал број зборови, како што се: *paskajësi, hirtore, kursimore, pullazoj* итн. Во овие зборови кај Ќосја гледаме дека главно наставките се додаваат на именки и глаголи; придавки не се продуктивни, а уште помалку прилозите.

Голем број од овие зборови се стилски варијанти на веќе постоечките зборови, создадени за стилски цели, како што се: *ndërkëmbësa (ndërkëmbëza), kronikan (kronist), shëtitör (shëtitës), shpirtësoj (shpirtëzōj), mjegullisem (mjegullohem), çakëris (çakërdis), kapsallis (kapsallit), heshtoj (hesht)* итн.

### 7.2.3. СЛОЖЕНИ ЗБОРОВИ

Соединувањето на два или повеќе збора во еден единствен збор (сложен збор, сложенки, композиција) е еден од најпродуктивните начини на изведување на зборови во денешниот албански јазик, кој во голема мера ја збогати лексиката на нашиот јазик, ги прошири и збогати неговите изразни и емотивни средства и неговата фигуративност. Како што е познато, композициите се зборови образувани со спојување на две или повеќе теми во една лексичко-семантичка единица.

Сложените зборови се образуваат во процесот на создавање зборови засновани врз обрасци што веќе постојат во албанскиот јазик и кои се раѓаат и се развиваат историски, како и врз постоењето на албанскиот јазик на соодветната синтаксичка врска на лексичките категории и можноста за нивна меѓуврска.<sup>193</sup>

Композициите се карактеризираат со големо семантичко оптоварување, висока експресивност и фигуративност, тие се попрецизни изрази и се поекономични. Развојот на сложените зборови е поврзан и со склоноста на албанскиот литературен јазик и синтезата на јазичните средства. Поради јазичната економичност, многу групи на синтаксички врски на зборови станаа дел од сложена реченица.

Овој синтаксички паралелизам се забележува не само во народните говори, туку и во книжна (книжно-литерарна) лексика.<sup>194</sup> Значи, сложенитот збор создаден со соединување на два збора може да има значење повеќе или помалку еднакво на значењата на неговите составни делови, но исто така може да биде нова лексичка единица што изразува нов поим, кој *произлегува како резултат на разни врски., во кои се вклучуваат делови на сложенката.*<sup>195</sup>

Неколку пати е истакнато дека во романите на Реџеп Ќосја се забележува посебна тенденција за збогатување на лексичкиот фонд на албанскиот јазик со нови зборови. Ќосја

---

<sup>193</sup> Androkli Kostallari, *Mbi disa veçori të fjalës së përbërë në gjuhën shqipe*, në Studime mbi leksikun dhe formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I, Tiranë 1972, стр. 85.

<sup>194</sup> Hajri Shehu, *Rreth shtimit të fjalëve të përbëra në gjuhën e sotme shqipe*, në Studime për leksikun dhe leksikografinë e sotme shqipe, Tiranë, 2015, стр. 168.

<sup>195</sup> Androkli Kostallari, *Mbi disa veçori të fjalës së përbërë në gjuhën shqipe*, në Studime mbi leksikun dhe formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I, Tiranë 1972, стр. 83.

широко ги користи зборообразувачките можности на албанскиот јазик, кои овозможуваат бесконечно создавање лексички и семантички единици, како што е и во другите јазици.

Во рамките на новите зборови образувани од Ќосја, сложените зборови заземаат важно место, се творби што значително ја збогатуваат лексиката на албанскиот јазик, особено неговата семантика со нови означувачки единици, со нови значења, со нови нијанси на изразни и емотивни значења и со фигуративни значења и употреби.

Ги сметавме за творби на Ќосја повеќето сложенки што се забележуваат во неговиот текст, а не се застапени во толковните речници на албанскиот современ јазик. Меѓу овие сложенки, некои може да бидат нови зборови што се употребувале во последниве години во новинарството, на јазикот на претходниците или современите писатели, народни зборови итн., кои не се претставени во речниците, па затоа повеќето од нив ги сметаме за авторски творечки иновации.

Сложените зборови присутни во романите на Ќосја во понатамошниот текст ќе ги разгледаме од семантичка, стилистичка и чувствен аспект.

**Класификација според значењето.** Сложените зборови на Ќосја од семантичка гледна точка ги поделивме во неколку големи групи, како што се:

1) **Сложенки кои означуваат физички особини на човекот, телото на човекот,** во кои обично едниот дел од составот означува дел од човечкото тело или животно, како што се: *buzërrudhur* (со збрчкани усни), *ballukegjatë* (долгошишка), *bythëmadhe* (има голем задник), *duarpaluar* (со вкрстени раце), *fulqinjgjerë* (со широки вилици), *këmbëleshtë* (со влакнати нозе), *këmbëbukur* (со убави нозе), *këmbëturqisht* (со нозе на турски начин), *kockëgjatë* (има долги коски), *krahëkërrusur* (со свиткани раце, собрано рамо), *krahmbledhur* (со свиткани раце), *krahëgjerë* (има широки раце, широкоград), *kofshërrasët* (со збиени бутови), *kokëgjatë* (долгоглав), *kyeteposhtë* (наведнатоглав), *gojëgjerë* (со широка уста), *vetullhark* (со месечеста веѓа), *faqeplohtë* (со дебел образ), *gjoksfryrë* (со надувани гради), *gjoksshkurtë* (со краток труп од нозете нагоре), *gjinjfortë* (има тврди гради), *fytyrëmërrolur* (намуртено лице), *fytyrëhakërruar* (со округло лице), *fytyrëvajosur* (има мрсно лице), *fytyrëvuajtur* (страдачко лице), *fytyrëpikëlluar* (со тажно лице), *syshqyer* (искинати очи), *symekur* (има досадни очи), *syshkëlqyes* (што има сјајни очи), *syçakërruar* (со оштри очи), *sylotuar* (со насолзени очи), *symërrolur* (со намуртени очи), *syshastisur* (со заплашени очи),

*trupmesatar* (со просечно тело), *nofullqitur* (со набубрени вилицы), *njëgishtak* (човек со рака само со еден прст), *gjashtëgishtak* (човек со шест прсти во една рака) и др.

Се гледа дека овие сложени зборови означуваат физички одлики на детален начин, некои се стилски неутрални, некои изразуваат различни емотивни нијанси, позитивни и негативни.

**2) Сложенки кои означуваат карактерни особини на човекот, на неговиот внатрешен свет,** како што се: *përshtypjelënës* (што остава впечаток), *surratmut* (човек без лице, лош), *mendjevogël* (малкоумен), *koqethi* (неморален човек), *qyrkndërruar* (што го менува често ставот), *puthadorës*, *puthakëmbës* (сервилен, поданик), *shijehollë* (што има тенок уметнички вкус), *mendjekrisur* (што е безумен), *gjerëpamës* (далековиден), *shumëfytërësh* (лицемерен), *fjalëfortë* (што се изразува со умно), *dhuntimadh* (многударежлив), *zemërmi* (со срце на глушес), *gënjyesmadh* (голем лажго), *grushthekur* (со тежок грст, непристрасен), *lehtëdhënëse* (жена што лесно се дава на мажите), *trufasule* (малкоумен, неспособен), *trutapë* (што не знае ништо, незнајко) *mendjevogël* (малоумен, лесноумен), *mendjekrisur* (пукнатоум), *mendjerrudhur* (умостеснат, ограничен), *mendjetrokë* (луд), *shalëzhveshur* (неморална, гологаз), *gjithçkashikues* (севиден), *frikësjellës* (што шири страв) итн.

Дури и некои од овие сложеники се образуваат од една именка што означува делови од човечкото или животинското тело, но во овој случај името се користи во преносна, метафоричка смисла. Сложените зборови што ги обележуваат особини на човечкиот карактер имаат различни семантички нијанси.

Во однос на семантичките нијанси што ги изразуваат, може да се каже дека повеќето од нив носат негативен, подбивен однос, а некои од нив изразуваат презирен однос; како што се: *surratmut* „гомнолице“, и двете зборовни составни дела имаат подбивен однос.

Позитивни, одобрувачки однос имаат мал број на фигуративни сложеники, како што се: *grushthekur*, *syçelur*, *duarçlirët*, *shijehollë* итн.

**3) Сложенки што означуваат лице според работата или дејноста што ја извршува,** како што се: *lajmsjellës* (гласник), *blerëshitës* (купопродавач), *dhomandreqëse*

(уредувач на соби, хигиеничарка на хотел), *pyetjemarrës* (истражител, испрашуваќ на обвинетиот), *thikabërës* (тој што се занимава со правење ножеви) итн.

**4) Сложени зборови што означуваат делови од човечкото тело, како што се:** *meskëmbë* (меѓуножје, местото каде што се среќаваат двете нозе, средината на нозете).

**5) Сложенки кои покажуваат нетелесни надворешни особини на некоја личност** (карактеристики поврзани со изгледот, облеката, украсите), како: *fundshkurtër* (која носи кратко здолниште), *takalartë* (високи потпетици).

**6) сложени зборови што означуваат различни состојби на менталниот и духовниот свет на човекот, како што се:** *humbamendje*, *humbjemendje* (губење на јасност на мислата, затемнување на умот), според *marramendje*, *vështrimpërhumbur* (вртоглавица, лутање на погледот, кој има залутан поглед и не забележува што се случува наоколу).

**7) Сложенки што ги обележуваат физички особини или посебни карактеристики на животни, како:** *bishttrashë* (има густа опашка), *qimeshkëlqyes* (има сјајни влакна), *turizgjatur* (има долг сурат), *turimprehtë* (тенок сурат), *ikërngrënës* (кој јаде икра, кој јаде икри), *fëmijëngrënës* (кој јаде деца, кој се храни со деца, канибал), кои им припаѓаат на поетскиот стил.

**8) Сложени зборови што обележуваат изглед на растенија:** *fletëvezake* (има овална форма), *fletësermtë* (има бакарна боја).

**9) Сложени зборови што именуваат различни предмети од секојдневна употреба:** *arkëmort* (ковчег), *këmbecës* (тротоар), *zëzmadhues* (алтопарлант, звучник), *rrobavarëse* (закачалка за алишта), *caklartë* (облакодер), *ndihmësshpejt* (брза помош), *metërpeshojë* (алатка што ја мери должината и тежина на тела и предмети), *huadhënëse* (заемодавател, банка) итн.

**10) Сложени зборови што означуваат одредени простори или места:** *mesdhomë* (средна просторија, среднособје), *sheshpushim* (плоштад), *vendzbulim* (место каде се открива нешто), *odajashtë* (надворсобје, посебен дел надвор од куќата што служи за одмор) итн.

**11) Сложенки што обележуваат административни документи, како:** *fletëdëshmi* (потврда, документ што докажува нешто, лист со потврда), *fleturdhëresë* (налог, лист што содржи нарачка), *urdhërndalesë* (налог за престанок, официјален документ со налог за

стопирање) итн.; за кои се знае дека се единици на терминологска лексика, кои припаѓаат на државниот административен функционален стил.

**12) Поетски и книжни сложенки со различно значење**, како: *tingullkëndshme* (доброзвучна, што звучи убаво, има убав звук), *i bukurkuptimshëm* (што има убаво значење), *i mirëdukshëm* (доброизгледен, што изгледа добро), *i mirësjellshëm* (пристоен, учтив), *i mezidallueshëm* (малку препознатлив, кој многу малку се истакнува), *i mezipritshëm* (кого со нетрпение го чекаат), *i meziprekët* (кој тешко се допира, тешкопристапен), *i mirëdashur* (добро сакан, многу сакан, сакан од сите), *e mirërenditur* (добросредена), *çudishprehëse* (што изразува чудење), *dhembjesjellëse* (што донесуваат болки), *dobisjellëse* (што носи корист), *veshçjerrëse* (што ти ги глуви ушите), *kobsjellës* (кој носи зло), *qejfbërës* (кој ти го прави ќејфот), *mëshirënxitëse* (што предизвикува милост), *keqtingëllues* (лошозвучен, што звучи непријатно), *i erëkëndshëm* (добромирислив, пријатномирислив) и др.

Како што може да се види, од семантичка гледна точка, најбројна е групата на сложени зборови што го опишуваат човекот според неговите физички особини и карактерни црти. Повеќето од овие сложенки, во смисла на семантички нијанси што ги изразуваат, носат негативни, пејоративни нијанси, како што се: *surratmut*, *puthakëmbës* “servil”, *bjerrakohës*, *qyrkndërruar*, *i vetërpur*, *brekëshqyer*, *bythëshqyer*, *trufasule*, *trutapë*, *shumëfytirësh*, *mendjevogël*, *mendjekrisur*, *mendjerrudhur*, *mendjetrokë*, *gjithçkashkrues* и др., кои имаат фигуративно значење.

Композициите со позитивни бои се помалобројни и главно имаат преносни значења, како што се:

*grushthekur* “që e ka grushtin e fortë, trim i madh”, *gjerëpamës* “që është i aftë të shikojë larg”, *syçelur* “vigilent”, *shijehollë* “që ka shije të hollë” etj.; dhe të drejtpërdrejta: *i bukurkuptimshëm* “që ka kuptim të bukur a të pëlqyeshëm”, *kënaqësisjellës* “që të sjell kënaqësi”, *i mirësjellshëm* “që ka sjellje të mirë”, *mirëtrajtoj* “sillem mirë me dikë”, *syqiellore* “që ka sy ngjyrë qielli”, *syshkëlqyes* “që i shkëlqenjë sytë”, *e tingullkëndshme* “që tingëllon këndshëm”, *duarçlirët* “dorëlrë”, *i lartndershëm* “që është shumë i ndershëm” итн.

Сложените зборови што означуваат различни предмети или концепти, стилски неутрални не се многубројни, од типот: *caklartë* “rrokaqiell”, *disazërëshe* “që ka disa zëra”,

*gjimbajtëse “gjoksore”, huadhënëse ‘bankë”, këmbecës “trotuar”, zëzmadhues “altoparlant”, ndihmësmjek “infirmier” и др.*

**Класификација на сложените зборови според составот.** Сложенките кај Косја се изведуваат од следниве зборови:

- од две именски теми
- од една именска и придавска тема
- од една глаголска и именска тема
- од еден број и од придавка
- од заменска и именска тема
- од заменска и придавска тема
- од прилошка тема и глаголска тема
- од прилошка тема и именска тема или обратно
- од прилошка тема и придавка тема

**Сложените зборови именка + именка:** *ndihmësmjek, rrobavarëse, meskëmbë, mespushim, mesdhomë, humbjemendje, lajmsjellës, shtretërndreqëse, thikabërës; vendarratisje, veshjembathje, blerëshitës (shitblerës), surratmut, fytyrëpidh, zemërmi, grushthekur, vetullhark, bojëbaltë, mëshirënxitës, përshtypjelënës, dhembjesjellës, dobisjellës, frikësjellës, çudishprehës, ikërngrënës, kryedoktor, kryemushk и др.*

Според лексичко-граматичката категорија, горенаведените зборови се сметаат и за именски и за придавски сложенки. *Именски + именски* соединенија се распознаваат според значењето на соодветните синтагми, иако е познато дека нивното значење многу често на е збир на значењето на составните делови.

Голем број од овие придавски сложенки кои се состојат од две именски теми се формираат врз основа на споредба на елементите на составот. Сложенките создадени со внатрешна споредба имаат нови семантички, експресивни и стилистички вредности.<sup>196</sup> На пример, значењето на зборот *këmbëkashtë* може да се толкува како: некој што има тенки нозе како слама (фигуративно). Тие се образуваат според зборообразувачки начин на народниот јазик.

<sup>196</sup> Jani Thomai, *Prejardhja semantike të fjalëve në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, стр. 150.

**Сложени зборови именка + придавка:** *buzëdredhur, syshqyer, brekëshqyer, brinjthyer, bythëshqyer, buzëmavijosur, buzëvrenjtur, bishttrashë, duarçlirët, duarshtrirë, duargjatë, çmimlirë, hallemadh, herdhetharë, zëkeq, këmbëpërvjelët, këmbëleshtë, syshkëlqyes, e tingullkëndshme, fytyrëpërdredhur, fytyrëmërrolur, syvrenjtur, shijehollë, trupmesatar, qyrkndërruar, mendjevogël, mendjerrudhur, mendjefjetur, fjalëfortë, dhunimadh, caklartë, faqeplotë, flokëqethur, flokëpalosur, fytyrëshkurtër, fytyrëvajosur, gishtërinjgjatë, gishtërinjshkurtër, gjoksfryrë, hundëmesatar, hundëvogël, këmbëplotë, këmbëzgjeruar, kokërrumbullakët, krahëgjjerë, krahmbledhur, kofshërrasët, kockëgjatë, lëkurëthatë, mendjekrisur, shalëzhveshur, takelartë, shtatbrisht, xhepzbrazët, fletëvezake, fletësermtë, sypërhumbur, emërnjohur, qirifikur, qirifëlliqur, krahëzatetur, këpucëpërlyer, vëshrimpërhumbur, zëulur, sydepërtues, syqiellore, qimeshkëlqyes, turizgjatur, turimprehtë* и др.

Сложените зборови што се состојат од именка и придавка се најбогатиот вид композиции на јазикот на романите на Ќосја и се знае дека имаат народен извор. Врските помеѓу нив можат да бидат директни и фигуративни. Повеќето од нив се придавки кои ги изразуваат физичките карактеристики или квалитети на карактерот на една личност, неговиот духовен или ментален свет, во директна или фигуративна смисла. Овие композити се анализираат преку односи на сопственост со именката што го опишуваат, од групата *që e ka* „што го има“ или од предлогот *me* „со“ во посесива смисла, како: *fulqinjgjerë* (која има широка вилица или со широка вилица), *këmbëleshtë* (која има нозе со многу влакна) итн.

**Сложенки глагол + именка:** *puthadorës, puthakëmbës, bjerrakohës, humbamendje etj.*

**Сложенки број + придавка:** *njëgishtak* (човек само со еден прст на раката), *gjashtëgishtak* (човек со шест прста на раката), *njëetnik, njëkombëtar* (што му припаѓа на една нација), *njëfolës* (тој што зборовува сам со себе) и др.

**Сложенки замена + именка:** *gjithçkashkrues, shumëfytyrësh* (сештоуништувач, лицемеран) според *dyfytyrësh*.

**Сложенки замена + придавка:** *i vetëjepur.*

**Сложенки прилог + глагол:** *keqpres, mirëtrajtoj, vetëpyetem, vetëmashtrohem, bashkëquhem, kundërqëndroj.*

Сложените зборови *bjerrakohës* (bjerr-kohë-s) и *puthakëmbës* (puth-këmbë-s), како и *përshtypjelënës* (përshtypje-lënë-s), „импресивен, впечатлив“ како авторски неологизми, на сложениот збор им се додавало и наставка.

Од начинот на изведувањето, сложенката *puthadorës* се формира од *puthador* со наставката -ës, според кој Ќосја создал и *puthakëmbës* (со композиција и суфиксација, бидејќи *puthakëmb* не постои како посебен збор). Дури и сложениот збор *bjerrakohës* (зборот *bjerrakohë* не постои), се формира во аналогија со *bjerraditës*.

Значи, во албанскиот јазик нема сложени зборови *bjerrakohë*, *puthakëmb*; но имаме *bjerraditë*, *puthador*, затоа зборот *puthadorës* се нарекува и лажен сложен збор, (кој од структурна гледна точка е навистина сложен збор, имаат две коренски морфеме), но од аспект на зборообразувањето се изведени зборови со наставка.<sup>197</sup>

**Сложени зборови прилог + именка или обратно:** *keqbërje* (според моделот *keqdashje*), *barasditë* (според *barasnatë*), *prapaecje*, *ndihmëshshpejt*, *bashkëpëshpëritës*, *vetëmfolës* (тој што зборува сам со себе, тој што одвива монолог, монологист), *cicëpërpjetë*, *gjinjëpërpjetë*, *gjerëpamës* (според *largpamës*) и др.

**Сложенки прилог + придавка:** *keqtingëlluese*, *bashkëfatkeq*, *i largnjohur*, *i bukurkuptimshëm*, *i mezidallueshëm*, *i mezidëgjueshëm*, *i mezidukshëm*, *i mezipritshëm*, *i mirëdashur*, *i mirërenditur*, *pakmëparshëm* и др.

Посебна група образуваат придавките од типот: *i shumëpaguar*, *e shumëndryshme*, *i shumëstilshëm*, *i shumëkohshëm*, *e shumëfigurshme*, *i tjetërlllojshëm*, *i fundbotshëm*, како карактеристика на стилот на Ќосја, кои содржат моќни стилски и експресивни нијанси. Како што може да се види, во повеќето новосоздадени зборови, придавките што го сочинуваат вториот елемент на составот не се користат како самостојни зборови.

Сложенките со првиот елемент еден прилог или замена прилепени со именка, придавка или глагол се доста богати, имаат научно-литературна природа, голем број од нив се дел од поетскиот стил. Еден од елементите на овие сложени зборови од гледна точка на функцијата и значењето има функција на прилог, иако тие сè уште не ја изгубиле својата семантичка автономија како суфиксите, кај кои процесот на десемантизација е извршен во целост.

---

<sup>197</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, AShSh, Tiranë 2002, стр. 73.

Поради релативно големиот број сложенки и можноста за создавање на нови зборови, значењето на овие составни делови стана повеќе или помалку слично на апстрактното значење на афиксите, па оттука тие се нарекуваат афиксоиди.<sup>198</sup> Семантичкото бледнење на афиксоидите влијаело на формациите со нив да бидат на границата на композицијата и префиксацијата.

Во оваа смисла, некои зборообразувања од овој тип во граматиката на Академијата на науките на Албанија се претставени и како изведени зборови со префикси (со афиксоидот *bashkë-*) и како сложени зборови. На пример, се сметаат и како изведени зборови со префиксот *bashkë-*: *bashkëkohor*, *bashkëpërgjegjës* итн.<sup>199</sup> и како сложенки составени од прилог и именка: *bashkëbisedim*, *bashkëluftëtar* и сл.<sup>200</sup>

Исто така, дури и за еден ист изведен збор, се вели дека е образуван со афиксоидот *shumë-*: *shumëvjeçar*, *shumëditor*, *shumëqelizor* „повеќегодишен, повеќедневен, повеќеклеточен“ итн.<sup>201</sup>, и како сложен збор: *shumëvjeçar*.<sup>202</sup> Го поддржуваме ставот дека овие изведени зборови повеќе можеме да ги сметаме за сложени зборови.<sup>203</sup>

**Сложени зборови со случајни прилепувања и на зборовна група.** Во своето литературно дело, Ќосја создал голем број зборови што се состојат од повеќе од две мотивациски теми, за стилски цели. Ова се случајни креации кои се издвојуваат по својата посебна експресивна сила, за да го привлечат вниманието на читателот, како што се: *dorëdjathtëxhepmajtë*, *dorëmajtxhepdjathë*, *symajtëkëmbëdjathtë*, *gojëmbëlbesëqen*, *brekëkuqbythëgjerë*, *ardhjeskuarje*, *shikodjathtasecmajtas*, *fjalëshumëpunëpak*, *duargrep-xhepthes* итн.

Како што може да се забележува, деловите на овие сложенки се состојат од две теми со надредени и подредени односи. Оваа нова форма на зборообразување, со спојување на два или повеќе зборови или нивно поврзување со цртичка, се прави за обележување на семантички и емотивни изразни нијанси кои не можат да се изразат со

<sup>198</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, AShSh, Tiranë 2002, стр. 73.

<sup>199</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, AShSh, Tiranë, 2002, стр. 186.

<sup>200</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, Цитирано дело, стр. 150.

<sup>201</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, Цитирано дело, стр. 187.

<sup>202</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, Цитирано дело, стр. 200.

<sup>203</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, Цитирано дело, стр. 75.

групи на зборови. Голем број од нив се засновани на народниот начин на зборообразување, а некои се сопствени креации на Ќосја.

**Класификација на сложените зборови според синтаксичката врска помеѓу нив.** Познато е дека синтаксичките врски помеѓу сложенките се од два вида: координациски врски и субординациски врски.

Координациските сложенки на стариот албански јазик биле ограничени, но за време на развојот на јазикот постојано се збогатени со нови такви сложенки. Овие композиции се главно именки и придавки формирани според зборообразувачкиот модел на народниот јазик, но не се малобројни во писмен јазик, па и единици на термилошка лексика.

Познато е дека составот на координациските сложенки се во еднакви односи едни со други, така што составот има значење приближно еднакво на збирот на значењата на нејзините составни зборови, но содржи и нови семантички елементи. На пример, зборот *dritëhije* „светлино-сенка“ не значи едноставно светлина и сенка, туку начин на сликање, кој ја користи светлината и сенката како средство за да се постигне одреден ефект; *deledash* „овцаовен“ е суштество што има карактеристики на двата пола (хермафродит); *gushtovjeshtë* „августесен“ е временски период кој го вклучува крајот на август и почетокот на септември.<sup>204</sup>

Сложенките во албанскиот јазик се многу богати и од аспект на квантитетот, како и од аспект на значењата и нијансите што ги изразуваат. Ова се многу продуктивни композиции на современиот албански јазик. Сложенките служат и како зборообразувачки теми за изведба на нови зборови, апстрактни именки за искажување на својство или квалитет. Преку нив, образувањето на зборови преку суфиксација се проширило дополнително. Сложенките можат да бидат именки, придавки, глаголи и прилози, во чие формирање учествуваат различни теми на зборообразување: именки, придавки, глаголи, прилози, заменки и броеви.

Кога составните зборови на сложенките се во подредени односи, едниот збор го дефинира другиот предизвикувајќи дури и семантички промени, затоа неговото значење не

---

<sup>204</sup> *Gramatika gjuhës shqipe I*, Цитирано дело, стр. 71.

се добива со збир на значењето на составните зборови, туку зборот има ново значење мотивирано од значењето на неговите делови.

Скоро сите сложенки кај Ќосја имаат подредени врски помеѓу нивните зборообразувачки делови. Составните сложенки се ограничени на две или три ново образувани зборови, кои се варијанти на постоечките зборови, од типот: *blerëshitës* (сличен на моделот *shitblerës*), *veshjem bathje* „облека“ итн.

Како заклучок можеме да кажеме дека Ќосја значително го зголеми фондот на сложените зборови во албанскиот јазик, создавајќи низа нови композиции според познатите структурни модели, кои ја збогатуваат лексиката на албанскиот стандарден јазик со нови зборови и нови значења, со многу возбудливи и стилистички нијанси, со фигуративни значења итн.

Општо земено, сложените зборови кај Ќосја се изведуваат според добро познатиот начин на изведување зборови во народниот јазик и народното творештво, како и од научно-литературниот функционален стил. Така сложениот збор *mendjevogël* се образувал според моделот *mendjemadh*, *brinjëthyer* според *këmbëthyer*, *fulqinjgjerë* според *fytyrëgjerë*, *shumëfytyrësi* според *dyfytyrësi*, *bjerrakohës* според *bjerraditës*, *puthakëmb* според *puthador*, *lajmsjellës* според *lajmprurës*, *mendjekrisur* според *kokëkrisur*, *keqpres* според *mirëpres*, *keqbërje* според *keqdashje*, *gjerëpamës* според *largpamës*, *i lartndershëm* според *i lartmadhërishëm* итн. Повеќето од нив се сложенки што ги опишуваат луѓето според физичките и моралните квалитети, кои како прв составен дел имаат именка што означува делови од човечкото или животинското тело.

Ќосја, исто така, создаде сложенки од книжна (книжно-литерарна) лексика. Овие композиции за втор елемент имаат именка или придавка изведена со една од наставките: *-ës*, *-ues*, *-yes*, *-shëm*, *-je*, *-ak* итн. Исто така, сложените зборови од книжна (книжно-литерарна) лексика се доста застапени, кои за прв елемент имаат прилог или заменка и втор елемент именка или придавка итн.

Меѓу сложените зборови создадени од Ќосја, најбројни се придавските сложенки, а потоа именските, додека најмалку застапени се глаголските сложенки. Најголемиот број сложени зборови создадени од Ќосја, се составени од именка и придавка, две именки, особено сложените именка + именка + суфиксот *-ës*. Композициите со именка како подмет

со -ës, со првиот елемент именска или глаголска тема, се зборообразувачки одлики на Ќосја.

#### 7.2.4. ИЗВЕДЕНИ ЗБОРОВИ ПРЕКУ ДОДАВАЊЕ НА ПРЕТПОЗИТИВЕН ЧЛЕН

Во албанскиот јазик образувањето на зборови преку додавање на претпозитивен член на други полнозначни зборови кои го немаат овој член е доста продуктивен. Претпозитивниот член, кој е првенствено граматички елемент, стекнува зборообразувачка функција, менувајќи ги морфолошките, но и семантички одлики на одредена класа зборови, како што се партиципот на глаголите.<sup>205</sup>

Со претпозитивен член додаден на други полнозначни зборови се образувале придавките, но најголемиот број од нив се формирал од додавање на претпозитивен членување на глаголски теми и на предлошка група, предлог + именка. Со помош на претпозитивниот член, граматички, од секоја партиципна глаголска форма може да се изведува придавка.<sup>206</sup> Меѓутоа, во некои случаи, придавки со претпозитивен член се формирале по аналогича, дури и кога не постоел соодветен глагол, како придавките: *i fytyruar*, *i talentuar* „измислен, имагиниран; талентиран“<sup>207</sup> итн.

Начинот на зборообразување со додавање на претпозитивен член е прилично застапен и во јазикот на романите на Реџеп Ќосја. Во делата на овој автор ги читаме изведените зборови со додавање на претпозитивен член на партиципот на глаголи, како: *i kërleshur*, *i rrejtur*, *i mërrolur*, *i kujdesur*, *i grimuar*, *i bunkerizuar*, *i salduar*, *i lakuriquar*, *i vampirosur*, *i disponuar*, *i prridhur*, *i merenduar*, *i mermeruar*, *i përmutur*, *i gjipsuar*, *i idiotizuar*, *i xhamallosur* итн.

Како што е познато, претпозитивното членување доста често се јавува со други зборообразувачки средства, создавајќи на таков начин мешан тип. Кај Ќосја доста често

---

<sup>205</sup> Цитирано дело, стр. 43.

<sup>206</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2006, стр. 180.

<sup>207</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe, I*, AShSh, Tiranë, 2002, стр. 68.

среќаваме изведени зборови преку претпозитивен член и суфикси, најчесто со наставките -*shëm*, -*të* и -*më*.

- Со претпозитивен член и со наставката -*shëm*, која е најпродуктивна, се формираат придавки од именки: *i djallëzishëm*, *i djallzueshëm*, *i frikshëm*, *i fatshëm* (оттука *i pafatshëm*), *i fajshëm*, *i dinjitetshëm*, *i muzikshëm*, *i kuçedërshëm*; под глаголска тема: *i theksueshëm*, *e dëshpërueshme*, *i diktueshëm*, *i shpërblyeshëm*, *e qishme*, *i helmueshëm*, *e pallueshme*, *të thekshme*, *i përkëdhelshëm*, *i përkushtueshëm*, *i përlshëm*, *i gjindshëm* (народен говор); и од прилошка тема: *i sërishëm*, *i përparshëm* (*i përparmë*), *i gjithkundshëm*, *i askundshëm*, *i gjithnjëshëm* и др.

Преку овие неологизми, Ќосја остварува моќни изразни креации, преку неочекувани јазични врски и збороред, како во следниот извадок:

....*për numrin nëntë mendoj se është **numër i fatshëm**. (B.a.1.33); ...zakonisht shfaqen atje ku njerëzit me mujshi, me dredhi e me mjeshtëri, domethënë me **sjellje të kuçedërshme** e luftojnë njëri-tjetrin. (NJ.d. 135); Uni im është kureshtar të dijë pse Xihani është bërë **ushtar aq i përlshëm** i një oficeri të pagrada? (N. 272); Kur isha në Lion, oh sa shumë më pëlqente Lioni, dhe banoja në lagjen që mbante emrin e kasapit të Lionit, në Lagjen Fushe, te **plaka e pallueshme** Kristinë Lumier, shpesh më pyesnin, më së shpeshti disa vajza që në uniforma të kaltra e me shami në kokë shkonin në shkollën e muzikës, në mos isha persian. (N. 26).*

Придавките со -*shëm*, како зборообразувачка особеност на гегискиот дијалект, имаат добри обележувачи и експресивни вредности. Всушност, овие придавки се формираат со претпозитивен член и наставки. Со наставката -*shëm* и со претпозитивен член, се формираат придавки и од странски именки, како: *i kojunkturueshëm*.

- Со претпозитивен член и наставката -*të* се изведени придавките: *i rrastë*, *e zhugaftë*, *i porcelantë*, *i qelibartë*, *i xhinstë*, *i plastiktë*, *i qielltë*, *i konopët*, *i lustrafintë*, *i plastikët*, *i alumintë*, *i anasjelltë*. Mbiemrat *i zhugaftë* dhe *i konopët* i gjejmë të përdorur edhe në gjuhën dialektore. Преку претпозитивен член и наставката - (ë)m(ë) се образувал придавката *i mbrapëm*.

### 7.2.5. АГЛУТИНАТИВНИ ЗБОРОВИ

Аглутинацијата е начин на образување на зборови од соединување на една синтагма, на група зборови со предлог или на група зборови воопшто.<sup>208</sup> Аглутинативните зборови се создадоа при историскиот развој на албанскиот јазик при топење (здружување, соединување) на два или повеќе збора употребувајќи се едни до други во говорна низа. Тие не образуваат посебни зборообразувачки форми, во својот состав имаат и услужни зборови, кај кои настанале одредени фонетски промени што понекогаш доведоа до затемнување на структурата на зборот.<sup>209</sup> Ваквите зборообразувања се почести во непроменливите зборови, односно се создаваат прилози, сврзници, честици, предлози, некои неодредени заменки итн.

Со аглутинација (прилепување) на различни зборовни групи или изрази од секојдневна употреба, Ќосја создаде случајни зборови за стилски и експресивни ефекти, како што се:

*pantollaemëngëpërvjelë, shtejeremerr, nxitepërfito, jabëfshajakthefsha, kapemosqit, shikomajtasecdjathtas, kalovalumintqifshakalin, bëmasottabëjnesër, qitmakëndeجتaqesandej, unëtytimua, shtimamirëluajmafortet, shtimatparanxirrmambrapet, thashethënave, nëveshpësh-pëshpëritjeve, nëbesëthënieve, jabëfshajakthefshave, janxjerrsha-jashtifshave, bëmasottabëjnesër, shtimamirëluajmafort* и др. Воопшто, ваквите прилепени зборови искажуваат негативни емоции, како во следниот извадок:

*Ai shkruan vetëm për ata që e kanë shpinën e nxehtë dhe nuk shkruan për ata që nuk janë në sy të mirë. Ka tregua edhe herëve të tjera se është; një snob, mendjemadh, mikroborgjez, filistin, hipokrit, injorant, llafazan, njeri shtejeremerr, kapemoseqit, dorëmajtëxhepdjathë, dorëdjathëxhepmajtë, shikodjathtasecmajtas, shikomajtasecdjathtas, kalovalumintqifshakalin, brekkuqbythëgjerë, gojëmbëlbesëqen. (V. 214); Kur zgjohej në mëngjes prej zhurmës së sharjeve, qarjeve, mirëupafsheve, hyrjedaljeve, shkoeardhjeve, ardhjeshkuarjeve, thashethënave, nëveshpësh-pëshpëritjeve, nëbesëthënieve, jabëfshajakthefshave, janxjerrsha- jashtifshave dhe kompozitave të tjera origjinale ose të huajtura e mallkonte fatin e vet të shtjerrë, si shoshë, pse e*

<sup>208</sup> Група автори, *Gramatika e gjuhës shqipe I*, Tiranë, 2002, стр. 75.

<sup>209</sup> Jani Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2002, стр. 159.

*kishte dënuar t'i dëgjonte të gjitha ato. (V. 38); Më vjen të dal në shesh të madh, te ato shkallët e gjera të Koloseumit, në të cilat s'ka shkelur kurrë Qesari, ku mrizojnë verës e dimrit delet e deshtë e qytetit, të hip në atë duqanin privat, të çelur bëmasottabëjnesër, t'i shikoj mirë e me kujdes të gjithë ata symajtitkëmbëdjathtit, fjalëshumtitpunëpaktit, duargrepat-xhepthastë; të gjithë ata badihavxhinjtë dhe kumarxhinjtë; të gjithë ata Keqkat, Zhugollat dhe Tapqollat, që bëjnë politikën e Allamanit, Junanit, Rusit dhe Hinglizit nëpër trotuare e hotele; të gjitha ato shtimamirëluajmafortet, shtimatparanxirrmambrapet, amanëdorëlerembrendet dhe të pikas sa më zë fyti, si nepërka e djegur prej etjes në rrasë të gurit, si tigresha kur buhet, si luani i plagosur në herdhe dhe të pikas sa të dridhen e të rrëzohen krejt ndërtesat e ndërtuara unëtytimua, qitmakëndejtatesandej dhe, kur të mblidhen ata që i përmenda, që i tuten Drejtësisë si Ditës së kiametit... (V. 146).*

### 7.3. НЕОЛОГИЗМИТЕ НА ЌОСЈА

Писателот Реџеп Ќосја го разви и збогати албанскиот јазик воопшто на квалитативен и квантитативен начин. Неговото дело ги докажува големите зборообразувачки и изразни можности на албанскиот јазик.

Создавањето на нови зборови е една од важните начини за збогатување на јазикот. За повеќето писатели, неологизмите не се толку чести и во најголем дел се стилски неологизми, т.е. тие не се зборови наменети за збогатување на лексиката.<sup>210</sup> Збогатувањето на лексичкиот фонд со нови зборови е непрекинат процес. Писателите, како создавачи на неологизмите, нив ги создаваат за свои потреби, за стилски и јазични цели, за да го збогатат лексичкиот фонд.

Ќосја исто така даде голем придонес во збогатување на јазикот со нови зборови, а повеќето од нив заслужуваат да влезат во следниот толковен речник на албанскиот јазик.

<sup>210</sup> Xhevat Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 2005, стр. 249.

Тој широко ги користел можностите и вештините на албанскиот јазик за да создаде нови зборови засновани врз албанскиот јазик и според зборообразувачки модели.

Во својата зборообразувачка креативност ги користел зборообразувачките начини и средства на албанскиот стандарден јазик, дијалектните модели, но и лични модели. Новосоздадените зборови им припаѓаат на различни слоеви и функционални стилови, имаат различни значења и кои возбуждаат емотивни и експресивни ефекти кај читателот. Создаде и нови значења или нови изразни вредности на веќе познати зборови.

Како што спомнавме и досега во овој труд, романите на Ќосја се карактеризираат со големо лексичко богатство. Неговите лексички неологизми припаѓаат на различни стилови, од разговорниот до научно-литературниот. Во лексичкиот фонд на романите на Ќосја има доста зборови што не ги среќаваме ниту во досегашните објавени толковни речници на албанскиот јазик.

Тешко е точно да се одреди бројот на лексички единици создадени од Ќосја, бидејќи покрај неговите сопствени креации, авторот можеби пренел и голем број зборови од народниот јазик, од други писатели итн. Ги сметавме како авторски неологизми зборовите што се карактеристични за неговиот јазик и стил. Ќосја користел различни начини на образување на зборови. Повеќето негови неологизми се создадени со наставка и композиција. Со наставка се формираат голем број именки, придавки, глаголи и прилози, како:

*puthadorës, puthakëmbës, duartrokitës, sigurimës, përndjekës, përfolës, shpërfolës, brengosës, stolisës, persiatës, leverdisës, zakonësi, tuhafësi, boshësi, përvujtësi, sigurimësi, paskajësi, shërbëtorësi, buzëqeshësi, shumëfytërësi, fejuesi, renegatëri, memecëri, përvuajtëri, sodomi, qyqari, idiotik, mirfilltësore, mbrëmësore, mundues, servilizues, shkërdhyes; tokësohem, shtrigohem, kurvërohem, dennjësoj, hamendjesoj; nënshtrueshëm, drithërueshëm, pyetshëm, befasueshëm, dyshueshëm, përulshëm, shpërdorueshëm, urdhërueshëm, urdhërisht, paskajësisht, përparas* итн. Од сложенката *puthador* со наставката *-ës* го образувал зборот *puthadorës* (сервилен), а според овој модел го создал новиот збор *puthakëmbës* „бакнувач на нозе“, кој има висока емотивна негативна експресивна моќ.

Именките со наставките *-ës, -ësi, -i*, како типични зборообразувачки средства на Ќосја се застапени во сите романи. Именките со *-ësi*, како и повеќето апстрактни именки

кои се дел од научно-литературниот функционален стил, претставуваат карактеристики на лексиката на овој автор. Како авторски неологизми образувани со суфикси ги сметаме именките:

*kurnajas, vajazanas, leshnajë, kasnecim, hirtore, merendim, memecërim, pullazim, zgërdhirje, zgërdheshje, qirje, hirtore, kursimore, shëtitor, poltronizim, rrospillak etj.; mbiemrat: denjëtar, mentar, dhuntar, idiotik, ndjenjor, sulltanor, mirfilltësore, mbrëmësore, servilizes, verbërues, eksploatues, zabullues, kushtrimues, shkërdhyes, përdëllyes; foljet: shtrigohem, shejtanohem, petullohem, tokësohem, heshtoj, hamendjesoj, kurvërohem, ketrohëm, denjësoj, torolangem, servilizoj, kamxhikos, vampiros etj.; ndajfoljet: caktueshëm, çlirshëm, drithërueshëm, nderueshëm, befasueshëm, dyshueshëm, përlushëm, frenueshëm, nxitueshëm, sulmueshëm, urdhërueshëm, adhureshëm, caktueshëm, çlirshëm, fyeshëm, hidhërueshëm, lavdërueshëm, megjullueshëm, nxitueshëm, përëndishëm, përtueshëm, përkëdhelshëm, premtueshëm, pyetshëm, pikëllueshëm, përbuzshëm, përqendrueshëm, përvuajtshëm, pëshpëritshëm, përgjakshëm, qortueshëm, shpejtueshëm, shfrenueshëm, shpërfillshëm, teprueshëm, vetëflijueshëm, intelektualisht, urdhërisht, ngulmërisht, përvujtërisht, përpikërisht, paskajësisht, trupërisht, përparas, përtokas, marramendas dhe sytokas и др.*

Прилозите и придавките со наставката *-shëm*, се широко користени во творештвото на Ќосја и се својствени за неговиот јазик. Новосоздадени се сложените придавки: *arkëmort, barasditë, barkshqetësueshëm, bashkëfatkeq, bashkëpëshpëritës, bashkëquhem, bishttrashë, brekëshqyer, brinjthyer, bythëshqyer, bythëmadhe, cicëpërpjetë, çmimlirë, çudishprehës, dobisjellës, duarçlirët, duargjatë, duarpaluar, dhembjesjellës, dhomandreqëse, dhuntimadhe, emërnjohur, faqeplotë, fëmijëngrënës, fjalëfortë, fletëdëshmi, fletësërmтë, flokëpalosur, frikëndjellës, fulqinjgjerë, fulqinjgushtë, fundshkurtër, fytyrëmërrolur, fytyrëpërdredhur, fytyrëpidh, fytyrëshkurtër, fytyrëvajosur, gënjyesmadh, gishtërinjgjatë, gishtërinjshkurtër, gojëgjerë, grushtekur, gjashtëgishtak, gjerëpamës, gjinjëpërpjetë, gjithçkashkrues, gjoksfryrë, gjoksshkurtë, gjysmëçelur, gjysmëndriçim, gjysmëmaturë, gjysmëgojë, herdhetharë, humbamendje, humbjemendje, hundëmesatar, hundëvogël, huadhënëse, i largnjohur, i mezidallueshëm, i mezidukshëm, i mezipritshëm, i mezipritur, i meziprekët, i tjetërllajshëm, i vetërpur, i kërngrënës, keqbërje, keqpres, keqtingëlluese, këmbecës, këmbëkashtë, këmbëleshtë, këmbëpërvjelët, këmbëplotë, këmbëzgjeruar, këmbëbukur,*

*këmbëturqisht, kënaqësisjellës, këpucëpërlyer, kobsjellës, kockëgjatë, kofshërrasët, kokëgjatë, kokërrumbullakët, koqethi, krahëgjerë, krahëkërrusur, krahëzatetur, krahmbledhur, krahëshpejtë, kundërqëndroj, lajmsjellës, i lartndershëm, lehtëdhënëse, lëkurëthatë, luledhënës, mendjekrisur, mendjetrokë, metërpeshojë, mesdhomë, meskëmbë, mespushim, mëshirnxitës, mirëtrajtoj, ndihmësmjek, ndihmësshpejt, nofullqitur, ngjyrëkuq, njëetnik, njëfolës, njëgishtak, odajashtë, përshtypjelënës, prapaecje, pyetjemarrës, qejfbërës, qimeshkëlqyes, qirifëllicur, qirifikur, qyrkndërruar, rrobavarëse, surratmut, sydepërtues, symekur, sypërhumbur, syqiellore, syshkëlqyes, syshqyer, syvrenjtur, syçakërruar, sylëbyrur, sylotuar, symërrolur, syshastisur, shalëzhveshur, sheshpushim, shijehollë, shtatbrisht, shtretërndreqëse, shumëfytyrësh, takalartë, i tingullkëndshëm, trufasule, trutapë, trupmesatar, turimprehtë, turizgjatur, thikabërës, vendarratisje, vendzbulim, veshçjerrës, veshjembathje, vetëmashtrohem, vetëmfolës, vetëpyetem, vetullhark, verëdashës, vëshrimpërhumbur, xhepzbrazët, zemërmi, zëkeq, zëulur, zëulët, zëzmadhues* итн.

Сложените зборови во романите на Ќосја се исто така бројни и разновидни по значење, имаат силно емотивно оптоварување, обично со негативна конотација. Меѓу нив, сложенките што го опишуваат човекот според неговите физички или морални квалитети се многу богати, малкумина што го именуваат човекот според работата што ја работи, како и оние што ги опишуваат неживите предмети.

Голем дел од сложенките на Ќосја се образуваат според моделот на народниот јазик, како: *surratmut, zëkeq, këmbëkashtë, fulqinjgjerë* и др., како и според воспоставените модели на пишуваниот јазик, како: според *lajmprurës* го образувал зборот *lajmsjellës*, според *bjerraditës* го образувал зборот *bjerrakohës*, според *dyfytyrësi* го образувал зборот *shumëfytyrësi*, според *keqdashje* го образувал зборот *keqbërje*, според *mendjengushtë* го образувал зборот *mendjevogël*, според *këmbëthyer* го образувал зборот *brinjëthyer*, *vendarratisje* според *vendlindje, vendzbulim* според *vendtakim* и др.

Зборовите образувани со префикси кај Ќосја се малубројни. Најчесто наугаме зборови со префиксот *për-*: *përfolje, përhimim, përditësi, përtashësi, përfolshmëri, i përtashëm, i përflatur, i përfryrë, i përkushtueshëm* итн. Со помош на префикси Ќосја создал и одредени термини, како: *passhuplakë, nënkërthizë, nënstrehë, nënkulm* и др. Со префиксот *ç-* извел

зборови, како на пример: *çmoralizim*, *i çbarazpeshuar*, *i çkishëruar*, *i çelektrizuar*, *i çegërsuar*, *i çmësuar*; *çtërheq*, *çpaketoj*, *çngujoj*, *çmitizoj*, *çdenjësoj*, *çndihmoj*, *çsuvatoj*; *çorientueshëm*.

Ќосја извел придавки со претпозитивен член од партиципот на глаголи: *i merenduar*, *i mermeruar*, *i gjipsuar*, *i idiotizuar*, *i grimuar*, *i vampirosur* и др. Бројни се и изведените придавки со претпозитивно членување и суфиксација: *i djallëzishëm*, *i fatshëm*, *i koniunkturueshëm*, *i fatshëm* (и оттука *i pafatshëm*), *i fajshëm*, *i muzikshëm*, *i kuçedërshëm*, *i shpërblyeshëm*, *e qishme*, *i helmueshëm*, *e pallueshme*, *i përkëdhelshëm*, *i përkushtueshëm*, *i përrulshëm*, *i gjithkundshëm*, *i askundshëm* итн.

Доста често наоѓаме и авторски неологизми создадени во контекст, а кои имаат јака експресивна и стилистичка вредност, како на пример зборовите: *pantollaemëngëpërvjelë*, *shtejeremerr*, *nxitepërfito*, *kapemosqit*, *kaloalumintqifshakalin*, *unëtytimua*, *nëveshpëshpëshpëritje*, *nëbesëthënieve*, *jabëfshajakthefshave*, *janxjerrsha-jashtifshave*, *bëmasottabëjnesër*, *gojëmbëlbesëqen*, *rekëkuqbythëgjërë*, *fjalëshumëpunëpak*, *duargrep-xhepthes* и др.

Како што може да се забележи од приведените примери, неговото литературно творештво му донесе на албанскиот јазик голем број нови зборови, кои го збогатија лексичкиот фонд на албанскиот јазик. Неговите неологизми заземаат значајно место во албанската лексика збогатувајќи го со нови називи и стилски изразни вредности. Голем број од нив се создадени за јазични цели, односно со означувачка и стилистичка функција истовремено. Стилските неологизми се исто така многубројни.

## ЗАКЛУЧОК

Во оваа докторска дисертација ги разгледаваме лексичко-стилските и зборообразувачките особености на јазикот на романите на Реџеп Ќосја: “Vdekja më vjen prej syve të tillë- „Смртта ми доаѓа од таквите очи“, “Një dashuri e shtatë faje” - „Една љубов и седум вина“, “Nata është dita jonë” - „Нокта е нашиот ден“ и “Bijtë e askujt” (1, 2) - „Ничии синови“ (1, 2). Целта на ова истражување е да го разгледаме придонесот на авторот за збогатување на албанскиот јазик со нови зборови, нови значења, нови стилски и емотивни нијанси итн., односно придонесот на овој познат романсиер за лексичко, семантичко и стилско збогатување на албанскиот јазик.

Како мотив, поттик и појдовна точка да се занимаваме со оваа тема ни служеше високата оценка на истражувачите за литературното дело на академик Ќосја, особено за неговите романи. Од литературната критика и лингвистичките трудови поврзани со него, Ќосја се смета како еден од најпознатите писатели на современата албанска книжевност. Со неговите дела се збогатија албанската уметничка литература, култура и историја воопшто. Неговите дела дадоа вреден придонес за афирмација на албанската литература и јазик на меѓународната сцена. Неговите дела се преведени на повеќе светски јазици, како на: српско-хрватски, словенечки, бугарски, француски, германски, холандски, грчки и арапски јазик.

Романите на Ќосја се одликуваат со посебен јазик и стил. Јазикот во делата на Ќосја е богат и опширен и проширен надвор од границите на албанскиот стандарден јазик. Неговиот јазик се одликува со големо лексичко богатство и по посебен начин на употреба на јазичниот материјал. Тој е неуморен трагач по нови средства и начини на јазично и стилско изразување, писател кој секогаш настојува да ги збогати своите дела со нови зборови, изрази и фигури, малку познати или непознати до тогаш, создавајќи на тој начин, напишано дело со посебен јазик и стил.

Како резултат на нашето истражување, заклучивме дека литературното дело на Ќосја се одликува со бројни јазични и стилски посебности. Меѓу најкарактеристични одлики се: доста богат вокабулар, широко заснованост врз народниот јазик (широко

вклучување на дијалектни зборови), богата фразеологија, ограничена употреба на странски зборови, голем број на авторски неологизми, висок степен на експресивност и богата фигуративност, често Градација на одредени зборови или изрази, богата синонимија и антонимија итн.

- Лексичкото богатство е важна одлика на јазикот на Р. Ќосја. Употребените зборови во неговите романи го збогатуваат албанскиот јазик со нови семантички, емотивни, стилски, зборообразувачки, парадигматски, синтагматски и други вредности. Голем број зборови употребени од Ќосја не се застапени во досегашните толковни речници на албанскиот јазик. За да го збогати својот јазичен и уметнички израз, тој употребил дијалектни зборови, оживеал (ажурирал) голем број застарени зборови, како и извел многу нови зборови според зборообразувачкиот начин на албанскиот јазик.

Во неговите романи наоѓаме голем број термини од различни стручни и научни стилови, нови зборови создадени во публицистиката, зборови на книжна (книжно-литерарна) лексика, современи зборови итн., чиј избор и употреба се прави за одредени означувачки и експресивно-емоционални функции. Имено, во неговиот лексички фонд се вклучени зборови на секојдневниот разговорен стил како и зборови на високи функционални стилови, вклучувајќи го и книжната (книжно-литерарната) лексика.

- Литературното дело на Ќосја опфаќа богат лексички материјал од разговорниот стил, користен на јазикот на авторот и на јазикот на ликовите со цел да се рефлектираат субјективните нијанси и да се зголеми експресивноста. Наоѓаме зборови со конкретно и апстрактно значење поврзани со менталниот, материјалниот и духовниот свет на албанското општество. Како што е познато, во разговорниот стил на албанскиот јазик се користат одреден број ориентализми (турцизми), кои во книжевните дела се користат за да се постигнат нови експресивни и стилски вредности, да се создадат оригинални стилови со висока експресивност.

- Народната и дијалектната лексика зазема видно место во сите негови романи и служи како збогатувачки лексички и стилски елемент. Општоземено, дијалектниот материјал му припаѓа на североисточното гегиско наречје на албанскиот јазик, од родното место на авторот и областите околу него, како и од руралните области и урбаните центри на Косово (особено од Приштина).

Дијалектната лексика во неговото дело не е ограничена само на типизација на јазикот на ликот или околината, туку се користи и во јазикот на авторот. Фондот за дијалектна лексика што го користи авторот опфаќа зборови од различни лексичко-граматички категории, како: именки, придавки, глаголи, прилози, предлози, заменки, партиципи на глаголи и др.

Именките се најзастапена категорија, потоа наоѓаме придавки, глаголи, прилози, заменки, предлози и др. Голем број дијалектни зборови користени во јазикот на Ќосја имаат соодветни еквиваленти во албанскиот стандарден јазик, така што тие образуваат зборовна синонимија, некои од нив изразуваат нови семантички, изразни и стилистички нијанси. Од дијалектниот јазик во своите романи пренел прости и изведени зборови, изрази и фразеолошки единици. Најголем број фразеолошки изрази кај Ќосја потекнуваат од народот потекло и се однесуваат на различни сфери на секојдневниот живот воопшто.

Романите на Реџеп Ќосја имаат важна улога во проширувањето на употребата на дијалектни зборови и во нивното прифаќање во литературната лексичка норма. Дијалектните елементи користени во неговото дело ја збогатија албанската лексика со зборови, значења и фразеолошки единици, добар дел од нив се вклучени во вокабуларот на денешниот современ албански јазик, а многу други се очекува да бидат прифатени во иднина.

Бидејќи книжевниот опус на Ќосја опфаќа доста широк временски период (започна во 1974 година), многу дијалектни зборови што се користат во неговите романи, со текот на времето ги преминаа границите на дијалектот и влегоа во литературниот јазик, значителен број се вклучени и во толковните речници со белешката *krahin., dialekt.* „регионализам или дијалектизам“. Зборовите што влегуваат во лексичкиот состав на литературниот јазик, пред сè, го збогатуваат него и стилистички се неутрални.

Од дијалектниот јазик Ќосја користел доста често начини и средства за образување, како суфиксите *-ajë, -an, -ak, -ar, -as, -ishte, -najë, -or / ore, -tor / tore, -tar, -tajë, -shëm / shme, -ues, -yes* и др. Често застапени се изведените прилози со наставката *-shëm*, како и комбиниран начин на изведување на придавки со додавање на претпозитивен член и наставката *-shëm*.

- Употребата на домашниот збор е основниот принцип на творечката работа на Ќосја, тоа е неговата цел, страст и желба, јазична и културна обврска. Во целата негова книжевна дејност се издвојува постојаниот негов напор да се заменат непотребните странски зборови со постоечки албански зборови или со неологизми создадени според начините и средствата за образување на зборови во албанскиот јазик. Сепак, Ќосја не преминува во екстремен пуризам. Имено, за вдомени зборови преземени од други јазици за кои не е пронајдена соодветна замена, авторот предлага употреба на странскиот збор.

- Општоземено, во јазикот на Ќосја забележуваме одреден број странски зборови, кои не се семантички покриени со зборови од албанскиот јазик, како и за стилски вредности, за јазична типизација на ликови, опишување на средини итн. Меѓу заемнките, главното место го заземаат ориентализмите, а потоа неолатинизмите, позајмените зборови од словенските јазици и др.

Ориентализмите се значителни во романите на Ќосја. Тука се опфатени зборови со конкретно значење, од материјалната култура на секојдневниот живот, од духовната култура, од обичаите и традициите, зборови од религијата, имињата на луѓето итн., кои се користат со одредена јазична, стилска и експресивна вредност. За одредени зборови со ориентално потекло, самиот Ќосја наведува дека тие означуваат предмети или поими кои не можат целосно да се покријат со албански зборови и како незаменливи треба да се употребуваат во сите функционални стилови. Продуктивни кај Ќосја се турските суфикси - *llëk*, *-xhi*, *-hane*, карактеристични за народниот јазик.

Новите заемки од неолатинските јазици во романите на Ќосја не се многубројни. Тие главно се термини на научно-литературниот функционален стил (најчесто позајмени преку англискиот јазик), кои веќе станаа дел од албанската лексика. Словенските заемки се помалобројни, кои најчесто се користат за стилистичка цел, за типизирање на просторот и околината или јазикот на ликовите.

- Особеноста на неговиот јазик, воопшто, е создавање на неологизми. Ќосја ја збогати лексиката на албанскиот јазик со голем број нови зборови, создадени врз основа на домашен материјал, воспоставени начини и средства за образување на зборови. Зборовите создадени од Ќосја ја проширија лексиката на албанскиот стандарден јазик со нови зборови, со нови значења и нијанси, со многу емоционални и стилистички нијанси.

Голем број авторски неологизми ѝ припаѓаат на книжната (книжно-литерарната) лексика, пред сè тие се научни термини од различни науки. Неологизмите на Ќосја имаат особено значење во развојот и збогатувањето на албанскиот книжна (книжно-литерарна) лексика воопшто. Бидејќи е доста тешко да се утврдат точните зборови создадени од Ќосја, во нашата докторска дисертација како негови авторски неологизми ги сметавме оние лексички единици кои не се опфатени во досегашните толковни речници на албанскиот јазик и се специфични за јазикот и стилот на овој писател.

Меѓу најчести префикси што ги користи Ќосја за да создаде нови зборови се: *ç-, mos-, pa-, jo-, per-, para-, pas-, over-, sub-, jo-, sapo-* итн. Меѓу нив, како најпродуктивни се: *за-, -без, ç-* итн. Изведените зборови со префиксот *për-* „за“ се сметаат како една од главните посебности на неговиот јазик.

Изведените зборови преку суфикси се многубројни и разновидни по значење. Тие содржат нови семантички и експресивни вредности, различни емотивни и стилски нијанси. Најчесто застапени наставки кај овој автор се: *-ash, -as, -an, -at, -ës, -ësi, -ëri, -i, -im, -najë, -or, -ore, -tor, -tore, -tar, -shëm, -isht* итн.

Сложените зборови кај Ќосја се, исто така, доста богати. Тие главно се изведуваат според добро познатиот начин на зборообразување во дијалектниот јазик, усната книжевност и во албанскиот литературен јазик. Меѓу сложените зборови создадени од Ќосја, најзастапени се придавките и именките, а многу помалку глаголите.

Најголем број сложени зборови создадени од Ќосја се составени од именка и придавка. Богати се и сложенките составени од две именки, особено именка + именка со наставката *-ës*. Овој голем писател значително ги зголеми сложените зборови на албански јазик, збогатувајќи ја лексиката на албанскиот стандарден јазик со нови зборови и нови значења, со многу возбудливи и стилски нијанси, со фигуративни значења итн.

Освен досега спомнатите начини на зборообразување, изведбата на нови зборови со додавање на претпозитивен член во романите на Ќосја е доста застапена. Комбинираниот начин: со претпозитивен член и наставката *-shëm*, е најфреквентен. Придавките со оваа наставка имаат големи означувачки и експресивни вредности.

Со аглутинација (прилепување, соединување, топење) на различни синтагми или изрази од секојдневната употреба, Ќосја создал случајни комплексни зборови за стилски и

експресивни ефекти. Општоземено, овие зборовни соединенија содржат негативни емоционални бои, особено зборовите што означуваат морални особини на луѓето.

Ќосја со своето литературно творештво го разви лексичкиот систем на албанскиот јазик, го збогати речникот на албанскиот јазик со бројни неологизми, со нови значења и нови стилски и емотивни нијанси итн. Повеќето од карактеристичните зборови на Ќосја се семантички неологизми, а некои од нив стилски неологизми, па некои од нив дури и контекстуални неологизми.

- Ќосја е писател кој го користи јазикот на вешт и посебен начин, правејќи ја неговото литературно творештво со посебна оригиналност. Важна карактеристика на неговите романи е воспоставување на нови зборовни врски преку создавање на збороред за прв пат, како еден од внатрешните начини на зголемување на комуникативната и изразната сила на јазикот.

Поставувањето нови врски помеѓу зборовите овозможува проширување на нивната семантичка сфера, преместување од основното, обичното значење кон создавање нови фигуративни значења. Преку необични комбинации и здружувања на зборови, Ќосја создаде бројни експресивни оригинални стили. Лексичките средства од различни функционални стилови, вклучени во различни зборообразувања му даваат на јазикот одредени стилистички изразни бои.

- Фигуративноста на делото на Ќосја опфаќа широк спектар на семантички трансформации на зборови, според логиката и сличноста, користени за обележување на нови значења, за прецизирање или дополнување на значењето на зборот, за конкретизирање на апстрактни идеи, за заживување на имагинацијата, за зголемување на емоционалноста, за зголемување на експресивноста на јазичниот израз и сл. Меѓу најчестите фигури што ги среќаваме во овие романи се: споредба, метафора, персонификација, метонимија, синегдоха, градација, хипербола, антитеза, оксиморон, иронија и др.

- Споредбата е меѓу најомилените фигури на Ќосја и карактеристична црта на целото негово литературно дело. Преку создавање на споредби поврзани со различни аспекти на човечкиот живот, предмети, појави или настани, природната средина, човек, растителниот и животинскиот свет итн., овој автор ги остварува своите идејно-уметнички

цели. Тој освен обични и познати споредби, но користи и нови, оригинални, претходно непознати споредби, како моќни стилистички средства, со посебна експресивна и емоционална сила.

Хиперболата, како посебна форма на споредба, Ќосја ја користи за постигнување на силна експресивност и емоционалност. Во неговите романи наоѓаме прекумерни зголемувања на квалитетот, квантитетот, степенот на дејствување, чувството итн., преку кои постигнува силен емоционален изразен ефект.

- Метафората во неговите романи има честа застапеност, со кои се изразуваат предмети, настани, дејства, духовност, менталитет итн. Со метафоризација на именките, придавките и глаголите, се создаваат оригинални зборовни форми.

Метафорите кај Ќосја се создаваат со именки од обичниот говорен стил, дијалектниот говор и литературниот јазик, кои сместени во нови зборовни придружби, добиваат нови значења и нови изразни и емотивни вредности. Исто така, придавската метафора (метафоричниот епитет) е претставена со висока експресивност и фигуративност.

Метафоричните епитети на Ќосја се доста импресивни, со големи стилски и семантички вредности, со бројни функции за опис, оценување, типизирање, дефинирање и сл. Преку овие метафори се посочуваат различни квалитети на предмети, суштества или појави, како и се прават различни субјективни проценки.

Авторот стилски создава моќни метафори дури и преку фигуративна употреба на глаголите. Во неговите романи, глаголите што означуваат различни дејства или состојби на луѓе, користени во невообичаени синтагматски врски, добиваат нови семантички и емотивни изразни вредности.

Персонификацијата, како поттип на метафората, е широко застапена фигура во јазикот Ќосја. Персонификацијата, како што е познато, се реализира преку нови фигуративни врски на глаголи со именки. За да се зголеми значењето и експресивноста на кажаното, авторот им припишува на разни нечовечки суштества или материјални предмети, својства или активности на луѓето. Имено, овој романиер создаде моќни метафори преку анимација на неживиот материјален свет: разни феномени на природата,

на различни предмети од материјалниот свет и на апстрактни појави, на внатрешните чувства на човекот, на различни концепти итн.

- Метонимските семантички преобразби се исто така доста чести во романите на Ќосја. Со метонимски значења авторот користи неколку средства за секојдневна употреба со значење на корисникот, различни места или јавни места со значење на луѓе, различна облека со значење на луѓето што ги носеле, или обратно, човекот за облека, со користење на имиња на предмети за државни позиции, со употреба на имиња на конкретни предмети за апстрактни концепти, со употреба на имиња кои обележуваат апстрактни концепти за обележување на луѓе итн.

Посебен вид метонимија, доста застапена во романите на Ќосја, е исто така синегдохата. Синегдохата кај овој автор најчесто се изведува кога одредени делови од човечкото тело како лице, очи, глава, усни, прсти, кожа, папок, нозе, мускули и сл., се користат за именување на индивидуата.

- Синегдоха (делот за целината) се користи дури и во насловот на романот „Смртта ми доаѓа од таквите очи“, каде што *окото* (делот) се користи наместо човекот со такви очи (целината). Окото се користи со метонимиско значење доста често и во другите романи на Ќосја. Во оваа смисла се користат и други делови од човечкото тело.

- Градацијата е најкарактеристична одлика на јазикот на Ќосја, тоа е карактеристика на неговиот стил. Градацијата се прави во сите јазични сфери, од фонолошки, морфолошки, лексички до синтаксички единици. Со градација на одредени зборови или изрази на почетокот на речениците, како средство за јазично и уметничко изразување, се зголемува експресивноста на искажаното и се потенцира или зајакнува значењето.

Градацијата кај овој романиер се спроведува со именки, глаголи, прилози, заменки, партиципи на глаголи, предлози и сврзници. Анафоричната градација на именките и глаголите е стилистичко средство, која доста често се среќава во романите на Ќосја. Со потенцирање на дејството на почетокот на реченицата и градација на неколку пати, се привлекува внимание и се зголемува експресивниот ефект. Анафората изразена во прилози е помалку присутна во творештвото на овој автор. Ставањето на прилогот во

улога на анафора е мотивирано од намерата на авторот да го претстави продолжението на настанот.

Употребата на сврзникот во функција на анафора кај овој романиер е честа појава. Преку честата градација на сврзниците се создава естетската фигура на полисиндентот (употребата на многу сврзници), а ова е карактеристична црта на стилот Ќосја. Забележливо е, особено, честата градација на сврзникот *dhe* „и“ на почетокот на речениците или параграфите, со изразена стилско-изразена вредност.

Мошне често, анафората во творештвото на нашиот романиер се среќава испреплетена со други фигури, со што авторот ја зголемува експресивноста на неговиот текст. Анафората најчесто е врзана со броењето.

- Набројувањето (енумерацијата) е една од честите фигури во текстот на Ќосја, исто така карактеристична црта на неговиот стил. Опширните описи на појави, настани, слики, карактери и сл., со помош на набројувачката низа, се користат за нивна конкретизација, прецизирање, уточнување, детално опишување и стилистичко изразување.

Набројувањето како книжевна фигура може да се создава со зборови од различни лексичко-граматички категории, односно со полнозначни зборови: именки, придавки и глаголи и се разликуваат по голема варијација и висока изразна вредност. Најчестите и најдолгите набројувања во романите на Ќосја се создаваат со именки, најчесто со имиња на растителниот свет, животинскиот свет, имиња на секојдневни предмети итн.

- Антитезата е широко користено јазично и стилско средство присутна во сите романи на Ќосја. Преку семантичкото спротивставување на две спротивни поими, две спротивставени краја, авторот нагласува различни противречности на концепти, ситуации, настани, средини, ликови и сл., преку кои се постигнуваат извонредни изразни ефекти.

Различни спротивставености од областа на лексиката и синтаксата се протегаат низ целиот роман. Авторот ги создава најчестите антитези со спротивставени именки, придавки и глаголи. Тој ја користел антитезата *dashuri – faj* „љубов – вина“ дури во насловот на романот “Një dashuri e shtatë faje” - „Една љубов и седум вина“. Тој создаде особено силни уметнички антитези во речникот на ликот Ч. Чапар. Како што е познато, спротивставувањето на два збора, изрази или поими има силен изразен ефект.

Потенцирањето на спротивставеностите добива посебна изразна сила особено во описот на ликовите.

Оксиморонот, како антитеза од посебен вид, е фигура преку која авторот создава извонредни стилски и експресивно-емотивни ефекти. Невообичаени логички врски на зборови со силни семантички спротивставувања предизвикуваат силни впечатоци, го оживуваат стилскиот јазичен израз и ја зголемуваат неговата уметничка вредност.

- Иронијата е одлика што се провлекува низ целата книжевна и новинарска дејност на Р. Ќосја. Особено неговите романи се проследени од критички дух, почнувајќи од ироничен став до остра сатира. Романите на овој автор, преку ироничен и сатиричен јазик, откриваат различни аспекти на реалноста на албанското општество.

Иронијата е најзастапена во романите *Një dashuri e shtatë faje* „Една љубов и седум вина“ и *Bijtë e askujt* „Ничии синови“. Ироничниот став на писателот се искажува кон минатото и кон сегашноста. Тој се потсмева на албанскиот и југословенскиот комунистички систем, сервилноста кон овие системи; демократијата, што тој ја нарекува демократија на поранешни комунисти; политичари, особено демократскиот лидер; сервилноста кон странците; псевдоинтелектуализмот, лажната величественост; моралната деградација и многу негативни појави на општеството во поранешна Југославија и Албанија.

- Јазикот на Р. Ќосја се одликува со широка синонимија, која се користи за разјаснување на мислата или за истакнување на различни тенки семантички нијанси, за подобро типизирање на лицата, околностите, опкружувањата и пред сè за зголемување на експресивноста. Синонимијата го збогатува јазичниот и уметничкиот израз на писателот, ја проширува синонимијата на албанскиот јазик со лексички единици со посебни семантички, експресивни и емоционални стилски вредности и особено ја зголемува експресивноста на јазикот.

Овој автор создава синонимни односи со зборови од различни функционални стилови, кои се одликуваат со семантички, емотивни и стилски изразни нијанси. Авторот воспоставил синонимни односи меѓу зборови со ограничена употреба, дијалектни зборови, застарени зборови, странски зборови, нови зборови создадени од него итн., како и зборови од општа употреба, создавајќи нови синонимни низи.

Најчесто синонимите се создаваат помеѓу зборови од албанскиот стандарден јазик и зборови од дијалектно потекло, авторски неологизми и сл. Дијалектните и регионалните зборови претставуваат богатство во семантичка и стилско-емотивна смисла, додека неологизмите воопшто се стилистички синоними.

Синонимните низии, со делумни синоними и контекстуални синоними, се претвораат во оригинални креации со висока изразна моќ, кои станаа препознатливи за јазикот и стилот на авторот. Според лексичко-граматичката категорија, најбогати се синонимите создадени со именки, потоа со придавки, со прилози и глаголи.

- Антонимијата во делото на Ќосја е доста богата. Лексичките единици што влегуваат во семантички противречности се многубројни и имаат голема варијација. Антонимите, со меѓусебна негација една со друга, го надополнуваат и разјаснуваат нивното значење, посочуваат својствени аспекти на нештата или појавите и го прават текстот поизразен.

Со соочување со различни јазични изрази кои се карактеризираат со различни степени на семантички противречности на ситуации, дејства, појави или концепти, се постигнува висока експресивност. Во романите што се разгледуваат, најчеста е антонимијата создадена со поврзување на зборови со координациски меѓусебни односи, со сврзниците: *e*, *dhe*, *as*. „и, ниту“. Спротивставеностите на зборовите или низите со сврзниците *e* и *dhe* се типични антонимни односи на јазикот на овој писател.

Антонимни односи се создаваат помеѓу именките, придавките, прилозите, глаголите и заменките. Семантичката спротивност на придавките е особено честа. Контекстуалните антоними кај Ќосја имаат поширока распространетост и разновидност. За да се зголеми експресивноста на искажаното, во одредени контексти се создаваат антонимија на зборови преку нивното основно значење, или преку изведено па и фигуративно значење.

Преку употреба на целосна и контекстуална антонимија, авторот создал оригинални модели на семантичко спротивставување, кои во повеќето случаи се преобразуваат во стилеми со голема експресивна моќ.

Како заклучок, можеме да кажеме дека писателот Реџеп Ќосја со својата уметничка дејност успеал значително да ги прошири семантичките и експресивно-

стилските можности на албанскиот јазик, придонесувајќи за квантитативно и квалитативно збогатување, како со авторскиот богат речник така и со начинот на употребата на јазикот.

Неговото литературно творештво му донесе на албанскиот јазик голем број нови зборови, кои го збогатија лексичкиот фонд на албанскиот јазик. Неговите неологизми заземаат значајно место во албанската лексика збогатувајќи го со нови називи и стилски изразни вредности. Голем број од нив се создадени за јазични цели, односно со означувачка и стилистичка функција истовремено. Авторските стилски неологизми се исто така многубројни.

## CONCLUSION

This study dealt with the lexical stylistic and word formation features of Rexhep Qosja's following novels "*Death Comes from such Eyes*", "*Love and Seven Faults*", "*Night is Our Day*", and "*Sons of No One*" (1, 2). We aimed at pointing out Qosja's great contribution to enriching Albanian language with new words, new meanings, new stylistic and emotional nuances, etc. Thus, we aimed at highlighting the lexical, semantic, and stylistic enrichment that Albanian language achieved through his novels.

What encouraged us to conduct such a study was the deep reverence the scholars have given to Qosja's writings in particular, and to his novels in general. The academician Qosja is considered as one of the greatest authors who have enriched the Albanian artistic literature, culture, and history in general. His writings have contributed highly to the international elevation of Albanian literature and language. Moreover, his writings have been translated into different world languages such as Serbo-Croatian, Slovenian, Bulgarian, French, German, Dutch, Greek, and Arabic.

It is certain language and certain style that characterize his novels. The Albanian language used in his writings is rich and goes beyond the boundaries of standard Albanian. It is distinguished for its lexical richness and its use. Qosja has proven to be a tireless seeker of new ways of linguistic and stylistic expressions. He has always been keen of enriching his writings with new words, new expressions, new figures which have not previously been consumed, personal and original creations, etc., thus writing in a particular style and language.

Qosja's literary writing is distinguished for its paramount linguistic and stylistic features. Among the greatest characteristics and widely used features in his writings are the rich vocabulary, the extensive reliance in the vernacular language (i.e., the extensive inclusion of both popular vocabulary and dialect), the rich phraseology, the minimum use of foreign words, the great number of newly created words, the high degree of expression, the broad and rich figuration, the frequent repetition of certain words or expressions, the rich synonymy and antonymy, etc.

Lexical richness is an important feature in the language used by Rexhep Qosja. It is the lexical composition of his novels that adds new semantic, emotional, stylistic, word-forming, paradigmatic, syntagmatic, substitute, etc. values to the Albanian language. Many words that Qosja uses are not introduced in the explanatory dictionaries of Albanian. He uses vernacular words, dialectal words of his homeland, revived several obsolete words, as well as many new words based on the Albanian models to enrich his linguistic and artistic expressions. Words of various professional and scientific activities, words of many fields of knowledge, new created and used words in various publications, words of literary discourse of tradition and contemporariness, etc., whose use are done for certain marking and expressive-emotional functions are found in his novels. Thus, in his lexical frame, one finds words of everyday colloquial use and words of high discourse styles.

His literary writings are comprised of a rich lexical theme from interlocutory discourse. This is the language used by the author in terms of introducing the theme nuances and increasing the expressiveness. This lexicon layer includes words of real and abstract meanings related to mental, material, and spiritual world of Albanian environment. In Albanian colloquial discourse, a wide range of oriental lexicon is used, which in turn aims at achieving new expressive and stylistic values in order to create original styles with high expressiveness.

The popular lexicon and the dialect occupy a salient place in all Qosja's novels. Moreover, they come as enriching lexical and stylistic elements. Speaking in general terms, the dialectal theme used by him is of the northeastern dialects of Albanian language, i.e., from the highlands (i.e., the author's birthplace) and the surrounding areas both rural and urban ones of Kosovo (namely Prishtina). The dialectal lexicon used in Qosja's novels is not limited to the language of character or environment only. In addition, it is used with marking functions. The dialectal lexicon framework used by Qosja encompasses words of different lexical-grammatical categories such as nouns, adjectives, verbs, adverbs, prepositions, pronouns, particles, etc. Nouns constitute the richest category. Adjectives, verbs, adverbs, and pronouns come right after nouns. On the other hand, prepositions and particles are rarely used. Several words derived from this lexical layer have their full counterparts in the standard Albanian, thus they are secondary in terms of dialects; some of them express new semantic, and exciting and stylistic nuances. Moreover, the

author uses words with dialectal meanings (semantic dialectics), by means of which the semantics of Albanian language are enriched with new meanings and special stylistic-emotional nuances. Further, he uses non-simple designations, phrases, and phraseological units derived from popular and dialectal discourses. The majority of Qosja's phraseologisms are of popular origin, and are related to various areas of daily life in general.

Rexhep Qosja's novels play a tremendous role in broadening the use of dialectal lexicon layer and in its penetration into the literary frame. The dialectal elements used in his novels have enriched the Albanian lexicon with words, meanings, and phraseological units, many of which are included in today's Albanian vocabulary, while many others are expected to be included in the future. Given that Rexhep Qosja's literary creativity has a wide context in terms of time (which started in 1974), many dialectal words used in his novels over time have gone beyond the boundaries of the dialect and have penetrated the literary language. Many of them are included under the note *krahin*. "*regionalism*". The lexical units that penetrate the lexicon of literary language, in the first place, are enriching elements; they are neutral marking lexemes.

From the popular discourse and dialect, Rexhep Qosja has taken models and word formation tools. The word formation tools of dialectal origin used by him, which at the same time have already penetrated the literary language such as *-ajë*, *-an*, *-ak*, *-ar*, *-as*, *-ishte*, *-najë*, *-or / ore*, *-tor / tore*, *-tar*, *-tajë*, *-shëm / shme*, *-ues*, *-yes*, etc., are quite productive. The class of adverbs with the suffix *-shëm*, as a lexical feature of dialectal discourse, is particularly rich, just as the class of articulated adjectives with the suffix *-shëm*.

The basic principle of Qosja's creativity, or his goal, passion, and linguistic and cultural obligation is to use Albanian language. In all his creativity, one notices his constant effort to replace unnecessary foreign words with the existing Albanian ones, or with neologisms created based on the means of Albanian word formation. However, Qosja does not go to exaggerated Albanian purism in his writings; in case the author did not find proper replacement for the words derived from other languages, he would use the same.

In general terms, in the language used by Qosja we come across of a few foreign words used to express new meanings and values that are not semantically covered by our language's words. Moreover, they are used for stylistic values, linguistic characterization of characters, environment

characterization, etc. The vast majority of the borrowings used by Qosja belong to orientalism followed by neolatinisms. On the other hand, there are only a few borrowings from Slavic ones.

Oriental borrowings are important layers in Qosja's novels. There one finds lexical units with real meanings from the daily life material culture, spiritual culture, customs and traditions, lexicon of religious domain, names of people, etc., which are used with different linguistic, stylistic and expressive values. According to Qosja, some words of oriental origin mark meanings and nuances of meaning that are not completely covered by Albanian, therefore they should take place in the Albanian lexicon. The Turkish suffixes, which have already become part of the popular language such as *-llëk*, *-xhi*, *-hane*, are frequently used.

The new neo-Latin borrowings in Qosja's novels are very few. They are words mainly used in book discourse (often borrowings from English), which have already become part of the Albanian lexicon. On the other hand, Slavic borrowings are lesser than the aforementioned ones. They are considered as regionalisms mainly used for stylistic effects, typification of the environment, or the language of the characters.

Generally, the creation of neologisms is a peculiarity of Qosja's language. Moreover, he has enriched the Albanian lexicon with a lot of new words. These new words were created based on the Albanian theme, by means of standard Albanian word formation and in dialectal models. The words created by Qosja have contributed greatly in expanding the lexicon of standard language with new words, new meanings and nuances, and many exciting and stylistic nuances. Many of Qosja's neologisms are of book discourse; they are words of knowledge and terminological lexicon of various fields of knowledge. The book neologisms used by Qosja are of great significance in terms of development and enrichment of Albanian book discourse in general. Given that it was quite difficult to accurately define the words created by Qosja, we have taken only the lexical units which are not introduced in the explanatory dictionaries of Albanian, and which are specific to the language and the style used by the author.

The most common prefixes used by Qosja to create new words are as follows: *ç-*, *mos-*, *pa-*, *jo-*, *për-*, *para-*, *pas-*, *mbi-*, *nën-*, *jo-*, *sapo-*, etc. The most productive among them all are *për-*, *pa-*, *ç-* etc. The word formations by the prefix *për-* have become a feature of his language.

The words formed of suffixes are great in number and diverse in meanings. They contain new semantic and expressive values, and different emotional and stylistic nuances. The most commonly suffixes used are: *-ash, -as, -an, -at, -ës, -ësi, -ëri, -i, -im, -najë, -or, -ore, -tor, -tore, -tar, -shëm, -isht* etc. The most productive ones are the suffixes *-ës, -ësi, -ëri, -i*. The words formed by these suffixes are usually found in all Qosja's novels and are considered typical formations of him; a characteristic of his language. In addition, the adverbs and adjectives formed by the suffix *-shëm* – widely used in his creativity – are peculiar to his language.

Qosja's compound words are quite rich too. Their formation is generally based on the well-known models of vernacular language, oral creativity, and book language. The richest class of the compound words created by the author is the adjective one, followed by the noun composites. Verbal ones are the fewest. The majority of compound words in Qosja's novels are composed of a noun theme and an adjective theme. The composite formations with two noun themes are rich too, especially the composites: noun + active noun with the suffix *-ës*. The compositions with active nouns ending in *-ës*, whose first branch is a noun or verb theme are the features of word-formation created by Qosja. The latter has significantly added compound words in Albanian, thus enriching the standard language lexicon with new words, new meanings, many exciting and stylistic nuances, and figurative meanings, etc.

In addition, articulation is a rich way of word formation in Qosja's novels. The word formations with articulation and suffixes are particularly rich. The most productive one is the suffix *-shëm*, as a word formation peculiarity of Gheg. Adjectives formed by this suffix have great marking and expressive values.

For stylistic and expressive effects, Qosja has created random phrases by agglutinated words or phrases of everyday use. In general, these formations contain negative emotional nuances. In particular, they are defined as words that mark the moral character of people.

This way, Qosja developed the lexical system of Albanian language. He also enriched the lexicon of the latter with several neologisms, new meanings, and new stylistic and emotional nuances. Moreover, he supplemented and broadened the verses and word formation groups, etc. The majority of Qosja's neologisms are meaningful. In his writings, one finds stylistic neologisms and

random or contextual neologisms, which were not created to complement the lexicon, but rather to increase the stylistic emotional expression of the phrases.

Rexhep Qosja is a writer who approaches the language in a certain way, thus making his literary creativity stand out for originality. An important feature of Qosja's novels is the creation of new semantic connections through the approach of words for the first time, as an inner way of increasing the communicative and expressive force of language. By setting new connections between words, it is possible to expand their semantic sphere, shift from direct ordinary meaning, and create new figurative meanings. By unusual combinations and words associations, Qosja has created many very expressive original figures. The lexical tools from different layers of discourse, being included in different organizations, give the discourse certain nuances of stylistic expression.

The figurativeness of Qosja's novels include a wide range of semantic word transformations, based on logic and similarity used to mark new meanings, to specify or supplement the meaning of words, to materialize abstract ideas, to revive the imagination, to increase emotionality, to aestheticize linguistic expression, etc. The most frequent figures encountered in his novels are comparison, metaphor, personification, metonymy, synecdoche, repetition, enumeration, hyperbole, antithesis, oxymoron, irony, etc.

A very liked figure by Qosja, and at the same time a distinctive feature of his entire literary work, is the comparison. By comparison, in terms of relation of different aspects of human life with objects, phenomena or events, natural environment, human world, plant and animate world, etc., Qosja observes his ideo-artistic goals. He uses well-known, new, original, and previously unknown comparisons, which are powerful stylistic tools with special expressive and exciting force.

Qosja uses hyperbole, as a special form of comparison with strong expression and emotionality. In his novels, one finds exaggerations in terms of quality, quantity, action degree, feeling, etc., by which a powerful emotional expression effect is observed.

Metaphor in his novels finds a wide range. It includes objects, events, actions, beings, spiritual world, mentality, etc. By metaphorizing nouns, adjectives, and verbs, Qosja creates many original figures.

The metaphors used by him are created by nouns of simple discourse, dialectal discourse, and book discourse, which, if combined, provide new meanings and new expressive and emotionally evaluative nuances. Moreover, the adjectival metaphor (metaphorical epithet) is introduced by high expression and figuration. Qosja's metaphorical epithets are very impressive. They are of great stylistic and semantic values. They have many characterizing, evaluating, typifying, and defining functions, etc. By these metaphors, different qualities of objects, beings, or phenomena are pointed out. In addition, different subjective evaluations are observed too. Qosja creates powerful metaphors stylistically by using verbs figuratively. In his novels, one finds that the verbs that mark different actions or states of people, get metaphorical meanings, which if used in unusual syntagmatic connections, observe new semantic and expressive emotional values.

Personification, as a subtype of metaphor, is a widely used figure in Qosja's language. It is observed by new figurative connections of verbs with nouns. To emphasize the phrase and expression's meaning, the author attributes actions or qualities of people to various inhuman beings or material things. Qosja has created powerful metaphors by various natural phenomena, different things of material world, abstract phenomena, human inner feelings, different concepts, etc.

Moreover, the metonymic semantic transformations are quite frequent in Qosja's novels. For instance, some daily used tools are used based on user's understanding; different places or public places are used based on people's understanding. The same was applied for different clothes based on people's understanding, i.e., clothes for people, or vice versa, people for clothes; some are based on items named for state positions, the others on using nouns of real things for abstract concepts, nouns that mark abstract concepts for marking people, etc.

A special type of metonymy, widely used in Qosja's novels is synecdoche. Synecdoche to Qosja is most often observed when certain parts of human body such as *face, eyes, head, lips, fingers, skin, navel, legs, muscles*, etc., are used to mark the person.

Synecdoche (the part for the whole) is obvious in the very title of the novel "*Death comes from Such Eyes*", where *the eye* "syri" (as a part) is used instead of the man with such eyes (as a whole). Moreover, eye in the metonymic sense is often used in Qosja's other novels too. Similarly, other human body parts are used in the same sense.

Repetition is the most typical feature used in Qosja's language. It is his common style. Repetition is observed in all linguistic areas used by him, starting from morphological units to the syntactic ones. By repeating certain words or expressions at the beginning of the sentences, as means of its linguistic and artistic expression, the expressiveness of what is being said is increased and its meaning is emphasized. Repetition in Qosja's used language is observed by nouns, verbs, adverbs, pronouns, participles, prepositions, and conjunctions. The anaphoric repetition of nouns and verbs is a stylistic tool, frequently encountered in his novels. The author draws attention by introducing the action at the beginning of the sentence and then repeating it several times. This way, the expressive effect is increased. On the other hand, the anaphora expressed by adverbs is not widely used in Qosja's novels. However, adverbs in terms of anaphora are motivated by the author's intention, in order to introduce the continuation of the event.

The conjunction in the anaphorical context is commonly used by Qosja. The frequent repetition of conjunctions creates the polysynthetic figure. Repetition of the same connecting tools has become a typical feature of Qosja's style. In particular, it is observed the frequent repetition of the conjunction *dhe* "and" at the beginning of sentences or paragraphs, with an underlined stylistic-expressive value.

Anaphora in Qosja's novels is very often encountered in combination to other figures, where the author increases the expression of his linguistic creation. Anaphora is mostly related to enumeration.

Among the most frequent figures used by Qosja is enumeration too. Moreover, it is typical of his own style. The broad descriptions of phenomena, events, images, characters, etc., by means of enumeration verse are used to materialize, specify, and describe them in more details and in higher expressiveness. Qosja's enumerations are usually created by words of different lexical-grammatical categories: nouns, adjectives, and verbs, and are distinguished for their great variation and high expressive value. Enumeration comprises of lexical units of all lexicon layers: words of general use and of limited use (dialectics, regionalism, professionalism, etc.). The most frequent and the longest enumerations in Qosja's novels are mainly created by nouns, most frequently by the ones belonging to the plant world, animate world, names of objects of daily use, etc.

Antithesis is a widely used linguistic and stylistic tool in his writings. It is observed in all Qosja's novels. By the semantic opposition achieved from the immediate transition to two opposite ends, the author sheds light on the different opposition concepts, situations, events, environments, characters, etc., by means of which extraordinary expressive effects are achieved. Various opposition in terms of lexicon and syntax are found throughout his novels. The most frequent antitheses are created by opposing nouns, adjectives, and verbs. Rexhep Qosja used the antithesis of *dashuri - faj* "love – fault" in the very title of the novel "*Love and Seven Faults*". Moreover, he has created strong artistic antitheses in the dictionary of Ç. Çapari. Thus, the opposition of two opposite words, expressions, or notions has a strong expressive effect. The emphasis on opposition gains special expressive force in the description of characters. The antitheses created through the opposition of certain qualities of human character are numerous.

Oxymoron as a special type of antithesis is a figure by means of which Qosja creates extraordinary stylistic and expressive-emotional effects. The unusual logical connections of words with strong semantic opposition arouse strong impressions, revive stylistic linguistic expression, and increase its artistic value.

Ironism is a feature that fully pervades the entire literary and journalistic creativity of Rexhep Qosja. His novels are characterized by a critical spirit, which ranges from ironic attitude to harsh satire. Through ironic and satirical language, Rexhep Qosja's novels bring to light different aspects of reality in the Albanian society. The irony is particularly used in the novels "*Love and Seven Faults*" and "*Sons of No One*". The author's ironic attitude is introduced towards the past and the present. He ironizes the Albanian and Yugoslav communist system, the servility towards these systems, the democracy – which he calls the democracy of the former communists, the politicians – particularly the democratic leaders, servility to the foreigners, pseudo-intellectualism, false power, moral degradation, and many negative phenomena of Albanian society in both countries.

The language used by Rexhep Qosja is characterized by its wide synonymy, which is used to clarify the thought or to highlight different subtle aspects of meaning, to better typify persons, circumstances, environments, and above all, to increase expressiveness. Synonymy plays a great role in enriching the linguistic and artistic expression of the author. Moreover, it is what widens

the synonymy of Albanian with lexical units, special semantics, expressiveness, and emotional stylistic values; in particular it increases the expression of discourse. Qosja creates synonymous relations with words of different functional styles, which are distinguished by semantic, emotional, and stylistic expressive nuances. In synonymous relations at his novels, one finds the lexical units of limited use, dialectal words, obsolete words, foreign words, new words created by him, and words of general use. This way, he creates new synonymous verses by degree of different proximity. Most often, these synonyms are created by the words of standard Albanian and the words of dialectal or popular origin, or special effects by new lexical units-neologisms. The dialectal and regional words enrich the semantic and stylistic-emotional aspects, whereas the neologisms are generally stylistic synonyms. Synonymous verses, along with partial synonyms and contextual synonyms, usually created original organizations with high expressive power, which have become identifiable of the language and style used by the author. According to the lexical-grammatical category, the richest are the synonyms created by nouns; then come the ones formed by adjectives, adverbs, and verbs.

Antonymy used in Qosja's novels is also rich. The lexical units that penetrate semantic opposition are great in number and have great variation. Antonyms, by denying and mutually presupposing one another, complement and clarify their meaning, highlight the inherent aspects of things or phenomena, and make the discourse more expressive. By opposing different linguistic expressions that are characterized by different degrees of semantic oppositions of situations, actions, phenomena or concepts, the high expression is achieved. In the novels under the study, the most typical antonymy is the one created by the connection of words by means of opposition by the copula conjunctions *e*, *dhe*, *as*. The opposites of words or phrases with the conjunctions *e* and *dhe* are typical antonymic relations of the language used by the author. The antonymy relations in Qosja's novels are created between nouns, adjectives, adverbs, verbs, and pronouns. The semantic opposition of adjectives is particularly frequent. The contextual antonyms used by Qosja in his novels have a wide scope and are introduced with great variety. To increase the expressiveness of the phrases in certain contexts, the author creates antonyms out of words in their primary, derived, and figurative meanings. By using complete and contextual antonymy, Rexhep Qosja creates original models of semantic opposition, which in most cases are transformed into styles with great expressive power.

Conclusively, it is obvious and evident that Rexhep Qosja, by his artistic creativity, has managed to significantly widen the semantic and expressive-stylistic possibilities of the Albanian language, thus providing quantitative and qualitative enrichment, either by broadening the lexicon or by means of language use. His creative linguistic activity has enriched the Albanian language with many new words. His neologisms occupy a great place in the Albanian lexicon. They enrich it with new naming and stylistic expressive values. Many of them have been created for linguistic purposes, i.e., they have naming and stylistic functions at the same time. There are plenty of stylistic neologisms in his writings too.

## БИБЛИОГРАФИЈА

### КНИГИ

- Ajeti, Idriz. *Probleme të historisë së gjuhës shqipe*. Prishtinë: Rilindja, 1971.
- Ajeti, Idriz. *Historia e gjuhës shqipe*, Prishtinë: Rilindja, 1969.
- Alm – Arvius, Christina. *Figures of speech*, Sweeden: Studentlitteratur, 2003.
- Apolloni, Ag. *Parabola postmoderne (Romanet e Rexhep Qosjes)*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.
- Baliu, Begzad. *Semantika e fjalësit*. Prishtinë: Era, 2009.
- Beqiri, Xhavit. *Stili dhe gjuha e Martin Camajt*. Prishtinë: AIKD, 2007.
- Bullo, Jorgo. *Magjia dhe magjistarët e fjalës*. Tiranë, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1998.
- Buxheli, Ludmila. *Formimi i foljeve në gjuhën e sotme shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2008.
- Çeliku, Mehmet. *Çështje të shqipes standarde*. Tiranë, Shtëpia Botuese e Librit Universitar, 2001.
- Çausi, Tefik - Shkurtaj, Gjovalin. *Kadareja dhe fjala shqipe*. Tetovë, 2004.
- De Saussure, Ferdinand. *Kurs i gjuhësisë së përgjithshme*. Prishtinë: Rilindja, 1987.
- Elsie, Robert. *Histori e letërsisë shqiptare*. Pejë: Dukagjini, 1997.
- Grup autorësh. *Studime mbi leksikun dhe formimin e fjalëve*. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1972-I, 1989-III.
- Grup autorësh. *Çështje të gramatikës së shqipes së sotme II*. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1975.
- Grup autorësh. *Gramatika e Gjuhës Shqipe I, II*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2002.
- Grup autorësh. *Leksikografia shqipe, trashëgimi dhe perspektivë*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, 2005.
- Grup autorësh. *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2007.
- Grup autorësh. *Krijimtaria letrare dhe shkencore e Rexhep Qosjes*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2007.

- George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press, 2003.
- Gjevari, Mehmet. *Frazeologizma të gjuhës shqipe*. Prishtinë: Rilindja, 1972.
- Haxhi, Artan. *Gjuha e Gjergj Fishtës*. Shkodër, 2013.
- Haxhi, Artan - Topalli, Tefë. *Leksikon, Gjuhëtar shqiptarë dhe albanologë*. Shkodër, 2012.
- Haxhi, Artan. *Proza e Fishtës në pamje gjuhësore: sistemi foljor*. Shkodër: Camaj-Pipa, 2002.
- Hysa, Enver. *Formimi i emrave me ndajshtesa në gjuhën shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2004.
- Islamaj, Shefkije. *Çështje të sinonimeve në gjuhën shqipe*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 1985.
- Islamaj, Shefkije. *Gjuha e Jakov Xoxës*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2000.
- Islamaj, Shefkije. *Gjuha, ligjërimi dhe fjala*. Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës, 2004.
- Islamaj, Shefkije. *Gjergj Fishta – gjuha dhe stili I, II*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2012.
- Islamaj, Shefkije. *Gjuha, teksti dhe konteksti*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2014.
- Islamaj, Shefkije. *Gjuha, gjuhëtarët dhe shkrimtarët*, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2017.
- Ismajli, Rexhep. *Standarde dhe identitete*. Pejë: Dukagjini, 2003.
- Ismajli, Rexhep. *Shumësia e tekstit*. Prishtinë: Rilindja, 1990.
- Jashari, Ali. *Rreth përdorimit të frazeologjisë në ligjërimin e shkruar*. Korçë: Kotti, 2000.
- *Krijimtaria shkencore dhe letrare e Rexhep Qosjes*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2007.
- Lamaj, Artur. *Pasuritë e ligjërimin shqip*. Gjirokastrë, 2011.
- John Lyons. *Hyrje në Gjuhësinë Teorike*, Tiranë: Dituria, 2001.
- Kovecses, Zoltan. *Metaphor: A practical Introduction*. Oxford University Press, 2002.
- Knowles, Murray / Moon, Rosamund. *Introducing Metaphor*. New York: Routledge, 2005.
- Lakoff, George and Johnson, Mark. *Metaphors we live by*. Chicago, 1980.

- Lloshi, Xhevat. *dhe pragmatika*. Tiranë: Albas, 2005.
- Matoshi, Hysen. *Qasje albanologjike*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2016
- Memisha, Valter. *Dukuri semantike gjatë formimit të mbiemrave prejpjesorë në gjuhën shqipe*. Gjirokastër: Firma „ABC“, 1999.
- Memisha, Valter. *Studime për fjalën shqipe*. Tiranë: Botart, 2011.
- Memisha, Valter. *Studime për fjalën shqipe II*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2015.
- Memushaj, Rami. *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë: Dituria, 2004.
- Memushaj, Rami. *Shqipja Standarde*. Tiranë, 2012.
- Murati, Qemal. *Për shqipen standarde*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2009.
- Murati, Qemal. *Gjuha shqipe në komunikimet publike: ligjërimi mes zyrtares dhe jozyrtares dhe sendërgji për përmbysje standardi a kthim dialekti*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2013.
- Murray Knowles/ Rosamund Moon, *Introducing Metaphor*, New York: Rotledge, 2005.
- Nuhiu, Vesel. *Ndikimet ndërgjuhësore*. Prishtinë: Rilindja, 1990.
- Richard A. Hudson. *Sociolinguistika*. (Përktheu nga anglishtja Mariana Ymeri), Tiranë: Dituria, 2002.
- Oluri, Adil. *Trilogjia postmoderne*. Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2011.
- Qosja, Rexhep. *Historia e letërsisë shqipe, Romantizmi 1*, Prishtinë: Rilindja, 1984.
- Qosja, Rexhep. *Porosia e madhe*. Tiranë: Toena, 2000.
- Qosja, Rexhep. Vepra I, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.
- Qosja, Rexhep. Vepra IV, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.
- Qosja, Rexhep. Vepra VII, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.
- Qosja, Rexhep. Vepra XXII, Prishtinë: Instituti Albanologjik, 2010.
- Rrahmani, Zejnullah. *Teoria e letërsisë*, Prishtinë: Faik Konica, 2008.
- Rrokaj, Shezai. *Fjalësi me -shëm në veprën e Kadresë*. Tiranë: Albatros, 2007.
- Samara, Miço. *Çështje të antonimisë në gjuhën shqipe*. Tiranë, 1985.
- Solar, Milivoj. *Hyrje në shkencën për letërsinë*. Tiranë: Shtëpia botuese e librit universitar, 2001 (përshtati Floresha Dado).

- Sotiri, Natasha. *Fjalori i gjuhës së Ismail Kadaresë*. Tiranë, 2007.
- Smaqi, Laura. *Modele ndërtimore në prozën e shkurtër të Ernest Koliqit*. Tiranë, 2009.
- Sinani, Shaban. *Camaj i paskajuar*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, 2011.
- Shehu, Hajri. *Studime për leksikun dhe leksikografinë shqipe*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2015.
- Shkurtaç, Gjovalin. *Pesha e fjalës shqipe*. Tiranë: UFO Press, 2009.
- Shkurtaç, Gjovalin -Tefik Çausi. *Kadareja dhe fjala shqipe*. Tiranë, 2004.
- Thomai, Jani. *Leksikologjia e gjuhës shqipe*. Tiranë: Toena, 2002.
- Thomai, Jani. *Leksiku dialektor e krahinor në shqipen e sotme*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2001.
- Thomai, Jani. *Veçori leksiko-semantike të ndajfoljeve me prapashtesa në gjuhën shqipe*. Tiranë, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2004.
- Thomai, Jani. *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1989.
- Vinca, Agim. *Teori letrare*. Prishtinë: Libri shkollor, 2012.
- Xhuvani, Aleksandër - Çabej, Eqrem. *Parashtesat e gjuhës shqipe*. Tiranë, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1980.
- Xhuvani, Aleksandër - Çabej, Eqrem. *Parashtesat e gjuhës shqipe*. Tiranë: Universiteti shtetëror i Tiranës, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1962.
- Zoltan, Kovecses. *Metaphor: Apractical Introduction*, Oxford, 2002.

## СПИСАНИЕ

- Apolloni, Ag. „Metafora e madhe“, *Gjurmime albanologjike* (46/2016).
- Baliu, Begzad. „Onomastikoni i romanit të Rexhep Qosjes *Vdekja më vjen prej syve të tillë*“, *Filologji*, (6/1998).
- Baja, Orjeta. „Elementet fonetike - burim shprehësie në kryeveprën e Fishtës“, *Filologji* (19/2013).
- Jorgo Bullo. „Rexhep Qosja- korife i shkencës“ *Gjurmime albanologjike* (41-42/2011/2).
- Jorgo, Bullo. „Profili shkencor i Rexhep Qosjes“, *Gjurmime albanologjike* (2006/36).

- Buxheli, Ludmila. „Emrat e veprimit me prapashtesat -im dhe -je në gjuhën letrare shqipe“, *Studime filologjike* (4/1981).
- Buxheli, Ludmila. „Emrat foljorë me prapashtesat -esë, -më, -imë, -atë, -i“, *Studime filologjike* (1984).
- Buxheli, Ludmila. „Rreth fjalëve të përngjitura në gjuhën e sotme shqipe“, *Studime filologjike* (4/1986).
- Dhrimo, Ali. „Formimi i mbiemrave në gjuhën e sotme shqipe“, *Studime filologjike* (1972).
- Goçi, Ibrahim. „Antonimet në fjalorin e Kristoforidhit“, *Gjurmime albanologjike* (14/1984).
- Goga, Artan. „Vështrim mbi disa sintagma të figurshme në letërsinë artistike“, *Studime filologjike* (3-4/2004).
- Hoxha, Shëfqet. „Gjuha shqipe në veprën e Likut“, *Gjurmime albanologjike* (36/2006).
- Hoxha, Arben. „Romani i personazhit“, *Gjurmime albanologjike* (28-29/1998-1999).
- Hysa, Enver. „Disa çështje të parashtesimit në gjuhën shqipe“, *Studime filologjike* (3/1973).
- Hysa, Enver. „Formime ndajfoljore me prapashtesa në shqipen e sotme letrare“, *Studime filologjike* (1/1970).
- Hysa, Enver. „Parashtesat me kuptim mohues në gjuhën shqipe“, *Studime filologjike* (4/1997).
- Hysenaj, Haki. „Ernest Koliqi, në rrafshin gjuhësor“, *Filologji* (19-2013).
- Shëfkije Islamaj, *Tipat e ligjëritimit në Ditarin e Rexhep Qosjes*, në revistën *Gjurmime albanologjike* (46/1016).
- Kostallari, Androkli. „Mbi disa veçori të strukturës semantike të kompozitave pronësore të shqipes“, *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I* (1972).
- Kostallari, Androkli. „Kompozitat dëshirore dhe urdhërore të shqipes“, *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I* (1972).
- Kostallari, Androkli. „Kompozitat ekzocentrike të shqipes si tema fjalëformuese“, *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I* (1972).

- Krasniqi, Bajram. „Romani i personazhit“, *Gjurime albanologjike* (14/1984).
- Lafe, Emil. „Për neologjizmat e Faik Konicës“, *Studime filologjike* (1-4/1995).
- Luka, David. „Ndihmesa e Fishtës, Koliqit dhe Camajt për pasurimin e leksikut të gjuhës letrare shqipe“, *Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare* (2004).
- Metani, Idriz. „Vështrim mbi gjuhën e figurshme të Xhevair Spahiut“, *Studime filologjike* (3-4/2006).
- Osmani, Tomor -Tefë M. Topalli „Fjalë e shprehje me interes leksikor nga epika e Fishtës“, *Buletin Shkencor: seria e skenave shoqërore*, Nr. 56 (2006).
- Pappleka, Feride. *Roman i romaneve – „Bijtë e askujt“ I-II i Rexhep Qosjes*, në revistën *Gjurmime albanologjike* (41-42/2001-2002).
- Priku, Mimoza. „Një vështrim rreth përdorimit të disa leksemave në letërsinë artistike, si prirje drejt variacioneve gjuhësore“, *Studime albanologjike* 1 (2011).
- Miço Samara, Miço. „Vëzhgime mbi antonimet me parashtesa në gjuhën shqipe“, *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I*, (1972).
- Shockett, Enkelena. *Poetika e romanit “Një dashuri e shatë faje”*, në revistën *Gjurmime albanologjike* (44/2014).
- Shehu, Hajri. „Rreth sindajshesave (afiksoideve) në gjuhën e sotme shqipe“, *Studime filologjike* (2/1989).
- Shehu, Hajri. „Rreth vlerave potenciale të leksikut popullor“, *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe*, III, (1989).
- Islamaj, Shefkije. „Roman i veçantë me gjuhë të veçantë“, *Gjurmime albanologjike* (34/2004-2005).
- Islamaj, Shefkije. „Tipat e ligjërimit në Ditarin e Rexhep Qosjes“, *Gjurmime albanologjike* (46/1016).
- Thomai, Jani. „Rreth ndajfoljeve me prapashtesën -isht në gjuhën e sotme shqipe“, *Gjuha jonë* (1991, I).
- Thomaj, Jani. „Rreth vlerave të fjalëve në gjuhën shqipe“, *Gjuha jonë* (II/1989).

## ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

<http://www.ashak.org/?cid=1>, 24, 36.

<http://shqiptarja.com/kulture/2730/akademiku-rexhep-Qosja-albanologu-me-vizione-europiane-223046.html>.

<http://rexhepQosja.blogspot.com/2010/07/akademik-rexhep-Qosja-padyshim-eshte.html>

Murray Knowles/ Rosamund Moon, *Introducing Metaphor*, New York, 2005 (преземено од [http://m.booksee.org/?force\\_lang=en](http://m.booksee.org/?force_lang=en)).